

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW

leto 1996 4 letnik 50

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Rajko Bratož
dr. Ernst Bruckmüller
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
dr. Franc Rozman
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
Nataša Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Štiplovshek
dr. Peter Štih

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 31. 1. 1997.

Prevodi: dr. Matjaž Klemenčič, Nives Sulič Dular (angleščina), Niko Hudelja (nemščina),
dr. Boris M. Gombač (italijanščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana,
Aškerčeva 2/I, tel.: (061) 1769-210, e-pošta: zgodovinski.casopis@uni-lj.si

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 4500 SIT, za društvene člane 3200 SIT, za društvene člane-
upokojenke 2400 SIT, za društvene člane-štolente 1600 SIT (vse za leto 1996).
Cena tega zvezka v prosti prodaji je **1280 SIT**.

Naročnina za tujino znaša za ustanove 75 DEM (50 USD), za posameznike 55 DEM (37 USD) in za študente
35 DEM (24 USD) oziroma ekvivalent v nacionalni valuti. Plačuje se na račun Zveze
zgodovinskih društev Slovenije pri Novi Ljubljanski banki: 50100-620-133-27620-
10295/4.

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Littera picta, d.o.o., Ljubljana, marec 1997

Naklada: 2000 izvodov

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415-348/92 mb. z dne 24. 4. 1992 šteje Zgodovinski časopis za proizvod, od katerega se plačuje 5-odstotni prometni davek.

KAZALO – CONTENTS

RAZPRAVE – STUDIES

Andrej Pleterski, Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov Mythical Reality of Carinthian Dukes' Stones	481–534
Peter Štih, Salzburg, Ptuj in nastanek štajersko-madžarske meje v današnji Sloveniji Salzburg, Ptuj, and the Origin of the Border between Styria and Hungary in Present-Day Slovenia	535–544
Gerhard Pfeisinger, Meje revolucije. Revolucija 1848 na Štajerskem, Slovenci in Dunajska oktobrska revolucija The Boundaries of Revolution. The 1848 Revolution in Styria; Slovenes and the October Revolution in Vienna	545–556
Vasilij Melik, Trst in dunajski parlament 1861–1882 Triest and the Viennese Parliament 1861–1882	557–560
Dušan Nečak, O problemu »razseljenih oseb« (D.Ps.) in jugoslovanskih »Volksdeutscherjev« v Avstriji ter o britanski ideji njihove zamenjave s koroškimi Slovenci (1945–1947) On Displaced Persons (»D.Ps.«) and Yugoslav »Volksdeutschers« in Austria, and on the British Notion of Their Exchange for Carinthian Slovenes (1945–1947)	561–571
Matjaž Klemenčič, Izselsenske skupnosti in ustanavljanje novih držav v vzhodni srednji Evropi: primer Slovencev (2. del) Immigrant Communities and the Establishment of New States in East-Central Europe: The Case of the Slovenians (Part 2)	573–583

ZAPISI – NOTES

Franc Križnar, Glasbena Slovenija od nekdanj do danes... The Music of Slovenia from Past to Present...	585–588
Risto Stojanovič, Prispevek k vprašanju odpeljanih (»odvlečenih«) in izginulih oseb na Koroškem maja 1945 The Question of People Taken (Dragged) Away, and of Missing Persons in Carinthia in May, 1945	589–594

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

Prof.dr. Andrej Moritsch – šestdesetletnik (Peter Vodopivec) Prof.Dr. Andreas Moritsch – Sexagenarian	595–597
--	---------

RAZSTAVE – EXHIBITIONS

Razstava »Prva linija«, Ljubljana, februar 1996 (Stane Granda) Exhibition »First Front Line«, Ljubljana, February 1996	599–600
---	---------

KONGRESI, SIMPOZIJ, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE – CONGRESSES, SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS

Summer School in History, Cambridge, 7.–27. julij 1996 (Sašo Jeršič) Drugo zasedanje avstrijsko-slovenske komisije zgodovinarjev, Tinje, 22.–23. november 1996 (Franc Rozman) The Second Session of Austro-Slovenian Commission of Historians	601–602 603–604
Slovensko Primorje 1945–1947. Okrogla miza v počastitev 50-letnice priključitve Primorske k matični domovini, Nova Gorica, 13.12.1996 (Boris M. Gombač) Slovenian Coastland 1945–1947. Round Table in Honour of 50th Anniversary of Annexation of Coastland to the Motherland	604–605

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Grafenauerjev zbornik (Maja Žvanut) Grafenauerjev zbornik (Maja Žvanut)	607–609
--	---------

Kriza socialnih idej. Britovškov zbornik / The Crisis of Social Ideas. A Festschrift for Marjan Britovšek (Avgust Lešnik)	609–611
Marko Štuhec, Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren. Plemiški zapuščinski inventarji 17. stoletja kot zgodovinski vir (Igor Grdina)	611–612
Claudio Povoło, Proces Guarnieri. Il processo Guarnieri (Marta Verginella)	612–614
Gertraud Marinelli-König, Die Südslaven in den Wiener Zeitschriften und Almanachen des Vormärz (1805–1848) (Stane Granda)	614–616
Stane Granda, Dolenjska v revolucionarnem letu 1848–49 (Franc Rozman)	616–617
Reinhard Kannonier, Helmut Konrad, Urbane Leitkulturen (Egon Pelikan)	617–620
250 let gimnazije Novo mesto 1746–1996 (Zdenko Picelj)	620–621
Dénes Sokcsevits, Imre Szilágyi, Déli szomszédaink története (Saša Serše)	621–622
Jurij Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva (Miroslav Stiplovšek)	622–624
Zdenko Čepič, Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji (1945–1948) (Stane Granda)	624–625
Hans Renner, Ivo Samson, Dejiny Česko-Slovenska po roku 1945 (Tone Kregar)	625–627
Viktor Meier, Zakaj je razpadla Jugoslavija (Rok Stergar)	627–633

OBVESTILA – INFORMATION S

Novici o delu Zgodovinskega društva Ljubljana in Zveze zgodovinskih društev Slovenije (Petra Svobjšak)	633
News on Activities of Historical Society of Ljubljana and Historical Association of Slovenia	
Občni zbor Zgodovinskega društva v Celju (Bojan Cveľfar)	633–634
General Meeting of Historical Society in Celje	
Izziv zgodovinarjem: Jugoslovanska pomoč Izraelu v vojni leta 1948 (Jernej Vilfan)	634
A Challenge for Historians: Yugoslav Help to Israel during the War of 1948	

LETNO KAZALO – ANNUAL CONTENTS

Letno kazalo Zgodovinskega časopisa 50/1996	635–640
Annual Contents of Zgodovinski časopis – Historical Review 50/1996	

IZVLEČKI – ABSTRACTS

Izvlački razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 50, 1996, 3 in 4	XV–XX
Abstracts from Papers and Articles in Zgodovinski časopis – Historical Review, 50, 1996, 3 and 4	

Andrej Pleterski

Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov

1. Za začetek. Uvod in metoda.

Doslej so ustoličevanje koroških vojvod obravnavali v veliki meri kot opis historičnega dogajanja. V spomenikih, ki so pri tem sodelovali, so videli predvsem odraz historičnih dogodkov. Oboje so sklepali zato v dokazni krog, ki je v posameznih vidikih postal povsem jalov. Naj omenim le neskončno diskusijo o koroškem palatinatu, v kateri je vojvodski stol pogosto dokazoval palatinat, ta pa stol. Ni moj namen ponovno »preigrati« razprave o ustoličevanju, čeprav bi bila to zelo zanimiva téma, še zlasti za zgodovino zgodovinopisja. Starejša dela sem pritegnil samo toliko, kot je bilo najbolj neobhodno. Izsledki pričujoče raziskave namreč kažejo, da bo v bodoče potrebno zlasti interpretativni del diskusije ponoviti na povsem novih izhodiščih. Prav tako ni moj namen obravnavati ustoličevanje kot del novodobnega nacionalnega mita, ker ta izvira iz potreb sedanosti in ne preteklosti. Če ga hočemo razumeti, ga moramo zato obravnavati v kontekstu sodobne zgodovine.

Zgodovino raziskav do 1899 daje Paul Puntchart (1899), za naslednjih petdeset let Bogo Grafenauer (1952) s še dvema dodatoma za naslednji desetletji (Grafenauer 1962; 1970), zadnje stanje Heinz Dopsch (1995). Pri tem je opaziti, da je bila v zadnjih desetletjih pozornost raziskovalcev usmerjena le še na posamezne podrobnosti. Kot da so viri v dobršni meri že izčrpani, kot da do večjih premikov v poznavanju ne more več priti. Seveda nam viri povedo toliko, kot jih znamo vprašati. Naša vprašanja pa so odvisna od zornega kota, ki ga izberemo. Moj vidik sta arheologija in mitologija, moji viri niso samo pisni, ampak tudi tvorni, še zlasti ljudsko izročilo. Skušam jih obravnavati enakopravno in medsebojno soočati. Pri tem uporabljam različne metode številnih ved: arheologije, zgodovine, historične geografije, mitologije.

Kot ljudsko izročilo razumem tisto znanje, ki je prehajalo iz roda v rod, praviloma v ustni obliki. Vendar mu prištevam tudi njegove pisne, likovne in druge simbolne zapise. Kritika posameznih vrst virov je najbolj razvita za pisne vire, saj gre za način sporočanja, ki mu človeštvo že stoletja daje daleč največjo težo. Skupno vsem virom pa je vendarle osnovno vprašanje pri obravnavanju vira. To je razločevanje osebnega deleža njegovega avtorja od splošnega vzorca, ki ga sporoča. V primeru, ko so nam avtor in okoliščine nastanka njegovega dela premalo ali pa sploh nič poznani, nimamo vnaprejšnje možnosti od celote odšteti njegov delež in tako določiti objektivni del sporočila. Tedaj nam preostane druga pot. Najprej je treba prepoznati osnovni sestoj, okostje, strukturo sporočila. Ker moramo biti vedno na preži za novostmi, je precejšnja mera dobre intuicije pri tem nepogrešljiva. V naslednjem koraku iščemo čim bolj podobne sestoj. Več sestavnih delov imajo primerjalni sestoji (strukture), bolj ko se prekrivajo, večja je zanesljivost ujemanja. Pri tem se je pogosto treba vračati na začetek in s primerjalno pridobljenimi spoznanji izboljševati prepoznavnost izhodiščnega sestoja. Razumljivo je, da za osebne dodatke avtorja ne bomo našli strukturnih primerjav. Vendar to hkrati ne pomeni, da je že vse, česar nismo znali vpeti v nek sestoj, strukturo, potem samoumevno subjektivno, tisto, kar lahko v bodoče zanemarimo. Ne, prav neizogibna stopnja naše lastne neuspešnosti nam je lahko pri ponovnih poizkusih vir novih odkritij.

Možnosti primerjav ustoličevanja z ljudskim izročilom je nakazal že Gregor Krek v poglavju o običajih Slovanov (Krek 1887, 569 ss, 601 ss). Metodološko izjemno pomemben poizkus je na začetku tega stoletja napravil Emil Goldmann. Naredil je prvi resni korak k strukturni analizi, ko je v začetnem poglavju primerjal celotno koroško ustoličevanje in

staroindijski obred ustoličevanja kraljev »rajasuya« (Goldmann 1903, 3 ss). Žal se je v naslednjih poglavjih odrekel lastni metodi, obred razbil na posamezne sestavine in jim iskal (predvsem slovanske) primerjave. Kljub močnemu sozvočju, ki ga je dobil v mitologiji, se je na koncu odločil za povsem »posvetno« razlago obreda. Kot njegov epigon je nato nastopil Georg Graber, ki je povzel samo slabo metodo, razbitost na posamezne dele, in v nasprotju z Goldmannom zavzeto iskal germanske primerjave (Graber 1919). Oba sta v svojem delu pokazala na številne primerjave s področja ljudskih običajev, mitologije, ki jih bo potrebno v bodočnosti ponovno preveriti. Že na prvi pogled se med njimi skrivajo zelo zanimiva opozorila. S tem se je Graberju dodobra posrečilo kompromitirati drugačnost Goldmannovega pristopa. Zavladal je vtis, ki ga je jedrnato formuliral Bogo Grafenauer: s primerjanjem z obredi, ki so bistveno različni od tega, ki bi ga morali razložiti, so naredili okrog njega samo nepregledno zmedo, njihova metoda ne vodi nikamor (Grafenauer 1952, 207). Tej oceni bi se sicer dalo oporekati, kajti glavni problem Goldmanna in Graberja je bil v tem, da nista bila sposobna izločiti »dobrega« gradiva in ga kot takega predstaviti. Očitki zgodovinarjev so bili dovolj hudi, da si »nehistoričnega« pristopa lep čas ni drznil tvegati nihče.

V zadnjih desetih letih pa smo kar trije raziskovalci neodvisno drug od drugega prišli do zelo podobnih ugotovitev: da so koroško ustoličevanje in njegovi prostori povezani s svetim, s predkrščansko ideologijo (Banaszkiewicz 1986, 42 s, 47, 55; Pleterski 1990; Kahl 1993, 54 s). Priložnost za nov poizkus je tu. Pri tem bom upošteval Grafenauerjevo navodilo; če hočemo v resnici razložiti vires, se moramo držati predvsem njih samih, kolikor pritegnemo paralele, pa smemo le take, ki obravnavajo ne le isti predmet, marveč spadajo tudi v isto družbeno-zgodovinsko razdobje (Grafenauer 1952, 207). Držati se virov, bo pomenilo drobnjakarsko poglobljanje vanje, strukturne primerjave – vzpon na splošno raven. Za začetno primerjavo pa sem izbral ustoličevanje irskih kraljev, ker je dovolj dobro dokumentirano, ima jasno mitološko ozadje, obravnava isti predmet in je iz istega družbeno-zgodovinskega obdobja.

Zavedam se, da so bili obredi ustoličevanja odvisni od prostora in časa, da se je celotni skupek podrobnosti zato nenehoma spreminjal. Ujeti to spreminjanje, je snov posebne raziskave. Tu poskušam pokazati samo tisto arhetipsko strukturno mrežo lastnosti, ki se skozi tisočletja in prostor ni bistveno spreminjala. Njen obstoj dokazujem s prikazovanjem njenega ponavljanja v različnih kontekstih. To imenujem strukturna primerjava. Ločim jo od formalne primerjave, ki mi pomeni primerjanje samo posamičnih lastnosti. Zanesljivost formalnih primerjav je zato bistveno manjša in se jim praviloma skušam izogniti. V obravnavo jih pritegnem takrat, kadar nas lahko popeljejo k širši, strukturni primerjavi.

Ker mi niso bili na voljo vsi potrebni tiskarski znaki, sem moral nekatera naglasna znamenja in posebne črke izpustiti, zato naj moji citati veljajo predvsem kot opozorila na primarne objave. Pozoren bralec bo opazil nekatere nedoslednosti pri pisanju irskih imen. Te so posledica negotovosti, ki vlada v literaturi, iz katere sem črpal. Dokler se o tem ne bodo odločili Irci sami, ne morem biti pametnejši od njih.

2. Sestoj treh svetih mest

O tem, kako in zakaj se v pokrajini pojavljajo trojice svetih mest, sem napisal posebno razpravo (Pleterski 1996). Tu naj ponovim le misel, da so na njih nekoč častili žensko božanstvo, povezano z vodo, nebeško in htonsko božanstvo. Vsa tri mesta sestavljajo trikotnik, v katerem se eden od kotov čimbolj približuje kotu $\pm 23,5^\circ$. To je kot med Zemljino osjo in ravnino Zemljine orbite okoli Sonca (Šprajc 1991, 14), kar je navidezna razlika v višini sonca v času enakonočja in obeh sončnih obratov. Božanstvi nebesnega in zemeljskega sta tako izenačeni s poletnim in zimskim sončnim obratom, enakonočje pa je božanstvo, ki ju povezuje (Pleterski 1996, 182).

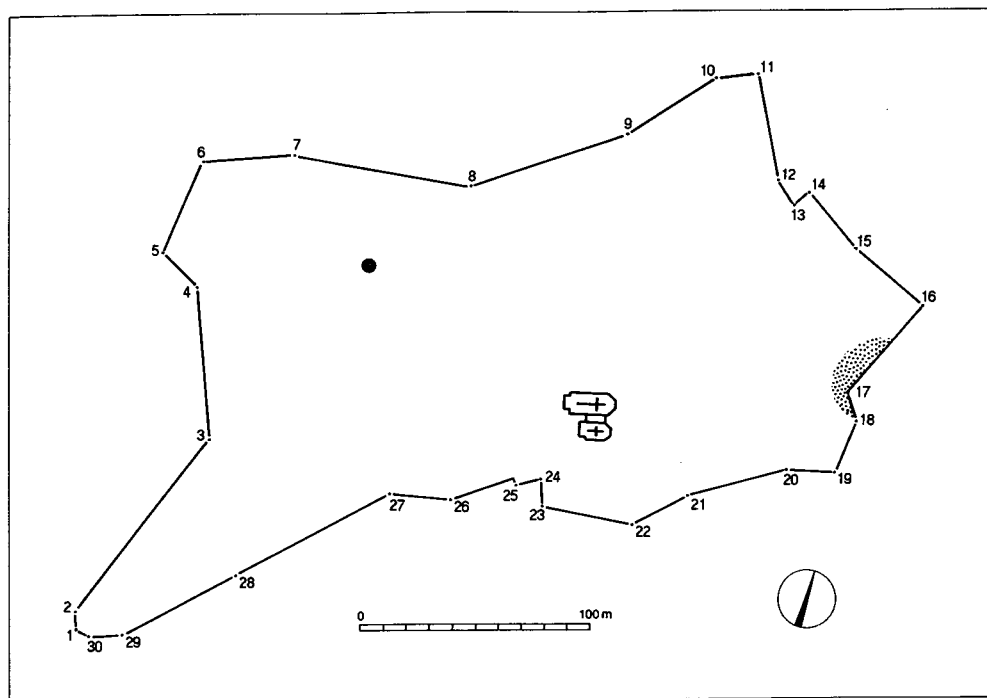
V opisih ustoličevanja se vedno znova pojavljajo trije kraji: Krnski Grad /Karnburg/, vojvodski prestol na Sveškem polju /Zollfeld/ in Gospa Sveta /Maria Saal/. Vsi trije sestavljajo trikotnik (Slika 8), v katerem kot, ki ima vrh pri cerkvi Sv. Petra in Pavla na Krnskem Gradu, meri $24^\circ - 25^\circ$ (prvo vrednost da merjenje s kompasom, drugo geografska karta 1 : 25000). S tem se že nakazuje možnost, da imamo pred seboj pravi sveti sestoj.

2.1. Koroška

2.1.1. (Krnski) Grad

2.1.1.1. Knežji kamen

Ime knežji kamen je seveda le prevod nemškega »Fürstenstein«, ki pa je prav tako razmeroma mlada oznaka, prvič v potopisu Martina Zeillerja *Itinerarium Germaniae nov-antiquae* iz 1632 (Puntschart 1899, 16). Po pripombi Axla Huberja je ime »Fürstenstein« najti že 1612 pri Megiserju.

Slika 1. (Krnski) Grad (po: Grueberjev načrt, objavljen pri – Hauser 1890, 43, Fig. 1). Črna pika je zadnje stojišče knežjega kamna, preden so ga prenesli v Celovec. Raster označuje prostor, kjer je knežji kamen stal pred tem. Sever Grueberjevega načrta je popravljen.

V načrtu Krnskega Gradu, ki ga je objavil baron Karl Hauser (1890, 43, Fig. 1), je zadnje stojišče knežjega kamna vrisano z dvojnimi krožcem, vendar tega v besedilu nikjer ne omenja (Slika 1). Avtor načrta je bil inženir Paul Grueber, ki je točko vnesel po podatkih, ki jih je dobil na kraju samem. Paul Puntschart (1899, 16) je sicer opozoril, da je v originalu načrta razlaga krožca, pri objavi pa je ni, vendar je ta podatek, skrit v obsežni knjigi, poznejšim raziskovalcem očitno ušel. Točka se povsem ujema s Pernhartovo risbo (npr. objava v: Fräss-Ehrfeld 1984, 85), ki je posnetek stanja, preden so kamen 1862 prenesli v Celovec /Klagenfurt/. Ujemanje je bilo mogoče še 1996 potrditi na terenu. A kljub temu je že Schleif (1939, Abb. 1) napačno domneval zadnje stojišče, za njim pa so napako povzemale poznejše objave do danes.

Hauser piše o najdbi vzhodnega obzidja Krnskega Gradu, ki so ga ponovno izorali v pozni jeseni, najverjetneje 1886 (Hauserjevo poročilo je nastalo pozneje, poleti 1887). Meni, da gre za isti prostor, kjer so našli že prejšnje rimske kamne in kjer je prvotno stal knežji kamen (Hauser 1890, 40 s). Gre najverjetneje za predel med točkama 16 in 18 Grueberjevega načrta (Slika 1), za katerega Grueber navaja pripoved domačinov, da je tam povsod najti kamne in jih vedno znova izkopavajo (Hauser 1890, 43). S tem se ujema Jabornegg von Altenfelsovo poročilo, kako je bil nekaj let pred 1837 izoran rimski napis CIL III 4988. Izvemo, da je zid, ki povezuje vzhodno

obzidje z južnim, mogoče prepoznati na njivi, kjer so raztreseni odlomki starih opek, malte in izjemno veliko skrilastih plošč (!). Prav tam je bil najden napis in na istem mestu je pred 50–60 leti (torej nekako 1777–1787) stal knežji kamen. Lastnik zemljišča ga je potem prestavil na novo mesto severozahodno od cerkve (Jabornegg von Altenfels 1837, 211). Tam ga nato srečamo v zgodnjem opisu iz 1812 (NN 1812, 28). Prenos je bil opravljen na ozemlju kmetije Jokl (Gallenstein 1871, 26). Tej sta še 1828 pripadali severni dve tretjini gradišča natančno do severnega obzidja in malo čez vzhodno obzidje (prim.: Wutte 1941, 358).

Že Hauser je sklepal, da je kamen stal na ruševinah obzidja, ki ga je zato datiral v predslavonsko dobo (Hauser 1890, 40 s). Iz Schleifovega poročila je razvidno, da je preko antičnih zidov postavljeno zgodnesrednjeveško obzidje, zgrajeno pretežno iz lomljencev skrilastih plošč (Schleif 1939, 265 ss). To je ruševina, ki jo je videl Jabornegg-Altenfels na nekdanjem mestu knežjega kamna. Hauserjevo sklepanje je torej treba popraviti samo v tem, da je bil kamen postavljen na zgodnesrednjeveško obzidje šele potem, ko je to že propadlo. To mesto označuje poročilo iz 1871 kot njivo na »Blachfeldu«, od koder so ga pred stoletjem prenesli na rob gramoznice blizu farne cerkve (Gallenstein 1871, 26). Graber pojasnjuje, da se Blachfeld razprostira med sklanato ravnico Krnskega Gradu in južnim pobočjem Šenturške gore /Ulrichsberg/ v smeri od zahoda proti vzhodu in na vzhodu zlagoma pada proti Sveškemu polju (Graber 1919, 53 s). Ta opis znova potrjuje prostor knežjega kamna na (ali pri) vzhodnem obzidju, kot ga je ugotovil Hauser.

S tem smo določili stojišči: do let 1777/87 ter med leti 1777/87 in 1862. Topografski pregled bi lahko končali, če ne bi bilo opisa Simona Martina Mayerja. 18. julija 1820 je na celodnevem izletu obiskal tudi Krnski Grad in si tam ogledal knežji kamen. Izvedel je, da je bil tja postavljen s sredine nekega polja, kjer je bil oddaljen približno tisoč korakov proti vzhodu – *er wurde, bei tausend Schritte von demselben gegen Osten entfernt, aus der Mitte eines Feldes hieher gesetzt* (Mayer 1821, 156). Zadnji se je s to navedbo soočil Puntschart, ki pa jo je očitno enačil s poročilom Jabornegg von Altenfelsa in zato menil, da gre pri Mayerju za napako. Poleg tega je vtis, da se pri Puntschartu omenjeni Blachfeld ne ujema z Jabornegg von Altenfelsovimi. Zato se je zadovoljil z ugotovitvijo, da se kraja, kjer je stal knežji kamen v času ustoličevanja vojvod, ne da natančno določiti (Puntschart 1899, 15). Od tedaj je Mayerjev topografski podatek izginil iz razprave.

Obe poročili, Mayerjevo in Jabornegg von Altenfelsovo (dopolnjeno s podatkom o Blachfeldu še leta 1871), zajemata iz ustnega izročila istega kraja in se v stvarnih podrobnostih tako zelo ločita, da ne moreta govoriti o istem prenosu. Še célo 19. st. je bilo staro stojišče na Krnskem Gradu dovolj natančno poznano. Mayerja ne moremo zavrniti z očitkom, da gre za napako. Treba ga je resno obravnavati. Razdalja približno 1000 korakov seveda zveni že precej pravljično. A prav pridržek približno, v pravljici bi bilo natančno, ji daje verodostojnost. Ta korak kot merska enota ni merski (polovični) korak z začetka 19. st., ki ga v svojem opisu sicer uporablja Mayer, ampak stari dvojni korak ljudskega izročila, kakršnega je bilo mogoče dokazati v Bodeščah na Bledu (Pleterski 1996, 179 s)). Mayer pač ni vedel, da je lahko razlika med »korakom« in »korakom«, zato je »ljudske« korake vgradil v svoje besedilo tako, kot jih je slišal. Razdalja na ta način znaša približno kilometer in pol. A v 19. st. ljudje niso več natančno poznali oddaljenosti. Približno 1000 korakov zato pomeni zgolj »daleč« in jih ne smemo razumeti povsem dobesedno. Proti vzhodu se tako povsem približamo Gospe Sveti in vojvodskemu stolu. Lega zadnjega ustreza oznaki, da je šlo za sredino nekega polja. Izročilo torej najverjetneje sporoča, da je knežji kamen stal prvotno tam, kjer je danes vojvodski stol.

2.1.1.2. Gradišče in cerkev

V opisovanje in podrobnejšo zgodovino Krnskega Gradu se tu ne bom spuščal. Gre za veliko gradišče (približno 330 x 160 m) z naravnim prepadnim pobočjem na jugu in dobro ohranjenim nasipom na severu in deloma tudi vzhodu. Prostor je bil poseljen v različnih obdobjih. V pozni antiki je bila tu že utrdba neznane velikosti (Ciglencečki 1987, 40). Prva neposredna omemba Krnskega Gradu je iz 888 *curtis Corantana*, ko je tam kralj Arnulf praznoval Božič (Kos

1906, št. 290). Nemško ime Karnburg je že 1251 zapisano kot *Chaerenpurch*, slovensko ime je pisal Urban Jarnik kot *Koroški Grad* (Kranzmayer 1958, 116). »Krnki Grad« je tako novoknjižna tvorba. Staro slovensko obliko kaže sosednji zaselek Zagrad /Sagrad/, 1349 še *Sagretz* (Kranzmayer 1958, 184). Prvotno ime je bilo torej samo *Grad* ali *Gradec* in se najverjetneje nanaša na utrjeni prostor še iz časa pred nastankom karolinške pfalce. Le-to namreč zelo verjetno nakazuje ime skalnatega vrha znotraj gradišča, jugozahodno od cerkev Sv. Petra in Pavla – *Kralutzberg* (Mayer 1821, 155). Kraluc je Kraljevec, 983 pa je na Krnskem Gradu omenjen *sedes regalis* (Kos 1906, št. 475 in op. 4).

Arheološka izkopavanja leta 1939 so pokazala, da je bilo gradišče na vzhodu utrjeno petkrat: z leseno-kamnitim zidom, dvema palisadama, dvema leseno-zemljenima obzidjema, v notranjosti pa so stale lesene hiše. Drobni najdb niso interpretirali, zato podrobnejše datacije ni. Glavno kamnito obzidje stoji na ruševinski plasti (pozno?)antičnih zidov in je bilo uničeno v močnem požaru. Ostali štirje utrdbeni sistemi ne kažejo sledov požiga (Schleif 1939, 265 ss). Ta okoliščina nasprotuje Schleifovemu mnenju, da je celotni obrambni sistem nastal na en mah. Gradnja obzidij iz lomljencev in lesenih brun je pogosta pri zgodnesrednjeveških slovanskih gradiščih. Požgani zid, ki stoji najvišje, je verjetno starejši od ostalih pod njim, ker bi se sicer ob njih zaradi erozije nabrala žganina. Iz tega bi bilo mogoče sklepati, da so požgano gradišče pozneje obnovili na drugačen način.

Cerkev Sv. Petra in Pavla vedno znova nastopa v literaturi kot karolinška, vendar brez resne strokovne utemeljitve. Dvome vzbuja že romanski relief blagoslavljačice roke, ki je vzidan kot spolija v severno steno. Za obstoj zelo zgodnje cerkve na tem mestu bi govoril odlomek kamna s pletenastim okrasom, ki ga tako kot ostale koroške Kurt Karpf z dobrimi argumenti postavlja nasplošno v čas pred 828 (Karpf 1994). Njegova razlaga velja pod pogojem, da kamen od vsega začetka izvira s Krnskega Gradu (prim.: Johannson – Meery 1993, 70). Cerkev Sv. Petra in Pavla je morda prvič neposredno omenjena 927 – *ad sanctum Petrum in civitate Carantana* (Kos 1906, št. 369), pod pogojem, da *civitas* tu ne pomeni upravnega ozemlja. Ne glede na to, ali sedanji cerkveni zidovi v celoti ali le delno izvirajo še iz zgodnjega srednjega veka ali ne, mora biti smer ladje stara. Kaže namreč natančno proti vojvodskemu stolu, torej proti sosednji sveti točki trojnega sestoja. Po trenutnem stanju raziskav imajo tako smer samo cerkve iz časa pokristjanjevanja, ki so zamenjale poganska kulturna mesta: npr. na Blejskem otoku, Sv. Jurij na Legnu pri Slovenj Gradcu (Pleterski 1996, 167, 173, Slika 4, Slika 9).

2.1.2. Sveško-Gospodsvetsko polje, prostor vojvodskega stola

Slovensko narečno ime je Sveško polje (Kranzmayer 1958, 218), kar kaže, da je Gospodsvetsko polje zgolj novoknjižno ime. »Sveški« tako kot sosednje »Svatne« izhaja iz besede »svet = sanctus, divinus, sacer« (prim.: Snoj 1995, 349; Kranzmayer 1958, 218), kar kaže kultni pomen prostora.

Sveški kamni še niso doživeli celovite moderne objave, kar je naloga, ki še ostaja za prihodnost. Noben med njimi ves čas srednjega veka nima ustaljenega imena. Najbolj pogosto uporabljani besedi pa sta »kamen« in »stol«.

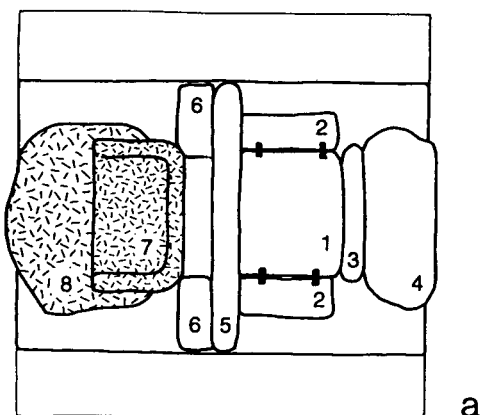
2.1.2.1. Artefaktna in topografska analiza

2.1.2.1.1. Vojvodski stol – zgradba

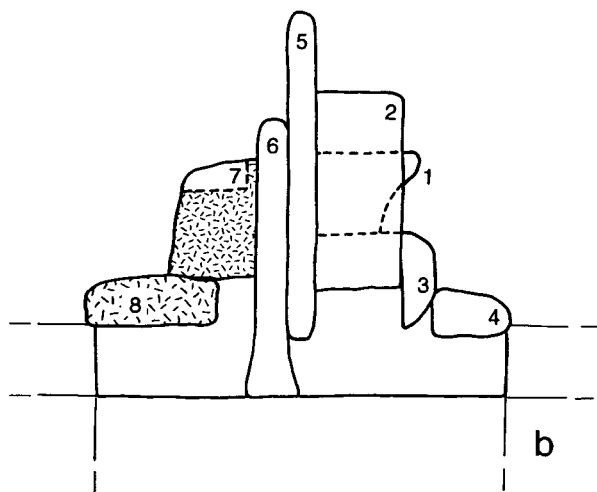
Vojvodski stol ali tudi prestol je samo prevod nemškega »Herzogstuhl«, ki je prav tako povsem novoveška skovanka, v uporabi vsaj že od 1814 dalje (primerjaj: Puntchart 1899, 27, 30).

Na začetku tridesetih let 19. st. sta si stol ogledala Martin Mayer in Johann Kumpf in o tem izdelala poročilo. Spahe in skobe, ki sta jih opazila, sta si razlagala s tem, da je moral biti že nekoč prej prestavljen ali na novo postavljen (Wutte 1929, 49). Skobe je videti že na Megiserjevi risbi, objavljeni 1612 (Mal 1942, Sl. 11), ki jo je naredil ob svojem obisku spomenika 1609 (Moro 1967, 102).

Ob obnovi 1834 je nastalo tudi podrobno poročilo grofa Rudolfa Goëßa. Glavnino besedila in risbe vojvodskega stola je objavil Gotbert Moro (1967, 109 s, Tafel 8; Moro 1967a, Abb. 9).

a

b

Slika 2. Vojvodski stol na Sveškem polju (Goëßova risba iz 1834, objavljena pri: Moro 1967a, Abb. 9). 1 – vzhodni sedež, 2 – naslonjali za roke, 3 – stopnica, 4 – stopnica, 5 – naslonjalo, 6 – podpornika, 7 – zahodni sedež, 8 – stopnica. a – pogled od zgoraj, b – pogled od strani. Pravokotnika označujeta podlago, ki jo je dal zgraditi Goëß. Raster označuje pozneje dodani del. Brez merila.

Spomenik se je že močno pogreznil v mehka, stalno vlažna tla. Podlaga je bila naplavljen gramoz, ki ga je pokrivala plast zemljene usedline, ki so jo naplavalili izvirkri iz vzhodnega gričevja in z zahoda Glana /Glan/. Napis na severnem podporniku naslonjala ni bil več v celoti nad tlemi. Plošče so bile že zelo razmaknjene na različne strani in so grozile, da bo spomenik razpadel. Vse kose so vzeli narazen, jih izmerili in narisali, nato pa ponovno sestavili, ne da bi spremenili prvotno obliko in smer. Stare poškodbe in špranje so zapolnili s polnilom in povezali z železnimi skobami (Slika 2). – Ob vsej skrbi, ki so jo posvečali prvotni razporeditvi kamnov, je neverjetno, da bi podpornika osrednji hrbtni plošči postavili tako blizu skupaj, da potem ne bi mogli več vstaviti med njiju zahodnega sedeža. Ta je torej že pred obnovitvenim posegom stal odmaknjeno od plošče.

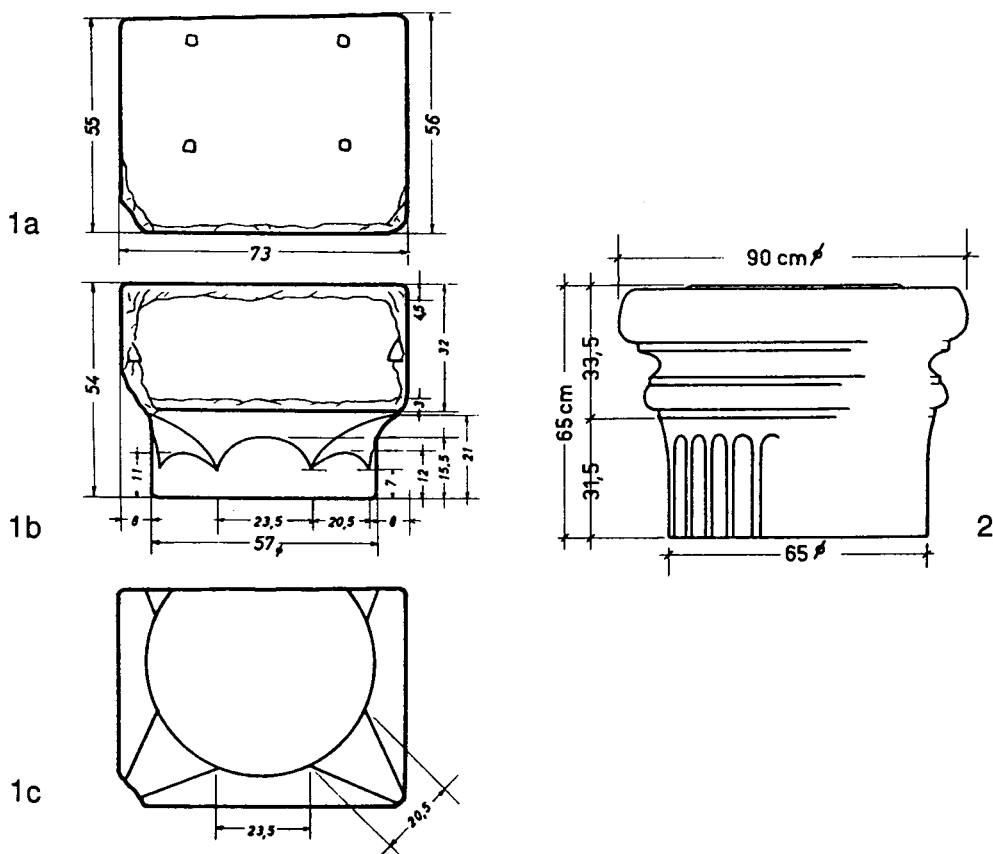
Gotbert Moro je opazil dejstvo, da ima sedanji zahodni sedež svoje lastno hrbtno naslonjalo (Moro 1967, 101), ki sicer ni izrazito, a dokazuje samostojno uporabo sedeža, saj bi sicer lahko uporabili za naslonjalo ploščo, ki jo ima za seboj vzhodni sedež.

Na številne pomembne podrobnosti sta v svojem geološkem poročilu opozorila Wolfgang Fritsch in Friedrich Hans Ucik (1967). Ugotavljata, da vzhodni sedež v obliki kapitela ni popoln, ker ga pri naslonjalu manjka približno petina (Fritsch, Ucik 1967, 446 ss). Zahodni sedež je zagozden med podpornika hrbtnega naslonjala vzhodnega sedeža, vendar ne sega do njega (Fritsch, Ucik 1967, 448). Tako je med zahodnim sedežem in naslonjalom reža. Tudi stopnica pod

zahodnim sedežem je za razliko od ostalih kamnov stola, ki so bolj ali manj jasno obdelani, skoraj povsem neobdelana. Zato sklepada, da je bil zahodni sedež s svojo stopnico dodan stolu šele drugotno (Fritsch, Ucik 1967, 449 s). Za vse kamne, z izjemo zahodnega sedeža, menita, da so v drugotni uporabi, saj kažejo sledi obdelave, ki niso v nikakršni povezavi s sedanjo uporabo (Fritsch, Ucik 1967, 450). Geološko je možno, da vsi marmorni kamni, razen obeh sedežev, izvirajo iz istega kamnoloma najverjetneje s Kulmberga in Seebichla pri Kraigu s starimi rimskimi kamnolomi (Fritsch, Ucik 1967, 451 s). Vzhodni sedež verjetno izvira iz še rimskega kamnoloma marmorja Gummern, zahodni sedež pa je izklesan iz konglomerata, kakršnega je najti predvsem na področju Gur /Sattnitz/ (Fritsch, Ucik 1967, 452). Tudi te navedbe potrjujejo misel, da je bil zahodni sedež že prvotno namensko narejen kot samostojen stol.

2.1.2.1.2. Vojvodski stol – čas nastanka sestavnih delov

Posamezni kamni stola kažejo sledove uporabe v različnih časih. O najstarejših govori analiza, ki jo je za severni podpornik hrbtnega naslonjala opravil Rudolf Egger (1967). Ugotavlja, da je bil kamen že v rimski dobi vsaj dvakrat uporabljen. Prvič okrog leta 100 najverjetneje kot del svetiščne ograje, ko je nastal napis VERI, drugič v 3. st. kot podstavek za nek oltar, ko je nastal napis MASVETI VERI (Egger 1967, 454 ss; CIL III 4941). To hkrati utrjuje verjetnost, da večina kamnov izvira iz rimskih ruševin sosednjega Viruna.

Slika 3. (Schnableggerjeve risbe, objavljene pri: Moro 1967a, Abb. 12) 1a – vzhodni sedež vojvodskega stola od zgoraj, 1b – od sprednje strani, 1c – od spodaj. 2 – knežji kamen od strani.

Drugi napis, ki stoji vrh hrbtnega naslonjala vzhodnega sedeža, je imel Theodor Mommsen za srednjeveški naslov, čeprav je priznal, da se mu ga, tako kot predhodnikom, ni posrečilo pravilno prebrati – *Praeterea in dorso eiusdem sellae adest titulus medii aevi, qui ut recte legeretur, neque prioribus successit nec mihi* (CIL III 4941). Ernst Klebel je napisu zbral paleografske primerjave, zaradi katerih meni, da je sestavljen iz črk, ki pripadajo gotski majuskuli ali unciali, kakršno so v razviti obliki na Koroškem uporabljali za napise predvsem v 14. st. (Klebel 1940, 98). Vprašanje, ali gre za napis, ki je bil še dodatno preklesan (Moro 1967a, 439), ostaja odprto. Vsekakor je bil Klebel prepričan, da je dal Rudolf IV vklesati svoje ime (Klebel 1940, 98, 126 s), prepričanje, ki je bilo živo že leta 1564, a se ne ujema povsem z dejansko večjim številom črk (Puntschart 1899, 25 s).

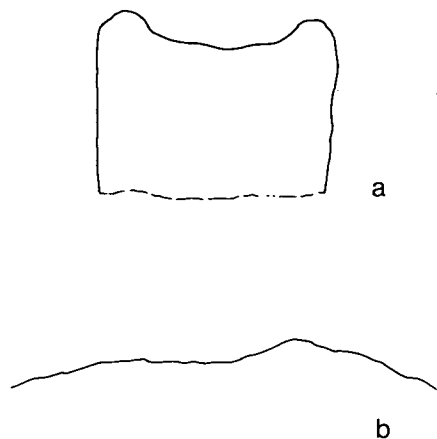
Že Martin Wutte je menil, da izvira kapitel vzhodnega sedeža (*Slika 3: 1*) iz neke propadle romanske cerkve, morda Gospe Svete (Wutte 1929, 51). V starejše, karolinško obdobje, ga je skušal postaviti Karl Ginhart (1967). Opredelil ga je za neke vrste predromanski kapitel – *eine Art vorromanisches Kapitell*. Kajti če bi bil pravi kapitel, bi moral pripadati nekemu stebri. Tako velikih pa tedaj ni bilo niti v Karantaniji, niti v Furlaniji. V karolinškem času mu za domače področje ni znana nobena cerkev s tako velikimi stebri (Ginhart 1967, 460). Že na tem mestu, bi moral sprevideti, da je njegov razlagalni model neuporaben. Kljub zgrešenemu izhodišču je poskušal dokazni postopek speljati do konca. Ugotavlja, da imajo podobno obliko karolinški kapiteli poznega 8. in 9. st., ki so večinoma reliefno okrašeni (Ginhart 1967, 461 s, Abb.: 2 – 7). Rešitev je poskušal najti v razlagi, da pri vzhodnem sedežu, sploh ne gre za kapitel. Kamnosek naj bi sedež izklesal iz marmornega bloka, ki ga je vzel iz ruševin Viruna. Napravil naj bi obliko neke vrste kapitela. Zožanje na spodnji strani naj bi bilo namenjeno ostrogam kneževih škornjev. Ker pa ni šlo za pravi kapitel, ga ni okrasil. Ko so sedež skušali vgraditi v stol, so videli, da je prevelik, zato so ga morali zadaj zmanjšati za četrtno. Vdolbini na zgornjih prednjih vogalih (*Slika 3: 1b*) naj bi služili kot oporišči za palice, ki naj bi nosili baldahin. V reži med zahodnim sedežem in hrbtnim naslonjalom pa naj bi domnevno bili zadnji palice baldahina (Ginhart 1967, 462 s).

Razlaga, ki ji ne manjka domišljije, ima napake že v sami logični izpeljavi. Kamnosek, ki naj bi klesal sedež posebej za stol in bil celo tako natančen, da je predvidel prostor za knežje ostroge, se je kar za četrtno zmotil pri globini sedežne površine, kar je neverjetno. Vsaj tri dejstva oporekajo Ginhartovi razlagi. Kamen sedeža je iz drugačne kamenine in drugega kamnoloma kot rimske spolije stola. Torej je bil pridobljen od drugod. Drugi dve podrobnosti kaže risba vzhodnega sedeža, ki jo je naredil Raimund Schnablegger in objavil Moro (1967a, Abb. 12). Na sedežni ploskvi so štiri nekoč koncentrično razporejene vdolbinice (*Slika 3: 1a*). Namenoma narejen sedež jih ne bi rabil. Potrebne pa so pri spajanju s sosednjim kamnom. Prav tako dobro vidna podrobnost je, da sta tudi očem skrita, zadnja spodnja vogala (*Slika 3: 1b*) poševno spodrezana (Moro 1967a, Abb. 12). Knez svojih ostrog tja gotovo ni vtikal! V resnici gre za ostanek prvotne povsem somerne oblike pravilno oblikovanega kapitela. V stol je bil vgrajen drugotno, kot spolija. Take oblike kapitelov ne pozna samo karolinški čas, ampak jih srečujemo še stoletja pozneje. Naj mimogrede omenim reliefno neokrašeni romanski kapitel s Petersberga v Brežah /Friesach/ iz prve četrtine 13. st. (Biedermann 1996, Abb. 19), podobnega v kripti cerkve Sv. Petra v Brnu s konca 11. ali začetka 12. st. (Konečný 1996, 321 ss), reliefno okrašena romanska kapitela iz srede 12. st. v Seckau (Kubes 1976, 492, Abb. 42) ter iz Stične v Sloveniji (Zadnikar 1959, 58 ss, Sl. 18) in še enega bogato okrašenega iz mesta Nardo v južni Italiji iz leta 1230 (Buschhausen 1978, 302, Abb. 904). Manj masivni pa se pojavljajo še celo v renesansi npr. v Marijini cerkvi v Jarenini (Klemenčič 1995, 35, Sl. 6) in v Starem gradu (Alte Burg) nad Gmündom. – Kapitel vojvodskega stola je tako mnogo verjetneje nastal v 12. st. ali v prvi polovici 13. st. To je čas, ko tudi na Koroškem že stoji nekaj pravih romanskih katedral z velikimi kapiteli. Tudi Gospa Sveta bi lahko bila med njimi. In ker jo je v 15. st. že zamenjala sedanja stavba, je bilo 14. st. čas, ko bi od tam mogel izvirati kak kapitel.

Obstoj ali neobstoj domnevnega baldahina pravzaprav z ničimer ne dokazuje starosti stola, niti njegove zgradbe. Kdor je že kdaj postavljaj šotor, ve, da za palice niso potrebne nobene vdolbine v tleh, bistveno je, kako zabijemo kline in napeljemo vrvice. Osebo se pri postavljanju

baldahina ne bi odločil opreti palic na negotovi vdolbinici na vogalih sedeža, ampak bi ju postavil enostavno na tla. Tudi zato ne verjamem, da je reža za zahodnim sedežem funkcionalno pogojena, še manj pa, da je celo dokaz, da je stol nastal prvotno kot celota z dvema sedežema, kot je mislil Bogo Grafenauer (1970, 118). Čeprav mu je glavni argument Ginhartovo dokazovanje, je pri tem spregledal, da celo ta priznava, da je zahodni sedež navidez starejši in pozneje dodan – *der anscheinend ältere »Pfalzgrafensitz« wurde angefügt* (Ginhart 1967, 466).

Najmlajši sestavni del stola je torej njegov vzhodni sedež, brez katerega stola sploh ne bi bilo in zato predstavlja *terminus post quem* za nastanek spomenika. *Terminus ante quem* ali celo *terminus ad quem* pa je napis na naslonjalu. Sedež in napis nam čas nastanka stola tako omejujeta v razdobje od druge polovice 13. do druge polovice 14. st. Če pa pustimo kapitelu, da še nekaj časa stoji na prvotnem mestu v cerkvi, se moramo omejiti sploh samo na 14. st.

Slika 4. a – obris zahodnega sedeža vojvodskega stola s sprednje strani, b – obris Stola v Karavankah, pogled iz doline z juga. Brez merila.

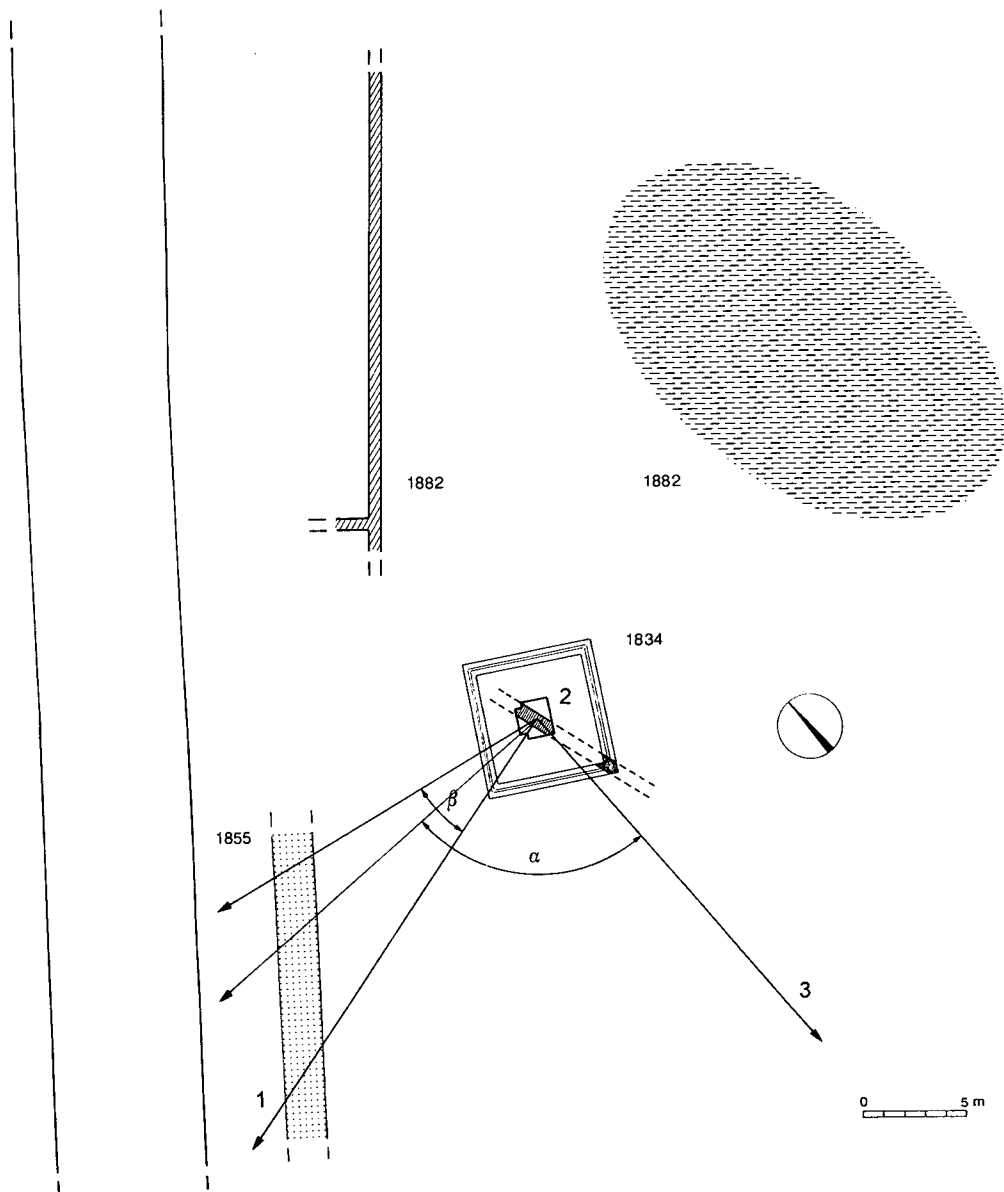
Oblika zahodnega sedeža je tako preprosta, da na prvi mah ne nudi oporišč za datiranje. Podobno oblikovan stol mi trenutno ni poznan. Stoli zgodnjega in visokega srednjega veka, kot jih kažejo upodobitve, ali pa so se ohranili kot kamniti prestoli svetnih ali cerkvenih velikašev, imajo praviloma ravno sedežno ploskev, običajno pregrnjeno z blagom in pogosto še z mehko blazinicco. Dvignjeni stranici zahodnega sedeža in krožna vdolbina med njima (Slika 4: a) so tako navidez precej enkratne. A pozornost mi je zbudila oblika gora in hribov z imenom Stol, Stojna. Praviloma imajo dva enako visoka vrhova s položnim sedlom med njima (Slika 4: b). Njihov obris je enak čelnemu robu zahodnega sedeža vojvodskega stola. To podobnost si lahko razlagam samo tako, da je oblika značilna za podobo staroslovanskega stola. Resda slovanska beseda *stol* pomeni tako stol, kot tudi klop, mizo, kar kaže na čas, ko je glavni del pohištva staroslovanske hiše predstavljala nizka klop, ki so jo uporabljali za spanje, sedenje ter pri jelu in delu. Vendar je stol v pomenu sedanjega stola poznan splošno po slovanskem svetu (Furlan 1995, 319 s). To pomeni, da je do osamosvajanja stola kot posebnega dela pohištva prišlo že najkasneje v času velikega slovanskega razseljevanja. Po njem pa so poimenovali tudi hribe, ki so jih našli v novi domovini. Tudi mavrico, ki je krožne oblike, so poimenovali *božji stol* (Furlan 1995, 319). Vse to postavlja nastanek zahodnega sedeža v slovansko kulturno okolje zgodnjega srednjega veka.

Moro je zapisal tudi zanimivo opažanje, da obstaja določena vzporednost med knežjim kamnom in vzhodnim sedežem v tem, da osnovo sedežne površine pri obeh predstavlja del nekega stebra (Slika 3). Iz tega je izpeljal sklep, da so za vzhodni sedež namenoma izbrali kapitel, da bi z njim nadomestili starejši knežji kamen (Moro 1967a, 439 s). Njegove misli doslej niso opazili, čeprav je smiselna razlaga dejstva, da vzhodni sedež ni rimska spolija tako kot drugi deli prvotnega vojvodskega stola. A vzrok za to gotovo ni bilo pomanjkanje rimskih ruševin, odločitev je morala biti namerna. V povezavi z izročilom o prenosu knežjega kamna na Krnski Grad postane Morova razlaga celo edina logična. – Iz vsega tega lahko izpeljemo več sklepov: da je vojvodski

stol (z enim sedežem) nadomestil knežji kamen, da so (najverjetneje) zato le-tega odstranili s prvotnega stojišča in ga odnesli na Krnski Grad, da so vojvodski stol (najverjetneje) postavili na prvotno mesto knežjega kamna.

2.1.2.1.3. Zgradba pod stolom

Gošbovo poročilo iz 1834 (pri: Moro 1967, 110) pove, da so pod stolom kopali. Do 4 čevlje (=1,264 m) globoko so bili v gramozu raztreseni samo posamezni lomljenci, med njimi tudi

Slika 5. Arheološke najdbe pri vojvodskem stolu. α , β – kota, pojasnjena v besedilu; 1 – smer proti Krnskemu Gradu; 2 – tloris vojvodskega stola in ograje okrog njega; 3 – smer proti Svatnam; 1834 – rekonstrukcija Gošbovih najdb; 1855 – rekonstrukcija prostora, kjer sta bila najdena mljnika; 1882 – Pichlerjeva izkopavanja, rastrirano je območje, kjer je naredil izkopa vzhodno od vojvodskega stola.

razsute grude apnene malte. V tej globini so naleteli na trden zid (*Slika 4*) iz velikih lomljencev in apnene malte. Ta zid so nato porabili za temelj kamnite podlage, ki so jo zgradili za stol. Ko so kopali temelje za ograjo, so v jugovzhodnem vogalu v globini dveh čevljev (= 0,632 m) zopet naleteli na prej omenjeni zid iz velikih lomljencev. Čeprav so bili zelo pozorni na morebitne najdbe napisnih kamnov, posode, novcev in podobnega, niso našli nič takega (Wutte 1929, 51). Ruševina zidu, ki je bil ohranjen vsaj v višini 0,63 m, kaže, da so naleteli na stavbne ostanke. Odsotnost vsakršnih drobnih najdb bi si lahko razložili bodisi tako, da je bila stavba opuščena po zelo kratkem času uporabe, ali pa Goëßovi ljudje niso kopali dovolj globoko, da bi prebili ruševinsko plast in prišli do stare hodne površine. Stol je bil torej postavljen na starih ruševinah, najverjetneje rimskih.

2.1.2.1.4. Miljnika in vprašanje rimske ceste

Opis meje glaneškega dela gosposvetskega sodišča se 1570 začne *im Zollfeldt, alda ist ain marchstain gewest, welicher aber ausgeworfen worden* »na Sveškem polju, tam je bil mejnik, ki pa so ga izruvali« in prav tam konča na istem *ausgeworfnen marchstain neben dem Khunigstuell* »izruvanem mejniku poleg kraljevega stola« (Wutte 1912, 19 s). Opis meje deželskega sodišča Gospa Sveta se 1601 začne in neha na vojvodskem stolu (*Königstuell*) (Wutte 1912, 131 s). Izrुvani mejnik si lahko predstavljamo kot podolgovat kamen, ki je ležal na tleh. 1601 očitno ni bil več viden, saj se sicer meja ne bi premaknila na stol sam.

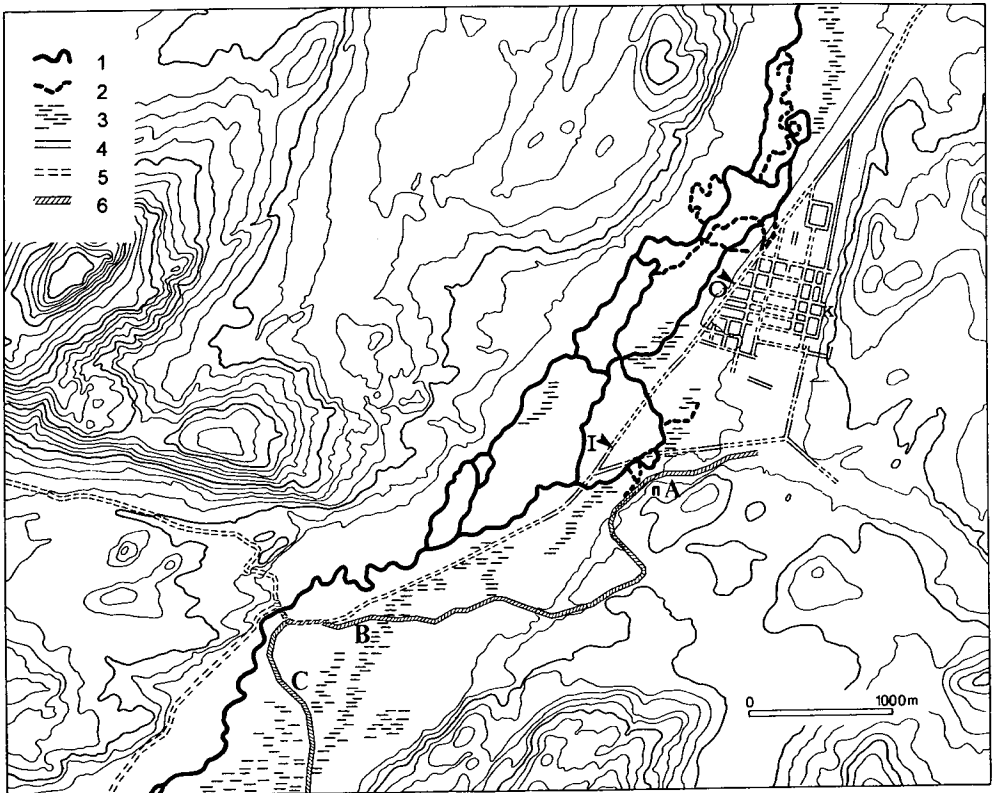
Mayer in Kumpf poročata na začetku tridesetih let 19. st. o kamnitem odlomku, ki je ležal severno poleg stola tako, da bi ga bilo treba izkopati. Menita, da je to kamen, na katerem je Wolfgang Lazij prvič bral in 1551 zapisal napis DN. DVX DOMIT. (Wutte 1929, 49; Puntchart 1899, 26), drugič 1557 pa DVX DOMITI (Puntchart 1899, 26). Že takoj za njima 1834 Goëß kamna posebej ne omenja več in tudi v poznejših opisih ga ni. Ker sta Mayer in Kumpf na kamnu pričakovala napis, je moral biti obdelan. Poleg tega je moral ležati zelo blizu stola, ker sta ga razumela v njegovem sklopu. Ker ga v sicer zelo natančnem Goëßovem poročilu ni, se mi zdi zelo verjetna razlaga, da je šlo za odpadlo ploščo vojvodskega stola. Na skici Friedricha Hansa Ucika je z napisom in puščico označen prelom levega naslonjala za roko pri vzhodnem sedežu (Fritsch, Ucik 1967, Abb. 1). To bi bila sled stare poškodbe, zaradi katere, je zgornji del plošče lahko padel na zunanjo, severno stran stola in se tam sčasoma nekoliko pogreznil v tla. To bi se ujemale tako z opisom Mayerja in Kumpfa kot tudi Goëßa, ko pravi, da je razpadlo stanje spomenika pred obnovo »vzbujalo strah, da bi lahko odpadle kamne odpeljali in odvlekli« (*ließen befürchten, daß die losen Steine weggeführt und verschleppt werden könnten*) (Moro 1967, 109, § 15). Tak »loser Stein« je bila torej najverjetneje plošča (zgornji del levega naslonjala za roko), ki sta jo videla Mayer in Kumpf in jo je Goëß pozneje postavil nazaj na prvotno mesto. O tem priča tudi Goëßovo zagotovilo, da pri razdiranju spomenika niso niti najmanj poškodovali kateregakoli kamna (Moro 1967, 109, § 18). In potem izrecno pravi, da so stare poškodbe na južni strani stola in severnem naslonjalu za roko zamazali ter spojili z železno skobo (Moro 1967, 109, § 19).

Ko so na začetku novembra 1855 sadili okrog stola kostanje, so našli dva rimska miljnika. Tičala sta 2 do 3 sežnje (= 3,8 – 5,7 m) od ceste in v globini 3 1/2 čevlja (= 1,1 m). Ležala sta navzkriž eden preko drugega. Ob odkritju so na enem opazili napis, na drugem pa ne (NN 1855, 115). Theodorju Mommsenu se je posrečilo v precejšnji meri prebrati napis na obeh. Prvi (CIL III, 5709) je bil postavljen, eno miljo od izhodišča, pač v Virunu, v času vladanja cesarja Tiberija Klavdija Nera 41–54 n. št., najverjetneje v obdobju velike gradnje cest po državi v letih 46/47 (Winkler 1985, 46). Drugi (CIL III, 5710) je nastal v času cesarja Valerija Licinijana Licinija 308–324, razdalja je nečitljiva. Gerhard Winkler razmišlja o možnosti, da je bil del napisa namenoma izbrisan. To bi potem kazalo na vojno s Konstantinom leta 314 in predstavljalo *terminus ante quem* (Winkler 1985, 60).

Kamna, ki sta sedaj v lapidariju celovškega Deželnega muzeja, imata zelo izlizano površino in komaj razpoznavne črke, kar kaže, da sta zelo dolgo stala na prostem. Ponuja se povezava z izruvanim mejnikom iz 1570. Ležeči miljnik bi mu povsem ustrežal. Ker sta 1855 ležala eden preko drugega, je verjetno, da je bil 1570 viden le še zgornji, 1601 pa še ta ne več, ker ga je že

prerasla trava. Na postopno, zaporedno pogrezanje kamnov, bi kazalo tudi dejstvo, da je mlajši miljnik (CIL III, 5710) slabše berljiv. Bil bi torej zgornji od obeh in zato dlje na površini. V povezavi s tako razlago se zazdi, da bi celo utegnila biti pravilna misel Kumpfa in Mayerja, da je Lazij bral nek še neznan napis. Res je sicer, da si je Lazij prizadeval dokazati Domicijana kot začetnika ustoličevanja tudi epigrafsko. A očitek o samovolji (Puntschart 1899, 26) bi bilo morda treba nekoliko omiliti. Tako zelo drugačnega branja znanih napisov na vojvodskem stolu si Lazij, če je hotel biti verodostojen, ni mogel privoščiti. Iz VERI, MASVETI VERI in napisa nad vzhodnim sedežem, za katerega je tedaj (1564) veljalo prepričanje, da se glasi RVDOLPHVS DUX (Puntschart 1899, 26), ni mogel narediti DN. DVX DOMIT, ne da bi bilo jasno kot beli dan, da si izmišlja. Pač pa bi izlizani napis na miljniku (CIL III, 5710) z nekaj dobre volje, njegovi želji kar ustrezal: IMP DN VAL LICIN... (naprej nečitljivo). Tako se zdi, da se je Lazij morda vendarle oprl na resničen napis, ki seveda ni bil na stolu, ampak na poleg ležečem miljniku.

Kako sta miljnika prišla do globine dobrega metra v letu 1855? Pri navedeni globini je seveda treba misliti na dno jame, kar pomeni, da sta bila do tu. Ker sta bila eden vrh drugega, je treba sešteti njuno debelino. Ta znaša pri vsakem približno 0,4 m, tako dobimo skupno višino preko 0,8 m, kar pomeni, da ju je pokrivalo največ 20 cm zemlje. To pa je nekako toliko, kot se je v 200 letih pogreznil tudi sosednji vojvodski stol. Še pri Megiserju je napis MASVETI VERI namreč dobro viden (Mal 1942, sl. 12), Goëß pa ugotavlja, da ni več v celoti nad površino (Moro 1967, 109, § 15).

Slika 6. Sveško polje. 1 – struga Glane po jožefinski vojaški karti, 2 – fosilna struga Glane po zračnih posnetkih, 3 – močvirje po jožefinski vojaški karti, 4 – rimske ceste (večinoma po Harl 1989), 5 – domnevni potek rimskih cest, 6 – srednjeveška cesta. A – morišče; B, C – odseka srednjeveške ceste; K – virunski kapitol; 0 – verjetna "caput viae"; I – razdalja prve milje in najdišče miljnikov. Ekvidistanca = 20 m.

Že Fritz Pichler je menil, da sta miljnika stala na mestu najdbe. Da bi preveril možnost obstoja rimske ceste in grobov ob njej, je 1882 naredil nekaj poskusnih jarkov (*Slika 5*) v soseščini vojvodskega stola (Pichler 1888, 132 s, Tafel M). V smeri proti Varpji vesi /Arndorf/ je izkopal tri jarke, v katerih pa ni ničesar našel. Morda tudi zaradi tega, ker je kopal le do globine 0,63 m, kjer ga je ustavila talnica. Področje tega kopanja je mogoče določiti samo približno, saj ne navaja dovolj natančnih podatkov, poleg tega pa so vse navedbe o straneh neba pri izkopališču M nedosledne in napačne. Zato pa je imel več sreče pri kopanju severno od stola, kjer je naletel na 22,5 m dolg zid, 0,54 m širok, z odcepom proti cesti. Najdbo je vrisal v načrt M. Vsi zidovi se še nadaljujejo, vendar proti jugozahodu ni mogel več kopati zaradi posajenih dreves. Prostora, ki ju nakazujejo zidovi, je poimenoval α in β . Menil je, da je našel zidovje grobišča (primerjaj: Pichler 1888, 133).

Usmeritev zidu, ki je vzporeden s cesto, prostori proti cesti, njihova dolžina in širina se ujemajo z urejenostjo grobnih parcel na drugih delih virunskih grobišč. Grobne parcele daljše od 20 m niso nič posebnega. Njihova širina je okrog 15 m, kar bi kazalo, da sedanja cesta pri vojvodskem stolu poteka po jugovzhodnem robu rimske ceste in severozahodnem robu grobnih parcel. Da je tam mimo peljala rimska cesta, je nedvoumno razvidno tudi iz izvednotenja letalskih posnetkov Sveškega polja, ki ga je objavil Ortolf Harl (1989). Njegovemu delu je resda mogoče očitati, da je pomanjkljivo, ker se ni naslonil na večkratna snemanja in zato ni videl številnih podrobnosti (Piccottini, Dolenz 1993, 254 ss), vendar je dobljena slika v splošnostih zanesljiva (*Slika 6*). Sledovi cestnega nasipa in grobovi, ki ga spremljajo, jasno kažejo potek zahodne obvoznice Viruna, tik mimo vojvodskega stola in jugozahodno ob njem odcep južne obvoznice proti Celeji (Harl 1989, Beilage 4, Plan 2). Grobišča se začnejo na severu pri stičišču zahodne obvoznice, ki jo Harl imenuje »via Claudia« in virunskega dekumana, na jugu pa se nehajo pri stičišču zahodne in južne obvoznice (Harl 1989, 563 ss, Beilage 4, Plan 2). Tu mu južni zaključek grobišča predstavlja nagrobnik, ki je bil najden 1970 (Harl 1989, 565 s; Piccottini 1970, 28). Temu verjetno lahko dodamo še nagrobnik CIL III 4982, ki je bil najden pred 1817, na katerega se je skliceval že Pichler (1888, 133 s), le da ga je napačno umeščal k mostu čez Glano, med Kadino /Kading/ in Kuhlíngom. Ta most namreč ne pripada cesti proti Št. Vidu /St. Veit/, na katero se pri opisu kamna sklicuje Mommsen, ko pravi, da je bil najden na Sveškem polju *in via qua ad S. Viti itur ad dextram mox post pontem Glani* »ob poti, ki pelje v Št. Vid, desno malo za mostom čez Glano«. Že v Pichlerjevem času tega mostu očitno ni bilo več, najdemo pa ga sto let prej na jožefinskem vojaškem zemljevidu. Deželna cesta je šla tedaj z dvema mostovoma preko stare struge Glane, nekoliko severovzhodno in jugozahodno od vojvodskega stola. Ker je rimski predel ob južnem mostu bolje ohranjen, je bil napis verjetneje najden tu, torej prav tako ob stičišču zahodne in južne virunske obvoznice.

Nenavadna usmeritev zidu pod vojvodskim stolom (*Slika 5*), ki poteka poševno proti grobnim parcelam ob zahodni virunski obvoznici, je po objavi Harlovih načrtov bolj razumljiva. Zid je namreč pravokoten na južno obvoznico. Glede na oddaljenost od nje (približno 100 m) je manj verjetno, da bi šlo za zid grobne parcele. Lega vojvodskega stola znotraj razcepa dveh rimskih cest pa je s tem vendarle dodatno potrjena.

Ker sta bila rimska miljnika nedvomno najdena ob rimski cesti, ju Harl jemlje za oporo izračunu izhodiščne točke – *caput viae* v Virunu, od katere so merili cestne razdalje. To je nameril pri gostilni Fleißner, pri začetku karda c6, pri čemer naj bi bilo ujemanje do metra točno (Harl 1989, 582). Njegovo trditev spodbijata dve dejstvi. Prvo je, da ne ve do metra natančno, kje sta bila najdena miljnika pri vojvodskem stolu, drugo je razdalja sama. Harlova rimska milja namreč meri 1700 m, v stroki pa sicer zanjo velja razdalja okrog 1480 m (Winkler 1985, 42). Če upoštevamo to drugo mero, bi bila izhodiščna merska točka – *caput viae* nekako pri začetku karda c8, ki pelje k severnemu robu virunskega kapitola in začetku severnega dekumana. Kot mi je v pismu prijazno pojasnil prof. Gerold Walser, so *capita viae* različno obravnavali. Očitno je hotel cesar Avgust z *miliarium aureum* na rimskem Forumu štetje poenotiti, a kljub temu so se ceste, ki so šle iz Rima, začele šele pri mestnih vratih. Virunum obzidja in s tem mestnih vrat ni imel, a zahodna obvoznica predstavlja povsem jasen rob mesta, kardo c8 pa pelje v njegovo srce.

Dosedanje arheološke raziskave tako kažejo, da vojvodski stol stoji ob eni rimski cesti in v bližini druge, na robu južnega virunskega grobišča, stratigrafsko nad rimskodobno plastjo. Ker je zelo verjetno, da sta bila obravnavana miljnika najdena na prvotnem stojišču in sta bila vsaj delno vidna še v 16. st., se ponuja sklep, da so prav zaradi njiju tam v porimskem času postavili tudi vojvodski stol. Dva tako vpadljiva kamna sta ljudem tedaj gotovo vzbudila pozornost in domišljijo, še zlasti v povezavi s sledovi starih grobov.

2.1.2.1.5. Nepretrgana raba rimske ceste?

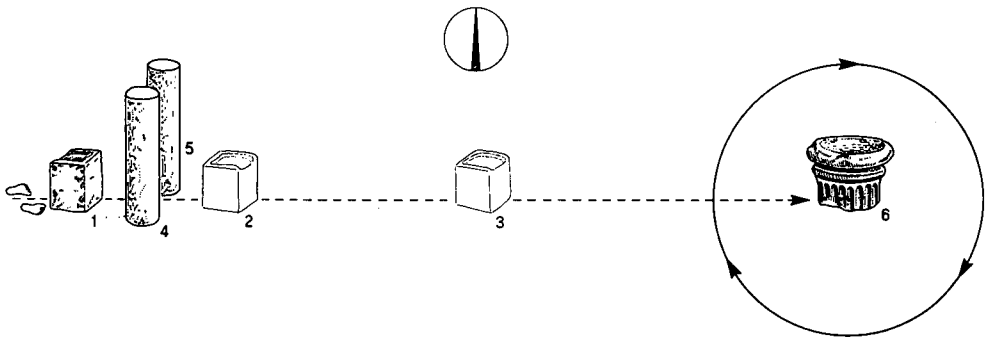
Južna virunska obvoznica leži proč od sedanjih poti, kar kaže, da je v porimskem času niso več uporabljali. Nasprotno pa zahodna obvoznica leži pod sedanjo staro deželno cesto. Zato je navidez logičen Harlov sklep, da jo je mogoče enačiti z nekdanjo poštno in italijansko cesto visokega srednjega veka. Nadalje spodbija še možnost, da bi rimska cesta prešla Glano pri Krnskem Gradu, ker jo zračni posnetki na področju Viruna ves čas kažejo na vzhodni strani reke (Harl 1989, 532). Ta druga trditev drži še kakih 200 m jugozahodno od stičišča zahodne in južne virunske obvoznice, nato pa rimska cesta prekorači sedanjo cesto in zavije naravnost proti mostu pri Krnskem Gradu (*Slika 6*), kar je lepo vidno na zračnih posnetkih, ki jih hrani Deželni muzej v Celovcu. Tudi prve trditve stare upodobitve in opisi ne potrjujejo. Merianova podoba Svaten, ki je bila objavljena 1649, kaže, kako jih od vojvodskega stola, ki stoji v ozadju proč od vseh poti, loči eden od rokavov Glane (Mal 1942, Sl. 13). Tudi Valvasorjeva slika, objavljena 1688, kaže strugo Glane med stolom in Svatnami, od koder gre deželna cesta proti severu ob vznožju gričevja (Mal 1942, Sl. 14). Sedanja »stara« deželna cesta je vrisana šele v jožefinskem vojaškem zemljevidu, torej je bila narejena najverjetneje šele v času Marije Terezije v prvi polovici ali sredini 18. st. Tedaj so jo res deloma speljali po stari rimski trasi. Starejšo glavno cesto ob vznožju gričev severno od Svaten pa še vedno kaže staro morišče z vislicami (*Slika 6: A*). Da je prvotna deželna cesta vendarle šla do krnskega mostu (*Slika 6: B*), dokazuje tudi opis sodne meje iz 1601, ki gre *nach demselben landstrassen fortan bis auf mitte Kärnpurger prugken* (Wutte 1912, 131). Tu je očitno prekoračila Glano, kajti cesto od mostu proti jugu v Celovec (*Slika 6: C*) isti vir imenuje *Clagenfurter strassen* (Wutte 1912, 131).

Jožefinski vojaški zemljevid kaže izredno razvejanost pretočnih in starih zamočvirjenih rečnih rokavov v dolini Glane (*Slika 6*). Ti so sledovi številnih premikov rečne struge. Eden je prestavil vodni tok jugovzhodno od vojvodskega stola in pri tem na več mestih uničil stari rimski cesti in druge rimske ostaline. Srednjeveška cesta je obdržala prehod čez Glano pri Krnskem Gradu, sicer pa se je poplavni ravnini, kolikor je bilo mogoče, izognila. Vse to hkrati kaže, do kako močnih sprememb kulturne krajine je prišlo v porimski dobi. Morda lahko odločilno prestavitev struge Glane proti vzhodu pripišemo katastrofalni vodni ujmi, ki je oktobra 589 mdr. zajela tudi Alpe in je bila po Pavlu Diakonu (HL III 23) takšna, *quale post Noe tempore creditur non fuisse* – »kakršne menda še ni bilo po Noetovem času« (prim.: Paschinger 1954, 585). Tisočletna povodenj je nekako tedaj prizadela tudi Švico. Hanni Schwab jo postavlja v leto 580, ko so bile po Frankovskem velike poplave, pri čemer se sklicuje na Gregorja Tourskega (Schwab 1994, 522 s, Abb. 6). Vendar je pri tem spregledala, da tudi Gregor h koncu letu 589 navaja, da so reke preplavile področja, ki jih dotlej niso še nikoli dosegle (HF IX 44).

2.1.2.1.6. Postavitev kamnov in kronologija po tvarnih virih

Najprej je bil ob rimski cesti leta 46/47 (?) postavljen miljnik CIL III 5709, nato še med leti 308 in 314 (?) miljnik CIL III 5710. Pozneje so ob njiju postavili knežji kamen in sedanji zahodni sedež vojvodskega stola. Pri rekonstrukciji njihove medsebojne postavitve izhajam iz teze, da je šlo za simbolen sestoj, ki je bil odraz tedanje ideologije. Bolj trdno oporno točko nudi sedanje stojišče vojvodskega stola, pod pogojem, da je bil postavljen natančno tja, kjer je bil prej knežji kamen. S tem bi imeli določeno eno oporišče sestoja. Manj trdna točka je najdišče rimskih miljnikov (*Slika 5*). Gotovo je oddaljeno več metrov od vojvodskega stola. Dosedanja analiza svetih sestojev v pokrajini in na grobiščih (Pleterski 1996) je pokazala, da kamni in stebri na grobiščih označujejo določene smeri in da sestoji posameznih svetih mest upoštevajo eno od

sosebnih svetih mest v pokrajini. Trenutno najboljša primerjava je grobišče Žale pri Zasipu (Pleterski 1996, Slika 11). Tam so jama napolnjena z rdečo glino, dva kamna in dva sosednja lesena stebra stali na isti črti, ki je pravokotna na smer proti najbližjemu svetemu mestu. Pri tem je en kamen ležal ob stebrih na njuni zunanji strani. V sveškem sestoju (Slika 7) sta miljnika stebra, zahodni sedež kamen ob njiju in knežji kamen kamen proč od njiju. Najverjetneje vsi na isti črti in ob njej. Glede usmeritve črte bi bile najbolj verjetne naslednje možnosti (Slika 5: α , β): bodisi naravnost proti Svatnam ali Krnskemu Gradu, bodisi pravokotno na eno od teh dveh smeri. Lega miljnikov nekje zahodno od knežjega kamna z manjšim odklonom proti severu ali jugu izključuje prvo in četrto možnost. Drugo in tretjo morda posredno krepi dejstvo, da neznan avtor mesto najdbe obeh miljnikov označuje samo glede na sosednjo cesto (NN 1855), ne pa tudi na vojvodski stol, kar bi verjetno storil, če bi bila med njim in cesto. Poleg tega se zdi, da se nekje tam že začne grobna parcela, katere vzhodni vogal je našel Pichler. Od obeh preostalih možnosti se mi trenutno zdi verjetnejša pravokotnica na smer proti Svatnam (Slika 5: α), ki ležijo natančno proti jugu. Smer bi bila tako zahod – vzhod, razdalja pa dobrih 15 m, kar bi znašalo 5 enot po dva dvojna koraka. Ne povsem nemogoča bi bila tudi smer, ki za velikost svetega kota odstopa proti severu od smeri proti Krnskemu Gradu (Slika 5: β).

Slika 7. Rekonstrukcija svetega sestaja kamnov. 1, 2, 3 možne postavitve poznejšega zahodnega sedeža vojvodskega stola; 4, 5 – rimska miljnika; 6 – knežji kamen. Črtkana puščica kaže smer prihoda, krog pa obhod kamna. Brez merila, velikost kamnov ni sorazmerna razdaljam.

Navzkrižna lega miljnikov ob odkritju 1855 govori o tem, da je to delo ljudi. Stala sta na enaki podlagi in nanju je ob morebitni poplavi deloval isti tok, torej bi ju naravne sile najverjetneje podrle vsaj približno v enako smer. Čeprav si ni nemogoče navzkrižne lege predstavljati tudi v poganskem času, se mi bolj zdi, da je to delo krščanskih rok, ki so zrušile »kamnita malika« in iz njiju celo sestavile križ.

S tem je prvotni sestoj seveda začel propadati. Naslednji korak je bil, da so, najverjetneje v 14. st., odstranili knežji kamen in kot nadomestek postavili vojvodski stol z vzhodnim sedežem, ki so mu čez čas dodali še edini preostali kamen kot zahodni sedež.

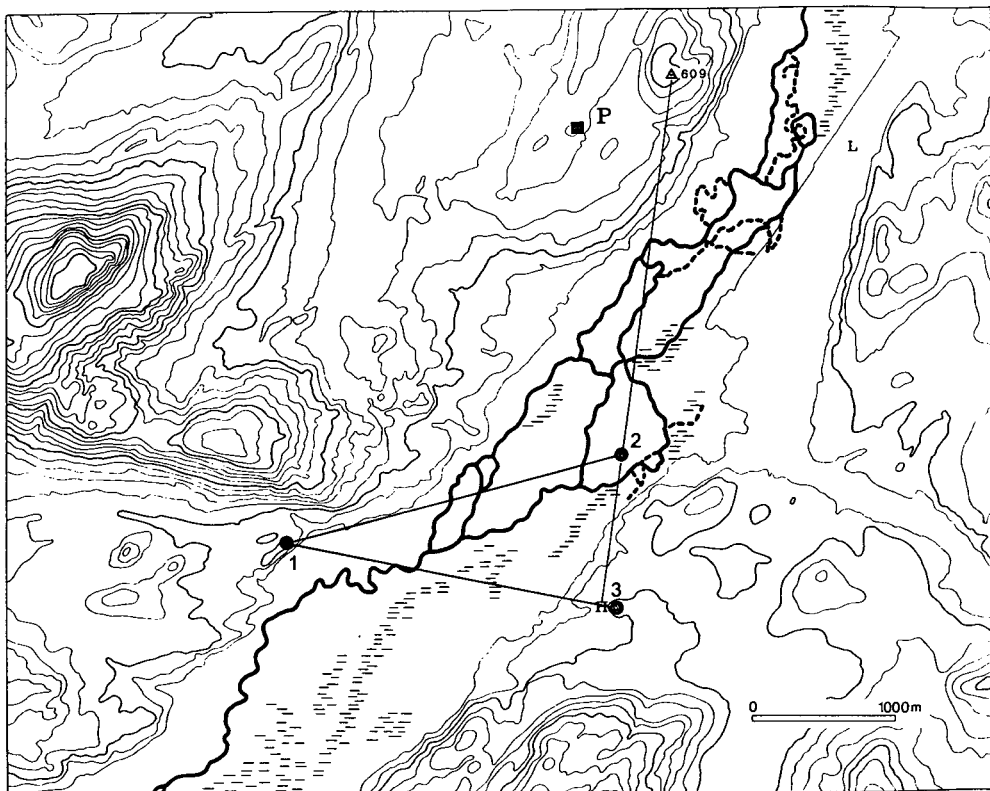
2.1.2.2. Časovna določitev sprememb kamnitih sestojev s pisnimi viri

Na tem in naslednjih mestih izhajam predvsem iz Grafenauerjeve kritike virov, predvsem pa v celoti sprejemam njihovo genealogijo, kot jo je sestavil (Grafenauer 1952; 1962; 1993). Le-ta je namreč nesporno najboljši in najbolj dognan del njegove knjige, ki ga dosedanja kritika ni ovrgla v nobeni bistveni točki.

Najstarejša omemba enega od kamnov je v rekonstruirani Predlogi Vrtna v Švabsko zrcalo, ki jo Grafenauer (1952, 194 ss) z obširno argumentacijo postavlja v 11. st., čemur ne oporeka Hauptmannov (1954, 151 s) zaključek, da je lahko nastala najpozneje v 12. st., v bistvu pred 1135. Besedilo pravi, da vojvodo fuerent in ze ainem stain, der lit zwischen glanegg vnd dem

spital ze vnser frowen kirchen – »peljejo ga k nekemu kamnu, ki leži med Glaneggom in gostincem pri cerkvi naše gospe« (Grafenauer 1952, 173). Drugih kamnov vir ne omenja.

Peljejo ga od mesta, kjer so ga izbrali in preoblekli, tja, kjer je kamen. To dokazuje, da je šlo za dve različni prizorišči. Prvo je bilo najverjetneje na Krnskem Gradu. O drugem si stroka še ni postavila resnega vprašanja in ga z izjemo Augusta Jakscha vsi prav tako vidijo na Krnskem Gradu. Doslej je bilo namreč samoumevno, da je Glanegg iz vira današnji Glanegg v zgornji dolini Glane, ki je v zračni črti oddaljen od Gospe Svete dobrih 11 km. Jakschevo mnenje, utemeljeno samo z interpretacijo poteka obreda, da je kamen vojvodski stol (Jaksch 1927, 15), je prepričljivo zavrnil Grafenauer. Bistvo diskusije je bilo tedaj namreč vprašanje, ali je *stain* knežji kamen ali vojvodski stol. Podal pa je tudi topografsko utemeljitev. Po njegovem je lokalizacija vojvodskega prestola med Glanegg in Gospo Sveto nemogoča. Ta pot namreč vodi skozi kraje Maria Feicht, Št. Peter na Gori /Št. Peter am Bichl/ in Krnski Grad, torej mimo knežjega kamna in ne vojvodskega prestola, ki leži več kot kilometer severno od te poti. Če bi šlo za vojvodski stol, bi uporabili prav tako nedvoumno lokalizacijo te vrste in sicer cesto, ki vodi proti jugu iz Št. Vida, ob kateri neposredno leži (Grafenauer 1952, 242 s). V luči artefaktno-topografske analize, ki smo jo opravili zgoraj, Grafenauerjev topografski dokaz izgubi nekatera oporišča. Če je tudi knežji kamen stal tam kot vojvodski stol, je pot (sedanji) Glanegg – Gospa Sveta zgrešila tudi njega za dober kilometer. In če ceste proti Št. Vidu tedaj ob kamnih še ni bilo, ker je šla dobrih 250 m vzhodneje, je treba vir očitno razumeti drugače. Začetno vprašanje ni, kateri kamen je *stain*, ampak, kje je Glanegg.

Slika 8. Sveško polje. Razmestitev svetih mest. 1 – (Krnski) Grad; 2 – prostor vojvodskega stola na Sveškem (Gosposvetskem) polju; 3. Svatne (Gospa Sveta); 609 – kota, vrh Plešivca; H – "spital" pri Gospe Sveti; L – Lindwurmgrube; P – graščina Plešivec. Ekvidistanca = 20 m.

Neznani pisec bi lahko, če bi *stain* res stal na Krnskem Gradu, to tako tudi povedal, saj je šlo za dobro znano lokacijo. Vendar ne. Prostor kamna je določil tako, da ga umešča na črto med dvema točkama. To samo po sebi govori za to, da blizu kamna ni bilo izrazitega vidnega oporišča (stavba, hrib, most...). Eno točko predstavlja gostinec ob Gospe Sveti, ki ga omenja le ta vir. Gotovo pa ni bil mnogo oddaljen od cerkve. Pisec je bil tu tako natančen, da se ni odločil za gotovo bolj poznano cerkev samo, ampak za čim bolj pravilno točko. Ali je potem lahko izbral za drugo točko povsem neoprijemljivi, 11 km oddaljeni Glanegg, ki ga s prve točke sploh ni videti? Zdi se mi neverjetno. Noben drug vir 11. st. tega Glaneggia ne omenja. Prva njegova omemba je sicer šele iz leta 1134 (Kranzmayer 1958, 82). – Glan-egg pomeni vzpetino ob Glani. In to si je pisec tudi izbral, a tisto, ki je bila s prve točke vidna, na drugem bregu Glane. Tam sta, gledano od Gospe Svete, le dve izraziti vzpetini: Šenturška gora in Plešivec /Tanzenberg/. Prva kot Glanegg odpade, saj se je še 983 imenovala *mons Carentanus*, 1331 *Chernperch*, dokler niso na njej 1485 zgradili Ulriku posvečene cerkvice (Kranzmayer 1958, 115, 232; Kos 1906, Št. 475). Plešivec seveda pomeni plešast vrh (Bezljaj 1961, 97) in ne plesišče, zato je ime Tanzenberg čisti prevajalski nesporazum. Ne samo danes, ampak tudi v jožefinskem vojaškem zemljevidu je vrh poraščen z gozdom, gol je greben z istoimensko graščino. Ker je druga polovica 18. st. čas, ko je obseg gozdov najmanjši, je bil vrh gotovo poraščen tudi v 11. st. Njegovo prvotno ime torej ni moglo biti Plešivec, prav lahko pa bi se imenoval Glanegg. Ime Tanzenberg nastopa že 1247 (Kranzmayer 1958, 219). Ime graščine, ki resnično stoji na golem, kot je lepo videti na Merianovi karti, se je očitno pozneje preneslo še na sosednji vrh, morda tudi zato, da bi se izognili zamenjavi z gradom Glanegg v zgornji dolini Glane. Imenotvornost Glane na tem mestu pa kaže tudi krajevno ime Glandorf severno od Plešivca. Zato se mi zdi najbolj verjetna razlaga, da je Glanegg 11. st. današnji gozdnati vrh ob graščini Plešivec /Tanzenberg/.

Če koto 609 m, današnji vrh Plešivec, s črto povežemo z vojvodskim stolom in jo vlečemo proti jugu (Slika 8), za las zgrešimo cerkev Gospe Svete. Presekamo pa staro cesto ob severozahodnem vznožju cerkvenega griča. Tam si lahko predstavljamo imenovani gostinec (Slika 8: H), ki ga je že Josip Mal »postavil« ob cesto (Mal 1942, 42). Šele sedaj lahko razumemo, zakaj si pisec za oporno točko ni izbral cerkve: ker ni bila natančno v smeri. *Stain* je torej stal na prostoru sedanjega vojvodskega stola. Tu je bilo drugo prizorišče obreda. Jaksch je tako imel v določeni meri prav, čeprav z napačnimi dokazi. Kateri od kamnov pa je *stain* bil, vir neposredno ne pove.

Naslednjo omembo kamnov najdemo v pismu cesarjevega notarja Burkharda iz 1161:

Unde cum ipse et patriarcha apud Villacum colloquium essent habituri, ego diffidens utriusque ibidem adfui impediens illos summam concilii pro posse ad honorem imperatoris retorquens. Nec mora delatis interim litteris a curia fratrem defuncti ducis in sedem Karinthani ducatus intronizavi presente patriarcha, Salzburgense aliisque plurimis principibus; ibidemque litteras exhibui generales vassallis et ministerialibus archiepiscopi directas in quibus admonere iubebantur archiepiscopum, ut redderet cesari que sunt cesaris. Contra quas ille archiepiscopus statim frenetizare cepit stansque super lapidem signo cruce signatus spiritum sanctum ex se locuturum palam profutebatur et erat verbum de papa... (von Jaksch 1904, 387: 1031).

»Ko sta on (salzburški nadškof) in (oglejski) patriarh nameravala imeti sestanek v Beljaku /Villach/, sem bil tam zaradi tega, ker jima nisem zaupal, da bi preprečil visoki shod (in) ju spreobrnil v zvestobo cesarju. Ko sem medtem dobil listino z dvora, sem takoj ustoličil brata umrlega vojvode na sedež vojvodine Koroške ob navzočnosti patriarha, salzburškega in drugih zelo številnih knezov; in prav tam sem pokazal splošni dopis, ki je bil namenjen vazalom in ministerialom nadškofa, v katerem jim je bilo ukazano, naj opomnijo nadškofa, da naj da cesarju, kar je cesarjevega. Proti temu se je začel oni nadškof takoj razburjati ter je napovedal, ko je stal na kamnu, se prekrizal, da bo iz njega govoril Sveti Duh in bil je govor o papežu...«

Jaksch ni verjel, da bi pismo opisovalo dogodke na Sveškem polju, ampak je zagovarjal Beljak. Temu mnenju so se pridružili še nekateri drugi. Vendar je iz besedila pisma jasno razvidno, da je vsaj del dogajanja potekal na prostem, na kraju, kjer je ležal neki kamen (Moro 1967, 106 s). Res je, da omenja Beljak navidez v isti sapi kot ustoličenje. Vendar je oblika *essent habituri*

eksspektativ, konjunktiv imperfekta in tako govori zgolj o namenu, ne pa o nečem, kar se je dejansko zgodilo. Poleg tega Burkhard jasno pove, da je bil tam, da je (ali da bi) srečanje preprečil – *impediens summam concilii*. Sestanka cerkvenih velikašev v Beljaku zato mnogo verjetneje ni bilo! Tako je najbolj možen kraj ustoličenja kljub vsemu Sveško polje. Heinz Dopsch, ki je zadnji pisal o tem, meni, da *sedes Karinthani ducatus* pomeni vojvodski stol, *lapis* pa knežji kamen (Dopsch 1995, 115 ss). Misel je sicer mikavna, a sklicevanje na enopomenskost besed *sedes* in *lapis*, je šibak dokaz, ker (resda poznejši) viri obe oznaki uporabljajo za oba kamna (Puntschart 1899, 16; v nadaljnjem besedilu). Prav tako je bolj verjetno, da stavka *in sedem Karinthani ducatus intronizavi* ne gre razumeti dobesedno, ampak raje simbolno. Že Grafenauer je ponudil kompromisno razlago, da je Burkhard prisostvoval obredu kot poseben cesarjev pooblaščenec, ki je pri tej priložnosti zastopal cesarja ter sporočil njegovo voljo (Grafenauer 1952, 71 s). Ni si namreč mogoče zamišljati, da bi v obredu odigral vlogo, ki jo je pozneje imel kmet. Tega mnenja pa je tudi Dopsch (1995, 122).

Način, kako samoumevno se v pripovedi pojavi *lapis*, ne kot »neki kamen« *quidam lapis*, kaže, da gre za kamen, ki so ga pravkar uporabili v obredu ustoličevanja. Tedanje oblike le-tega ne poznamo in ne gre zanemariti Grafenauerjevega mnenja, da prikazuje Burkhardovo sporočilo neko prehodno obliko obreda (Grafenauer 1952, 72). Vse, kar je mogoče sklepati, je, da je salzburški nadškof stopil na enega od kamnov, ki (sta) so nastopali v obredu. Celo vzrok za krettnjo, s katero se je prekrizal, lahko pripišemo bodisi kamnu, bodisi pripravi na govor, ali pa celo obojemu hkrati.

Med 1306 in 1308 je Otokar iz Geule napisal tisti del *Avstrijske rimane kronike*, ki opisuje ustoličenje Majnharda Tirolskega leta 1286 (Grafenauer 1952, 82 s).

19990	<i>der selbe komen sol uf ein velt, lit bi Zol, daz ist ze guoter mâze wît. daruf ein stein lit. an dem steine muoz man schouwen,</i>	»ta mora priti na polje, ki leži pri Gospej Sveti, to je dobršno mero veliko. Na njem leži kamen. Na kamnu se more opaziti
19995	<i>daz darin ist gehouwen als ein gesidel gemezzen.</i>	da je izsekano v njem odmerjeno v obliki sedeža.« (Grafenauer 1952, 87)

Splošno je veljalo, da je *Zol* Gospa Sveta. Tej razlagi se je zoperstavil Herbert Hassinger (1965, 322 ss) s tezo, da gre za zaselek z domnevnim (?) imenom Zoll pri današnji železniški postaji Zollfeld. Tam vidi carino Karantanije, morda že v 9. st. (Hassinger 1965, 326). To mnenje po mojem védenju doslej še ni doživelo kritike. Ne bom se spuščal v vprašanje izvora imena *Zol*, številne možnosti obravnava že Hassinger. A tudi njegova razlaga, da gre za carino, je utemeljena povsem tautološko: carina mu dokazuje ime *Zol*, ime *Zol* pa carino. Seveda ima prav, da viri ločijo med *Zol* in *Zollfeld* (Hassinger 1965, 324). Katastrski načrt, ki ga objavlja Pichler (1888, A – Z) in je v osnovi še isti franciscejski kataster, na katerega se sklicuje Hassinger, ima na mestu »zaselka *Zol*«, zaselek *Zollfeld*. Obstoj imena *Zol* na tem mestu, se mi zdi že zato vprašljiv, starejših virov pa Hassinger ni našel. Cesta, ki pelje tam mimo, je nastala, kot smo videli zgoraj, šele v prvi polovici 18. st., starejša je šla pač vzhodneje, približno po virunskem dekumanu. Zaselek leži na robu poplavnega ozemlja Glane. Edina velika kmetija ima zemljo v sklenjeni posesti (Hassinger 1965, 325). To govori mnogo bolj za pozen nastanek in se mi zdi skoraj nemogoče, da bi šlo za kontinuiteto še iz 9. stoletja.

Da je *Zol* Gospa Sveta, kaže naprimer opis meje pomirja gosposvetske prošnje iz leta 1464. Mejo predstavlja »weeg u. strass umb den berg daselbst zu Zoll« (Wutte 1912, 145). *Berg zu Zoll* je lahko samo grič s cerkvijo Gospe Svete. Opis sodne meje iz 1570 je še bolj zgovoren. Meja gre od Glane pod Krnskimi Gradom »an die strassen, die auf Zoll geet, nach derselbigen strassen geet es hin auf den tham under Zoll« (Wutte 1912, 20). Cesta torej pelje do kraja *Zoll*, ki leži na vzpetini, kajti pod njim je jez. Ta pa pripada ribniku, ki ga je lepo videti na Merianovi sliki Gospe Svete (Mal 1942, Sl. 13). – Otokarjev *Zol* je tako še vedno samo Gospa Sveta.

Da je njegov *stein* ležal na mestu sedanjega vojvodskega prestola, nikoli ni bilo sporno. Pač pa še vedno ni enotnega mnenja, ali *gesidel* pomeni enega ali več sedežev. V dejanski rabi je bilo namreč mogoče oboje (Grabner 1919, 70 s). A dejstvo je, da ima od vseh kamnov vklesano sedežno površino le današnji zahodni sedež vojvodskega stola. Otokarjev opis je torej prva jasna omemba enega od kamnov. Hkrati pa je njegov *stein* verjetno tudi skupinsko ime za vse kamne, saj ostalih ne opisuje. Na to je lahko vplivala okoliščina, da so se vsi obredi, ki jih opisuje Otokar, razen jutranje maše, dogajali na istem prostoru. Prav ta podrobnost je bila pogosto dokaz Otokarjeve »nezanesljivosti«. Kritiki so seveda izhajali iz mlajšega (!) opisa Janeza Vetrinjskega, ki vključuje še Krnski Grad kot dodatno prizorišče. A v luči zgornje artefaktna analize je videti Otokarjeva pripoved tudi v tem zelo pomembnem delu povsem verodostojna. Kritika je bila na tem mestu zgrešena, nekako tako kot v tisti antični zgodbi o feničanskih mornarjih. Ti so prijadrali do juga Afrike, a so tisočletja veljali za lažnivce, še zlasti, ker so trdili, da so videli opoldansko sonce na severu. Danes je ta »laž« najboljši dokaz resnice.

S tem smo prišli do kronike *Janeza Vetrinjskega Liber certarum historiarum*, osnutek (recensio A) in čistopis (recensio B) sta nastala od 1340 do 1343 (Grafenauer 1952, 92 s). Sedaj je prvič celotni obred povsem jasno razdeljen na tri različne kraje in izrecno sta omenjena dva stola. Najprej na Krnskem Gradu *sub monte Karinthiano prope ecclesiam sancti Petri lapis est*, kjer je sedel kmet, nato je šel vojvoda h Gospe Sveti, zatem pa še na Sveško polje *ubi sedes posita cernitur tribunalis* (Grafenauer 1952, 96 ss). Da gre za knežji kamen blizu cerkve Sv. Petra in vojvodski stol, ne more biti dvoma. Vprašanje pa je, na kateri čas se opis nanaša.

Janez Vetrinjski namreč tako razporeditev vpleta že v ustoličenje Majnharda Tirolskega 1286. Doslej sta se izoblikovali dve osnovni razlagi: da se je Otokar pri svojem opisu zmotil, ali da so »kmečki« del obreda šele drugotno prenesli h Krnskemu Gradu. Prvo sta podala že Tängl in Puntchart (Puntchart 1899, 41), videli pa smo, da je treba o njej resno podvomiti. Drugo razlago je postavil že Jaksch (1927, 14 s), ki pa je skorajda ni utemeljil, tako da je ni bilo težko spodbiti (Grafenauer 1952, 242 s, 288). Jaksch v starejši stopnji ne povezuje nobenega dela obreda s Krnskimi Gradom. To je Grafenauerju omogočilo protidokaz, da je nemogoče, da bi se prvi del obreda šele pozneje prestavil od vojvodskega stola h knežjemu kamnu, ker je Krnski Grad od 10. st. dalje izgubil vsak pomen v deželi, pomen Gospe Svete pa je nenehoma rasel (Grafenauer 1952, 288). Mnenje tako predpostavlja posvetni pomen kraja kot predpogoj za lokacijo obreda in s tem model, po katerem bi bil bolj smiseln prenos h Gospe Sveti. Poudarjanje posvetnosti v povezavi z obredom, ki je bil v vseh stopnjah svojega razvoja nabit z raznovrstno simboliko, se mi zdi neupravičeno. A ne glede na to, model izgubi moč ob topografski razlagi predloge vrinka v Švabsko zrcalo, ki je podana zgoraj. Ta ne zanika, da se je del obreda že tedaj odvijal tudi na Krnskem Gradu. Drugotno so k njemu prenesli le tisto obredje, ki je bilo povezano s knežjim kamnom. Preprosto zato, ker so prenesli tudi knežji kamen.

Jakschevo razlago je bistveno nanovo utemeljil Ulrich Steinmann. Opozoril je na razlike med osnutkom (A) in čistopisom (B) Janeza Vetrinjskega, ki označujejo običaje ob ustoličevanju vojvod Majnharda 1286 in Ota 1335. Razlike so nastale zaradi različnega poznavanja problematike. Ko je 1341 pisal osnutek je bil Janez še na Dunaju, čistopis je začel 1342 že na Koroškem v Vetrinju, potem ko je bil zelo verjetno celo udeleženec ustoličenja vojvode Albrehta (Grafenauer 1952, 108 s).

A: *Meynhardus dux in Kalendis Septembribus in Carinthiam veniens in sede sua iuxta morem terre solemniter sublimatur. Cujus terre ritus ab antiquis sic extitit observatus.*

B: *Meynhardus in capite Kalendarum Septembris in sedem ducatus sui solemniter collocatur secundum consuetudinem a priscis temporibus observatam.* (Grafenauer 1952, 96)

V čistopisu manjka zagotovilo za obred: *sic extitit* – »je takle«. Trditev, da se opis obreda ujema s starimi običaji je bila v čistopisu izpuščena (Steinmann 1967, 478 s).

A: *Otto dux... iuxta superius predistinctum, cum de investitura ducis Meynhardi ageretur, a senioribus terre perquisita consuetudine... in sede ponitur*

B: *dux Otto... nisi in eo priscarum consuetudine lex servetur...* (Grafenauer 1952, 103 ss)

V čistopisu v celoti manjka mnenje osnutka, da je bil Oto ustoličen po običaju, ki so ga uporabili pri vojvodi Majnhardu. Vse podrobnosti obreda je Janez izpustil, pač pa je dodal povsem novo pojasnilo (Steinmann 1967, 478 s):

Multa tamen in huius festi observacione sunt inprovidè pretermissa, quia oblivioni tradita, et ideo, quia ab intronizacione Meinhardi ducis, avi huius Ottonis, anni quinquaginta sex circiter computantur.

»Vendar je bilo mnogo od šege tega praznika nepričakovano izpuščenega, ker je zapadlo v pozabo, tudi zavoljo tega, ker se šteje od ustoličenja vojvode Majnharda, deda tega Otona, okrog šestinpetdeset let.« (Grafenauer 1952, 105)

Že Grafenauer je opazil ujemanje opisov ustoličenja Majnharda in Otona v Janezovem osnutku, a si je to razlagal s tem, da je bil prvi predloga drugemu (Grafenauer 1952, 108 s). V čistopisu Majnhardovega ustoličenja nastopa med njegovimi spremljevalci tudi tirolski grof, kar pa je bil Majnhard sam. Že Puntchart (1899, 61 s) je ugotovil, da je to anahronizem. Grafenauer (1952, 111) ga je imel za podatek, ki je starejši od Majnhardovega ustoličenja. Hauptmann (1954, 140 ss) je v tem videl diplomatsko ponudbo Janeza Vetrinjskega Tirolcem, ki so si tedaj prav tako prizadevali za Koroško. Steinmann opozarja, da goriškega grofa v spremstvu koroškega vojvode ni mogoče razumeti v obredu Majnhardovega ustoličenja. Zato in zaradi navedenih razlik med osnutkom in čistopisom ponuja razlago, da Janez Vetrinjski ne opisuje starih navad, ki jih je upošteval vojvoda Majnhard, ampak je obdelal sodobno ustoličenje vojvode Ota Avstrijskega leta 1335 (Steinmann 1967, 479). To se v bistvu ujema s Hauptmannovim sklepom analize Janeza Vetrinjskega; njegova pojasnila so čisto tendenciozna, nadaljevanje reforme iz leta 1335, da se s spretno razlago kočljivih posameznosti zamaše usta dvorski opoziciji in reši Koroščem nadvse draga navada. Tako očiščeni opis pa je prenesel potem nazaj v leto 1286 in ga dopolnil kdaj pa kdaj iz Otakarja, želeč, da se vzame v tej obliki za avtentično rekonstrukcijo starega obreda, po kateri naj bi se umestitev za naprej opravljala (Hauptmann 1954, 140). Zanimivo pravno prelomnico pa je v letu 1335 ugotovil tudi Klebel. Do tega leta je stal kamen na Sveškem polju v sodnem okolišu tirolskih grofov (Klebel 1940, 104).

Zato Steinmann meni, da z Janezovimi podatki ni upravičeno popravljati Otakarjevega opisa Majnhardovega ustoličenja, nasprotno: vse razlike je treba ugotoviti in raziskati. Razlike med Janezovim osnutkom in Otakarjem so novosti Habsburžanov v letu 1335. Iz tega je izpeljal sklep, da je najbolj pomembna in prelomna sprememba tega leta prenos kmečkega dela obreda s Sveškega polja h knežjemu kamnu na Krnskem Gradu (Steinmann 1967, 480).

S tem smo prišli do točke, pri kateri se ujamejo pisni in tvarni viri. Obred in kamni so bili neločljivo povezani. ZA USTOLIČENJE LETA 1335 SO NA KRNSKI GRAD PRENESLI KNEŽJI KAMEN IN Z NJIM POVEZANI DEL OBREDA TER KOT NADOMESTEK ZGRADILI (ENOJNI) VOJVODSKI STOL. V svojem nadaljnjem izvajanju je Steinmann gradil na zmotnem prepričanju, da sta bila kamen in z njim povezani obred, ki ju opisuje Vrinek v Švabskem zrcalu, na Krnskem Gradu (Steinmann 1967, 492). Da bi opravičil veljavnost delitve obreda, je zato »moral« dokazati, da je Vrinek nastal šele v času vojvode Rudolfa IV. To pa je bilo potem, ko je Grafenauer prepričljivo potrdil, da je vrinek najstarejši vir za ustoličevanje, že nemogoč poskus. Grafenauer (1970, 119 ss) je svojo kritiko Steinmanna utemeljil z Ginhartovim datiranjem vzhodnega sedeža vojvodskega stola, s tolmačenjem, da *gesidel* pomeni več sedežev, s propadom pomena Krnskega Gradu po letu 1000, s trditvijo, da gre pri Otakarju za napako, z uganke lege knežjega kamna na Krnskem Gradu, ki je Steinmann ni pojasnil, s prepričljivimi dokazi, da je Steinmann napačno postavil kronološko razmerje med Otakarjem in Vrinkom. Končna ugotovitev je bila zato uničujoča: s tem je izgubilo Steinmannovo razpravljanje vsako notranjo trdnost in vrednost za spoznavanje zgodovine obreda (Grafenauer 1970, 122). – Artefaktno – topografska analiza je pokazala: da Vrinek kot zapis (po Grafenauerju) najstarejšega opisa potrjuje Steinmannovo tezo, Ginhartova datacija je napačna, v času Otakarjevega *gesidel* je tam več kamnov, propad pomena Krnskega Gradu ni protidokaz, uganke lege knežjega kamna ni več, Otakar se ni motil. Razmerja

med osnutkom in čistopisom Janeza Vetrinjskega, ki je dejanski temelj Steinmannove razlage, se Grafenauer ni dotaknil niti z besedico. Steinmannova teza se tako danes kaže kot pravilna, čeprav ji je dodal obširno napačno utemeljitev.

Dejstvo je tudi, da vsi avtorji 15. st., ki so opisovali ustoličevanje, govorijo o enem kamnu in obredu na Sveškem polju, pri čemer so bili v posrednem ali neposrednem stiku z živo koroško tradicijo (Grafenauer 1952, 120 ss). Ustaljena razlaga je bila, da so pač prepisovali drug od drugega in Otokarjevo »napako«, ali pa kljub resnicoljubnosti niso videli knežjega kamna. V skladu z doslej ugotovljenim je možna drugačna razlaga. Izročilo o nedavnem prenosu kamna in dela obreda na Krnski Grad je bilo še povsem sveže, ljudem je bilo še kako jasno, da je bilo vse to prej na Sveškem polju. In kako naj sedaj poroča nekdo, ki želi povedati, kakšen je nasplošno obred? Sam bi se odločil tako kot oni, novotarije bi vrgel ven.

Ostane še vprašanje, kdaj je bil vojvodskemu stolu dodan zahodni sedež. Njegova prva posredna omemba izvira šele iz sredine 15. st., v Avstrijski kroniki Tomaža Ebendorferja, kjer piše, da vojvodi sedi goriški grof na drugi strani – *Comes Goritiae... ab alia parte residens* (Grafenauer 1952, 120 ss). To je seveda samo *terminus ante quem*. Tu smo odvisni samo od bolj ali manj prepričljivih interpretacij. Emil Goldmann in Steinmann sta menila, da je vojvodski stol nastal že takoj kot dvojni sedež. Prvi je njegov nastanek povezoval z namero ustoličiti dva vojvoda hkrati in tako predlaga dva možna datuma 1342 (Albrecht in njegov nečak) ali najkasneje 1365 (Albrecht III. in Leopold III.) (Goldmann 1903, 64 s). Njegova utemeljitev po opravljeni artefaktni analizi nima več vsebine. Isti ugovor velja tudi za Steinmanna, ki stol zaradi napisa in uporabe rimskih spolij pripisuje okoli 1358/60 Rudolfu IV. in njegovi težnji nasloniti se na rimsko tradicijo (Steinmann 1967, 494 ss). Verjetno ima še najbolj prav Klebel, ki je v obširni razpravi dokazoval, da je Rudolf IV. vojvodski stol le dodelal, mu dodal napis in morda tudi zahodni sedež (Klebel 1940, 99 ss).

2.1.3. Svatne-Gospa Sveta

Manj poznano slovensko ime za Gospo Sveto so »Svatne«. S sosednjim »Sveškim poljem« sestavljajo par, ki izvira iz besede *svet* (glej pri Sveško polje). Ni verjetno, da bi se ime uveljavilo šele potem, ko je tam že stala cerkev Gospe Svete, torej je starejše in dokazuje poganski kulтни prostor.

Marijina cerkev je omenjena že leta 860 (Kos 1906, Št. 172). Današnja cerkvena stavba je mnogo poznejša poznogotska zgradba. Na predkrščansko tradicijo pa namiguje izročilo, po katerem se okrogla romanska kostnica (Ginhart 1969, 34 ss), ki stoji jugovzhodno ob cerkvi, imenuje ajdovski tempelj (Šašelj 1896, 20). Tu bi tako lahko bila tista tretja točka (*Slika 8:3*) v sestoji treh svetih mest, ki so jo določili šele Slovani in ni bila dediščina starejših dob.

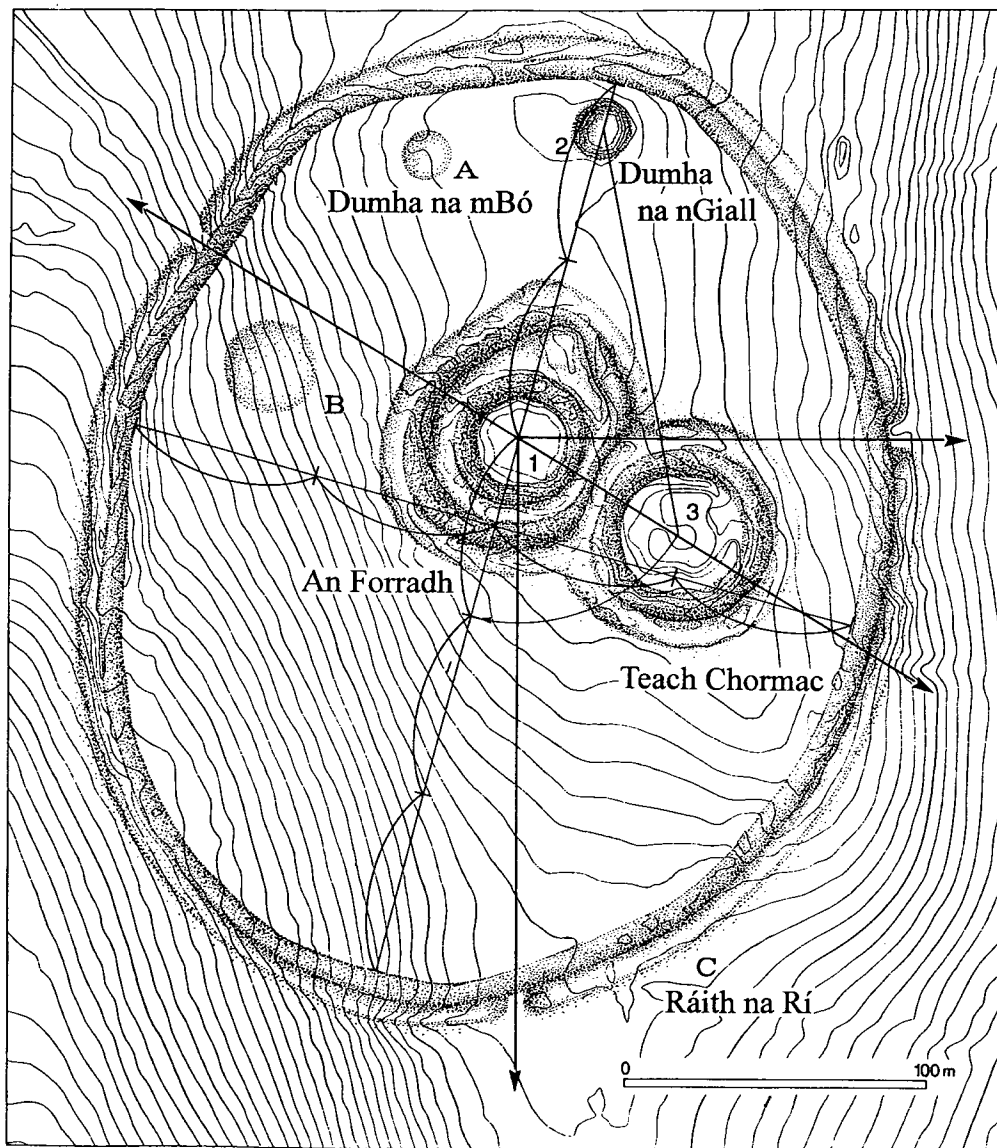
2.2. Irska

2.2.1. Topografija Temair

Grič Temair (angl. Tara) je nizka, položna, 2 km dolga vzpetina med mestoma Dunshaughlin in Navan severozahodno od Bale Átha Cliath (angl. Dublin). Na njem so številni arheološki ostanki iz različnih dob. Srednjeveško izročilo povezuje s tem prostorom posamezne obrede ustoličevanja temairskih kraljev. Kratko in jedrnat predstavitev kraja in njegove problematike sta podala Bhreathnach in Newman (1995).

Ime Temair naj bi izhajalo iz korena **tem-*, staroirsko *temel* »tema« (po Wagnerju: Bhreathnach 1995, 34, 113). Topografski opis iz okoli 900 (*Ind fhilid ra fetatar*) omenja nasipe in jarek na Temair (Bhreathnach 1995, 69), gradnje, ki jih je tam še danes na pretek. *Dinnshenchas Érenn* so skupek srednjeirske (900–1200) legend v verzih in prozi; poskušajo razložiti izvor in ozadje imen večine znamenitih naravnih in umetnih spomenikov Irske. Beseda *dind* v sobesedilu te zbirke pomeni spomenik, ugledno ali opazno mesto. *Senchas* je beseda, ki vsebuje temeljni del učene kulture na Irskem, tradicionalno izročilo Irske (Bhreathnach 1995, 27). Ó Concheanainn je postavil tezo, da je avtor glavne ohranjene različice celotnega skupka pesnik Cúán úa Lothcháin, ki je umrl leta 1024 (Bhreathnach 1995a, 72 s). V skupku sta najpomembnejši besedili pesem

Temair toga na tulach (Temair najbolj imenitna med griči) in prozni seznam spomenikov *Dindgnai Temrach* (Temairina znamenita mesta). Le-ta začenja opis povsem na jugu najdišča, se pomika načrtno proti severu in običajno navaja lego vsakega spomenika glede na prej opisanega (Bhreathnach 1995a, 69). To je omogočilo Edel Bhreathnach sestaviti shematični načrt spomenikov, kot jih prikazuje *Dindgnai Temrach* (Bhreathnach 1995a, 71, Fig. 37). *Temair toga na tulach* sicer ne da tako natančnega opisa topografskih odnosov, našteva pa še nekatere dodatne spomenike in navaja alternativna imena, kar pomeni, da so bili srednjeveški avtorji negotovi o izvorni namembnosti nekaterih spomenikov (Bhreathnach 1995a, 72).

Slika 9. Temair (Tara), Irska (relief po Newman 1995, Fig. 32). 1 – An Forradh; 2 – Dumha na nGiall; 3 – Teach Chormac; A – Dumha na mBó; B – že davno izginula gomila, vidna z elektrozestenzivnimi meritvami; C – Ráith na Rí. Ekvidistanca = 0,5 m.

Srednjeirska zgodba *Aided Bresail* navaja, da je bila Kells glavna utrdba temairskega kralja Diarmaita mac Cerbaila (umrl 565?) (Bhreathnach 1995, 99), kar kaže, da je imela Temair predvsem sakralni pomen, pravo bivališče njenega kralja pa je bilo drugod.

2.2.1.1. Ráith na Ríg, Forrad, Tech Cormaic, Dumha na nGiall

Forad pomeni gomila ali ploščad (Bhreathnach 1995, 112). Po opisu v *Dindgnai Temrach* je Tech Cormaic opisan kot *láthrach ind ríghthaige Chormaic*, »prostor Cormacove kraljeve hiše« (Bhreathnach 1995a, 72). Ráith na Ríg (grad kraljev) obsega okrog 70 000 m² na vrhu griča Temair. Predstavlja ga ovalen (pribl. 320 X 250 m) okop z notranjim jarkom, ki pa od pravilne oblike ponekod odstopata (*Slika 9: C*). Odstopanja, ki se ujemajo s starejšimi (*Slika 9: A, B*), deloma še neolitskimi spomeniki v notranjosti (Dumha na mBó, Dumha na nGiall in še eden brez imena) je mogoče razložiti s tem, da so tako namenoma poudarili njihovo vključitev (Newman 1995, 63 ss). Topografske in geomagnetne raziskave so pokazale tri vhode. Vzhodni je ozka vrzel, ki leži na osi vhoda (ga ni na sliki) v okop Teach Chormac. Na notranji strani so sledovi lijakaste zgradbe, verjetno palisade, ki se je ožila proti vhodu (Newman 1995, 65 s). Južni vhod je bil približno 3 m širok, lesena palisada ima tu prehod, jarek med njo in nasipom pa je nepretrgan. Podobno je bilo pri severozahodnem vhodu, kjer pa je topografsko dobro vidna prekinitvev jarka. To pomeni, da je bil prvotno nepretrgani jarek pozneje zasut, da bi uredili pot. Enaka razlaga bi veljala za južni vhod. V celoti to pomeni, da sta najprej obstajala nasip in notranji jarek, nato pa so bili hkrati urejeni vhodi ter notranja palisada (Newman 1995, 66 s).

Razmerje dolžine proti širini gradišča je 5 : 4, pri čemer je 1 razdalja med središčema okopov Forrad in Teach Chormac (*Slika 9: I, 3*). Središče Forrada je na dveh petinah dolžine. Vhod v osi vhoda Teach Chormac bi pomenil, da so vhodi v gradišče že od začetka. Zasipanje jarka pri vhidih je bil lahko le del celotnega gradbenega postopka. Če pa se je to zgodilo pozneje, je bilo v starejšem času jarek mogoče premostiti. Sveti obredi, ki so se tam odvijali, pa bi tako imeli še eno simbolično dejanje; postavljanje mostu, ki spaja svet mrtvih in živih, ter hojo preko njega.

Neolitska gomila Dumha na nGiall in Forrad stojita na vzdolžni osi gradišča. Kot med to smerjo in smerjo, ki jo določata Dumha na nGiall, ki je hkrati najvišja točka vzpetine, ter Teach Chormac je 25°. Smer Forrad – vzhodni vhod je smer Z – V, smer Forrad – južni vhod je S – J, smer severozahodni vhod – Forrad – Teach Chormac pa ima odklon od severa 121°. Vhod proti vzhodu je značilen za številna keltska kulturna mesta, notranjost gradišča Libenice na Češkem je bila urejena glede na lego sonca (Webster 1996, 459 s). Če smer 59° pri spomenikih ob irskem jezeru Lough Gur na približno enaki zemljepisni širini pomeni sončni vzhod na praznik *Lammas* (Dames 1992, 77), potem 121° označuje proti Teach Chormac sončni vzhod na dan 1. februarja, torej praznik *Imbolc* ali *Oimelg*, dan Sv. Brigite, začetek pomladi. 301° proti Forradu in severozahodnem vhodu pa označuje sončni zahod na 1. avgust, praznik *Lughnasa* ali *Lammas*, začetek jeseni (Dames 1992, 17 s). Vse to kaže enotno zamisel postavitve Ráith na Ríga s tremi vhodi v odnosu do Teach Chormac in Forrada, ki je glavno sečišče smeri, vse to v povezavi s starejšimi spomeniki, med katerimi je imela poseben pomen Dumha na nGiall.

2.2.1.2. Kamni: Lia Fáil, Bloc, Blaigne in eden brez imena

Nobenega od temairskih kamnov, ki jih omenja izročilo v povezavi z obredom ustoličevanja, danes ni mogoče z gotovostjo določiti, ker ne stojijo več na prvotnih mestih. Vseh temairskih kamnov je sicer še več. Od »ustoličevalskih« je najbolj znan kamniti steber falične oblike, ki danes stoji vrh Forrada in se imenuje Lia Fáil. O njem je največ podatkov. Wagner je dokazoval, da je ime Fáil etimološko enako imenu Gwawl, kot se je imenoval valižanski kralj onostranstva. Lia Fáil predstavlja glas Luga, božanskega prednika Temair (Bhreathnach 1995, 111). Besedilo *Cath Maige Tuired*, najstarejša različica je že iz 9. st., pripoveduje, da je kamen Fáil prinesel na Irsko legendarni Túatha Dé Danann iz mesta Falias.

De Shíl Chonairi Móir (O rodu Conaira Móra). Morda 8. st.

Bai carpat rig hi Temair nogabtais da ech oendatha nad ragabaitis riam fon carpat. Inti nad airoemath flaith Temrach, conocbath in carpat fris conachmoceth 7 concligtis ind hoch fris. 7 bai casal ríg isin carbad. Intí nad aurimeth flaith Temrach ba romor do in chasal. 7 batar da liaic hi Temuir .i. Blocc 7 Blaigne; inti arfoemtis, arosilctis fris co teged in carpat etarru. 7 bai Fal fri fonnad in charpait conidcluneth cach. Inti nad aurimeth flaith Temrach, ni airslaictis riam na da liaic .i. Bloc 7 Blugne. Ise mod ticed hochair lame etarru; 7 inti nad auremeth flaith Temrach, ni screted in Fal fri fonnad.

»Bil je kraljevi voz na Temair. V voz sta bila vprežena dva konja enake barve, ki še nikoli prej nista bila zaprežena. Prevrnil bi se pred vsakim, ki mu ne bi bilo namenjeno dobiti temairskega kraljevanja, tako da ga ne bi mogel nadzorovati in konja bi planila proti njemu. In bil je kraljevi plašč na vozu; tistemu, ki naj ne bi prejel oblasti Temair, je bil plašč vedno prevelik. In bila sta dva kamna na Temair: Blocc in Blaigne; ko sta sprejela nekoga, bi se odprla pred njim, dokler ne bi šel voz skozi. In Fál je bil tam, kamniti penis, na čelu vozove poti (?); ko naj bi nekdo imel kraljevanje Temair, je zakričal ob njegovem platišču (*fonnad*), tako da so vsi lahko čuli. Toda kamna Blocc in Blaigne se ne bi odprla pred tistim, ki naj ne bi imel temairske oblasti in njuna običajna lega je bila taka, da je roka nekoga šla lahko med njima samo postrani; prav tako pri tistem, ki naj ne bi imel temairskega kraljevanja, Fál ne bi zakričal ob njegovem platišču (*fonnad*).« (Po angleškem prevodu v: Bhreathnach 1995, 2)

Teit dochum Fail cosna slogaib ime, a mathair riam; gloedith in Fal. »Arraet Fal!« forsint sluag huli.

»Gre k Fálu z vso množico okrog njega in z materjo spredaj. Fál zakriči. »Fál ga je sprejel!« kriči množica.« (Po angleškem prevodu v: Bhreathnach 1995a, 74)

Vozovo pot (?) bi bilo morda mogoče enačiti s spomenikom Tech Midchúarta (dvorana za pojedine, krčma). To sta dva vzporedna, ravna, 203 m dolga nasipa. Na severu se končujeta v močvirju. Arheološko ju je mogoče tolmačiti bodisi kot kultno zgradbo, morda simbolično mejo, bodisi kot ceremonialno pot, kakršne so gradili v Britaniji v srednjem in poznem neolitiku. Dejstvo, da stoji južnejša Dumha na nGiall točno v osi Tech Midchúarte, bi podpiralo drugo razlago (Bhreathnach, Newman 1995, 45 ss). Fál na čelu vozove poti bi si potem najlaže predstavljali na gomili talcev. *Fonnad* verjetno pomeni »temelj«. Beseda naj bi izhajala iz *fonn* »dno, temelj, zemlja, kos zemlje, področje«. *Fonnad* voza bi bil simbol za zemljo, ženski del voza, ki išče *fál*, zakonitega imetnika kraljevanja (Bhreathnach 1995, 2). V opisu *Dindgnai Temrach* sta *Bloc* in *Blaigne* obravnavana kot pogrebna spomenika, ki stojita severno od Ráith na Ríg, čeprav zanju avtor ne uporablja oznake *duma* (gomila) ali *lecht* (očitno grobna zgradba iz kamnitih plošč) (Bhreathnach 1995a, 69 ss). Dandanes se teh dveh imen ne da z gotovostjo povezati z nobenim od temairskih spomenikov.

Lebor Gabála Érenn (Knjiga o zavzetju Irske). Pozno 11. st. ali zgodnje 12. st.

Ba rí Érenn trá inn tí fo ngedsed in cloch sin. Co roselaigh Cú Culaind cona cladim ar na ro geiss fœe ná fô dalta .i. fô Lugauid mac na ttrí Finn Emna, 7 ní ro ges ó sin ille acht fô Conn namá. Co ro scenn a crídhe eisti hó Themraigh co Tailltin: is dé atá Crídhi Fáil i Tailltin. Ecmáing ní hed fotera na hidlu do brisiud cen rígi do gabáil do Lugauid dána, acht Críst do genemuin in tan sin.

»Tisti, pod katerim bi ta kamen zakričal, je bil kralj Irske. Toda Cú Chulaind ga je udaril s svojim mečem, kajti ni zakričal pod njim niti pod njegovim rejencem Lugauidom mac na ttrí Finn Emna in od tedaj ni zakričal, razen samo pod Connom. In tako je njegovo srce skočilo iz njega od Temair do Tailltiu, to je razlog zakaj je Fáilovo srce v Tailltiu. Toda uničenja malikov ni povzročil Lugauidov neuspeh, da bi si vzal kraljevanje, ampak Kristusovo rojstvo v tistem času.« (Po angleškem prevodu v: Bhreathnach 1996)

Udarec mitološkega junaka Cú Chulainda kamna stvarno ni uničil, odvezel pa mu je moč, ki se je izkazala samo še pri Connu (Cétchathach = sto bitk). Po mnenju Edel Bhreathnach naj bi pomenil prenos kamnovega srca na Tailltiu, da so tja prenesli ustoličevanje Temairskih kraljev. Odmev tega prenosa je najti že v 9. st. v življenjepisu *Vita Tripartita* Sv. Patrika, kar verjetno odraža dejanski prenos ustoličevalnega obreda s Temair na Tailltiu mogoče že konec 7. st. (Bhreathnach 1996).

Sledijo manj legendarni, bolj stvarni topografski opisi.

Škof *Tirechán. Collectanea* (130–3 § 8 (6)). Konec 7. st.

et est lapis illius in oris australibus orientalibusque <Temro> usque in praesentem diem, et conspexi illum oculis meis. (Bhreathnach 1995, 21).

»in je kamen onega (druida) prav do danes na jugovzhodnih straneh Temair in sem ga videl s svojimi očmi.«

Fál tu prvič omenja očividec. Že tedaj je stal najverjetneje tam kot v času poznejših opisov. Večina spomenikov na Temair je namreč severno in zahodno od kamna (primerjaj: Bhreathnach 1995a, Fig. 36, 37).

Po opisu v *Dindgnai Temrach* je Lia Fáil naveden za gomilo talcev – Duma na nGiall, a še vedno znotraj kraljevega gradišča – Ráith Rí, pri čemer se naštevanje pomika od juga proti severu. Edel Bhreathnach meni, da je opis tak, kot bi bil kamen severno od gomile (Bhreathnach 1995a, 71 s). Ker je le-ta samo nekaj metrov oddaljena od obodnega jarka, je verjetnejša razlaga, da je kamen stal na gomili, kar prav tako ne bi nasprotovalo načinu naštevanja.

Življenjepis svetnika in ustanovitelja samostana Lann (Lynn, grofija Westmeath) Colmána mac Lúacháina *Betha Colmáin maic Lúacháin*, ki je bil napisan v 12. st. (Bhreathnach 1995, 66), opisuje, kako je do sodnega dne podelil klanu Forannanov pravico razglašanja temairskih kraljev. Sledi opis obreda:

»i. rígi 7 airechus hÉrenn duit, a rí.« »Uodergc(?) ort-sa, «ol an rí. i. ac tabairt urchair dó, »an tugcais Conall Guthbind let?« Ocus is ainlaid dlegar sin: an rí do buh a mbun Cart[h]i na nGiall túass 7 an fer do Híb Forannán ar an lic síis 7 echlasgc ana láim gan imiádad amail conicfa ar an orchur, acht ná díge din lic innmach (par. 70).

»Kraljevanje in načelovanje Irske tebi, o kralj!« »Uodergc(?) nad teboj,« pravi kralj in mu da udarec, »si pripeljal s seboj Conalla Guthbinna?« In to je treba storiti: kralj naj je zgoraj ob vnožju kamnitega stebra talcev in mož izmed Uí Fhorannáin na kamniti plošči spodaj, s pripravljenim konjskim bičem v roki, tako da se lahko izmakne udarcu, kar najbolj more, pri čemer mora poskrbeti, da ne stopi naprej s kamna.« (Prevod po angleškem besedilu v: Pontfarcy 1987, 206 s)

Conall je kralj, ki ga je Maelumae sin Forannana ubil. Pomen besede *uodergc* je nejasen. V obeh kamnih vidi Yolande de Pontfarcy moški in ženski princip (Pontfarcy 1987, 207 s). Opis ponovno povezuje kamen Fáil z gomilo talcev (Duma na nGiall), ga postavlja zelo verjetno nanjo, na kar kažeta zveza *Cart[h]i na nGiall* in podatek, da je stal kralj zgoraj. Gomila je bila v dobršni meri zgrajena iz kamnitih plošč (Bhreathnach, Newman 1995, 33 s). Ena od njih, bi lahko bila kamnita plošča spodaj, četrti kamen, ki je povezan z ustoličevanjem. *Cart[h]i na nGiall* usmeri pozornost na zgodbo o Nia Mórju, ki je nastala večinoma pred 8. st. V njej je odlomek o sanjah Cormaca mac Airta, v katerih je videl, kako je ulsterski kralj Eochu Gunnat dvignil steber talcev (*coirthi na ngiall*) s Temair in ga odnesel v Crúachain. Eochu je odnesel njegovo ženo Eithne Thóebfhoto. Druidi Cormacu razložijo pomen sanj, da bo izgubil temairsko kraljevanje (Bhreathnach 1995, 92). *Coirthi na ngiall* bi tako lahko bil kamen Fáil in simbolična zamenjava za Eithne.

Učenjak in zgodovinar Geoffrey Keating je v 17. st. v svoji zgodovini Irske opisal izmišljeni prenos Lia Fáila z Irske na Škotsko v samostan Scone in od tam v Anglijo v Westminster (Bhreathnach 1996). 1753 je Temair obiskal Richard Pococke, kjer je opazil pet gomil, na južni je stal kamen ali pokončni steber (*on the Southern one is a Stone or pillar Set up*) (Bhreathnach 1996). Tedaj je bil torej že na sedanjem mestu na Forradu. To se ne ujema z moderno navedbo, da so ga tja prestavili, da bi z njim označili grob upornikov, ki so padli 1798 (Bhreathnach, Newman 1995, 42). Wakemanov vodnik po irskih spomenikih iz 1848 navaja, da je bil Fál prestavljen na sedanje mesto leta 1824 (Bhreathnach 1995, 131).

Iz več opisov je mogoče slutiti, da je Fáil ležal. Baile in Scáil opisuje, kako se Conn Cétchathach sprehaja preko Temair in najde kamen pod nogami. Conn stoji na kamnu in ta kriči. Pesnik Cináed úa hArtacáin (umrl 974) ga opisuje v verzu *in cloch fors'táit mo dí sháil* (kamen, na katerem stojijo moje pete). Konec 12. st. ga označuje pesem, ki slavi kralja Raghalla, z besedo *leac*, ki običajno pomeni kamnito ploščo. To ni nujno razlagati s tem, da je ležal že od vsega začetka, verjetno pa je bilo tako z njim v času nastanka omenjenih besedil (Bhreathnach 1995, 105

s; Bhreathnach 1995a, 75). Ne zdi se mi nemogoče, da se *leac* ne nanaša na Fáil, ampak na ploščo, spodaj ob gomili talcev, ki jo opisuje *Betha Colmáin maic Lúacháin*.

2.3. Topografsko-artefaktna primerjava Temair – Sveško polje

Med obema skupkoma svetih mest je trenutno opaziti naslednja ujemanja. Trojica Forradh – Dumha na nGiall – Teach Chormac sestavlja sveti kot 25° tako kot trojica Krnski Grad-Karnburg – Vojvodski stol na Sveškem polju – Svatne. Dumha na nGiall je del nekdanjega grobišča, prostor vojvodskega stola s tamkajšnjimi kamni je na nekdanjem grobišču. Obred povezuje na Temair v skupek štiri kamne, štiri prvotne kamne smo ugotovili na Sveškem polju. Blocc in Bluigne sta stala tesno eden ob drugem – oba sveška rimska milnika sta bila eden ob drugem. Fáil je okrogel, kamen blizu njega je bil raven – knežji kamen je okrogel, zahodni sedež vojvodskega stola ima ravne stranice.

3. Obred

3.1. Potek temairskega ustoličevanja

V staroirskem izročilu o ustoličevanju temairskih kraljev lahko razločimo več stopenj navidezne resničnosti, v kateri se v različni meri mešajo mitološka bitja s historičnim dogajanjem in osebami. Najmanj »človeška« je plast izročila, v kateri so junaki živali.

Loch Dá Gabar (Jezero dveh konj), današnje jezero Lagore, oddaljeno nekaj kilometrov od Temair. Obstajajo verzna različica in dve prozni različici povedke o izvoru njegovega imena, ki so se ohranile v *Dinnshenchas* (Ní Chatháin 1991, 124 ss).

Kratka vsebina: bikovski kralj (*thairb-ríg*) *Eochaid mairc-cend* je pripeljal na temairski praznik (*feis Temrach*) konja *Gáeth*-a in *Grían*-a kot znak podrejenosti. Sivi žrebec *Serrach* jima je sledil v kobilarne temairskega kralja, ker je iskal kobilo za parjenje. V verzni različici je le mršavo žrebe (*rosfúaitgi serrach*). Prišlo je iz globeli, kjer je bival *Glasgen*. Konja sta se prestrašila, zbežala pred njim v jezero in se utopila (Ní Chatháin 1991, 125).

Že ta kratka zgodba povezuje nekatere pomembne sestavine. *Feis Temro* je obred, ki ima v literaturi različne razlage. Edel Bhreathnach se zdi najbolj utemeljena Binchyjeva. Po njej je bil historični *Feis Temro* primitivni obred plodnosti, katerega vrh je bilo slavljenje svetega kralja. Izvorno je bil ritualna poroka med novim kraljem Temair in boginjo Medb. Zadnjikrat ga je opravil Diarmait mac Cerbaill leta 560, potem pa so ga odpravili kot ostanek poganstva (Bhreathnach 1995, 8, 121). Pravni spis iz 8. st. *Bretha Nemed* določa tudi položaj *rí ruirech*-a, kralja kraljev. To, kar ga določa, je med drugim tudi *feis temruch*. Ker spis izhaja iz Munstra, je bila neka oblika vrhovne oblasti povezana s Temair, tako da je moral biti tisti kralj, ki naj bi dobil položaj *rí ruirech* -a, sposoben praznovati *Feis Temro* (Bhreathnach 1995, 58 s).

Pripoved *Tochmarc Étaíne* (Étaíno snubljenje) iz 9. st. opisuje, kako Eochaid Airem ni mogel prirediti *Feis Temro*, ko je postal kralj, ker ni imel kraljice, kajti kralj ni mogel praznovati *Feis* brez kraljice (Bhreathnach 1995, 90). Zato je šel iskat ženo. Ob studencu je našel krasotico Étaín, ki je bila oblečena v zeleno tuniko in škrlatno ogrinjalo (Rolleston 1994, 157). Po Borgeaudu je ime E(o)chaid, E(o)chu etimološko povezano z bogom-konjem in s smrtjo. Ime Eochaidove hčere *Medb* je povezano s pijanostjo (Bhreathnach 1995, 111).

Eochaid mairc-cend je po imenu in vzdevku konj (Ní Chatháin 1991, 125). *Mairc-cend* bi tako bil Konjeglav. Kot bikovski kralj je tudi bik. *Gáeth* pomeni Veter, *Grían* Sonce, *Glasgen* pa je ime, sestavljeno iz *glas* = zelen, moder in *gen*, kar bi bilo povezano z *gein* = rojstvo, *gniid* = stori (Thurneysen 1909, 78 s). *Glasgen* je torej tisti, ki povzroča zeleno. Žrebe, ki pride iz globeli, je *Glasgen* sam. Barva zmagovitega žrebca je zato dvojna, siva in zelena. Imena zelo nedvoumno kažejo, da so junaki zgodbe naravne sile. *Grían* je drugo ime boginje Macha, ki ima prav tako tudi konjsko podobo (Ní Chatháin 1991, 125 ss). Besedi *gáeth* in *grían* sta v staroirščini ženskega spola. *Glasgen* je preganjal kobiti.

Sledijo zgodbe, v katerih so junaki živali, bogovi, ljudje. Temairski kralji, ki v njih nastopajo, spadajo še v skupino legendarnih oseb.

Conair Mór je bil sin Messbuachalle (=rejenke kravjega pastirja) in ptičjega boga. Imel je tri pobratime: *Ferlee*-ja, *Fergar*-ja in *Ferrogan*-a. Ko je umrl stari temairski kralj so med bikovskim praznikom (*tarbfes*) vedeževali o novem kralju. Zaklali so bika in vedeževalec se je do sitega najedel in napil njegove juhe. Nato je šel v posteljo in nad njim so prepevali uroke, ki naj bi prinesli resnico. Kogarkoli je videl v sanjah, naj bi bil kralj. Sanjač je v snu kričal, da vidi nagega moža, kako gre proti Temair s kamnom v prači. Praznik je bil na Temair, Conair pa se je medtem drugod igral s pobratimi. Ločili so se in Conair je zagledal jato ptic. Zasedoval jih je do morske obale. Tam je stopil z voza in vzel pračo, da bi vrgel kamen proti njim. Tedaj so se spremenile v oborožene možje, ki so se zagnali proti njemu. Eden med njimi pa ga je zaščitil in povedal, da je *Nemglan*, kralj ptic njegovega očeta. Povedal je Conairu, da ne sme streljati na ptice, ker so vse njegovega rodu. Naročil mu je, naj gre na Temair, kjer bo s pomočjo bikovskega praznika postal kralj. Povsem nag mož, ki bo šel proti koncu noči po eni od cest proti Temair ter bo imel kamen in pračo, bo postal kralj. Conair je tako storil in na poti srečal poglavarje, ki so čakali na moža iz prerokbe. Preoblekli so ga v kraljeva oblačila in vzeli s seboj (Rolleston 1994, 166 ss).

Rolleston očitno povzema po spisu *Togail Bruidne Da Derga*. To staroirsko besedilo je iz 9. st. (Bhreathnach 1995, 89). *Nemglan* je kralj ptic *Conairovega* očeta. Krajše povedano, *Nemglan* je *Conairov* oče. Njegov nebeški izvor potrjuje tudi njegovo ime, *nem* je nebo (Thurneysen 1909, 87). Spopad, ki mu pripoved sicer ne da razmaha, dejansko poteka med očetom in sinom. Trije pobratimi v svojih imenih kažejo različne lastnosti, npr.: *Fer* = mož, *ga(i)rid* = kliče, *•le* = združi (Thurneysen 1909, 75 ss). Kot smo videli zgoraj, *Conaira* čakajo na Temair še preizkušnje z vozom, konji, obleko in kamni.

Echtra mac nEchdach Mugmedóin (Dogodivščine sinov Eochu Mugmedóna). Avtor enega od besedil naj bi bil v 11. st. Cúán úa Lothcháin, posamezne sestavine bi bile lahko še iz 8. st. (Bhreathnach 1995, 97 s). Zgodba pripoveduje, kako je legendarni temairski kralj Níall Noígíallach prišel do svoje oblasti. Čeprav naj bi vladal med letoma 379 in 405, dejansko spada še v skupino pollegendarnih kraljev. Vzdevek Noígíallach (devet talcev) naj bi dobil po devetih talcih, ki jih je vzel, pet z Irske in štiri s Škotske (Bhreathnach 1995, 88 ss; Dillon 1994, 38).

Kratka vsebina: Níallova mati je bila princesa Cairenn, ki jo je ugrabil njegov oče, temairski kralj Eochu (Joynt 1910, 93). Níalla po rojstvu izpostavi in na Temair se vrne šele čez 9 let v ogrinjalu, ki je kot sveža trava (Joynt 1910, 95 ss). Ima 4 polbratre druge matere. Eochu prepusti kovaču Sithchennu, naj med njimi določi naslednika. Ta zažge kovačijo, v kateri delajo bratje. Níall prinese ven nakovalo, Brian kladiva, Fíachra vedro piva in mehove, Aillil orožje, Fergus butaro trsk s palico tisovine v njej. Sithchenn čestita Níallu kot zmagovalcu. Nekega dne gredo bratje na lov in se izgubijo v gozdu. Zakurijo ogenj in kuhajo plen (Dillon 1994, 39), merjasca (Joynt 1910, 101). Eden od bratov se odpravi po vodo. Pri studencu naleti na starko, črno kot oglje, s sivo glavo (Dillon 1994, 39; Joynt 1910, 103). Njeni lasje so kot rep divjega konja. Umazani zobje ji segajo od ušesa do ušesa. Njene oči so črne, nos skrivljen in sploščen, telo je mršavo, goleni povezane, kolena in gležnji debeli, pleča široka, nohti zeleni (Dillon 1994, 39). Za vodo zahteva poljub. Štirje bratje jo zavrnejo in šele Níall pristane ter léže z njo. Ko jo spet pogleda, je spremenjena v lepotic. Sedaj je bela, oblečena v škrlaten (zelen po verzni različici – Joynt 1910, 105) plašč. Predstavi se kot Oblast. Da mu vodo in svetuje, naj je ne da bratom, dokler mu ne priznajo nadoblasti in naj dvigne orožje za dlan nad njihovim. Níall stori, kot se je naučil. Nato se bratje vrnejo na Temair in ko dvignejo orožje, ga Níall dvigne za dlan više (Dillon 1994, 39 s).

Níall ni navaden človek. Očetovo ime izdaja, da je sin konja. Njegova vrnitev v zelenem ogrinjalu po dolgotrajni odsotnosti, vrnitev brata, ime, ki ga kaže kot desetega ob devetih, vse te lastnosti srečujemo tudi pri slovanskem bogu, ki ga slovensko izročilo pozna kot *Zelenega Jurija* in *Desetega brata*. Níall v preizkušnji zmaga, ker prinese iz kovačije najtežjo stvar, je torej

najmočnejši. Starko, ki čuva vodo, splošno označujejo kot čarovnico, a njen opis kaže, da gre dejansko za kobilo. Ko se spremeni v lepico, je to hkrati tudi sprememba v človeško obliko, kar je razvidno iz Níalllove ugotovitve: »Kakšno obliko si prevzela? Ti si najlepša v človeški obliki« (Joynt 1910, 105). Pijača, ki jo dobi, bo tekla iz kraljevega roga: medica, med, močno pivo (Joynt 1910, 107).

Baile in Scáil (Besnost prikazni). Besedilo iz 9. ali 10. st. z dodatki iz 11. st. (Bhreathnach 1995, 50). Zgodba pripoveduje, kako je *Conn Cétchathach* (= sto bitk) zvedel za naslednike svojega rodu na Temair.

Kratka vsebina: Conn se povzpne na okop Temair skupaj s tremi druidi, Maelom, Bloccom, Bluiccnijem, Eochujem, Corbbom in *fili*-jem Cesarnom. Pri nogah vidi kamen, stopi nanj in ta kriči. Conn vpraša filida, zakaj je kričal in kakšne vrste kamen je to. Filid si vzame 53 dni za razmislek. S svojo jasnovidnostjo da nato odgovor. *Fál* je ime kamna. Prišel je iz Inis Fáil in bo šel v Teltown. Število krikov pod Connovimi nogami je število irskih kraljev iz njegovega semena. Nato pride huda megla, Conn in spremljevalci izgubijo pot. Slišijo glas konjenika, ki se približuje in ta jim da tri udarce. Fili ga opozori, da napada kralja. Konjenik odneha, pozdravi Conna in ga povabi v svoje bivališče. Pridejo do poljane z zlatim drevesom. Tam je bila hiša, v njej pa dekle na kristalnem stolu in z zlato krono na glavi. Pred njo so bile kad, skleda in čaša. Na prestolu sedi prikazen, ki se predstavi kot Lug, ki je prišel po smrti, da bi ga počastili in bi jim napovedal vse bodoče prince. Dekle je bila Oblast Irske. Dala je Connu hrano, goveje in svinjsko rebro, obe velikanskih razsežnosti. Vpraša, komu naj postreže s čašo rdečega piva (*dergflaith*), in prikazen ji odgovori. Imenuje najprej Conna in potem vse prince za njim, Cesarn jih zapiše na 4 tisove palice. Potem prikazen in hiša izgineta, kad, skleda in palice pa ostanejo (Dillon 1994, 12 s).

Conna Dillon (1994, 11) postavlja v 2. st., čeprav ni historična osebnost. *Fili* je jasnovidec, ki obvlada besedne veščine in tudi pisavo. Prvotno naj bi bili istovetni z druidi, s pokristjanjevanjem pa naj bi prišlo do specializacije (Mytum 1992, 54). Že Rudolf Thurneysen je opozoril na besedno igro z *dergflaith*: *derg* = rdeč, *flaith* = oblast, *laith* = pijača (Dillon 1994, 13). Connova pijača je tako očitno oblast. Blocc in Bluiccnii sta v tej pripovedi druida in ne kamna, ki ju omenja *De Shíl Chonairi Móir*. To potrjuje simbolno vlogo, ki jo imajo v obredu kamni, kar smo videli že pri *coirthi na ngiall* Connovega vnuka Cormaca mac Airta. Sile, ki jih opisuje izročilo, se torej pojavljajo v različnih oblikah: človeških, živalskih in stvarnih.

Tretjo skupino sestavljajo opisi ustoličevanj, ki skušajo prikazati obred, kot so ga lahko videli očitvidci. Tistega, ki ga najdemo v *Betha Colmáin maic Lúacháin*, smo si ogledali že zgoraj. Pritegniti velja še opis, ki se sicer nanaša na Tír Conaill in ne na Temair, a pomembno zaokroža podobo kraljevega ustoličevanja na Irskem. To je odlomek iz knjige *Topographia Hibernica*, ki jo je 1185 napisal *Giraldus Cambrensis*, Gerald Waližan (*Gerallt Cymro*), potomec normanskih plemičev in waližanskih princev, učenjak, duhovnik, pustolovec in neumoren pisatelj (<http://www.wp.com/castlewales/gerald.html>).

Est igitur in boreali et ulteriori Ultoniae parte, scilicet apud Kenelcunnil, gens quaedam, quae barbaro nimis et abominabilis ritu sic sibi regem creare solet. Collecto in unum universo terrae illius populo, in medium producitur jumentum candidum. Ad quod sublimandus ille non in principem sed in beluam, non in regem sed exlegem, coram omnibus bestialiter accedens, non minus impudenter quam imprudenter se quoque bestiam proficitur. Et statim jumento interfecto, et frustatim in aqua decocto, in eadem aqua balneum ei paratur. Cui insidens, de carnibus illis sibi allatis, circumstante populo suo et convescente, comedit ipse. De jure quoque quo lavatur, non vase aliquo, non manu, sed ore tantum circumquaque haurit et bibit. Quibus ita rite, non recte completis, regnum illius et dominium est confirmatum (Pontfarcy 1987, 203).

»Je torej na severnem in skrajnem delu Ulstra, namreč v Kenelcunnilu, nek narod, ki ima navado na tuj in zelo ogaben način takole napraviti si kralja. Ko je vse ljudstvo one dežele zbrano na enem mestu, na sredo privedejo belo kobilo. K tej pride vpričo vseh na živalski način tisti, ki mora biti povzdignjen, ne kot vladar ampak kot zver, ne kot kralj ampak kot izobčenec (in) se tudi sam ne manj brezsravno kot brezrazumno obnaša kot žival. In takoj ubijejo kobilo in razrezano na kosce skuhamo v

vodi in mu v isti vodi pripravijo kopel. V tej sedi, ljudstvo stoji okrog in skupaj jé, (tudi) sam zauživa tisto meso, ki so mu ga prinesli. Tudi juhe, v kateri se kopa, ne (je) s kako posodo, ne z roko, ampak samo z usti vsenaokrog gola in pije. Ko se to neprimerno zgodi po takem običaju, mu je podeljeno njegovo kraljevanje in gospostvo.«

Vsi avtorji se strinjajo, da Giraldu govori o spolnem odnosu človeka in kobile. Že Franz Rolf Schröder je dokazal, da gre za sveto poroko – *hieros gamos*, ki je del skupne indoevropske dediščine. Njen namen je prenašanje plodnosti na zemljo. Opozoril je na starogrške, islandske, norveške in rimske primerjave, podrobno na staroindijski obred žrtvovanja konja *Ašvamedha*, kjer z žrebcom občuje kraljica. Poudaril je, da sta možni obe kombinaciji, moški in kobila ter ženska in žrebec, pri čemer je spomnil na starogrški kip Demetre v neki votlini v Phigaleji v Arkadiji, kjer sedi na kamnu ženska v črni obleki in ima konjsko glavo (Schröder 1927). Dokaze za indoevropsko žrtvovanje konja je še razširil Wilhelm Koppers, ki je poleg drugih v obravnavo pritegnil še Slovane in Irance. Mdr. je navedel tudi zanimivo podrobnost, da je bil konj *october equus*, ki so ga žrtvovali 15. oktobra Rimljani, desni konj zmagovite vprege na dirkah (Koppers 1936, 284 ss). Yolande de Pontfarcy je zbrala dokaze, da je parjenje kralja s kobilo njegova poroka z Oblastjo, kopanje v juhi pa vrnitev v maternico in ponovno rojstvo (de Pontfarcy 1987, 203 ss). To se ujema z analizo Garetta Olmsteda, po kateri Fraecha, sina boginje Medb, ki ga je ubil oče Cú Chulainn, znameniti irski mitološki junak, oživijo s kopanjem v juhi (Olmsted 1992, 11 ss). In kot je pokazal Ní Chatháin, so imeli Cú Chulainnovi starši tudi konjsko obliko, del temairskega praznika pa naj bila prav tako konjska žrtev (Ní Chatháin 1991, 125 ss). Obstaja pomenska povezava med Medb in *Ašvamedha*, kar je pokazala analiza galskega imena *Epomeduos*. *Medb* < **Medua* se nanaša na zloženko **Ekwo-medva*, vzporednico *Epomeduos* (Ní Chatháin 1991, 129). Kar pomeni »konj-medica«, medtem ko tudi *ašvamedha* < **ekwo-meydho* (protoindoevropsko) pomeni konj-pijanec. Vse to govori o obredu s konjem in opijanju z *medico*, protoindoevropsko alkoholno in obredno pijačo (Mallory 1989, 136). Tudi žrebca v *ašvamedhi*, preden ga žrtvujejo, zaprežejo kot desnega konja vprege v voz, v čemer Mallory vidi prvine kulta dvojčkov-konj (Mallory 1989, 136).

3.1.1. Rekonstrukcija temairskega obreda

Enega samega celovitega opisa ni. Poleg tega se je obred skozi čas gotovo spreminjal, če nič drugega, je nanj vplivalo pokristjanjevanje. Vendar, če obravnavamo posamezne opise kot odlomke celote in skušamo razpoznati njihovo splošno sporočilo ter upoštevamo možne razvojne spremembe, moremo sestaviti osnovno okostje.

Takoj se pokažejo nekateri začetni obrisi in pravila. Prizorišč celotnega obreda je več, med seboj so ločena (pot, voda, gozd). Obred se začne z izbiro kandidata. Sanjsko videnje, ki je pri tem odločilno, je najverjetneje beseda boga-bika. Kandidat ima spremljevalce (3, 4, 6), polbrate, pobratime. Dva od njih zapirata in odpirata pot, kar ju enači z bratoma iz slovenske pravljice, ki zidata in podirata gradove (1987). Lahko bi ju razložili z Vzhodom in Zahodom. Níallov polbrat Fergus npr. pomeni moškost (Sjoestedt 1994, 36), roditelj enega od Fergusov je Róch < *Ro-ech*, velika kobila (Ní Chatháin 1991, 128). Monika Kropej je v svoji obravnavi živalsko-človeških spremljevalcev v slovenskih pravljicah ugotovila, da gre v nekaterih primerih za kozmične sile (Kropej 1995, 160). Prestati mora preizkušnje, ki ga potrdijo kot pravega. Sledi dvoboj z najožjim sorodnikom. V dejanski srednjeveški historični obliki je to le še prizor, ki ga odigrata kralj in ustoličevalec, ko stojita vsak na svojem kamnu ali ob njem in padajo simbolični udarci. Naslednje dejanje je sveta poroka z Oblastjo v konjski podobi. Spolni odnos jo spremeni. Kandidat in Oblast spreminjata oblačila. Kandidat dobi pijačo-oblast v posodi (rogu). Preden jo razdeli drugim, mu morajo priznati nadoblast. Pri tem gre bolj kot za delitev oblasti za delitev hrane, plodnosti. Vladar pri Indoevropejcih in celo širše je prvotno odgovoren za prehranjevanje (in s tem življenje) celotne skupnosti, kot je v obširni obravnavi prikazal Jacek Banaszekiewicz (Banaszekiewicz 1986, 40 ss).

vir	izbira	preizkušnje	pot	dvboj	pot	sveta poroka	prevzem oblasti
<i>Loch Dá Gabar</i>	bikovski kraj konjskega videza pošlje <i>kobilí</i> Sonce in Veter		+	sivozeleni zrebec prestraši <i>kobilí</i>		utopita se v vodi	
<i>Togail Buidne Da Derga (?)</i>	zakoljejo <i>bíka</i> , vedeževalec se naje mesa in juhe, v sanjah vidi bodočega kralja				ga čakajo ob poti		preoblečejo ga v kraljeva oblačila
		kandidat ima 3 spremljevalce	+	na lovu se spopade z očetom, ta mu prerokuje, da bo postal kralj, se sleče do nagega	<i>gre</i> nag, s pračo in kamnom (<i>orožjem</i>)		
<i>De Shil Chonairi Móir</i>		mora peljati voz z <i>neukročenima</i> konjema, <i>obleči</i> plašč, priti med kamnoma, ki stojita tesno skupaj, kamen Fál mora ob njem zakričati					
<i>Echtra mac nEchdach Mugmedáin</i>		kandidat ima 4 spremljevalce, razsodnik ga preizkusi z ognjem v kovačnici, zmagovalec prinese ven nakovalo (je najmočnejši)	+	na lovu ubijejo merjasca, <i>zakurjjo ogenj</i>	+	ob studencu je ženska <i>kobilijega</i> izgleda, črna, siva in zelena, občuje z njo, spremeni se v lepoticu Oblast v zeleno-rdeče-beli obleki in mu da <i>pijačo</i> v rogu	priznati mu morajo nadoblast, da jim da piti, orožje dvigne za dlan nad njihovo
<i>Baile in Scáil</i>		ima 6 spremljevalcev, kamen Fál pod njim zakriči	+	bog Lug da kralju tri udarce	+	Oblast, dekle kraljevega videza v hiši ob drevesu, postreže s hrano in pijačo-oblastjo	
<i>Betha Colmáin maic Lúacháin</i>				stoji ob kamnu zgoraj in zamahne proti tistemu, ki ga je razglasil za kralja, na kamnu spodaj			
<i>Topographia Hibernica</i>						kandidat kot žival občuje z belo kobiljo, nato jo razkosajo, skuhamo, jejo, kandidat se kopa v juhi in je zgolj z usti	

3.1.2. Ideologija kraljevanja

Kot kratko povzema dosedanje raziskave Edel Bhreathnach, je bilo kraljevanje na Temair kultno in verjetno ne nepretrgano. V precejšnji meri ima svečeniške značilnosti (Bhreathnach 1995, 1). Za uspešno opravljanje dolžnosti kralja je bil bistvenega pomena pojem *fír flathemon* (vladarjeva pravičnost). Ta je obsegal rodovitnost, pravico, mir in resnico. Legendarna Conaire Mór in Cormac mac Airt sta postala kralja Temair zaradi svoje sposobnosti vladati pravično in z blagostanjem. Osrednjega pomena je razmerje med *lommrad* (striženje) in njegovim nasprotjem *síd* (mir). Lommrad je prvina kraljevanja, v kateri ima kralj ključno vlogo v določanju rodovitnosti dežele, in predstavlja slabi vidik te rodovitnosti, pustinjo. *Síd* ima dvojen pomen: mir ter grič ali gomila onostranstva. Povezavo med onostranstvom in mirom posreduje kralj, ki je središče vsemirja (Bhreathnach 1995, 3). To razlago potrjuje tudi izvor slovanske besede *mir*, ki ima prav tako dvojen pomen: svet in mir. Praslovanski *mirь*, *měрь* naj bi se razvil iz indoevropskega **mei-* »družiti, povezati« (Bezljaj 1982, 185).

Temairsko kraljevanje je imelo svoje zaščitnike iz onostranstva, boga Luga in boginji Medb ter Eithne. Lug je božansko utelešenje temairskega kraljevanja, Medb pa je njegov ženski vidik, njegova plodnost in simbol oblasti (Bhreathnach 1995, 4). Lug je *ildánach* ali *samildánach*, vsemogočni bog. Boginja uzakoni kraljevo vladno s pijačo. Kralji Temair so bili poročeni z Lugovo družico, boginjo kraljevanja in bili v določenem smislu Lugov nadomestek v kraljevanju (Bhreathnach 1995, 5). Boginja je s spolno zvezo lahko dala kralju življenje in uzakoniла njegovo vladno, hkrati pa je bila lahko boginja smrti in vzrok za njegov propad, če je postal nepravičen kralj (Bhreathnach 1995, 6). Kraljevanje ima tri božanske lastnosti: pravico, zmago in moč dajati rodovitnost zemlji ter zdravje človeštvu (Bhreathnach 1995, 7).

Povezanost temairske kraljice z vodo in pijačo je nedvomna. Zanimivo pa je njeno bivališče, ki ga zgodba iz 9. st. *Tochmarc Étaine* (Étainino snubljenje) opisuje kot palačo, ki je imela okno na strehi (Bhreathnach 1995, 90; Rolleston 1994, 162). Njena vnukinja Messbuachala pa je bila, potem ko bi jo morali vreči v jamo, prav tako zaprta v hiši, ki je imela samo strešno odprtino (Rolleston 1994, 164 ss). Nenavadno hišo si lahko razložimo tako, da gre za vodnjak, ki ima odprtino zgoraj in je »hiša« vode.

Zgodba o bitki Mag Mucrame (*Cath Maige Mucrama*) iz 9. st. opisuje, kako je izgubil Cormac mac Airt svoje kraljevanje zaradi napačne sodbe. Predstava, da je rodovitnost dežele odvisna od kraljeve resnice in pravice, je osrednja v irski ideologiji kraljevanja (Bhreathnach 1995, 95). Prav tako je kralj prenehal vladati, če je dobil telesno napako. Tako je Congal Cáech (ubit 637) igubil temairsko kraljevanje, ker ga je oslepila čebela s svojim želom, kot poroča pravni spis iz 7. st. *Bechbretha* (Bhreathnach, Newman 1995, 21).

Seznam kraljev *Baile Chuin*, ki je bil očitno napisan v času vlade Fínnachta Fledacha (675–695), potrjuje, da kraljevanje na Temair ni bilo navadno plemensko kraljevanje, ki bi ga po smrti starega takoj nasledil novi nosilec, ampak je bilo nagrada, ki so jo dobili le najbolj izjemni. Seznam kaže številna obdobja interregnuma (Byrne citiran po: Bhreathnach 1995, 121)

Prvi kralj Temair, ki se je razglašal za kralja Irske, je bil šele Máel Sechnaill sredi 9. stoletja. Ustanovitev vrhovnega kraljevanja so nedvomno podpirali odgovorni duhovniki, ki so potrebovali močne kralje, da bi uveljavljali njihove *cána* (zakoni, davki) (Byrne citiran po: Bhreathnach 1995, 120).

Cath Maige Tuired pripoveduje, kako je bog Lug dobil kraljevanje na Temair, potem ko je prestal preizkušnjo pri vratih, kjer ga je stražar izprašal o veččinah, ki jih obvlada (Bhreathnach, Newman 1995, 15). Pri tem je Ó Cathasaigh opozoril na reklo *do-da-cich, no-da-iba*, (prišel bo k njej, spil jo bo), pri čemer pijača simbolizira oblast na Temair (Bhreathnach 1995, 84 s). Jedro rekla je torej par »hoditi – piti«. V slovenskih ljudskih pesmih, ki opisujejo Jezusovo rojstvo, je noseča Marija na poti, pride do studenca, tu pije, nakar rodi. Motiv nima podlage v apokrifnih spisih (Kumer, Matičetov, Vodušek 1981, 23 ss). V njem se orisuje reklo »hoditi – piti – roditi«. To lahko vzporedimo tudi z reklom staroslovanskega mita plodnosti, kot ga je izluščil Radoslav Katičič, »hoditi – roditi« (Katičič 1987; 1989; 1990; 1990a; 1991; 1992). Celotno zaporedje »hoditi – piti – roditi« predstavlja ključna dejanja: prihod junaka, združitev (pitje) z boginjo, zemlja rodi.

3.2. Potek koroškega ustoličevanja

Obred se je skozi čas močno spreminjal. Vendar nam pomaga značilnost ljudskega izročila, da ob mlajši vzporedno še naprej ohranja starejše oblike neke zgodbe. V Grafenauerjevem »rodovniku« virov se namreč kot stalni vir novih podatkov pojavlja koroška tradicija (Grafenauer 1952, 204). Tako vendarle lahko poskusimo rekonstruirati podobo obreda pred 12. st. Ker so glede tega vsi srednjeveški opisi nepopolni, je treba poskusiti s sestavljanjo. Pri tem se opiram predvsem na Grafenauerjevo analizo, s katero je ugotavljal spremembe v obredu in določal podrobnosti iz mlajših virov, ki jih starejši nimajo, se pa kljub temu nanašajo na starejši čas (Grafenauer 1952, 203 ss). V primerjavi z irskimi opisi viri o koroškem ustoličevanju skušajo poročati o dejanskem historičnem dogajanju, brez zavestnega zavijanja v mitološko-simbolno preobleko. V preglednico bom vnesel le prvo omembo posamezne sestavine. Prav tako nas tu ne zanima sestava in delovanje

volilnega telesa, jezikovno-pravne pravice vojvode, krščansko-fevdalni del obreda. Vse to in spremembe skozi čas dosedanja literatura zelo obširno proučuje. Za našo razpravo pa je trenutno manj pomembno.

prizorišče	(Krnski) Grad		pot	Sveško poje	pot	Svatne		okolica
	vir	izbira		preizkušnje		dvoboj	sveta poroka	
<i>Predloga vrinka v Švabsko zrcalo</i>	volitve	sodnik preizkusi kandidata preoblečejo ga v sivo in rdečo obleko, mu dajo torbo s hrano, rog, klobuk, posade ga na neukročeno kobilu	+	ga peljejo trikrat okrog kamna			ljudstvo poje hvalnice	
<i>Otokar</i>	pisan bik	in črno-bela kobila, kandidat ima po dva spremljevalca na vsaki strani	+	mož s prekrizanimi nogami sedi na kamnu, preizkusi kandidata				
<i>Janez Vetrinjski</i>			v roki nosi palico (orožje)	sedeci mož na kamnu udari vojvoda, vojvoda stoji na kamnu vihti meč na vse strani	+	pije vodo iz klobuka	se preobleče, nato pojedina	kurijo ognje
<i>Jakob Unrest</i>								košnja travnikov

3.2.1. Komentar k preglednici

Vpadljivo je, da Predloga Vrinka o obredu v ožjem smislu pove razmeroma malo. To fragmentarnost je opazil že Grafenauer. Menil je, da si je težko predstavljati, da bi se obred zaključil, ne da bi novi vojvoda zasedel prostor, ki si ga je pridobil z obježo, kajti pozneje je postala prav zasedba knežjega kamna osrednji del z njim zvezanega obreda. Obred bi se težko mogel tako določno razviti v to smer, če bi ta del v prvotni obliki docela manjkal (Grafenauer 1952, 245). Potem se seveda tudi upravičeno vprašamo, kdaj in kje ljudstvo poje slovanski kirielejson, s katerim hvalijo boga, da jim je dal gospoda po njihovi volji. Kajti to je dogajanje, ki v besedilu Predloge sledi trikratni obježi kamna (prim.: Grafenauer 1952, 173). Ni sporno, da slavijo gospoda, ki je že dobil oblast in jasno je, da mu je pripadla šele, ko je šel skozi celotni obred. Pojejo torej tam, kjer se je obred končal. V skladu z dosedanjim prepričanjem, da je kamen stal na Krnskem Gradu, je bil smiseln sklep, da so tam tudi prepevali kirielejson. Ta sklep spodbija topografska analiza, po kateri je kamen stal na Sveškem polju. Sedaj se zazdi, da so potem pač peli tam. A petje sledi vrzeli v obredu. In če je nastopilo na njegovem koncu, si ga je najlažje predstavljati na Svatnah, ki so bile tudi pozneje ves čas tako ali drugače pritegnjene v obred in spadajo v skupek treh svetih mest.

Veltphaerit, na katero posade kandidata, pomeni v srednjevisoki nemščini kobilu, ki hodi ali je hodila na pašo (*velt*) in so jo morali za potrebe obreda ukrotiti (Grafenauer 1952, 181). Tako razumevanje besede je podkrepil Hauptmann z opozorilom na listino samostanu Sv. Krševana v Zadru, ko je moral 1183 zastopnik prejemnika objahati dobljeno posest v Slivnici na konju, ki je bil *infrenatus et insellatus* (Hauptmann 1954, 151). – Čeprav v splošnem sestoju mita sicer srečujemo lov in lovce, sem oznako, da je bil koroški vojvoda lovski mojster, trenutno raje izpustil. V besedilu se pojavlja enkrat že pred dejanskim opisom obreda (Grafenauer 1952, 172). Razlago njegove oprave v obredu, da je, *als ainem ieger maister wol kumpt vnd fuegt* (kakor je pripravno in primerno za lovskega mojstra), pa ima Grafenauer verjetneje za mlajši vrinek v Predlogo, ki naj bi opravičil tedaj že nenavadno obleko, čeprav hkrati dopušča možnost, da je besedilo bilo tudi že v Predlogi (Grafenauer 1952, 207 s). Prihodnje raziskave bodo prinesle o tem več gotovosti. Je pa to dober primer, kako je mogoče posamezno sestavino z enako verjetnostjo

zelo različno interpretirati in potrdilo, da zanesljivost razlage narašča s številom sestavin, vključenih v trden sestoj.

V Otokarjevem opisu se ob kobili pojavi še bik, brez utemeljitve, pove le, da se ju kmet na kamnu urno polasti, ko zapusti prostor (Grafenauer 1952, 88 s). Pozneje postaneta le še odkupnina za sedež, kar pa je samo dodajanje drugotnega smisla. Tudi bik tako kot kobila iste barve izvira iz starejše oblike obreda, iz tistega dela, ki je bil tudi izpuščen. Vojvoda namreč h kamnu že pride z bikom, kar pomeni, da je bila žival vključena v obred že na prejšnjem prizorišču, torej Krnskem Gradu.

Mož, ki sedi na kamnu s prekrižanimi nogami, je po Otokarju že kmet. Kar pa je zgolj posledica družbenega razvoja od 11. st. do konca 13. st. (prim.: Grafenauer 1952, 383). Podrobnost prekrižanih nog, ki je poznejši opisi nimajo več, je že Grafenauer (1952, 288) razložil s sodniško držo in zato videl v kmetu naslednika nekdanjega sodnika dežele, ki je vodil izbor kandidata v opisu Predloge vrinka. Tedaj je postavljaj vprašanja na prizorišču, ki je bilo ločeno od dela obreda pri kamnu. Da pri Otokarju sprašuje na kamnu, je mogoče trenutno razložiti vsaj na dva načina. Bodisi so spraševanje drugotno prenesli h kamnu, ali pa je že prej obstajalo dvojno spraševanje. Prvič o kandidatu, ko še ni prišel, na Krnskem Gradu in nato še drugič njega samega pri kamnih na Sveškem polju. V prid drugi možnosti bi govorili irski primeri, kjer morajo kandidati prestati več preizkušenj. Prekrižane noge sodnika je našel Sergij Vilfan tudi na podobi iz pravne knjige *Laienspiegel* (Zrcalo laikov) iz 1504, predvsem pa tudi v slovenskem pregovoru: »*Sédi krivo, sodi pravo*« (Vilfan 1961, 215, 353). V le-tem vidimo povezavo *sedeti* – *soditi* in protistavo *krivo* – *pravo*, o čemer več pozneje.

Janez Vetrinjski ne omenja, kje vojvoda pije vodo, kajti ta del obreda je povzel iz ljudskega izročila (Grafenauer 1952, 113). Doslej je v literaturi veljalo, da je bilo to pri knežjem kamnu. Ker starejši Otokar te podrobnosti ne omenja, je precejšnja verjetnost, da je že tedaj obstajala le še v ljudskem izročilu. Pitje vode si najlaže predstavljamo na tistem kraju obreda, ki je bil povezan z vodo. To pa so bile najbolj verjetno Svatne. Marijino češčenje je v krščanski dobi praviloma zamenjalo češčenje vodnega poganskega božanstva iz skupka treh božanstev (prim.: Pleterski 1996, 180 s, Slika 16). Gospa Sveta stoji na skalnem griču, kjer živega studenca skorajda ni moglo biti. Lahko pa so ga simbolično nadomestili z vodnjakom. To možnost nakazuje Ginhartovo opažanje, da »ajdovski tempelj« – kostnica ne stoji na živi skali, kot bi pričakovali. Kajti meter in pol južneje sega skala že povsem do površine. Toda izkopavanje v notranjosti kostnice tudi v globini preko pol metra pod nivojem iz leta 1969, ki je bil že poglobljen za tričetr metra, ni naletelo na pravo skalno osnovo (Ginhart 1969, 44). – Kurjenje ognja je nesporno spadalo k obredu.

Že iz časa, ko je obred v starejši obliki zamrl, je zapis Jakoba Unresta o košnji travnikov. Grafenauer je menil, da je to zgolj konstrukt 15. st., ki se je zgledoval po požigalniškem uradu in po koseški dolžnosti košnje (Grafenauer 1952, 319). Že mnogo prej je Goldmann s številnimi primeri pokazal, da je košnja in polaganje sena pomembna sestavina kulta pri Indoevropskih (Goldmann 1903, 104 ss). Za nas je še posebej zanimivo, da je zgodba o paši ovac na tujem zemljišču in povračilnem striženju (že omenjeni *lommrad*) povezana tudi z irsko Temair. Prav krivična rzsodba o zadevi povzroči, da se kraljeva palača podre, zemlja ne rodi več, ljudje izženejo kralja Lugaida mac Cona, s pravično sodbo pa postane kralj Cormac mac Airt (Dillon 1994, 21). Zato bi težko zanikali, da košnja ne spada v ideološki sestoj kraljevanja.

Šele od 18. st. dalje literatura omenja pravico plemiške rodbine Rauber, po kateri bi smeli med ustoličevanjem po mili volji ropati. Že Puntchart (1899, 250 s) je menil, da je to zgolj novodoben poizkus razlage družinskega priimka. Celo Goldmann, ki je našel določene vzporednice v staroindijskem obredu *rajasuya*, se je na koncu raje strinjal s Puntchartom (Goldmann 1903, 14 ss). Ne da bi se spuščal v podrobnejšo analizo, želim opozoriti na tri pobratime Conaira Móra, ki so bili zloglasni roparji in jih je moral zato izgnati z Irske (Rolleston 1994, 169). Zdi se mi potrebno, da na to morebitno sestavino obreda ne pozabimo povsem. Kajti nekoč se ga bo morda posrečilo bodisi prepričljivo vključiti v zgradbo obreda, bodisi to dokončno ovreči.

3.2.2. Ohranjene sestavine koroškega obreda in primerjava z irskim obredom

(Kmski) Grad		pot	Sveško polje	pot	Svatne		okolica
izbira	preizkušnje		dvoboj		sveta poroka	prevzem oblasti	
pisan bik	sodnik preizkusi kandidata, preoblečejo ga v sivo in rdečo obleko, mu dajo torbo s hrano, rog, klobuk, posade ga na neukročeno črno-belo kobilu, ima 4 spremeljvalce	v roki nosi palico (orožje)	pejsejo ga trikrat okoli kamna, mož, ki s prekrižanimi nogami sedi na kamnu, preizkusi kandidata, ga udari, vojvoda stoji na kamnu in vihti meč na vse strani		pije vodo iz klobuka	se preobleče, pojedina, ljudstvo poje hvalnice	kurijo ognje, kosijo travnike

Vse koroške sestavine, ki jih neposredno najdemo tudi v osnovni zgodbi irskega obreda, sem v zgornji tabeli označil z ležečim tiskom, tako kot v irski. V tej razpravi še ne bom v celoti pojasnil simbolike obreda, predvsem želim pokazati, da je simbolen in da je njegova simbolika mitskega izvora. Primerjav je toliko in v takšnih podrobnostih, da o naključnosti ne moremo govoriti. Oba primera ustoličevanja sta odraz iste ideologije.

Vidimo, da skoraj vsem koroškim podrobnostim takoj najdemo vzporednice v irskih, ne pa tudi obratno. To je predvsem posledica slabše ohranjenosti koroškega izročila. Drugi razlog je v tem, da sem zaradi pomanjkanja časa in predvsem literature lahko v obravnavo pritegnil zgolj glavne vire o temairskem obredu, nikakor pa ne vseh, ki bi jih bilo dobro pregledati. Prepričan sem, da bi bilo ujemajj potem še več. Že če samo nekoliko pokukamo v del ulsterskega ciklusa zgodb, kot ga je sestavil Garrett Olmsted (1992), tam srečamo nenavadno smrt boginje Boand (bela krava), ki je ena od različic boginje, ki smo jo že spoznali kot Eithne (mlečna krava). Večini bralcev pa bo gotovo bolj znana z imenom Mórrígan (velika kraljica), ki se jo spominjamo kot zlobno Morgano, sestro kralja Arturja. Ima voz, ki ga vleče enonog rdeč konj. Potem ko je trikrat obhodila vodnjak, so iz njega izbruhnili trije valovi in jo razobličili, prvi njeno nogo, drugi oko, tretji eno roko. Junaki zgodb imajo pogosto govejo podobo in ne manjka belih krav z rdečimi ušesi. Boandina sestra je Medb, ki se imenuje tudi Aife. Je bojevница in zanosi s Cú Chulainnom potem, ko jo ta premaga. Vsi spopadi potekajo znotraj najožje družine, ki živi v »krvoskrunstvu«. Dvoboj med Fraechom in njegovim očetom Cú Chulainnom se dogaja na praznik *Imbolc* (1. II.), prvi pomladni dan. Borišče je voda, v katero gre Fraech, potem ko se sleče.

Ne-le, da takoj bolje razumemo podrobnosti temairskega obreda, ampak dobimo tudi primerjavo s trikratno hojo okrog kamna, ki jo naredi bodoči koroški vojvoda. Pri tem se kamen zazdi simbol vodnjaka, kamen, ki daje vodo. Hoji med kamnoma Blocc in Blaigne ustreza hoja med obema rimskima miljnikoma. Udarec, ki ga ustoličevalec da bodočemu koroškemu vojvodi, je zadnji ostanek nekdanjega dvoboja.

Torbe s hrano (sir, kruh, prigrizek) obdelani irski primeri nimajo. Že Puntschart je opozoril na češko legendo o Libuši in Premislju, kjer Premisl sedi na oralu in ima sir (Puntschart 1899, 72). Zelo prepričljivo je vgradil torbo z živežem v indoevropsko (in še širše) izročilo o vladarju-hranitelju Banaszkiwicz (1986, 42; 40 ss). Vladar je namreč odgovoren za živež, preživetje svoje skupnosti. Pri tem je treba ponovno poudariti, da je ustoličevalec kot kmet prišel v koroški obred šele drugotno (prim.: Grafenauer 1952, 320 ss) in zato nima nikakršne povezave z likom vladarja-poljedelca, kot je napačno razumel Banaszkiwicz (1986, 47).

Prav tako v obravnavanem irskem izročilu nismo našli naleteli na klobuk. Da gre za kulturni predmet, pričajo mdr. številni kipi staroslovanskih bogov, kjer jim trdno tiči na glavi. Še posebej je treba omeniti t. i. Zbručki idol iz jugozahodne Ukrajine, kjer ima štiriobrazno božanstvo na vrhu klobuk, v dveh telesih (od mnogih) pa še meč in konja ter rog (Šlupecki 1994, 216 ss, Fig. 104). Tu imamo torej kar štiri sestavine, ki jih srečamo tudi v koroškem obredu.

Pomen barv in preoblačenja. – Pozornost dosedanjih raziskovalcev je bila pogosto zelo usmerjena v preoblačenje v kmečko obleko, česar v prvotnem obredu sploh ni bilo. V obredu ni važna obleka, ampak preoblačenje kot simbol prehajanja iz ene podobe bivanja v drugo in

predvsem barve. V koroškem srečamo belo, črno, rdečo in sivo, v irskem pa belo, črno, rdečo, sivo in zeleno. Pri tem ni brezpomembno, da opisi konj v ulsterskem ciklu besedil zanje poznajo štiri barve: belo, črno, sivo in rdečo (Sayers 1994, 244 ss). Že dolgo je znano, da barve prvotno pomenijo različne strani sveta. Z bogatim gradivom iz Evrope, Azije in celo Amerike je to dokazal tudi Herbert Ludat (1982). Banaszkiwicz (1994) pa je pred nedavnim pokazal, da se pozneje simbolika barv širi na letne čase, dele veseljstva in njihove lastnosti, končno celo na posamezne bogove in družbene sloje. V irskem in koroškem obredu gre očitno še za uporabo barv kot simbolov narave in nikakor že družbenih funkcij v smislu dumézilovskih razlag. Značilno je, da v splošnem izročilu ni enotne uporabe ene barve za eno stran neba. Zato si ni odveč ogledati izvor imen barv.

Bel je izvedeno iz indoevropskega **bhel-* »bel, svetel« (Gluhak 1993, 130). *Črn* izhaja iz osnov, ki pomenijo »črn, temen« (Gluhak 1993, 166 s). *Rdeč* pripada isti skupini kot *rja* in *ruda*, osnova je indoevropski **reudh-* »rdeč«, v različnih indoevropskih jezikih pa lahko pomeni še »kri« in »rumen« (Gluhak 1993, 521, 532 s; Furlan 1995a; Furlan 1995b). *Siv* izhaja iz indoevropskega korena *(*s*)*kei-* »svetlikati se, sijati, senca«, v različnih indoevropskih jezikih besede iz tega korena pomenijo »siv, moder, zelen, žolt« (Gluhak 1993, 550). *Zelen* ima indoevropski koren **ghel-* »žolt, zelen« (Gluhak 1993, 694). Že ta kratek pregled kaže na starejše obdobje, v katerem niso tako natančno ločili med posameznimi barvami, ker so z besedami, ki so jih pozneje rabili za posamezne barve, prvotno označevali nekaj, kar je spreminjalo barve in to je bilo v zvezi s svetlobo. Njeno nasprotje je bila tema, kar nakazuje izhodiščno protistavo dveh prvin. *Jug* razlagajo na različne načine, mdr. z besedami, ki pomenijo »svetloba, zarja, sij, daniti se, svitati, rasti, vlažen« (Bezlaj 1976, 233), kar bi lahko pomenilo, da je pojem pomensko izpeljan iz sončnega vzhoda, da so prvotno poznali le dve strani neba. To bi bila možna razlaga nedoslednosti pri označevanju strani neba s posameznimi barvami. *Svet* (sanctus) izhaja iz indoevr. osnove, iz katere je izpeljana tudi hetitska beseda *kunna* »desni« (Snoj 1995). *Lev* (sinister) prvotno pomeni »kriv« (Bezlaj 1982, 137). Beseda *pravi* v različnih slovanskih jezikih pomeni tudi »desni« in »raven«, njen indoevr. koren pa pomeni »prvi, sprednji, vzhodni« (Furlan 1995c). Protistavo *krivo* – *pravo* je torej mogoče pomensko enačiti s protistavama *levo* – *desno* in *zahod* – *vzhod*. Tu je ena od korenin simbolike ustoličevanja. V tisti davni, ko so besede sveto, pravo, desno pomenile isto – sončni vzhod. Zanimivo potrditev protistave *zahod* – *vzhod*, *rdeče* – *sivo* kaže že omenjeno staroslovansko grobišče Žale pri Zasipu. Izhodiščna točka ureditve grobišča je na *zahodu* jama napolnjena z *rdečo* ilovico, na *vzhodu* pa je ob dveh lesenih stebrih in kamnu poseben grob, katerega dno je bilo obloženo s *sivo* ilovico (Pleterski 1996, 175 ss, slika 11; Knific, Pleterski 1993, 249). S tem smo spet pri barvi obleke koroškega vojvode.

Sod (judicium) izvira iz indoevropskega **som-dhH-ó* »kar je sestavljeno« (Snoj 1995a). Sodnik je torej prvotno človek, ki zna sestavljati. Pregovor *Sédi krivo, sodi pravo* nedvoumno kaže, da sestavlja krivo in pravo, levo in desno, zahod in vzhod, različne barve, skratka vsa nasprotja. Enotnost svetega in prava, pomen sodniške funkcije v mitu postajajo razumljivi. Bolje razumemo tudi kamne. Kamna (stebra), med katerima mora iti bodoči vladar, sta nasprotji (vzhod in zahod?), ki ju mora obvladati. Nasprotje pa predstavljata tudi glavna kamna s svojo različno obliko: ravno in krivo. En sam kamen v obredu zato ne bi imel smisla. Knežji kamen in zahodni sedež vojvodskega stola se tako kažeta tudi kot *krivi kamen* in *pravi kamen*. Naj pri tem opozorim na doslej prezrto možnost, da so v Sconeu na Škotskem prav tako uporabljali pri ustoličevanju dva kamna, kar bi bila smiselna razlaga sicer neskladnih opisov sodobnikov tamkajšnjega kamna (Barrow 1997).

Isto protistavo simbolizirajo barve: bela in črna v eni obliki ter siva in rdeča v drugi obliki. Da siva in zelena pomenita isto, smo že videli. Sedaj postanemo pozorni na koroško jurjevsko pesem iz Rožeka /Rosegg/ in okolice: *Sveti Šent – Juri/ Poterka na duri; / Ma jeno hlačo zeleno, / Jeno rudečo* (Štrekelj 1904 – 1907, št. 4997). Jurij je torej oblečen zeleno (=sivo) in rdeče. Kot bodoči koroški vojvoda. Če bi se nam ta primerjava morda še lahko zdela naključna, nas prepriča hrvaška kajkavska pesem iz Stupnika pri Zagrebu: *Došel je, došel, zeleni Juraj / Na zelenom konjiču, na pisanom voliču* (Štrekelj 1904 – 1907, št. 4987). Spet smo pri konju in pisanem govedu

koroškega vojvode. Zgodba o Zelenem Juriju (kot jo je v navedeni vrsti razprav rekonstruiral Radoslav Katičič), ki pride spomladi v konjski podobi iz dežele smrti, premaga zmaja-očeta, osvobodi svojo sestro, ji zaplodi otroka in ga (Jurija) nato ubijejo, se tako ujema s tem, kar smo doslej izvedeli o ustoličevanju, da se ponuja sklep. VLADAR JE ZELENJI JURIJ. Sedaj dobi celo znameniti celovski zmaj svoje mesto v naši zgodbi. Prebival naj bi namreč v kotanji Lindwurmgrube (Slika 8: L) na začetku severnega virunskega dekumana, torej na severnem delu Sveškega polja (Graber 1914, 382), kjer naj bi po naši rekonstrukciji potekal simbolni dvoboj. V vprašanje dvospolnosti nekaterih junakov zgodbe se tu ne bom spuščal.

Izpuščeno. Predloga vrinka v Švabsko zrcalo kaže v topografskem delu natančnost in podrobnosti, ki jih je lahko navedel samo človek, ki je kraj osebno poznal, ali pa jih izvedel od takega človeka. Pri tem je mogoče misliti tudi na duhovnike pri Gospe Sveti. Kdor je tako dobro poznal pokrajino, je poznal tudi obred. Zato se je vredno vprašati, zakaj je ohranjeni zapis tako nepopoln. Odgovor vidim v izpuščenem. Prvotno besedilo je vsebovalo izčrpen opis obreda, z vsemi za pisca Vrinka v 13. st. nespodobnimi podrobnostmi, s katerimi ni hotel pohujševati bralcev. Zato manjka način izbire kandidata s pomočjo pisanega bika, o dvoboju skorajda ni sledi, o izvedbi svete poroke lahko ugibamo, še bolj o morebitni konjski žrtvi. In če smemo sklepati ex silentio, bi sodili, da je bil obred, četudi simboličen, še vedno dovolj realističen.

S tega zornega kota postane edino smiselno prvo vprašanje, ki ga o kandidatovih lastnostih zastavi ustoličevalec Otokarjeve Avstrijske rimane kronike.

nu sagt mir, ob ez umb in also ste, daz er kristenlicher e si geloubic unde ganz, daz dehein irsales schranz sinem herzen wone bi? (20077 – 20082)

»Povejte mi sedaj, če je z njim tako, da je doslej krščansko veren in neomadeževan, da nobena razpoka krivoverstva ne biva v njegovem srcu.« (Grafenauer 1952, 89).

Ustoličevalca zanima, ali se je kandidat odrekel poganskemu delu obreda in želi o tem zagotovilo. Eno bi lahko bil že pisani bik, ki ga kandidat vodi. Vrinek ga v pohodu h kamnu ne omenja, torej je svojo vlogo odigral že prej. Če sedaj pride s kandidatom do kamna, pomeni, da tega dela starega obreda niso izpeljali. Pisani bik je tako že nekaj »*corpus indelicti*«, dokaz, da se nekaj ni zgodilo. A ustoličevalec do zadnjega ni povsem prepričan. Ko se umakne s stola *underwint sich schier des veltpherts und des stier* – »se urno polasti kobile in bika« (Grafenauer 1952, 89). S tem vzame kandidatu kakršnokoli možnost, da se ne bi spozabil in bi počel s kobilom tisto, kar je nekoč sledilo trikratni obježi kamna. Spomin na stare običaje je torej moral biti v drugi polovici 13. st. še živ.

In na koncu še ena pripoved, ki morda tudi lahko prispeva k odgovoru o stopnji krščanske krivovernosti ali poganske pravovernosti, odvisno pač od strani, s katere gledamo. Arnulf Koroški je bil po razširjenem mnenju zgodovinarjev (npr.: Moro 1967, 103 s) tudi tisti, ki se je dal v 9. st. ustoličiti po krajevem običaju. Iz »kronike škandalov« *Antapodosis* cremonskega škofa Liutpranda iz druge polovice 10. st. je Jacek Banaszkiwicz izluščil tudi zgodbo o cesarju Arnulfu, ki so ga zaradi nečloveškega obnašanja in še zlasti bogokletnosti na koncu požrle uši. Bogu ni izkazoval dolžnega spoštovanja, ubijal je plemiče, kršil zakone, skrunil cerkve in še marsikaj (Banaszkiewicz 1986, 182). Kot tak predstavlja izrazit lik zlobnega vladarja (Banaszkiewicz 1986, 156 ss), ki je sestavni del izročila o vladarju – hranitelju. Vzklik: »In zakaj prav naš Arnulf?!«, je na mestu. Že Franc Kos je z Liutprandom »opravil« z ugotovitvijo, da se je hotel s svojim delom maščevati nad svojimi nasprotniki, zato se ni čuditi, da je vsebina njegovega spisa jako pristranska (Kos 1906, LXXIX). Zgodbi kot opisu dejanskega dogajanja seveda ne gre verjeti, a ker ni dima brez ognja, so morale biti v Arnulfovem življenjepisu nekatere občutljive podrobnosti. Nenavadni obred preko Sveškega polja, bi bil lahko ena od njih.

3.3. Ukročena kobila

V tem poglavju želim malo podrobneje obravnavati vsaj eno od sestavin ustoličevanja, da nakažem možnosti nadaljnjih povezav in starost obreda. Če je bila dosedanja razprava v grobem pravilna, moramo ustrezno vzporednico najti tudi v slovenskem ljudskem izročilu.

3.3.1. V slovenskem izročilu

Pozornost vzbuja pravljica iz Hrašč pri Postojni »Kako se hude ženske ukrote« (mednarodni pravljичni tip *AaTh 901*, objava: Kroepej 1995, 190 s – 21). Poleg mlajšega šaljivo-poučnega zaključka vsebuje mnogo starejšo zgodbo.

iskanje	pot	dvboj	pot	poroka
Marko-Janko snubi hudo Lenko – dekle divje kot žrebe, njen oče – kljuse je v hrastovem gozdu s sekuro, ovešen z zvončki kot konj, njena mati udari očeta	+	koza, zajec prestrašita konja poročnega voza, Marko – Janko ubije konja, osedla in zajaha ženo ter jo tako ukroti	+	Lenka rodi sina, huda tašča jo zamenja v zakonski postelji

Zgradba zgodbe je taka, kot smo jo videli pri opisih ustoličevanja. Ujemanja pa so tudi v podrobnostih. Konjski podobi očeta in hčere sta očitni. Predstava o ženi – kobili je morala biti pri Slovanih nekoč zelo močna, tako zelo, da Poljaki še danes obe označujejo z zelo podobnima besedama *kobieta – kobyła*. Sekira in hrastov gozd nakazujeta, da je Lenkin oče bog gromovnik Perun (prim.: Katičič 1988). Da je ukrotitev žene pogoj, da rodi, smo že omenili pri irski Medb in njenem zmagovalcu Cú Chulainnu. Konja, ki se prestraši in zato umre, smo videli na istem mestu v irski zgodbi o Loch Dá Gabar. V tej ima zmagoviti žrebec tudi opravka z dvema kobilama, tako kot Marko-Janko z Lenko in njeno materjo. Prav spolni odnos z nasilno pridobljeno žensko iz druge dežele in njeno materjo v povezavi s konji je sestoj, ki ima zelo staro primerjavo. Najdemo jo namreč že pri Hetitih.

3.3.2. V hetitskem izročilu

»*Hetitski zakonik*« 1750–1500 pr. n. št. Skupina besedil za pravniško uporabo, ki pa niso uradni zakonik, ampak so po mnenju Johanna Friedricha (1959, 1) zapisi že izrečenih razsodb, torej sodne prakse. §73 – §86 na tablici II (stara oštevilčenje po Hrubem 189 – 200) govorijo večinoma o vseh mogočih oblikah krvoskrunstva in sodomije, pri čemer so bile nekatere kombinacije tedaj že kaznive, ostale pa ne. Eni paragrafi so posvečeni sodomiji, drugi krvoskrunstvu. Edini, ki govori o obojem je § 86*a (= Hrubý 200A).

(23) *ták-ku LÚ-aš ANŠU.KUR.RA-i na-aš-ma ANŠU.GIR.NUN.NA kat-ta*

(24) *wa-aš-ta-i Ú.UL ha-ra-tar LUGAL-uš-aš Ú.UL ti-iz-zi*

(25) *LÚSANGA-ša Ú.UL ki-i-ša ták-ku ar-nu-wa-la-an [(ku-iš-ki)]*

(26) *kat-ta še-eš-ki-iz-zi an-na-aš-ša-an-n[a? (ú-en-zi)]*

(27) *Ú.UL ha-ra-tar*

Če moški nečistuje s konjem ali mulo, ni prekršek. Vendar ne sme pred kralja, tudi ne postane duhovnik. Če nekdo spi z ugrabljenko (in tudi) občuje z njeno materjo, ni prekršek. (po: Friedrich 1959, 86 s)

Arnu- »prinesti, premikati, prenašati, odstraniti« pomeni v zakonih tudi »nadomestiti«, particip *arnuwant-* »(pripeljan (k parjenju))« in *arnuala-* »ugrabljenec, ugrabljenka« (Friedrich 1959, 88, 118). Pri tem je zanimiva uporaba te besede v dveh paragrafih. § 19a (tabla I) »Če katerikoli Luvijec nekega človeka, bodisi moža ali ženo ukrade iz Hattuše in ga pripelje v Arzawo (in če) ga njegov gospodar najde, (ga) sme prepeljati samo v svojo hišo« (Friedrich 1959, 20 s, 92 s). – § 82* (tabla II) »Če njegovi sužnji (in) deklet storijo greh, se jih odstrani in naseli ene v tem mestu in druge v nekem drugem mestu« (Friedrich 1959, 84 s).

Oba primera opisujeta razmere, kjer je oseba prepeljana iz enega kraja v drugega, neodvisno od njene volje. Samostalniško rabljeno besedo v § 86*a (tabla II) Friedrich prevaja z »deportiranka«, kar označuje neprostoovoljno premikanje osebe iz kraja v kraj. Tudi pomen »nadomestiti« je v vseh paragrafih povezan s povračilom povzročene škode, torej gre spet za dejanje, ki ne gre ravno od srca in je bolj prisilno kot ne. Etimološki slovar hetitščine opisano

pomensko polje potrjuje (Puhvel 1984, 162 ss). *Arnu-* je rabljen v pomenih »končati, preseliti, premakniti, prenesti« (krajevno in časovno), »izročiti, nadomestiti, predati, dvigniti, pritožiti se (dvigniti pritožbo), prinesiti, odstraniti, pregnati, razposlati, poslati, ustreči, dokončati, približati, privedi (k parjenju)«. Ta zadnji pomen tiči v besedi *arnuandan* (Hetitski zakonik: § 77, 83, 84) »noseča, breja, oplojena«. – *Arnuwala-* je razseljena oseba (obeh spolov), izseljenec, izseljenka (iz osvojene dežele, privezana na določeno bivališče). Beseda ne pomeni ujetnika, ujetnice, ker to označuje beseda *appant-*. Akadski NAM.RA = *šallatu* se nanaša na vse vrste premičnega plena (ljudje, živali, blago), hetitski NAM.RA = *arnuwala-* pa le na ljudi (Puhvel 1984, 166 s). NAM.RA je sumerski ideogram, ki so ga prevzela tudi druga ljudstva, a so ga seveda po svoje izgovarjali.

Hetitski slovar (Friedrich, Kammenhuber 1980, 336 ss) pove še nekaj zanimivih podrobnosti. Družbeni položaj arnuwale je nižji od svobodnih, a višji od sužnjev. Za razliko od le-teh je že od starohetitskega časa odvisna neposredno od kralja. Omenjena je tudi vprega nekega arnuwale, kar je izpričano tudi kot smrtna kazen pri svobodnih oziroma plemičih. Slovnično je *arnuwala* izpeljanka *-ala* iz glagola *arnu-* in ima pasiven pomen.

Arnuwala- je torej oseba, ki je bila nasilno pripeljana iz enega kraja v drugega. V le-tem jo čaka spolni odnos z ugrabiteljem, o čemer govori § 86*a. Posredno se tako tudi tu nakazuje vzročna zveza *hoditi – roditi*. Lahko je (smrtno) kaznovana tako, da jo vprežejo, kar se ujema s tem, da Marko-Janko ubije konja iz vprege. To pa je tudi podrobnost rimskega oktobrškega konja in staroindijske *Aśvamedha*. Marko-Janko torej na nek način ubija eno od svojih žensk. *Arnuandan* se v zakoniku nanaša tudi na živali. Potem ni več nenavadno, da je občevanje s konjem in mulo postavljeno ob bok občevanju z ugrabljenko in njeno materjo. V nekem določenem času in okoliščinah očitno med njimi ni bilo razlike. To je bil čas, ko mita še ni bilo, kajti ljudje so ga preprosto živeli. Para konj – mula, hči – mati, napeljujeta na enačenje konj – hči, mula – mati. Mula je žival, ki je neplodna, se ne more razmnoževati. V tem smislu je tudi brezspolna. S tem smo spet pri liku zlobnega vladarja, ki je prispodoba neplodnosti in ga je zato treba ubiti, kot izvemo iz podrobne Banaszkiwiczeve razprave (1986, 156 ss). Marko-Janko torej ubija taščo-neplodnost in z Lenko ustvarja rodovitnost. A tašča se vrne v njegovo posteljo, kar pomeni, da je bila njena smrt le navidezna, da gre za stalno ponavljajoči se krog umiranja in oživljanja narave. Vprašanja brezspolnosti, dvospolnosti za sedaj ne bom obravnaval. Svetiti pa se nam začne, od kod predstava o zlobni mačehi, tašči.

3.3.3. Ukročena trmoglavka

Pravljčni tip AaTh 901, ki ga bolje poznamo pod imenom Ukročena trmoglavka, odkar je iz njega William Shakespeare naredil priljubljeno gledališko predstavo, je najtesneje povezan s pravljčnim tipom AaTh 900 o kralju Drozgogradu. Še vedno temeljnega pomena je monografija, ki mu jo je posvetil Ernst Philippson. Njegovo prepričanje, da je germanskega izvora, je po doslej povedanem očitno napačno. A prepričljiva je ugotovitev, ki jo je podkrepil s številnimi primeri iz germanske mitologije, da mora junak neukročeno, divjo ženo premagati na tak ali drugačen način, nakar se ona značajsko povsem spremeni (Philippson 1923, 93 ss). V celotnem motivu je zelo pomembno preoblačenje. Tako v danski pravljici GD5 princ stavi, da bo njegova bodoča žena nosila lesene cokle, rdeče krilo in siv prisilni jopič (Philippson 1923, 19). To pa so barve, ki jih dobi boginja v ustoličevanju, ko preide v prijazno podobo, in seveda obleka koroškega vojvode.

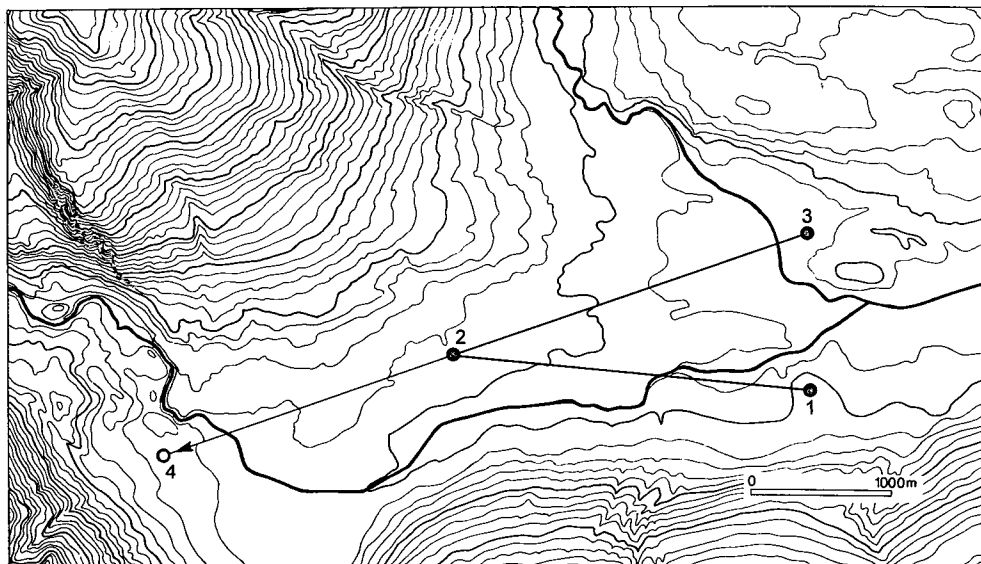
Sedaj razumemo, zakaj se gomila, na kateri je stal irski Lia Fáil imenuje po talcih, ljudeh, ki so jih privedli proti njihovi volji iz tuje dežele. Slovanska beseda za kobilo izvira iz predpraslovske **kabula*, ki je izposojenka iz tračansčine. Tračansko besedo vzporejajo z imenom frigijske boginje Kibele, ki jo neko frigijsko besedilo imenuje *matar kubeleja*, to pa bi lahko pomenilo »mati konj«. Tračanska in frigijska beseda izvirata iz indoevrop. korena **keub-* »gora, kup« (Gluhak 1993, 326 s). Prav to pa je v bistvu tudi gomila. Dumha na nGiall je torej simbol nasilno pripeljane konjske matere.

Irski lik, ki ga tu ne bomo obdelovali, boginje-matere in bojevnice ima človeško in živalske podobe. V njem se združujeta Medb in Mórrígan. Je seksualno nenasitna, v spremstvu rdečih konj,

v eni od podob ima ogromna usta in spolovilo do kolen (prim.: Sjoestedt 1994, 24 ss). V krščanski dobi jo zamenja Sv. Brigita, ki jo staroirski spisi tu in tam primerjajo z likom Device Marije (prim.: Bray 1987).

Isti lik je v Alpah poznan pod imenom Margaretha Maultasch. Valentin Pogatschnigg jo je označil kot grdo, bojevito velikanko z velikimi usti, kamorkoli je prišla, je vse opustošila. Bila je spolno nenasitna in ni mogla roditi otrok. V Celovcu so jo videvali ponoči na temnordečem konju (Pogatschnigg 1862, 74). Kot Margareto, Greto z različnimi vzdevki so jo poznali tja do Škotske (Pogatschnigg 1862, 75 s). Božanstvo Radegost – Svarožič, ki so ga častili slovanski Redarijci na Meklenburškem, tamkajšnje ljudsko izročilo imenuje tudi Reda, Nineveh, Greta in Margareta (S3upecki 1994, 57), torej je moralo biti ženske podobe. Miški lik Marjete-Margarethe Maultasch se je v Vzhodnih Alpah v 15. st. spojil s historično osebo, tirolsko grofico Margareto, ki je živela sto let prej. Tu naj le opozorim na podroben prikaz historične Margarete, ki ga je nedavno objavil Wilhelm Baum (1993). Spomnil je, da *Tasche* v bavarskem narečju pomeni žensko spolovilo in da so z *Maultasch* označevali kurbo (Baum 1993, 406). Tako imamo tudi tu vse lastnosti, ki smo jih videli pri irski boginji.

3.3.4. Lungau

Slika 10. Maria Pfarr, Lungau. Razmestitev svetih mest. 1 – Gritschn, 2 – Drei Kreutze, 3 – Althofen, 4 – St. Wolfgang. Ekvidistanca = 20 m.

Primerjalni krog pa sklepa tudi Pogatschniggovo opozorilo, da ljudsko izročilo povezuje z Maultasch številne gomile, mdr. tisto (Slika 10) s tremi križi v Lungauu (Pogatschnigg 1862, 75). Tu mi je priskočil na pomoč prof. Hans-Dietrich Kahl, ki je ugotovil, da je to grič *Drei Kreuze* južno od vasi Steindorf, na katerem danes stoji križ med dvema zidanima znamenjema (Slika 10: 2). Po ljudski pripovedi, je bila tu bitka z vojsko Margarethe Maultasch in tam naj bi bili tudi pokopani padli. Na omenjenem mestu so dejansko našli kosti (Schitter 1975, 228). Grič je hkrati vrh svetega kota 24° – 25° med smerema proti griču Gritschn in cerkvi v Althofnu. *Gritschn* (Slika 10: 1) je obla vzpetina nad vasjo Pichl, nekoč travnik, danes delno njiva. Na temenu stoji lesen križ, ki naj bi odvrčal zle sile. Ob njem so nekoč kresovali in pri tem metali v dolino goreče lesene ploščice. Na pobočjih vzpetine naj bi bilo najti odlomke lončenine iz staroslovanskega časa (Schitter 1975, 63 s). Danes ne kresujejo več, kurijo pa še velikočni kres, črepinj 1996 ni bilo

mogoče najti. **Althofen** (*Slika 10: 3*) s sedanjo cerkvijo Sv. Lovrenca stoji natančno severno od Gritschna v dolini pod danes glavnim krajem Mariapfarr. Po ljudskem izročilu je slika Matere Božje, ki stoji v cerkvi v Mariapfarr, nekoč stala v cerkvi v Althofnu. Vendar se je toliko časa selila v Mariapfarr, dokler ji niso tam zgradili cerkve. To razlaga Kahl tako, da je cerkev v Althofnu starejša in je treba Marijin patrocinijski prvotno postaviti tja. Poleg tega naj bi ta cerkev po ljudskem izročilu spadala še med Modestove cerkve (Kahl 1993, 61, 68 s). Arheološka izkopavanja so leta 1982 pod sedanjim cerkvenim tlakom odkrila plasti več starejših cerkvenih stavb s pripadajočimi pokopi. Najstarejšo je uničil požar (Ubl 1982). 923 je omenjena neka salzburška cerkev v Lungau (Kos 1906, Št. 358). Ker ni naveden njen patrocinijski, se zdi, da je bila edina daleč naokoli. Zato je precejšnja verjetnost, da gre prav za cerkev v Althofnu (prim.: Kahl 1993, 69). Za razumevanje pretvarjanja poganskega v krščansko češčenje je zanimivo dejstvo, da cerkev Sv. Wolfganga v Mauterndorfu (*Slika 10: 4*) stoji natančno v smeri Drei Kreuze – Althofen. To bi kazalo, da so češčenje prenesli od Drei Kreuze v Mauterndorf. Zanimivo vprašanje, ki se s tem postavlja, je, ali je Wolfgang zamenjal Maultasch ali njenega zmagovalca? Z odgovorom bo treba še počakati.

Lungauski skupek treh svetih mest lahko vporedimo s sveškim takole: Gritschn = Krnski Grad, Drei Kreutze = Sveško polje, Althofen = Svatne. V obeh skupkih pa ni enak samo sveti kot, ampak leži mesto poznejšega Marijinega češčenja natančno v smeri sever – jug glede na najbližje sosednje sveto mesto. Pomebno je tudi, da se mesto spopada z Maultasch strukturno prekriva s kamni na Sveškem polju, kar tudi prostorsko dokazuje povezanost te mitske osebe z obredom ustoličevanja. Lik bojevite vladarice Oblasti, ki jo mora premagati novi vladar, je v slovanskih dinastičnih izročilih zelo dobro ohranjen v osebi *Vlaste*, ki jo mora premagati Premisl, kot poroča češka Kronika Dalimila (1977, 27 ss).

4. Mala Karantanija

Kamni, stebri, na katere se veže ustoličevanje, so v predstavah nekdanjih ljudstev stali v središču njihovega plemena, bili so njihov popek sveta, kraj pravnih običajev (Banaszkiewicz 1990; 1991). Bili so torej tudi središče pravne skupnosti. Zato se ni odveč vprašati, kolikšna je bila pravna skupnost, ki je svoje kneze ustoličevala na Sveškem polju. Vprašanje in posledice, ki jih ima, lahko na tem mestu le nakažem, podrobna obravnavava bo morala slediti v prihodnosti.

Če strnjena skupina koroških kosezov poznega srednjega veka (Grafenauer 1952, 320 ss) res (kakorkoli že) korenini v pravni skupnosti, kot jo opisuje Predloga vrinka v Švabsko zrcalo, potem njena razprostranjenost odraža nekdanji obseg Karantancev in Karantanije kot njihove dežele (*Slika 11: 1*). Gledano skozi to prizmo je Karantanija nenadoma osupljivo majhna (prim. še: Karpf 1995, 76). Se pa v precejšnji meri ujema s *pagus Karintriche* v 10. st., kot ga je rekonstruiral Dopsch (1975, 137). To seveda ne izključuje možnosti, da je bila Karantanija občasno nekoliko večja. Tako možnost nakazuje npr. vdor Karantancev v Furlanijo okoli 664 na pobudo Arnefrita, ki si je želel polastiti se furlanskega vojvodstva (Pavel Diakon, HL V, 22). Očitno bo treba razmišljati v smeri, ki jo je pred kratkim nakazal Kahl, da je namreč treba ločiti med širšo in ožjo Karantanijo (Kahl 1993, 47 s). Malo Karantanijo v 8. st. kaže tudi arheološka podoba, ki jo je pravkar objavil Paul Gleirscher (1996, 29, Abb. 10). Trenutno se zdi bolj verjetno, da je bilo ustoličevanje prvotno povezano s Karantanijo v ožjem smislu.

5. Liburnija

5.1. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (izdaji: Kos 1936; Wolfram 1979)

Ker naše poznavanje zgodnje ozemeljsko-politične ureditve v slovanskih Vzhodnih Alpah za 8. st. in začetek 9. st. v največji meri sloni na omenjenem spisu, se velja vrniti k viru interpretacij in ga ponovno pregledati. Ključni stavek se glasi:

Qui venientes Carantanis dedicaverunt ibi ecclesiam sanctae Mariae et aliam in Liburnia civitate seu ad Undrimas et in aliis quam plurimis locis. (c. 5: 6 – 8; Kos 1936, 131).

»Le-ti so prišli med Karantance in tam posvetili cerkev svete Marije in še eno cerkev v mestu Liburniji in še eno pri Undrimah in še v več drugih krajih.« (dosedanji slovenski prevod: Grafenauer 1985, 19 s)

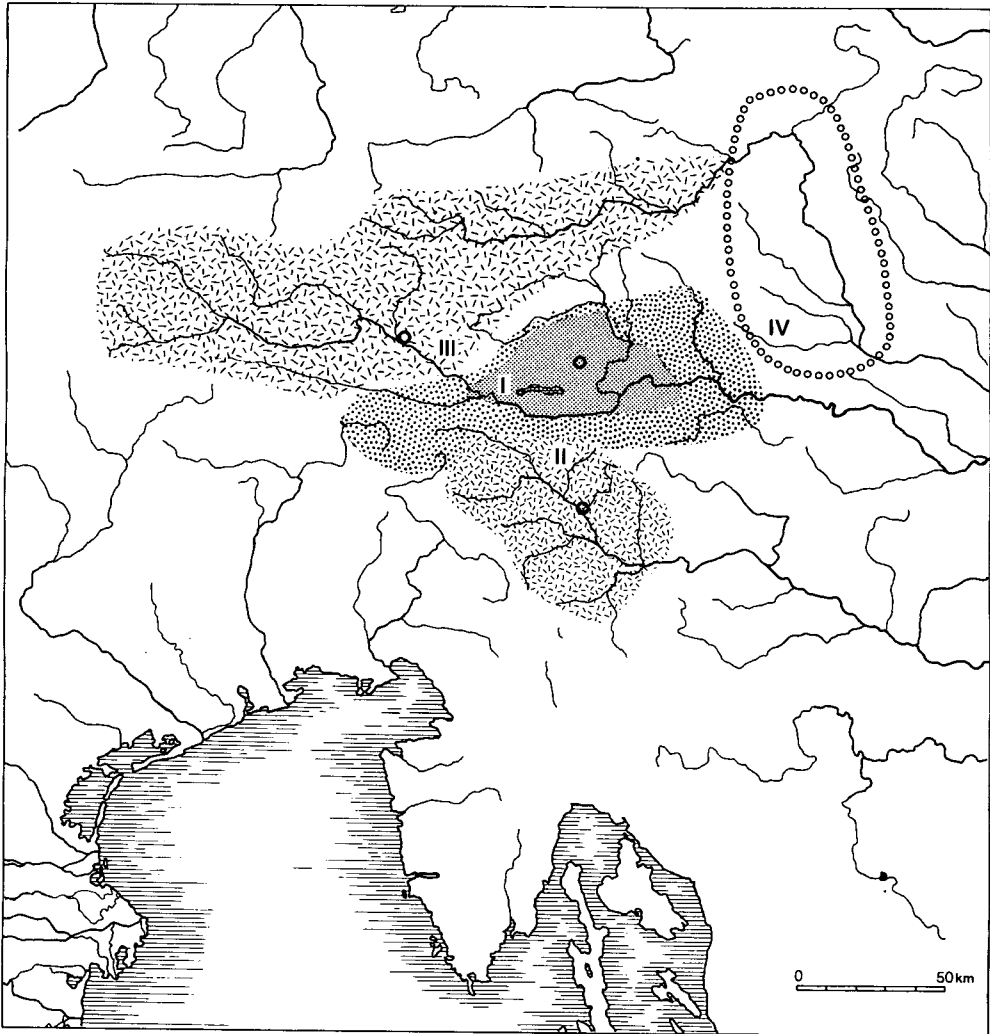
»Sie kamen zu den Karantanen, weihten dort die Kirche der heiligen Maria, eine andere in der Burg Liburnia und eine ad Undrimas sowie an vielen anderen Orten.« (nemški prevod: Wolfram 1979, 45)

Stoletja je veljalo, da besedilo govori o prvih treh cerkvah, ki so jih posvetili Modest in duhovniki, ki so bili z njim. In ker naj bi bile te cerkve karantanske, lahko določajo obseg Karantanije sredi 8. st. Diskusija o tem, kje so stale te cerkve, je stara toliko kot zgodovinopisje teh krajev in je na tem mestu nimam namena obnavljati. Zadnjih sto let je prevladovalo mnenje, da gre za cerkve: Gospa Sveta v dolini Glane, Sv. Peter v Lesu /St. Peter in Holz/ na ruševinah antične Teurnije v zgornji Dravski dolini in neznana cerkev v zgornji dolini Mure v ožji ali širši okolici Knittelfelda. S tem je bil zagotovljen obseg Karantanije preko večine današnje Koroške in vsaj še z dolino zgornje Mure.

To je razlaga, s katero ni več mogoče pojasniti arheoloških odkritij, ki sta jih v zadnjih letih napravila Franz Glaser in Kurt Karpf v Millstattu, Molzbichlu, Hochgoschu, St. Wolfgangu, St. Petru pri Spittalu in Teurniji. Ta zanikajo obstoj Modestove cerkve v Teurniji, področje med Millstattom in bližnjo Dravo pa kažejo kot nadvse pomembno posvetno in duhovno središče, ki ga ni mogoče povezovati s karantansko tradicijo. Pojasnjevalne možnosti dosedanjega karantanskega modela so izčrpane. V takem trenutku se je potrebno vrniti k virom in jih ponovno pretrsteti. Tu bom vsaj delno obdelal navedeni stavek.

Spomniti se je treba, da prvotni rokopis ni poznal vejic, da je njihova uporaba in s tem členitev stavka prepuščena bralcu. Zato smo izpostavljeni številnim pitijskim pastem. Najbolj znamenita je v Konverziji trenutno gotovo tista o Ingu, kjer se je Herwigu Wolframu z novim prevodom, ki je upošteval neobičajen vrstni red stavčnih objektov, posrečilo pokazati, da gre za duhovnika in ne kneza, kot je zgodovinopisje stoletja razlagalo (Wolfram 1979, 96 ss). Da je tudi naš stavek značilen pitijski stavek, je posredno opozoril že Kahl (1993, 62). Dosedanja glavna delitev stavka je bila taka: *Qui venientes Carantanis ---- dedicaverunt ibi ecclesiam sanctae Mariae et aliam in Liburnia civitate seu ad Undrimas et in aliis quam plurimis locis*. Tako kot je Wolfram v starem prevodu svojega stavka ugotovil shematično prevajanje (Wolfram 1979, 97), ga imamo tudi pri našem stavku, kjer prav tako avtomatično sledi zaporedju besed latinskega izvirnika. Dosedanji presledek povezuje *venientes Carantanis* v zvezo, ki pove, kam so prišli – h Karantancem. Pisec ime Carantanus očitno sklanja po drugi deklinaciji, oblika *Carantanis* bi tako lahko bila dativ ali pa ablativ plurala. To pa ni združljivo s smerjo prihoda. Na vprašanje -kam? bi morali namreč imeti akuzativ *Carantanos*. Poleg tega povsod drugod, kjer avtor Konverzije opisuje smer, za to uporablja še predloga *in* ali *ad*. V našem stavku bi torej moral, da bi bil prevod pravilen, zagrešiti neobičajnost, da je izpustil predlog, in nato še slovnično napako, da je uporabil napačen sklon. Zato predlagam drugačen presledek. *Qui venientes ---- Carantanis dedicaverunt ibi ecclesiam sanctae Mariae et aliam in Liburnia civitate seu ad Undrimas et in aliis quam plurimis locis*. Sedaj smo vzpostavili vsebinsko povezavo *Carantanis dedicaverunt*, ki pove, komu so posvetili cerkev – Karantancem. S tem smo dobili dativ plurala, ki se povsem ujema s *Carantanis*.

Tako pa smo drugače povezali tudi besedo *ibi*. V starem prevodu se je nanašala na *Carantanis*, v novem na *venientes*. V prvem primeru bi pomenila, da so posvečali cerkve tam, kjer so bili Karantanci, v drugem, da so jih posvečali tam, kamor so prišli. Staro prostorsko tolmačenje bi delno lahko rešili le s trditvijo, da je *Carantanis* ablativ plurala, ki stoji na vprašanje -kje?, in da je, spet izjemno, avtor predlog *in* izpustil. Zveza z *ibi* bi ostala, a bil bi stilistično slab pleonazem – tam pri Karantancih. Zaradi prisiljenosti se mi tudi ta prevod ne zdi verjeten. – S tem, ko je avtor postavil *ibi* za *dedicaverunt*, je povzročil, da so ga bralci avtomatično povezovali s *Carantanis*. Tako je dosegel svoj namen; povečati pomen Karantancev in Karantanije in s tem salzburškega misijona. Ponoven dokaz njegove pretkanosti, za katero se je že udomačil izraz, da »laže z resnico«.

Slika 11. Slovanske kneževine v Vzhodnih Alpah okrog 800. I – Karantanija, temnejši raster označuje ozemlje, za katerega je verjetna pravna povezanost z obredom ustoličevanja; II – Karniola; III – Liburnija; IV – možna kneževina na področju rimske Flavije Solve. Krožci označujejo središča.

5.1.1. Seu (sive)

Nadaljevanje stavka so doslej večinoma delili na tri dele, ki so dali tri cerkve v treh različnih krajih. *ecclesiam sanctae Mariae – et aliam in Liburnia civitate – seu ad Undrimas et in aliis quam plurimis locis*. Taka delitev nujno zahteva, da *seu* prevajamo z »in«. »In« je namreč tako kot latinski *et* vezalni veznik – »coniunctio copulativa«, ki veže besede in stavke, a ne zaznamuje ožjega odnosa (Južnič, Kopriva 1952, 347). Pa je tak prevod besede *seu* edini možni in na tem mestu pravilen?

Seu in v drugi obliki *sive* spada med ločne veznike – »coniunctiones disiunctivae«. Z njim vezemo dva sinonimna izraza ali iščemo primernejšega ali se nam razloček ne zdi važen (Južnič, Kopriva 1952, 351). V klasični latinščini nikoli ne pomeni »in«, ampak povezuje dva dela, pri čemer drugi pogosto natančneje opredeljuje prvega (prim.: OLD 1980, 1776). Tudi v pomenu »in«

ga uporabljajo predvsem v pozni latinščini, 200–550 (Niermeyer 1976, XVIII, 968). Učenemu kleriku, ki je v 9. st. pisal Konverzijo (dalje: Avtor), sta mogla biti znana oba pomena: klasični in poznolatinski. Če nas zanima, za katerega se je odločil, si moramo ogledati, kako je besedo v svojem spisu sicer uporabljal. Razen v našem stavku jo je zapisal še štirikrat.

1. *Sequitur dehinc catalogus episcoporum sive abbatum eiusdem Iuvavensis sedis* (c. 2: 1, Kos 1936, 128).

Tu *sive* povezuje *episcoporum* in *abbatum* kot dve delno sinonimni besedi, ki se dopolnjujeta, da obe skupaj sestavljata *catalogus*. Avtorju je za podlago kataloga najverjetneje služila predvsem *Liber confraternitatum* cerkve Sv. Petra v Salzburgu, prav mogoče pa tudi pesem iz zbirke *De ordine conprovincialium pontificum*. Iz prve je razvidno, da so bili vsi škofje hkrati opati, ne pa tudi obratno. *Liber confraternitatum* pri dvojnih funkcijah dosledno našteva *episcopus et abbas* (Wolfram 1979, 64 ss). Avtor je namesto *et* uporabil *seu*. To je storil namenoma, ker mu je *seu* pomenil nekaj drugega kot *et*. Tu bi bil ustrezen prevod »oziroma«. Z njim je zabilisal razliko med *episcopus* in *abbas* na salzburški stolici. Tudi Wolfram je ugotovil, da je bil Avtor negotov glede začetkov salzburške cerkve in da je za naslednika sv. Ruperta sprejemal le »pravega« škofa (Wolfram 1979, 65 s). V tem primeru gre torej za klasični pomen besede *sive*.

2. 3. *Hactenus praenotatum est qualiter Bagoarii facti sunt christiani seu numerus episcoporum et abbatum conscriptus in sede Iuvavensi. Nunc adiciendum est qualiter Sclavi qui dicuntur Quarantani et confines eorum fide sancta instructi christianique effecti sunt seu quomodo Huni Romanos et Gothos atque Gepidos de inferiori Pannonia expulerunt et illam possederunt regionem quousque Franci ac Bagoarii cum Quarantanis continuis affligendo bellis eos superaverunt* (c. 3: 15 – 22, Kos 1936, 129).

Tu gre za povzetek vsebine posameznih poglavij. Prvi *seu* spaja dva bavarska dela, drugi *seu* slovanskega in panonskega. Tako prva dva dela sestavljata eno celoto, druga dva drugo celoto. Ali, kot je opazil Wolfram, c.3 ustvarja vtis dvodelnega spisa, prav nekega *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (Wolfram 1979, 70). Tudi tu sta oba *seu* izbrana namerno, ker imata drugačen pomen, kot bi ga imel *et*, ki bi vsebino razbil na štiri dele. Torej imata spet klasični pomen. V prevodu bi bil »oziroma« kar dober. To delno priznava tudi dosedanje prevajanje. Slovenski prevod uporabi za drugi *seu* slabi *dalje* (Grafenauer 1985, 18), nemški pa povsem ustrezni *beziehungsweise* (Wolfram 1979, 41).

4. *coeperunt populi sive Sclavi vel Bagoarii inhabitare terram unde ille expulsi sunt Huni* (c. 10: 3 – 4, Kos 1936, 135).

Da tudi v tem primeru *sive* ne pomeni »in«, je jasno na prvi pogled. To priznava tudi dosedanje manj zvesto prevajanje tega mesta. *populi sive Sclavi vel Bagoarii* so v slovenskem prevodu *slovanska in bavarska plemena* (Grafenauer 1985, 23) in podobno v nemškem prevodu *slawische und bayerische Völker* (Wolfram 1979, 51). Tu ne bom razpravljal o tem, ali *vel* nujno pomeni »in« ter kaj pomeni *populi*. Trenutno je bistveno, da je *sive* spet uporabljen v izrazito klasičnem pomenu. Natančneje namreč pojasnjuje, kdo so bili *populi*, ki so začeli naseljevati nekdanjo avarsko deželo, *Sclavi vel Bagoarii*. Tako je ponovno ustvaril celoto.

Zadnji, zelo zasilni ugovor, da *seu* v našem izhodiščnem stavku vendarle pomeni »in«, bi bila nenadna zelo močna želja Avtorja, da ne ponovi trikrat zaporedoma *et* in zato njihovo serijo prekine s *seu* v pomenu »in«, seveda v popolnem nasprotju s svojo siceršnjo prakso uporabe te besede. Drugod ga kopičenje *et* ni motilo. Npr.: *tradidit Chezil sicut Engildeo et filii eius duo et Ermenperht presbyter ibi habuerunt et circumduxit praefatos viros in ipsum terminum* (c. 11: 31 – 32, Kos 1936, 136 s). Poleg tega bi mu bila za isti namen na voljo vsaj še *ac* in *atque*. Zato temu ugovoru ne morem verjeti.

Naš stavek moramo zato pravilneje razdeliti takole: *ecclesiam sanctae Mariae – et aliam in Liburnia civitate seu ad Undrimas (et in aliis quam plurimis locis)*. Sedaj vidimo, da GRE LE ZA DVE CERKVI. Za cerkev svete Marije in še neko drugo z nepoznanim patrocinjem. *Aliam* namreč smiselno označuje negotovost glede le-tega, kot me je prijazno opozoril profesor Kahl. Prav tako je opazil, da obstaja povezava med cerkvijo in krajem, kjer je stala (Kahl 1993, 62). Avtor se je

torej potrudil biti čim bolj verodostojen in je povedal, kje sta cerkvi. Tudi zato dostavek *et in aliis quam plurimis locis* izzveni kot navadna puhlica. Če bi Avtor vedel še za kakšno cerkev, bi jo napisal, tako kot jih pozneje naravnost sladostrastno našteva za Panonijo. Pa je ni, ker o njej ni imel podatkov.

5.1.2. Kaj torej piše Avtor o kraju prvih dveh cerkva?

Cerkve svete Marije so, kot smo videli, posvetili Karantancem. Torej je bila v Karantaniji. V skladu z iroškotskim modelom »mehkega« pokristjanjevanja, ki je bil priznано v veljavi v Vzhodnih Alpah, si je najlažje predstavljati, da so jo postavili tam, kjer je bilo najsvetejše mesto Karantancev, na Svatnah, v skupku svetih mest Sveškega polja. Tudi konec 12. ali v začetku 13. st. so bili podobnega mnenja, ker pa je bilo Marijinih cerkva v Karantaniji že več, so zato v kodeks 4 našega vira vstavili dodatno pojasnilo *in Solio* (Kos 1936, 44), torej nedvomno Gospa Sveta.

Resnično napeto pa postane pri drugi cerkvi. Ta je stala v *Liburnia civitate seu ad Undrimas*. Začetno zadrego seveda zbuja beseda *civitas*, ki lahko pomeni tako kraj kot (upravni) teritorij nekega kraja ali celo oboje hkrati. Avtor uporabi besedo še večkrat. Prvič *in Wormatia civitate episcopus habebatur* (c. 1: 6, Kos 1936, 126), kjer bi šlo lahko celo za obojni pomen besede, kraj in škofija na splošno (prim.: Niermeyer 1976, 183 s). Drugič *in Ratispona civitate* (c. 1: 24, Kos 1936, 126), kjer Ruperta sprejme bavarski vojvoda, zato gre tu najverjetneje za kraj. Tretjič *ad Lauriacensem pervenit civitatem* (c. 1: 11, Kos 1936, 127), kjer je Rupert zdravil bolnike. Tudi tu je misliti le na kraj. Četrtoč *ipsique ibi civitates et munitiones ad defensionem sui fecerunt* (c. 6: 31, Kos 1936, 131), kjer gre za naselbino primerno za obrambo. In končno kar trikrat v povezavi s Pribinovo utrdbo v Panoniji (c. 11: 8 – 13, Kos 1936, 137), nedvomno v pomenu kraj. Zato je logično, da je bila večina avtorjev prepričanih, da *civitas Liburnia* pomeni kraj nekdanje Teurnije. A že 1980 je Kahl začel dokazovati, da je treba izraz razumeti kot teritorij (Kahl 1980, 53). Nevarnosti dvoumja se je zavedal tudi Avtor, zato je prostor cerkve določil še natančneje – leži v kraju Undrime. *Seu* tu pomeni »oziroma, natančneje«. To pa vzpostavlja tudi stopnjevanje v prostorskem pojmovanju, *civitas* Liburnija pomeni širši prostor kot Undrime. Sedaj imamo vsaj dve nadaljnji možnosti. Prva je, da je *civitas* Liburnija področje ruševin nekdanje Teurnije in bližnje okolice, Undrime pa nek ožji toponim na tem področju. Na to možnost me je v pismu prijazno opozoril profesor Géza Alföldy. Vendar mi vsaj doslej tak toponim tam ni poznan. Druga možnost je, da *civitas* Liburnija pomeni neko širše upravno področje s središčem v bližini nekdanje Teurnije, Undrime pa so kraj na tem področju. In če so vse dosedanje lokacije Undrim (pregled: Kahl 1993, 75 s) v zgornjo dolino Mure vsaj v tem grobem smislu pravilne, potem je tja segalo tudi področje Liburnije.

Seveda pa ima tako tolmačenje stavka še mnogo globlje posledice. Marijina cerkev je bila pri Karantancih, druga pa na področju Liburnije. Avtor uporablja par Karantanci – Liburnija. Zakaj v celotnem spisu ni nikoli uporabil imena Karantanija, ki je bilo v njegovem času že dobro znano, ampak vedno govori samo o Karantancih, včasih z dodatkom »in njihovi mejaki« *et confines eorum*? Zato, ker je samo tako lahko ustvaril vtis, da Liburnija pripada Karantancem. V tistem hipu, ko bi uporabil ime Karantanija, bi nastala protistava Liburniji. Postalo bi jasno, da je bila ob Karantaniji v Alpah tudi Liburnija, ki pa Sazburga ni vabila. Enako ni mogel govoriti o Liburnih, ker bi bili ti protistava Karantancem. Historični resnici je zadostil s splošno oznako *confines*. Uporaba para Liburni – Karantanija bi prav tako podirala njegov namen pomešati pojme v korist Karantancev in s tem Salzburga. Pri tem mu je bilo v prid dejstvo, da že v njegovem času cerkve v Undrimah očitno ni bilo več. Kako zelo se mu je posrečilo, čeprav morda drugače, kot je pričakoval, priča npr. mlajša izdaja življenja salzburškega nadškofa Gebharda *Vita Gebhardi* iz poznega 12. st., po kateri je Virgil postavil Modesta za škofa v Liburniji – *Lyburnia* (Kahl 1993, 41, 61).

To je imelo logičen nasledek v zgodovinski interpretaciji, ki jo je v 15. st. podal Enej Silvij Piccolomini /Aeneas Silvius Piccolomini/ v svoji zgodovini cesarja Friderika III.: *Liburni enim ea loca tenuerunt, quae nunc Carinthianorum dicuntur: sicut vetusta monumenta testantur, quae apud Solium non longe ab Opido Sancti Viti, frequentia monstrantur, priscis inscripta litteris,*

Liburnorum illic ciuitatem fuisse manifestantibus (pri: Puntchart 1899, 79). *Vetusta monumenta apud Solium* so seveda ruševine Viruna. Nekoč je pripadal Liburnom, ki so posedovali te kraje, ki jih imajo sedaj Korošci. – Nejasno prostorsko mejo je zgodovinopisje prestavilo v četrto dimenzijo in tako pojasnilo dozvedno pojavljanje Liburnov in Karantancev na istem prostoru. Nekaj desetletij za tem je Jakob Unrest v Koroški kroniki – *Chronicon Carinthiacum* že pisal, kako so Huni (Avari) prišli v Karantanijo in »požgali naši ljubi Gospe njeno novo cerkev v Liburini« – *verprantten unser lieb Frawn ir news Haws zu Liburina* (Grafenauer 1952, 134 ss), s čimer je bila pač mišljena cerkev Gospe Svete.

Prevod obravnavanega stavka, kot ga predlagam, je: »In ko so ti prišli, so tam posvetili Karantancem cerkev svete Marije in neko drugo na področju Liburnije, natančneje v Undrimah, in v zelo številnih drugih krajih.«

5.2. Obseg Liburnije

Spoznanje, DA JE OB KARANTANIJI OBSTAJALA V ALPAH TUDI KNEŽEVINA LIBURNIJA, v temelju spreminja našo zavest o tedanji zgodovini. Dosedanji model je postal dokončno pretesen in ga je treba zgraditi na novo. To pa je delo, ki čaka v prihodnosti. Pomeni namreč prevrednotenje velikega dela pisnih virov. V nadaljnjem bom prikazal le še nekaj primerov, ki jih omogoča novo gledišče.

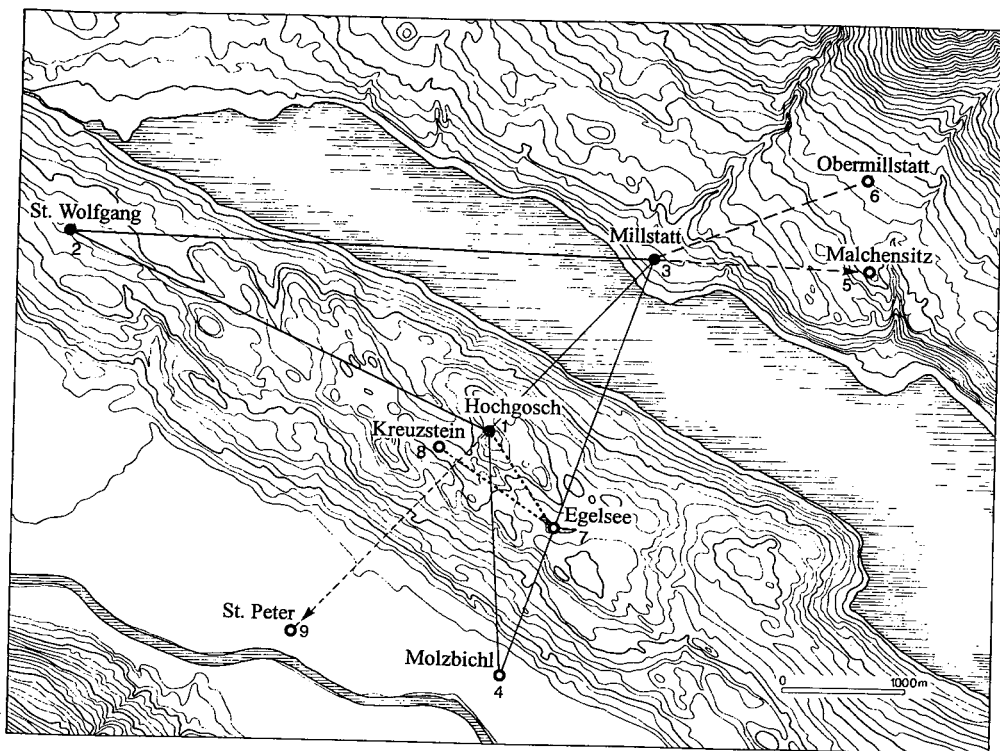
Zahodno mejo Karantanije so doslej določali s samostanom v Innichnu. Ta je bil 769 ustanovljen *propter incredulam generationem Sclavanorum* (in ne Karantancev!). Kot pravi nato neka različica freisinškega kartularja k restitucijski listini Ludvika Pobožnega iz 5. II. 816 in *confinio Tiburniensi* (Mordek, Glatthaar 1993, 57). Innichen torej ni bil na mejah Karantanije, ampak najkasneje v 9. st. Liburnije! Njen obseg se tako raztegne od zgornje doline Mure do današnje Vzhodne Tirolske (*Slika 11: III*). To pa je vsaj v ozemeljskem smislu verjetno celo več, kot je imela tedaj Karantanija (*Slika 11: I*). Če temu prištejemo še (*Slika 11: II*) Karniolo (Štih 1995, 37 ss) in možno kneževino ob srednji Muri (*Slika 11: IV*), ki jo nakazuje skupina cerkva (Pleterski, Belak 1995, 37 s), dobimo sliko, ki močno spominja na antično podobo razdelitve na upravne teritorije rimskih mest. Aguntum in Teurnija se pokrivata z Liburnijo, Virunum s Karantanijo, Emona s Karniolo in Flavia Solva s kneževino ob srednji Muri. Učinkovanje antičnega izročila je v tej podobi težko zanikati.

Pri tem ni nepomembno, da po Alföldyjevem prikazu rimske upravne razdelitve Norika, mestni upravni teritorij Viruna nikakor ni segal v zgornjo dolino Mure (Alföldy 1989), kar bi dodatno nakazovalo, da Undrime ne morejo stati na karantanskem ozemlju. Pač pa prof. Alföldy v pismu dopušča možnost, da je zgornja dolina Mure tudi še pri Knittelfeldu pripadala upravnemu ozemlju Teurnije, čeprav se tega seveda trenutno ne da dokazati. Tudi meja med vzhodnim in zahodnim koroškim slovanskim narečjem, ki jo izpričujejo krajevna imena od 10. st. dalje, poteka približno od Beljaka, mimo Osojskega jezera /Ossiachersee/, do doline zgornje Krke /Gurk/. Zahodna skupina kaže v nekaterih besedah enako glasovno obliko kot jezik Brižinskih spomenikov (Pohl 1996, 311 ss, Karte 1, Karte 4). Ta jezikovna meja se lepo ujema s predlagano mejo med Liburnijo in Karantanijo, kar je prav tako le težko naključje.

In če so bila naša razmišljanja do tu vsaj v grobem pravilna, lahko poskušamo najti popek Liburnije.

5.3. Središče Liburnije

Pozornost priteguje skupek treh svetih mest 5 km vzhodno od ruševin Teurnije (*Slika 12: I – 3*). Ker sem ga podrobno predstavil že drugod (Pleterski 1996, 165 s), naj tu ponovim, da tvorijo sveti kot 22° – 23° z vrhom pri St. Wolfgangu (*Slika 12: I – 3*). Predstavljajo najstarejšo plast svetih mest. Naslednjo časovno plast predstavlja enakokraki trikotnik Molzbichl – Hochgosch – Millstatt (*Slika 12: 4, I, 3*). Kota pri Molzbichlu in Millstattu merita po 22°, torej imata tudi velikost svetega kota. Nastanek tega trikotnika je najbolj smiselno povezovati z začetkom pokristjanjevanja v drugi polovici 8. st., ko v Molzbichlu nastane moška meniška skupnost (Karpf 1989; Glaser 1989). Na drugi strani pa v Millstattu z dobrimi argumenti domneva

Slika 12. Millstatt. Razmestitev svetih mest. 1 – Hochgosch, 2 – St. Wolfgang, 3 – Millstatt, 4 – Molzbichl, 5 – Malchensitz, 6 – Obermillstatt, 7 – Egelsee, 8 – Kreuzstein, 9 – St. Peter. Debele črte povezujejo sestoj najstarejše plasti, tanjše črte sestoj iz časa pokristjanjevanja, debelo črtkane črte sestoj iz najmlajše poganske plasti, tanko črtkana črta pa končni prenos češčenja v dolino. Ekvidistanca = 20 m.

Kahl nastanek ženske samostanske skupnosti približno v enakem času (Kahl 1995, 110 s; Kahl 1997). Ni nujno, da bi bil nastanek obeh samostanov do leta natančno sočasen. Prav tako je mogoče, da bi v Millstattu že postavili prvo cerkev, še preden bi tja prišle redovnice.

V to obdobje spada tudi legendarni *dux Domicianus*, katerega ime stoji na nagrobniku, ki ga je pred kratkim ponovno odkril Franz Glaser (1993). Diskusije o tej osebi tu ne bom obnavljal. Največ dokazov o njegovi resničnosti je doslej zbral Kahl (1997). V luči pričujočega prispevka se DOMICIJAN prepričljivo kaže kot KNEZ LIBURNIJE. S tem samodejno odpade Wolframov zadržani ugovor njegovemu obstoju, češ da ga Konverzija ne omenja (Wolfram 1995, 289). Tam ga ne more biti tudi iz zelo bistvenega razloga, da ni bil karantanski, ampak liburnijski knez. Da o tem, da misijon, ki ga je podpiral, sploh ni izhajal iz Salzburga, sploh ne govorimo. Posvetitev cerkve v Undrimah se je zgodila na robu liburnijskega ozemlja, morda na željo krajevnega veljaka. V skladu s postopkom poznejšega pretapljanja Liburnije v Karantanijo, se je Domicijan v zavesti neznanega millstattskega meniha, ki je pisal življenjepisa, v drugi polovici 12. st. že spremenil v karantanskega kneza (Pleterski 1994, 298), pozneje celo v deželnega zavetnika Koroške. Da je bil Domicijan knez, ve povedati tudi ljudsko izročilo, ki pravi, da je bil *Graf* (Pogatschnigg 1898, 5 s). Ker gre za izročilo ljudi, ki so nekoč govorili slovansko, je za slovanski pomen besede treba pogledati, kakšno je bilo prevajanje v drugih primerih slovansko – germanske dvojezičnosti v Alpah. Številne primere za par *knez = Graf* je zbral že Milko Kos (1936, 61). Zavest, da je bil *knez*, pa seveda ne more izvirati iz latinskega samostanskega izročila v Millstattu, ampak mnogo verjetneje iz vzporednega živega ljudskega izročila, ki sega v Domicijanov čas.

V isto obdobje moremo uvrstiti nastajanje začetkov Brižinskih spomenikov. Doslej sem jih povezoval s samostanom v Molzbichlu, ker je že Ivan Grafenauer s podrobno tekstovno analizo pokazal, da je bil del besedil v uporabi v moški meniški skupnosti in opozoril na sledi ustnega izročila starokrščanskih alpskih staroselcev. Tam so obstajali tudi ustrezni materialni in intelektualni pogoji za tovrsten podvig (podrobneje: Pleterski 1996a). K temu sedaj lahko dodam še dvoje.

Hansu-Dietrichu Kahlu se je medtem posrečilo rekonstruirati prvotni trojni patrocinijski v Millstattu: Salvator, Marija, Vsisveti (Kahl 1997). Tudi tekstovna analiza Brižinskih spomenikov je napredovala. Klaus Detlef Olof je med drugim opozoril še na dve, za nas pomembni, doslej spregledani podrobnosti: govornik v Brižinskih spomenikih se obrača med drugim tudi na redovnice (Olof 1996, 89). S tem se nam ponuja povezava z domnevno žensko samostansko skupnostjo v Millstattu, za katero Kahl domneva sodelovanje pri pripravljanju besedil (Kahl 1997).

Morda doslej najbolj neposreden dokaz pa nudi analiza tretjega brižinskega spomenika:

Ese iesem ztuoril proti uuo Bogu od togo dien, ponese cristen bih, dase do diniznego dine, togo uzego izpouueden bodo Bogu i sancte Marii i sancti Laurenzu, Gozpodi, i uzem zuetim, i tebe, bos i rabe. (BS III 37 – 46; 1993, 62)

Olof je ugotovil, da odlomek predstavlja zaostalo sestavino in opozoril na podatek Franca Grivca, da je edini izmed vseh karolinških spovednih obrazcev, ki našteva ta imena. Nadalje Olof dokazuje, da je omenjanje sv. Lovrenca poznejša interpolacija, ki je najverjetneje nastala v povezavi s širjenjem njegovega češčenja po bitki z Madžari na Leškem polju 10. avgusta 955, torej dan sv. Lovrenca. Iskanje cerkve ali samostana z naštetimi patrociniji, kjer je besedilo nastalo, se Olofu zdi brezupno (Olof 1996, 92 s). Boga imenuje drugi spomenik tudi *zpasitel* (BS II 91), kar je latinsko *salvator*. *Bog (zpasitel)*, *Maria*, *uzi zueti* cerkve, ki nastopa v tretjem spomeniku, se povsem ujemajo s prvotnim trojnim patrocinijskim cerkve v Millstattu: Salvator, Marija, Vsisveti. To ni več naključje! Še zlasti ne v času, ko je bilo cerkva komaj toliko, da se jih je dalo prešteti na prste. Kot smo videli, Konverzija našteje sploh samo dve. Logičen sklep zgornjih opažanj je, da BRIŽINSKI SPOMENIKI ODRAŽAJO TUDI UPORABO V ŽENSKI SAMOSTANSKI SKUPNOSTI V MILLSTATTU. Nastanka Brižinskih spomenikov tako resda ni mogoče opreti na eno samo točko, vedno bolj trdna pa je povezava s prostorom duhovne skupnosti med Millstattom in Molzbichlom. Središče Liburnije je torej treba razumeti v širšem smislu, še vedno pa ima duhovni značaj.

Seveda je s pokristjanjevanjem prvotni trojni sestoj začel razpadati. Cerkvi v Millstattu in na mestu poznejšega St. Wolfganga (Pleterski 1996, 165 s) sta začeli izpodrivati pogansko češčenje. Oblikujeta se dva nova skupka svetih mest starih bogov, na vsaki strani jezera ena. Trenutno ju je mogoče imeti bodisi za sočasni, bodisi za zaporedni. Severna skupina častilcev je ohranila češčenje v Millstattu, pri čemer se je morala sprijazniti z določeno stopnjo pokristjanjenja. To bi lahko bila *ecclesia demonibus addicta*, ki jo je nato v kratkem »očistil« Domicijan (prim.: Pleterski 1994, 302; kjer se še nagibam k mnenju, da gre za ostanke sinkretističnega starega krščanstva). Češčenje s prostora poznejšega St. Wolfganga so v isti črti preko Millstatta prenesli do kamna, ki se danes imenuje *Malchensitz* (Slika 12: 5). Nanj me je prijazno opozoril g. Axel Huber. Danes je to sedež, vklesan v živo skalo južno od vasi Obermillstatt. Po ljudski pripovedi, naj bi se dekle, ki se vsede na kamen, v enem letu za tem poročilo. Ime Malchen je dobil po hčeri zakoncev z Dunaja, ki sta jo z njegovo pomočjo 1878 poročila. Preneseno nazaj, Malchensitz priča o tem, da so pri St. Wolfgangu prvotno opravljali češčenje, ki je bilo povezano s kamnom (ali kamni) in nato s poroko. Drugo novo sveto mesto je bilo tam, kjer je danes cerkev Janeza Krstnika v *Obermillstattu* (Slika 12: 6), po izročilu na mestu ajdovskega templja. Sem so prenesli češčenje, ki so ga prej opravljali na Hochgoschu in ne v Millstattu, kot sem predhodno domneval (Pleterski 1996, 166). Kot z vrhom v Millstattu med smerema proti cerkvi v Obermillstattu in Malchensitzu meri približno 22°, torej še vedno velikost svetega kota.

Južna skupina je nastala tako, da so češčenje na Hochgoschu še obdržali. Češčenje iz Millstatta so na črti proti Molzbichlu prenesli na jezerce *Egelsee* (Slika 12: 7) vrh gorskega hrpta,

češčenje s prostora poznejšega St. Wolfganga pa na kamen Kreuzstein. Tudi ta tri mesta tvorijo sveti kot z vrhom pri Egelseeju. Meri približno 22°.

Kreuzstein (*Slika 12: 8*), kot ga je skrbno opisal Axel Huber, je star mejnik. Je podolgovat zaobljen kamen (pribl. 2,5 X 1,4 m), ki leži na pol obkopen ob stari poti med St. Wolfgangom in Hochgoschem. V njem je vklesanih pet križev, ki so mu dali ime, več letnic, kratica FW in skledasta vdolbina ter reža v stranski ravni ploskvi. Letnice se nanašajo na uradne mejne obhode, najstarejši sta iz časa grofa Widmanna (1640–1662), FW verjetno pomeni *Familia Widmann*. Reža ob strani bi lahko služila namenu, razklati kamen. Dejansko kaže severna stran kamna 1 m dolg odlom. Na enem od odlomkov je prav tako vklesan križ. Skledica ima na severnem in južnem robu vklesan po en (odtočni?) kanal. Kamen omenja že 1533 opis meje deželskega sodišča Ortenburg. Opis iz 1598 omenja sedem križev, skledico in jamo, v kateri kamen leži (Huber 1993). Uničevanje kamna je očitno mlajše od 1598, ko je bilo na njem še vidnih sedem križev. Le-ti, skledica in jama pa so starejši. Kanala kažeta, da je nekdo skušal preprečiti, da bi se v skledici nabirala voda. Ponuja se misel, da so kamen nekoč prenesli s prostora pri St. Wolfgangu, da je bil tam prvotni prostor njegovega češčenja. Če bi bilo to res, potem je Kreuzstein liburnijski popek sveta, liburnijski knežji kamen.

Zdi se, da je južna skupina starovercev prenehala s svojim češčenjem, ko je ob Dravi, v današnji vasi St. Peter/ Edling nastala cerkev **Sv. Petra** (*Slika 12: 9*). Ta stoji v smeri Hochgosch – Millstatt in je verjetno nadomestila češčenje na Hochgoschu. Razdalja med Kreuzsteinom in Sv. Petrom je povsem enaka razdalji med Millstattom in Hochgoschem. Še eno naključje? Pred kratkim je Kurt Karpf ob cerkvi odkril grobišče, ki ga del najdb postavlja še v 9. st. (Wakounig 1995; Karpf 1995a). In če se nam razlaga nastanka te cerkve zdi mogoča, postanemo pozorni na darovnico kralja Arnulfa freisinski škofiji iz leta 891. Tedaj je daroval *capellam in Sclauiniae partibus ad curtem nostram quae Liburna vocatur consistentem* (Kos 1906, št. 298). Ponaredek iz druge polovice 11. st. pove, da so kapelo posvetili sv. Petru, da bi s tem zatrli tam nastalo krivoverstvo – *hereses quasdam illis in partibus obortas necandas* (Kos 1906, št. 299; Kahl 1980, 54 s). Pri tem naj bi plural *hereses* pomenil bolj ali manj pisano izbiro možnosti (Kahl 1980, 57). Vsekakor pa naj bi šlo za nepravovernost(i), ki so dejansko obstajale. Mar ta kapela ne bi mogla biti prav obravnavana cerkev Sv. Petra? To se mi zdi mnogo bolj verjetno, kot pa doslej mnogokrat predlagana cerkev Sv. Petra v Lesu, kjer izkopavanja v njeni notranjosti niso odkrila ostankov iz tega časa, ampak predvsem rimske ruševine (prim.: Dolenz 1971).

Če povzamem vse, kar se kaže o prvotnih treh svetih mestih okrog Millstatskega jezera, in to primerjam s skupkom ob Sveškem polju, se pokaže zelo vpadljivo ujemanje: gradišče na (Krnskem) Gradu in tamkajšnja cerkev Sv. Petra in Pavla z gradiščem na Hochgoschu in Sv. Petrom v dolini; kamni na Sveškem polju s kamnom (kamni) pri St. Wolfgangu; pogansko svetišče in pozneje Marijina cerkev na Svatnah s poganskim svetiščem in pozneje Marijino cerkvijo v Millstattu. Ena dokazna zanka je s tem sklenjena.

6. Sklepne misli

Prvo žetev s tem zaključujem. Na nekaj vprašanj sem odgovoril, še več jih odpiram. Tokrat sem želel predvsem pokazati, da je ustoličevanje obred, ki je bil del predkrščanske ideologije. Že kot tak se je razvijal, kar bo tudi še potrebno raziskati. Hkrati je postalo povsem jasno, da je kakršnakoli razprava o slovanskem, germanskem ali kakšnem drugačnem izvoru obreda povsem zgrešena. Celo skromni podatki, ki sem jih navedel, kažejo, da gre samo za različico obreda, ki so ga poznali že skupni indoevropski predniki, in več kot verjetno je, da si ga tudi oni niso šele izmislili. Gotovo pa je bila tista pojavna oblika, ki jo v 11. st. opisuje Predloga vrinka v Švabsko zrcalo, sestavnih del slovanskega prava. Kako je bila povsem konkretno videti, prepuščam bodočim raziskavam.

Videli smo, da so bili v obred vpleteni štirje kamni, od teh dva možna sedeža. In svetih skupnosti, ki so imele take kamne, je bilo samo v Vzhodnih Alpah kar nekaj, celo na današnjem Koroškem vsaj dve. Sedanje češčenje enega kamna, ali stola kot nacionalnega ali deželnega simbola je samo odraz novodobnega političnega mita, ki nima nikakršne povezave več z nekdanjimi miti – svetimi zgodbami o urejenosti sveta, zaradi katerih so kamne pravzaprav

postavili. So pa prvotni štirje sveški kamni odraz občutenosti, s katero so se Slovani navezali na ostanke antične dobe, ki so jih našli v novi domovini. In sedanji vojvodski stol je tipičen primer habsburške novotvorbe, ki je skušala z navidezno naslonitvijo na starejše sestavine utemeljiti svoje pravice do tega prostora, dejansko pa je razsula stari sestoj. A pravi vzrok vojvodskega stola niso prejšnji štirje sveški kamni, ampak tista prisega treh srčnih mož 1. avgusta 1291 v skritem kotičku Rütliwiese ob jezeru Uri, s katero se je začela švicarska zveza. Ta je dala potrebni pospešek Habsburžanom, da so predstavili dinastično politiko proti vzhodu. In ko bomo na glavnem trgu v Celovcu ter si ogledovali tamkajšnjega zmaja, se spomnimo, da je doma na Sveškem polju, kjer je pomagal karantanskim obrednikom zagotavljati blagostanje njihove dežele.

*Raziskava je del projekta »Vzhodne Alpe in zahodni Balkan v arheoloških dobah«, katerega naročnik je Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije, izvajalec pa Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za arheologijo. – Razprave ne bi mogel napisati brez požrtvovalne pomoči številnih dobrih ljudi. Dajali so mi literaturo, gradivo, nasvete, preskušali trdnost mojih dokazov, mi nudili gostoljubje, pregledovali besedilo, me vodili po najdiščih, me spodbujali in kalili. Nekatere sem tu in tam mimogrede že omenil, a če bi hotel biti zelo natančen, bi bilo omemb brez števila. Verjamem, da mi moje prijatelji ne bodo zamerili, če jih sedaj samo družno naštejem in jim s tem izrazim svojo iskreno hvaležnost: prof. dr. Géza Alföldy, ga. Mateja Belak, dr. Edel Bhreathnach, dr. Dragan Božič, dr. Metka Furlan, prof. dr. Franz Glaser, dr. Jana Horvat, g. Axel Huber, prof. dr. Hans-Dietrich Kahl, dr. Kurt Karpf MA, prof. dr. Lubomír Jan Konečný, dr. Monika Kropelj, Luitgard Löw MA, mag. Mirjam Mencej, dr. Therese Meyer, prof. dr. Erika Mihevc Gabrovec, ga. Irena Mirnik Prezelj, dr. Vladimir Nartnik, prof. dr. Barry Raftery, dr. Vinko Rajšp, dr. Marko Snoj, ga. Ana Šašel, dr. Marjeta Šašel Kos, prof. dr. Gerold Walser. Estetski videz je mojim slikovnim predlogam dala z večšo roko ga. Dragica Knific Lunder. Tudi njej hvala.

**Razprava je zelo razširjeno besedilo referata z naslovom »Der Kärntner Fürstenstein in der Struktur der heiligen Stätten«, ki sem ga imel 20. 9. 1996 v Gmündu na Koroškem v okviru mednarodnega simpozija »Der Kärntner Fürstenstein im europäischen Vergleich, 20. – 22. 9. 1996«. V zborniku istoimenskega simpozija bo izšel v nemščini z naslovom »Die Kärntner Fürstensteine in der Struktur der Kultstätten«. Že dodelano vsebino sem predstavil v Ljubljani tudi Zgodovinskemu društvu Ljubljana 12. 12. 1996 v predavanju z naslovom »Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov«. Delen poljudni povzetek tega predavanja sem nato objavil v dnevniku Republika 22. 12. 1996, str. 27 v članku z naslovom »Knežji kamni – mit pred mitom«.

Literatura

- 1977, Kronika tak rečeného Dalimila. – Praha.
- 1987, Pet bratov. Slovenska ljudska pravljica. – Zbirka Velike slihanice, Ljubljana.
- 1993, Brižinski spomeniki. Znanstvenokritična izdaja. – Dela 2. razreda SAZU, Ljubljana.
- ALFÖLDY, G. 1989, Die regionale Gliederung in der römischen Provinz Noricum. – Schriften der philosophischen Fakultäten der Universität Augsburg 38, 37–55.
- BANASZKIEWICZ, J. 1986, Podanie o Piaście i Popielu: studium porównawcze nad wczesnośredniowiecznymi tradycjami dynastycznymi. – Warszawa 1986.
- BANASZKIEWICZ, J. 1990, *Pons mercati, gradus lignei, stepen* i inne. Uwagi o znaku władzy i prawa słowiańskich miejsc wiewocych. – Annales Universitatis Mariae Curie – Skłodowska Lublin – Polonia, Sectio F, Vol. 45, 79–89.
- BANASZKIEWICZ, J. 1991, Entre la description historiographique et le schéma structurel. L'image de la communauté tribale: l'exemple des Lučane dans la *Chronica Bohemorum* de Kosmas vers 1125. – [v:] L'historiographie médiévale en Europe, Paris, 165–175.
- BANASZKIEWICZ, J. 1994, Les hastes colorées des Wisigoths d'Euric (Idace c. 243). – Revue Belge de Philologie et d'Histoire – Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis 72, 225–240.
- BARROW, G. 1997, The Stone of Scone. – [v:] Der Kärntner Fürstenstein im europäischen Vergleich, Gmünd (v tisku, izdajatelj: Axel Huber).
- BAUM, W. 1993, Margarethe Maultasch in Geschichte und Sage. Zur Kritik historischer Mythen und der Tradierung von Vorurteilen. – Carinthia I, 183, 367–408.
- BEZLAJ, F. 1961, Slovenska vodna imena II. – Dela 2. razreda SAZU 9, Ljubljana.

- BEZLAJ, F. 1976, Etimološki slovar slovenskega jezika. Prva knjiga A – J. – Ljubljana
- BEZLAJ, F. 1982, Etimološki slovar slovenskega jezika. Druga knjiga K – O. – Ljubljana.
- BHREATHNACH, E. 1995a, The topography of Tara: the documentary evidence. – *Discovery Programme Reports* 2, Project Results 1993, Dublin, 68–76.
- BHREATHNACH, E. 1995, Tara. A select bibliography. – *Discovery Programme Reports* 3, Dublin.
- BHREATHNACH, E. 1996, Cultural identity and Tara from Lebor Gabála Érenn to George Petrie. – (v tisku).
- BHREATHNACH, E. in NEWMAN C. 1995, Tara. – Dublin.
- BIEDERMANN, G. 1996, Romanik in Kärnten. – Klagenfurt.
- BRAY, D. A. 1987, The image of St. Brigit in the early Irish church. – *Études celtiques* 24, 209–215.
- BS = Brižinski spomeniki.
- BUSCHHAUSEN, H. 1978, Die Südtalienenische Bauplastik im Königreich Jerusalem von König Wilhelm II. bis Kaiser Friedrich II. – ÖAW, Philosophisch–historische Klasse, Denkschriften 108, Wien.
- CIL III = Corpus Inscriptionum Latinarum III. – Berolini 1873.
- CIGLENEČKI, S. 1987, Höhenbefestigungen aus der Zeit vom 3. bis 6. Jh. im Ostalpenraum – *Višinske utrdbe iz časa 3. do 6. st. v vzhodnoalpskem prostoru*. – Dela 1. razreda SAZU 31, Ljubljana.
- DAMES, M. 1992, *Mythic Ireland*. – London.
- DILLON, M. 1994, *The Cycles of the Kings*. – Dublin (prva izdaja 1946).
- DOLENZ, H. 1971, Ausgrabungen in der Kirche von St. Peter in Holz (Teurnia). – *Carinthia I*, 161, 35–48.
- DOPSCH, H. 1975, Gewaltbote und Pfalzgraf in Kärnten. – *Carinthia I*, 165, 125–151.
- DOPSCH, H. 1995, ... in sedem Karinthani ducatus intronizavi ... Zum ältesten gesicherten Nachweis der Herzogseinsetzung in Kärnten. – [v:] *Regensburg, Bayern und Europa – Festschrift für Kurt Reindel, Regensburg*, 103–136.
- EGGER, R. 1967, Die Nordwestecke des Herzogstuhles. – *Carinthia I*, 157, 453–459.
- FRÄSS – EHRFELD, C. 1984, *Geschichte Kärntens*. – Klagenfurt.
- FRIEDRICH, J. 1959, *Hethitischen Gesetze*. – Leiden.
- FRIEDRICH, J. in KAMMENHUBER, A. 1980, *Hethitisches Wörterbuch*. – Heidelberg.
- FRITSCH, W. in UCIK, F. H. 1967, Der Aufbau des Herzogstuhls und seine Gesteine. – *Carinthia I* 157, 444–452.
- FURLAN, M. 1995, »stol«. – [v:] *Etimološki slovar slovenskega jezika* 3, Ljubljana, 319–320.
- FURLAN, M. 1995a, »rja«. – [v:] *Etimološki slovar slovenskega jezika* 3, Ljubljana, 185–186.
- FURLAN, M. 1995b, »ruda I«. – [v:] *Etimološki slovar slovenskega jezika* 3, Ljubljana, 204.
- FURLAN, M. 1995c, »pravi«. – [v:] *Etimološki slovar slovenskega jezika* 3, Ljubljana, 105.
- G[ALLENSTEIN, A.] 1871, Die Neuaufstellung des kärnt. Fürstensteines. – *Carinthia* 61, 25–27.
- GINHART, K. 1967, Der Herzogsitz des Kärntner Herzogstuhls. – *Carinthia I* 157, 460–466.
- GINHART, K. 1969, Waren die Kirche auf der Flattnitz und die Karner von Tigring und Maria Saal je »Taufkirchen?«. – *Carinthia I* 159, 17–56.
- GLASER, F. 1989, Das Münster in Molzbichl, das älteste Kloster Kärntens. – *Carinthia I* 179, 99–124.
- GLASER, F. 1993, Eine Marmorinschrift aus der Zeit Karls des Großen in Millstatt. – *Carinthia I* 183, 303–318.
- GLEIRSCHER, P. 1996, Neues zum Gracarca-Friedhof über Grabelsdorf. – *Carinthia I* 186, 11–45.
- GLUHAK, A. 1993, *Hrvatski etimološki rječnik*. – Zagreb.
- GOLDMANN, E. 1903, Die Einführung der deutschen Herzogsgeschlechter Kärntens in den slovenischen Stammesverband. – *Untersuchungen zur Deutschen Staats- und Rechtsgeschichte* 68, Breslau.
- GRABER, G. 1914, *Sagen aus Kärnten*. – Leipzig.
- GRABER, G. 1919, Der Eintritt des Herzogs von Kärnten am Fürstenstein zu Karnburg. – *Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch – historische Klasse, Sitzungsberichte* 190/5, Wien.
- GRAFENAUER, B. 1952, *Ustoličevanje koroških vojvod in vojvodski prestol*. – Dela 1. razreda SAZU 7, Ljubljana.
- GRAFENAUER, B. 1962, Deset let proučevanja ustoličevanja koroških vojvod, kosezov in države karantanskih Slovencev. – *Zgodovinski časopis* 16, 176–209.
- GRAFENAUER, B. 1970, *Ustoličevanje koroških vojvod in vojvodski prestol*. – *Zgodovinski časopis* 24, 112–122.
- GRAFENAUER, B. 1985, *Spreobrnjenje Bavarcev in Karantancev. Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. – *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 7, 9–43.
- GRAFENAUER, B. 1993, Die Kärntner Herzogseinsetzung und die Edlingerfrage. – *Carinthia I* 183, 353–366.
- HARL, O. 1989, Der Stadtplan von Virunum nach Luftaufnahmen und Grabungsberichten. – *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 36, 521–598.

- HASSINGER, H. 1965, Zollwesen und Verkehr in den österreichischen Alpenländern bis um 1300. – Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 73, 292–361.
- HAUPTMANN, L. 1954, Staroslovenska družba in obred na knežjem kamnu. – Dela I. razreda SAZU 10, Ljubljana.
- HAUSER, K. 1890, Die Karnburg, eine ostgotische Festung. – Mittheilungen der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale 16 N.F., 40–44.
- HF = Historia Francorum.
- HL = Historia Langobardorum.
- HUBER, A. 1993, Der »Kreuzstein« am Fratres. – Die Kärntner Landsmannschaft 8, 14–16.
- JABORNEGG von ALTENFELS, F. M. 1837, Antiquarische Miscellen. – Carinthia 27, 211–212.
- von JAKSCH, A. 1904, Monumenta historica ducatus Carinthiae III. – Klagenfurt.
- JAKSCH, A. 1927, Die Edlinge in Karantanien und der Herzogsbauer am Fürstenstein bei Karnburg. – Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-historische Klasse, Sitzungsberichte 205/5, Wien – Leipzig.
- JOHANNSON – MEERY, B. 1993, Karolingerzeitliche Flechtwerksteine aus dem Herzogtum Baiern und aus Bayerisch – Schwaben. – Kataloge der Prähistorischen Staatssammlung 27, Kallmünz/Opf.
- JOYNT, M. 1910, Echtra mac Echdach Mugmedóin. – Eriu 4, 91–111.
- JUŽNIČ, R. in KOPRIVA S. 1952, Latinska slovnica. – Ljubljana.
- KAHL, H. – D. 1980, Zwischen Aquileja und Salzburg. Beobachtungen und Thesen zur Frage romanischen Restchristentums im nachvölkerwanderungszeitlichen Binnen – Noricum. – [v:] Die Völker an der mittleren und unteren Donau im 5. und 6. Jh., ÖAW Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung 4, Wien, 33–81.
- KAHL, H. – D. 1993, Das Fürstentum Karantanien und die Anfänge seiner Christianisierung. – [v:] Karantanien und der Alpen-Adria-Raum im Frühmittelalter, Wien – Köln – Weimar, 37–99.
- KAHL, H. – D. 1995, Bemerkungen zur ältesten Millstätter Domitian – Überlieferung. – [v:] Symposium zur Geschichte von Millstatt und Kärnten (16. und 17. Juni 1995), 80–120.
- KAHL, H. – D. 1997, Der Millstätter Domitian. Abklopfen einer problematischen Klosterüberlieferung zur Missionierung der Alpenlawen in Oberkärnten. – Vorträge und Forschungen des Konstanzer Arbeitskreises für Mittelalterliche Geschichte, Sonderband, Sigmaringen (v tisku).
- KARPF, K. 1989, Das Kloster Molzbichl – ein Missionszentrum des 8. Jahrhunderts in Karantanien. – Carinthia I 179, 125–140.
- KARPF, K. 1994, Steinerne Kirchengestaltungen in Kärnten aus tassilonisch-karolingischer Zeit. – Bamberg (tipkopisni magisterij).
- KARPF, K. 1995, Steinerne Kirchengestaltungen in Kärnten. Zur Problematik frühmittelalterlicher Flechtwerksteine. – [v:] Symposium zur Geschichte von Millstatt und Kärnten (16. und 17. Juni 1995), 66–79.
- KARPF, K. 1995a, KG Spittal an der Drau. – Fundberichte aus Österreich 34, 729–730.
- KATIČIČ, R. 1987, Hoditi – roditi. Spuren der Texte eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus. – Wiener slavistisches Jahrbuch 33, 23–43.
- KATIČIČ, R. 1988, Nachlese zum urslawischen Mythos vom Zweikampf des Donnergottes mit dem Drachen. – Wiener slavistisches Jahrbuch 34, 57–75.
- KATIČIČ, R. 1989, Weiteres zur Rekonstruktion der Texte eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus. – Wiener slavistisches Jahrbuch 35, 57–98.
- KATIČIČ, R. 1990, Weiteres zur Rekonstruktion der Texte eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus (2). – Wiener slavistisches Jahrbuch 36, 61–93.
- KATIČIČ, R. 1990a, Nachträge zur Rekonstruktion des Textes eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus. – Wiener slavistisches Jahrbuch 36, 187–190.
- KATIČIČ, R. 1991, Nachträge zur Rekonstruktion des Textes eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus. – Wiener slavistisches Jahrbuch 37, 37–39.
- KATIČIČ, R. 1992, Baltische Ausblicke zur Rekonstruktion der Texte eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus. – Wiener slavistisches Jahrbuch 38, 53–73.
- KLEMENČIČ, M. 1995, Sv. Trije kralji v Slovenskih goricah. Gradbena zgodovina in izvor arhitekturnega tipa. – Zbornik Soboškega muzeja 4, 21–36.
- KNIFIC, T. in PLETERSKI A. 1993, Staroslovenski grobišči v Spodnjih Gorjah in Zasipu. – Arheološki vestnik 44, 235–267.
- KONEČNÝ, L. J. 1996, Nejstarší krypty a funkce Svatopetrského chrámu v Brně. – Umění 44, 315 ss.
- KOS, F. 1906, Gradivo za zgodovino Slovencev 2. – Ljubljana.

- KOS, M. 1936, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. – Razprave znanstvenega društva v Ljubljani 11, Ljubljana.
- KOPPERS, W. 1936, *Pferdeopfer und Pferdekult der Indogermanen*. – [v:] *Die Indogermanen- und Germanenfrage*, Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik 4, 279–411.
- KRANZMAYER, E. 1958, *Ortsnamenbuch von Kärnten II*. – Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 51, Klagenfurt.
- KREK, G. 1887, *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*. – Graz.
- KROPEJ, M. 1995, *Pravljica in stvarnost: odsev stvarnosti v slovenskih ljudskih pravljicah in povedkah ob primerih iz Štreljeve zapuščine* – Zbirka ZRC 5, Ljubljana.
- KUBES, K. 1976, *Die Sakralarchitektur vom 10. bis zum Ausgang des 12. Jhdts.* – [v:] *1000 Jahre Babenberger in Österreich*, Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums, Neue Folge 66, 471–498.
- KUMER, Z. in MATIČETOV M. in VODUŠEK V. 1981, *Slovenske ljudske pesmi 2: pripovedne pesmi*. – Ljubljana.
- LUDAT, H. 1982, *Farbenbezeichnungen in Völkernamen*. – [v:] *Slaven und Deutsche im Mittelalter*, Köln – Wien, 285–311 (ponatis članka iz: *Sacculum* 4, 1953, 138–155).
- MAL, J. 1942, *Osnove ustoličenja karantanskega kneza*. – Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, 1–62.
- MALLORY, J. P. 1989, *In Search of the Indo-Europeans*. – London.
- MAYER, S. M. 1821, *Wanderung in die Umgegenden des Carantaner – Berges*. – Kärntnerische Zeitschrift 3, 145–164.
- MORDEK, H. in GLATTHAAR M. 1993, *Von Wahrsagerinnen und Zauberern. Ein Beitrag zur Religionspolitik Karls des Großen*. – Archiv für Kulturgeschichte 75, 33–64.
- MORO, G. 1967, *Zur Zeitstellung und Bedeutung des Kärntner Herzogstuhles*. – [v:] *Mundart und Geschichte, Studien zur österreichisch-bairischen Dialektkunde* 4, Wien, 95–110.
- MORO, G. 1967a, *Zur Geschichte des Kärntner Herzogstuhles*. – *Carinthia I* 157, 420–441.
- MYTUM, H. 1992, *The Origins of Early Christian Ireland*. – London – New York.
- NEWMAN, C. 1995, *The Tara survey. Interim report*. – *Discovery Programme Reports: 2, Project Results 1993*, Dublin, 62–67.
- NÍCHATHÁIN, P. 1991, *Traces of the cult of the horse in early Irish sources*. – *The Journal of Indo-European Studies* 19, 123–131.
- NIERMEYER, J. F. 1976, *Mediae latinitatis lexicon minus*. – Leiden.
- NN, 1812, *Die Kaerntnerischen Herzogstuehle auf dem Karnburger – Huegel, und im Sonnenfelde*. – *Carinthia*, 28, 29.
- NN, 1855, *Antiquarischer Fund*. – *Carinthia* 45, 115.
- OLD = *Oxford Latin Dictionary* 1980, Fascicle 7, *Qualiterqualiter* – Sopitus. – Oxford.
- OLMSTED, G. 1992, *The Earliest Narrative Version of the Táin: Seventh-century Poetic References to Táin bó Cúailnge*. – *Emania, Bulletin of the Navan Research Group* 10, 5–17.
- OLOF, K. D. 1996, *Zu den Katalogen in den Freisinger Denkmälern*. – [v:] *Zbornik Brižinski spomeniki, Dela 2. razreda SAZU* 45, Ljubljana, 87–95.
- PASCHINGER, V. 1954, *Das Lurnfeld. Geographische Grundlagen einer historischen Landschaft*. – *Carinthia I*, 144, 578–586.
- PHILIPPSON, E. 1923, *Der Märchentypus von König Drosselbart*. – *FF Communications* 50, Greifswald.
- PICCOTTINI, G. 1970, *Neue Inschriftfunde aus Kärnten*. – *Pro Austria Romana* 20, 28–29.
- PICCOTTINI, G. in DOLENZ, H. 1993, *Die Ausgrabungen in Virunum (Zollfeld) im Jahre 1992*. – *Carinthia I* 183, 245–256.
- PICHLER, F. 1888, *Virvnm*. – Graz.
- PLETERSKI, A. 1990, *Slovenski državni simboli – od kod in kam*. – *Delo*, 14. VI, 9.
- PLETERSKI, A. 1994, *ECCLESIA DEMONIBUS ADDICTA. Povedka o poganskem svetišču v Millstattu*. – *Zgodovinski časopis* 48, 297–306.
- PLETERSKI, A. 1996, *Strukture tridelne ideologije v prostoru pri Slovanih*. – *Zgodovinski časopis* 50, 163–185.
- PLETERSKI, A. 1996a, *Arheologija in nastanek Brižinskih spomenikov*. – *Zbornik Brižinski spomeniki*, 1996, str. 27–42.
- PLETERSKI, A. in BELAK M. 1995, *ZBIVA. Cerkve v Vzhodnih Alpah od 8. do 10. stoletja*. – *Zgodovinski časopis* 49, 19–43.
- POGATSNIGG, V. 1862, *Margaretha Maultasche in der Volksüberlieferung der Alpenländer*. – *Carinthia* 52, 71–76.
- P[OGATSNIGG], V. 1898, *Sagen von den Heiden im Gebiete des Millstättersees*. – *Carinthia I*, 88, 4–8.

- POHL, H. D. 1996, Zur Sprache der Freisinger Denkmäler. – [v:] Zbornik Brižinski spomeniki, Dela 2. razreda SAZU 45, Ljubljana, 311–321.
- PONTFARCY, Y. de 1987, Two late inaugurations of Irish kings. – *Études celtiques* 24, 203–208.
- PUHVEL, J. 1984, *Hittite Etymological Dictionary*. – Berlin, New York, Amsterdam.
- PUNTSCHART, P. 1899, Herzogseinsetzung und Huldigung in Kärnten. – Leipzig.
- ROLLESTON, T. W. 1994, *Celtic*. – London (ponatis).
- SAYERS, W. 1994, Conventional descriptions of the horse in the Ulster Cycle. – *Études celtiques* 30, 233–249.
- SCHITTER, J. 1975, Heimat Mariapfarr. – Mariapfarr(?).
- SCHLEIF, H. 1939, SS-Ausgrabung Karnburg. – *Carinthia* I 129, 261–271.
- SCHRÖDER, F. R. 1927, Ein altrischer Krönungsritus und das indogermanische Rossopfer. – *Zeitschrift für keltische Philologie* 16, 310–312.
- SCHWAB, H. 1994, Eine außergewöhnliche Gürtelgarnitur des frühen Mittelalters von Vallon/sur Dompierre, Kanton Freiburg, Schweiz. – *Germania* 72, 515–528.
- SJOESTEDT, M. L. 1994, Gods and Heroes of the Celts. – Dublin (prva izdaja 1949).
- ŚLUPECKI, L. P. 1994, *Slavonic Pagan Sanctuaries*. – Warsaw.
- SNOJ, M. 1995, »svet III«. – [v:] *Etimološki slovar slovenskega jezika* 3, Ljubljana, 349.
- SNOJ, M. 1995a, »sod II«. – [v:] *Etimološki slovar slovenskega jezika* 3, Ljubljana, 283 s.
- STEINMANN, U. 1967, Die älteste Zeremonie der Herzogseinsetzung und ihre Umgestaltung durch die Habsburger. – *Carinthia* I 157, 469–497.
- ŠAŠELJ, M. 1896, Gospa Sveta. Začetek, zgodovina, svetišča in znamenitosti te Božje poti. – Celovec.
- ŠPRAJC, I. 1991, *Arheoastronomija*. – Ljubljana.
- ŠTIH, P. 1995, Plemenske in državne tvorbe zgodnjega srednjega veka na slovanskem naseljenem prostoru v vzhodnih Alpah. – [v:] *Slovenci in država, Razprave 1. razreda SAZU, Ljubljana*, 21–45.
- ŠTREKELJ, K. 1904 – 1907, *Slovenske narodne pesmi III*. – Ljubljana.
- THURNEISEN, R. 1909, *Handbuch des Alt-Irischen, II. Teil: Texte mit Wörterbuch*. – Indogermanische Bibliothek I/6, Heidelberg.
- UBL, H. 1982, KG Mariapfarr, OG Mariapfarr, VB Tamsweg. – *Fundberichte aus Österreich* 21, 322.
- WAKOUNIG, F. 1995, So našli Karantance iz 9. – 10. stoletja? – *Slovenski vestnik*, 21. XII., 10–11.
- WEBSTER, J. 1996, *Sanctuaries and sacred places*. – [v:] *The Celtic World*, London – New York, 445–464.
- WINKLER, G. 1985, Die römischen Straßen und Meilensteine in Noricum – Österreich. – *Schriften des Limesmuseum Aalen* 35, Stuttgart.
- WOLFRAM, H. 1979, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien*. – Wien – Köln – Graz.
- WOLFRAM, H. 1995, Salzburg, Bayern, Österreich. Die *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* und die Quellen ihrer Zeit. – *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband* 31, Wien – München.
- WUTTE, M. 1912, *Kärntner Gerichtsbeschreibungen*. – *Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie* 20 – 21, Klagenfurt.
- WUTTE, M. 1929, Die Wiederherstellung des Herzogstuhls im Jahre 1834. – *Carinthia* I 119, 33–55.
- WUTTE, M. 1941, Karnburg und Tanzenberg. – *Carinthia* I, 131, 341–359.
- ZADNIKAR, M. 1959, *Romanska arhitektura na Slovenskem*. – Ljubljana.

Summary

Mythical Reality of the Carinthian Dukes' Stones

Andrej Pleterski

The author discusses the ceremonial installation of Carinthian dukes from the viewpoint of archaeology and mythology. In doing this he uses different methods, especially the method of structural analysis, with which he tries to present only that archetypal structural network of properties which has not essentially changed throughout the centuries. He proves its existence with its repeated appearance in different contexts (territory, artefacts, texts).

In a landscape he ascertains three sacred places which are a reflection of the pre-Christian Indo-European ideology (Pleterski 1996). They form a symbolic holy angle between 22 and 25 degrees. The author has found this angle in Zollfeld (Picture 8) where Carinthian dukes were installed, on an Irish hill

named Tara (Picture 9) where the Tara kings were installed, in Lungau (Picture 10), and in the vicinity of Millstatt (Picture 12) in Austria.

In the course of researching the sacred structures in Zollfeld the author has discovered that the ceremony initially took place on three locations: on Karnburg, in Zollfeld proper, and on the Svatne hill with the church of Maria Saal. Contrary to the prevailing belief that the oldest stone in the ceremony, the Dukes' Stone (Picture 3:2) stood on Karnburg, (Picture 1) while the Duke's Throne in Zollfeld is somewhat younger, yet still dating from the 9th century, a detailed analysis of all available data reveals something different, namely that the Duke's Throne (Picture 2) probably originated in 1335. Prior to that there stood the Dukes' Stone which was later moved to Karnburg for the installment of duke Otto the Habsburg. An archaeological analysis has revealed that originally there were four stones in Zollfeld (Picture 7), two of which were used as seats, and two pillars.

This is followed by a topographic analysis of the legends on the Tara stones in Ireland, where four stones were involved in the ritual of installation of the kings of Tara. Two of the stones were placed closely side by side, preventing an entrance of a false candidate for the king. By comparing individual data on the take-over of power of kings there, the author was able to isolate the basic archetype, a significant element of which is a specific sacred ceremonial basis. It takes place in different locations which are separated by a journey. Its basic element is the duel which is concluded with the holy marriage (*hieros gamos*) to the goddess of Sovereignty. The goddess initially possesses the figure of a horse, but gains human features with the marriage. The changing of the heroes from one state to another is further manifested by different costumes and their colours as well.

An analysis of the oldest descriptions of the installation of Carinthian dukes reveals a structure which is almost identical to the one in Ireland. This structure is also found in Slovene as well as Irish folk traditions, but also in the Hittite Code. This moves the date of the structure's origin back to before the first half of the 2nd millennium B.C.

The author furthermore wanders about the size of the sacred community of Carantians. Contrary to the prevailing notion of today it points to the fact that in the 8th and at the beginning of the 9th century Carantania was a small tribal principality (Picture 11). Since this is not in accord with the previous explanation of the key sentence in an early medieval manuscript entitled »*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*,« the author reviews the contents of this sentence. He concludes that the previous translation was incorrect, especially the translation of the word »*seu*« which definitely does not denote »and,« but rather »more precisely, namely.« This results in a conclusion that cleric Modest consecrated only two churches belonging to Alpine Slavs in the 8th century: one belonging to Carantians, and the other in *Undrimae* in the principality of Liburnia. Thus the existence of the hitherto neglected principality of Liburnia, which has been mentioned also in other written sources, is confirmed.

The author has found the centre of Liburnia in an area between Millstättersee and the Drau valley. At the end of the 8th century Liburnian prince Domitian, a patron and a supporter of two monasteries – one for men in Molzbichl, the other for women in Millstatt – lived there. This is where the oldest Slavic written manuscripts, known as the Freising Manuscripts, originated. The author sees the most direct proof of this connection in citing the three patrons of the church in Millstatt in the third Freising Manuscript. With the aid of a topographic analysis he ascertains the disintegration of the pagan structure of cult cities, offering the possibility that the Kreuzstein stone is in effect a Liburnian duke's stone. The structure of Liburnian cult cities corresponds even to the most minute detail to that of Carantania in Zollfeld.

* The treatise is an extension of the paper presented by the author at the international conference »*Der Kärntner Fürstenstein im Europäischen Vergleich*, September 20.–22., 1996« and entitled »*Der Kärntner Fürstenstein in der Struktur der heiligen Stätten*« in *Gmünd in Carinthia, Austria* on September 20, 1996. It will be printed in German under the title »*Die Kärntner Fürstensteine in der Struktur der Kultstätten*« as part of the conference's anthology.

Peter Štih

Salzburg, Ptuj in nastanek štajersko-madžarske meje v današnji Sloveniji*

Medtem ko se je na današnjem avstrijskem Štajerskem severno od Mure meja proti Madžarski že nekoliko pred sredo 11. stoletja stabilizirala na reki Lafnitz, na kateri je nato ostala vse do propada Avstro-Ogrske monarhije leta 1918,¹ pa je bilo vprašanje oblikovanja obojestransko priznane meje na prostoru današnje slovenske Štajerske v tistem času še povsem odprto. Tako se še v začetku 12. stoletja ozemlje med Radgono na Muri na severu in Ptujem na Dravi na jugu opredeljevali dogodki vojaške narave, ki so ga delali nemirnega in nevarnega hkrati in ga uvrščali v kategorijo mejnega prostora, izraženega s pojmom marka (*march*, *marchia*). Z njim so na splošno označevali ta prostor na meji proti Madžarom² in še prav posebej ozemlje vzhodnih Slovenskih Goric okrog Ormoža in Velike Nedelje.³

Razmere v prvih desetletjih 12. stoletja na tem prostoru nam dobro ilustrira listina, s katero je Engelbert Spanheimski, mejni grof Ptujске marke, prepustil šentpavelskemu (St. Paul) samostanu vrsto vasi v Slovenskih Goricah med Radgono in Mariborom, za katere je rečeno, da so bile zaradi vpadov sovražnikov (Madžarov) opustošene in spremenjene v pustnjo.⁴ Tudi biograf in sodobnik salzburškega nadškofa Konrada I. (1106–1147), ki je po koncu investiturnega boja uspel regenerirati salzburško nadškofijo, poroča o vsakodnevnem plenjenju in uničevanju z obeh strani, v katerem so veliko škodo trpela tudi salzburška posestva ob Dravi okrog Ptuja.⁵

Da bi zaščitil salzburške interese, je nadškof Konrad podvzel odločne korake, ki so šli v dve smeri in ki so pripeljali najprej do prenehanja madžarskih vpadov in nato še do salzburške ekspanzije v prostoru med Dravo in Muro. Njegova prizadevanja so na eni strani skušala doseči z Madžari mir, na drugi strani pa povečati obrambno moč ogroženih salzburških posestev.

* Razprava je dopolnjen in razširjen referat, ki ga je avtor imel v okviru 16. Schlaininger Gespräche na temo Der pannonsische Raum um die Jahrtausendwende (vom 9. bis 12. Jahrhundert) septembra 1996 v Schlainingu na Gradiščanskem v Avstriji.

¹ Fritz POSCH, Die deutsch-ungarische Grenzentwicklung im 10. und 11. Jahrhundert auf dem Boden der heutigen Steiermark, Südost-Forschungen 22 (1963), Festgabe für Balduin Saria, 126 sl.; Karl BRUNNER, Herzogtümer und Marken. Vom Ungarnsturm bis ins 12. Jahrhundert. Österreichische Geschichte 907–1156 (Wien 1994) 156.

² Vita Chunradi archiepiscopi Salisburgensis c. 18 in 20 (ed. W. Wattenbach, MGH Scriptores 11, Hannoverae 1854, 73 in 75); Franc KOS, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku (= Gradivo) IV (Ljubljana 1915) št. 88 in 109.

³ Milko KOS, Urbarji salzburške nadškofije, Viri za zgodovino Slovencev I, Srednjeveški urbarji za Slovenijo I (Ljubljana 1939) 18 in karta v prilogi; ISTI, Meja proti Ogrski in Hrvatski v štajerskem Podravju, Poetovio – Ptuj 69 – 1969, Zbornik razprav ob tisočdevetstoletnici (Maribor 1969) 88; Pavle BLAZNIK, Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500 I, Historična topografija Slovenije II (Maribor 1986) 547.

⁴ August JAKSCH, Monumenta historica ducatus Carinthiae (= MHDC) III (Klagenfurt 1904) št. 539 (Gradivo IV, št. 22): *et loca iam dicta crebra hostium irruptione devastata et in solitudinem maximam fuerant exparte redacta*. Milko KOS, K postanku ogrske meje med Dravo in Rabo, Časopis za zgodovino in narodopisje (= ČZN) 28 (1933) 145; isti, Urbarji salzburške nadškofije (kot v op. 3) 10 sl.

⁵ Vita Chunradi archiepiscopi (kot v op. 2) c. 18, MGH SS 11, 73 (Gradivo IV, št. 88). O tem pomembnem viru gl. Alphons LHOTSKY, Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung (= MIOG) Ergänzungsband 19 (1963) 217.

Do prvega posebnega salzburško-madžarskega miru med nadškofom Konradom I. in kraljem Štefanom II. je prišlo leta 1127 ali pa že nekoliko prej,⁶ vendar mir ni dolgo časa zdržal in madžarski vpadi so se ponovili. S posredovanjem granskega nadškofa Felicijana je nato prišlo leta 1131 med salzburškim nadškofom in novim ogrskim kraljem Belo II. do trajnejšega in trdnejšega miru.⁷ Ker pa Konrad I. vendarle ni zaupal samo sklenjenemu miru, ki bi ga Madžari – kot pravi njegov biograf – »zaradi svoje naravne nestanovitnosti« lahko prelomili, je začel ta veliki graditelj (med drugim je pozidal tudi tri glavne gradove nadškofije: Hohensalzburg v Salzburgu, Hohenwerfen v Pongau in Breže na Koroškem) za obrambo svojih najbolj jugovzhodnih posesti graditi grad v Lipnici, ki pa za časa Konradovega življenja še ni bil dokončan; v Ptujju je dal popraviti in pozidati stari grad, ki je bil dolgo časa porušen, medtem ko je v Rajhenburgu na Savi (današnja Brestanica) dal postaviti nov grad, ki je tako postal najjužnejša utrdba salzburške nadškofije.⁸

Še posebej pomembna je bila ponovna pozidava gradu na Ptujju, ki je stal takorekoč na meji proti Madžarom, kajti salzburška posest se je na jugu končala že z izlivom Dravinje v Dravo⁹ in par kilometrov proti vzhodu stoječi Borl na desnem bregu Drave ob stari poti, ki je vodila iz Slavonije proti Ptujju, je bil že na madžarski strani.¹⁰ Podobno tudi na levem bregu Drave salzburška posest in s tem meja dežele in države ni mogla segati daleč od okolice Ptujja, največ do (spodnje) Pesnice,¹¹ kjer je izpričanih tudi največ tki. strelskih dvorov in strelcev (*sagitarii, schützen*), ki so za plačilo v obliki fevda opravljali vojaško-obrambne naloge in ki so v Podravju prvič omenjeni kmalu po sredi 12. stoletja.¹² Varstvo novo pozidanega ptujškega gradu in varstvo salzburških posesti v štajerskem Podravju je nadškof zaupal svojim ministerialom, kasneje tako mogočnim gospodom Ptujskim,¹³ ki so mogoče izvirali iz Lungaua in katerih prvi predstavnik Friderik se že med letoma 1132 in 1137 imenuje po Ptujju.¹⁴

Rezultati te odločne Konradove politike so bili kmalu vidni: ne samo, da so roparski vpadi Madžarov povsem prenehali, ampak je prišlo celo do preobrata, saj je okrog leta 1160 Friderik Ptujski že sam plenil na madžarski strani, tako da se je madžarski kralj pritožil pri nadškofu.¹⁵ In tudi Konradov biograf, ki je svoje delo napisal okrog leta 1170, pravi, da »ni prišla le škofova zemlja do starega načina življenja, marveč se je tudi vsa krajina tako napolnila z vasmii, gradovi in obdelovalci, kot jo vidimo danes«. Po rodovitnosti in koristi jo je pisec primerjal celo z Avstrijo.¹⁶ Tako se je meja proti Madžarom na današnjem slovenskem Štajerskem po letu 1130 umirila na liniji, ki je potekala približno od Radgone na severu do Ptujja na jugu in ki je ostala bolj ali manj

⁶ Vita Chunradi archiepiscopi (kot v op. 2) c. 18, MGH SS 11, 73 (Gradivo IV, št. 88).

⁷ Vita Chunradi archiepiscopi (kot v op. 2) c. 18, MGH SS 11, 73 (Gradivo IV, št. 105); prim. Kos, K postanku (kot v op. 4) 145 sl.; isti, Meja proti Ogrski (kot v op. 3) 84; Hans PIRCHEGGER, Geschichte der Steiermark bis 1282 (Graz-Wien-Leipzig 1936) 162 sl.

⁸ Vita Chunradi archiepiscopi (kot v op. 2) c. 20, MGH SS 11, 75 (Gradivo IV, št. 109); Heinz DOPSCH, Burgenbau und Burgenpolitik des Erzstiftes Salzburg im Mittelalter, Die Burgen im deutschen Sprachraum. Ihre rechts- und verfassungsgeschichtliche Bedeutung II, Vorträge und Forschungen 19 (Sigmaringen 1976) 389 sl.; Bogo GRAFENAUER, Ptuj v srednjem veku, Zgodovinski časopis (= ZČ) 24 (1970) 168 sl.

⁹ *usque dum Treuina fluit in amnem Trauum*: Willibald HAUTHALER, Franz MARTIN, Salzburger Urkundenbuch (= SUB) II (Salzburg 1916) št. 34, 57, 58, 59, 87, 92, 415, 531 (Gradivo II, št. 296, 460, 473, 482); Kos, Urbarji salzburške nadškofije (kot v op. 3) 7 sl.

¹⁰ Hans PIRCHEGGER, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte, Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission Bd. 10 (München 1962) 88 sl.; Ivan STOPAR, Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji I (Območje Maribora in Ptujja) (Ljubljana 1990) 22 sl.

¹¹ Kos, Urbarji salzburške nadškofije (kot v op. 3) 10 sl.; isti, Meja proti Ogrski (kot v op. 3) 87.

¹² Anton MELL, Die sogenannten Schützenhöfe und Schützenlehen in Steiermark, Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark 42 (1894) 146 sl.; Fr. KOVAČIČ, Doneski k starejši zgodovini Murskega polja, ČZN 15 (1919) 45 sl.; Kos, Urbarji salzburške nadškofije (kot v op. 3) 19 sl. in karta v prilogi; isti, Meja proti Ogrski (kot v op. 3) 87.

¹³ Hans PIRCHEGGER, Die Herren von Pettau, Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark 42 (1951) 3 sl.

¹⁴ SUB II, št. 154.

¹⁵ Joseph ZAHN, Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark (= StUB) I (Graz 1875) št. 466.

¹⁶ Vita Chunradi archiepiscopi (kot v op. 2) c. 19, MGH SS 11, 74 (Gradivo IV, št. 105).

stabilna do konca 12. stoletja. Kajti tako kot pri Ptujju salzburška prvotna posest ni segala na vzhod čez spodnjo Pesnico, tako tudi na severu pri Radgoni vasi v deželno knežjem urbarju iz časa okrog 1220–1230 ne segajo vzhodno od Negove in zgornje Ščavnice.¹⁷

Ptuj ni bil samo najpomembnejši kraj, ki ga je Salzburg imel v okviru svoje posesti na Dravi in Savi v prostoru današnje Slovenije, ampak je bil to sploh najpomembnejši kraj v celotnem slovenskem prostoru v celem prvem tisočletju. Odločilen pomen mu je dajal njegov pomemben prometni položaj ob prehodu čez Dravo. Tod je potekala glavna magistralna os, ki je preko slovenskega ozemlja od antike naprej povezovala italški prostor s Podonavjem,¹⁸ in Drava pri Ptujju je bila že v času cesarja Hadrijana premoščena s kamnitim mostom. Ta je v svoji funkciji ostal do poznega srednjega veka, morda celo do 14. stoletja, ko je Drava spremenila strugo in je bilo potrebno zgraditi novega.¹⁹ Lahko si predstavljamo, kako so se čez ta kamniti most valila tako barbarska ljudstva (od Gotov do Madžarov), ki so v želji po plenu ali pa novi domovini iz Panonije vdirala v Italijo, kot tudi frankovske vojske, ki so konec 8. stoletja obračunavale z Avari v Panoniji.²⁰

V antični Poetovionii, kjer je bil pomemben legijski tabor, v katerem je bil leta 69 Vespazijan oklican za cesarja, in ki je v prvem stoletju dobila status kolonije, je bila glavna carinska uprava (*publicum portorium Illyrici*) celotnega Ilirika.²¹ V njem je že pred versko svobodo na prelomu 3. v 4. stoletje izpričana krščanska verska skupnost s škofom in mučencem Viktorinom na čelu, prvim znanim literarnim ustvarjalcem na vsem področju podonavskih provinc.²² Tam je stal tudi *palatium*, občasna rezidenca najvišjih vojaških in civilnih predstavnikov rimske oblasti.²³ Po avarsko-slovanskem intermezzu sta v Ptujju že v 9. stoletju stali dve cerkvi, ki sta ju dala postaviti Pribina in Kocelj.²⁴ To sta prvi dve – in za 9. stoletje tudi edini – srednjeveški cerkvi v slovenskem prostoru, ki sta omenjeni v pisanih virih. Morda že v karolinški dobi konec 9. stoletja, vsekakor pa okrog leta 970, je bil Ptuj kraj z oznako *civitas*, z mostom, mitninsko (?) in sejemsko pravico.²⁵

Takrat, pred koncem 10. stoletja, je bil Ptuj skoraj v celoti že v lasti salzburškega nadškofa in prav na robu ozemlja, ki je še spadalo v okvir nemške države, kamor je moral priti v drugi

¹⁷ Alphons DOPSCH, Die landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter, Österreichische Urbare 1/2 (Wien und Leipzig 1910) 22; Milko KOS, Kolonizacija med Dravo in Rabo pa krajevna imena na -ci, Svet med Muro in Dravo (Maribor 1968) 261.

¹⁸ Jaroslav ŠAŠEL, Rimske ceste v Sloveniji, Arheološka najdišča Slovenije (Ljubljana 1975) 74 sl., zlasti karta na str. 77.

¹⁹ Balduin SARIA, Poetovio, RE XXI 1 (1951) 1168; Franjo BAŠ, Historično-geografski razvoj Ptujja, ČZN 28 (1933) 93 sl.; Grafenauer, Ptuj v srednjem veku (kot v op. 8) 171.

²⁰ Iz panonske nižine sta v severno Italijo vodili dve poti: ali čez Poetovio ali pa čez Siscio na Emono in nato čez Hrušico v Vipavsko dolino. Vsaj z avarske vpade v Furlanijo se domneva, da naj bi bila pot čez Poetovio plavzibilnejša: Jaroslav ŠAŠEL, Der Ostalpenbereich zwischen 550 und 650 n. Chr., Rheinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaften, Abhandlung 78: »Studien zur Ethnogenese« Bd. 2 (1988) 98 sl. (ponatis v: Jaroslav ŠAŠEL, Opera selecta, Situla 30 (Ljubljana 1992) 822 sl.).

²¹ Saria, Poetovio (kot v op. 19) 1167 sl.

²² Rajko BRATOŽ, Krščanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode, Acta Ecclesiastica Sloveniae 8 (1986) 276 sl.

²³ Marjeta ŠAŠEL KOS, Romulovo poslanstvo pri Atilu (Ena zadnjih omemb Petovione v antični literaturi), ZČ 48 (1994) 285.

²⁴ *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* c. 11 (izd. M. Kos, Razprave znanstvenega društva v Ljubljani 11/3, Ljubljana 1936) 137; *Annales Iuvavenses maximi* a. 874 (ed. H. Bresslau, MGH Scriptores 30/2, Lipsiae 1926) 742. Gl. Michael MITTERAUER, Karolingische Markgrafen im Südosten. Fränkische Reichsaristokratie und bayerischer Stammesadel im österreichischen Raum, Archiv für österreichische Geschichte 123 (1963) 162 in op. 13.

²⁵ Die Urkunden Arnolfs (ed. P. Kehr, MGH Diplomata regum Germaniae ex stirpe Karolinorum III, Berlin 1940 (= D. Arnolf)) št. 184 (SUB II, št. 34; Gradio II, št. 296); Die Urkunden Otto des II. (ed. T. Sickel, MGH Diplomata regum et imperatorum Germaniae II/1, Hannover 1888 (= D. O. II.)) št. 165, 275 (SUB II, št. 57, 58; Gradio II, št. 460, 473); *Ad Pettouiam aecclesiam cum decima et duas partes civitatis cum hannis theloneis et ponte...* Izraza *cum hannis* in *theloneis* sta večpomenska pojma, ki lahko pomenita marsikaj: gl. Fran ZWITTER, K predzgodovini mest in meščanstva na starokarantanskih tleh, ZČ 6–7 (Kosov zbornik, 1952–1953) 221 sl.; Pirchegger, Untersteiermark (kot v op. 10) 58 sl.

polovici 10. stoletja po koncu madžarskih vpadov in kjer je nato – *grosso modo* – ostal vse do 1918. V pogledu državno-pokrajinske pripadnosti se je zgodovina Ptuja v drugem tisočletju, če jo primerjamo s starejšimi obdobji, presenetljivo stabilizirala in umirila. Ptuj oz. Poetovio je namreč stopil v zgodovino kot naselbina v Noriškem kraljestvu, a je bil že kmalu po rimski aneksiji Norika priključen Panoniji,²⁶ kjer je ostal do 4. stoletja, ko ga takratni viri spet označujejo za mesto v Noriku. A ko je po propadu gotske oblasti cesar Justinijan I. leta 546/47 sklenil z Langobardi sporazum in jim prepustil oporišča v Panoniji, je bil med njimi tudi Poetovio, ki je tako spet spadal v Panonijo.²⁷ Takšna ureditev je nato preživela čas avarskega gospostva in karolinško obdobje, ko je bil Ptuj v posesti panonskih knezov in grofov Pribine in Koclja, ter tudi obdobje madžarskih vpadov v prvi polovici 10. stoletja, ko so ptujski okoliš ob vpadni poti v Italijo, kamor so Madžari med letoma 898 in 954 vdrli kar petnajstkrat,²⁸ obvladovali novi gospodarji Panonije. Šele ob postopnem širjenju nemške oblasti vzhodno od Alp po Otonovi zmagi nad Madžari pri Augsburgu leta 955, je bil Ptuj ponovno priključen na »zahod«, čeprav se usode kraja na meji ni mogel rešiti še v 12. stoletju.

Kdaj je Salzburg prišel v posest Ptuja, ni – kot bomo še videli – točno znano, njegovi stiki z njim pa so vsekakor zelo stari in segajo celo v konec 8. stoletja, v čas Karlovih avarskih vojn. S Pipinovo določitvijo reke Drave na vojaškem pohodu proti Avarom leta 796 za mejo med salzburško in oglejsko metropolitijo v Panoniji in s Karlovo potrditvijo sinove odločitve leta 803 je Ptuj, oz. tisti njegov del z grajskim gričem vred, ki je ležal na levem bregu Drave, prišel v cerkvenem oziru pod nadškofijo v Salzburgu.²⁹ Pipinovega pohoda iz Italije v medrečje med Tiso in Donavo sta se udeležila tudi oglejski patriarh Pavlin in salzburški škof Arn³⁰ in možno bi bilo (čeprav je to manj verjetno), da je salzburški škof že tedaj osebno spoznal Ptuj.

Frankovsko vojsko, ki je stala pod Pipinovem poveljstvom, sta sestavljala dva kontingenta: italški in severnoodalpski z bavarskimi in alamanskimi četami, s katerim je potoval tudi Arn.³¹ Itinerar obeh vojska so narekovale stare rimske ceste. V kolikor je italška vojska potovala po cesti Akvileja – Emona – Poetovio (in ni morda že v (nekdanji) Emoni zavila proti Siscii in dalje proti središču avarskega kaganata), bavarska pa po tisti, ki je povezovala Iuvavum (Salzburg) z Virunumom in je v bližini Slovenskih Konjic (pri vasi Stranice, kamor se lokalizira cestninsko postajo Lotodos) dosegla magistralo Celeia – Poetovio³² (in ni potovala v Panonijo ob Donavi, kar

²⁶ Saria, Poetovio (kot v op. 19) 1170 sl.

²⁷ Saria, Poetovio (kot v op. 19) 1167 sl.; Herwig WOLFRAM, Salzburg, Bayern, Österreich. Die *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* und die Quellen ihrer Zeit, *MIÖG Erg. Bd.* 31 (1995) 121; Šašel Kos, Romulovo poslanstvo (kot v op. 23) 285 sl.

²⁸ Peter ŠTIH, Madžari in slovenska zgodovina v zadnji četrtini 9. in prvi polovici 10. stoletja, *ZČ* 37 (1983) 191.

²⁹ *Conversio* (kot v op. 24) c. 6; Ljudmil HAUPTMANN, Postanek in razvoj frankovskih mark ob srednji Donavi, *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 2 (1920) 213 sl.; Wolfram, Salzburg, Bayern, Österreich (kot v op. 27) 285 sl. in op. 503; Peter ŠTIH, Vasko SIMONITI, Slovenska zgodovina do razsvetljenstva (Ljubljana 1995) 117 sl. Določitev meje med dvema metropolitijama na reki Dravi je potekala v dveh fazah (najprej meja v Panoniji, šele nato v Karantaniji), od katerih je vsaka imela več korakov (prva faza: 796 Pipinova odločitev, 803 cesarjeva potrditev; druga faza: spor glede meje, cesarjeva odločitev 811), zato preseneča, da se še vedno pojavljajo poenostavljene in nepravilne trditve, da se je Arn »796 dogovoril z oglejskim patriarhom Pavlinom II., da je reka Drava postala meja med salzburško nadškofijo in oglejskim patriarhatom. Ta dogovor je 811 potrdil Karel Veliki.«: France DOLINAR, Salzburška nadškofija, *Enciklopedija Slovenije* 10 (1996) 371 (mimogrede, tudi ni Rupert ustanovil salzburške nadškofije, ampak velja za začetnika (696) krščanstva in predvsem cerkve v Salzburgu, ki je škofija postal 739, nadškofija pa 798; nazadnje o tem Heinz DOPSCH, Robert HOFFMANN, *Geschichte der Stadt Salzburg* (Salzburg, München 1996) 84 sl.).

³⁰ Herwig WOLFRAM, *Grenzen und Räume, Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung. Österreichische Geschichte 378–907* (Wien 1995) 224; Rajko BRATOŽ, Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja, *Zbirka Zgodovinskega časopisa* 8 (1990) 50 sl.; ISTI, *Aquileia und der Alpen-Adria-Raum* (von der Mitte des 6. Jahrhunderts bis 811), 2. St. *Weiter Historikergespräche* (Hg. Günther Hödl, Johannes Grabmayer) (Wien-Köln-Graz 1994) 176 sl.

³¹ Walter POHL, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr.* (München 1988) 319; Harald KRAHWINKLER, *Friaul. Geschichte einer Region vom Ende des fünften bis zum Ende des zehnten Jahrhunderts* (Wien, Köln, Weimar 1992) 151; Wolfram, *Grenzen und Räume* (kot v op. 30) 224. Arnovo potovanje s severnoodalpskim kontingentom je razvidno iz pisma, ki mu ga je poslal Alkuin (Gradivo I, št. 300: *exercitus, qui tecum vadit*).

³² Gl. zg. op. 20 in Šašel, *Rimske ceste* (kot v op. 18) 92 (za Lotodos).

je veliko bolj verjetno, tudi zato, ker je frankovska vojska šla po tej poti že leta 791), potem je možno, da je salzburški škof že tedaj osebno spoznal Ptuj, ki je bil nato skozi ves srednji vek tako tesno povezan z bavarsko metropolitijo. Drugače pa je prvi nesporno dokumentirani salzburški nadškof, ki je prišel na Ptuj Theotmar: leta 874 je tam posvetil cerkev, ki jo je dal zgraditi Kocelj.³³

V tistem času naj bi Salzburg tudi že imel v lasti in posesti večino Ptuja z nekaterimi pravicami. Tako bi lahko vsaj skleпали na podlagi listine kralja Arnulfa iz leta 885 oz. 890, s katero je potrdil Salzburgu celotno nadškofijsko posest, med njo tudi dva dela mesta Ptuja z mostom, mitninsko in sejmniško pravico ter cerkvijo z desetino, ki so ju Salzburgu podelili njegovi predniki (v množini *antecessores*) – mišljena sta torej najmanj dva: verjetno njegov oče Karlman (umrl 880) in ded Ludvik Nemški (umrl 876), ni pa izključiti niti njegova dva strica Ludvika III. (umrl 882) in Karla III. (umrl 888).³⁴ K temu pa je Arnulf podelil nadškofiji še tretji del mesta, ki je bil last Karantanca, a ga je izgubil zaradi veleizdaje. Izvzeta so bila le tista posestva v mestu, ki jih je Arnulf zaradi zveste službe podelil Karantančevi ženi. Poleg tega je Salzburgu podelil še pas ozemlja ob desnem bregu Drave do izliva reke Dravinje v Dravo.³⁵

Toda omenjena listina je, kot je že dolgo časa znano, slab falsifikat paleografske, diplomatske, sfragistične in zgodovinske narave, ki je nastal v Salzburgu,³⁶ ki pa pred zgodovinarje postavlja celo vrsto težkih problemov, katerih podrobna obravnava bi zahtevala posebno študijo. Naj samo povzamem, da je kot predloga za ta Pseudoarnulfinum služila znana listina Ludvika Nemškega z dne 20. novembra 860,³⁷ s katero je salzburški nadškofiji podelil v last celo vrsto dvorov v obdonavsko-panonsko-karantanskem prostoru. Iz te listine sta bila skoraj dobesedno prevzeta protokol in eshatokol, medtem ko je bil kontekst s seznamom potrjene in na novo podeljene posesti v kar največji meri razširjen. Za nekatero posest, ki naj bi jo Salzburg imel že za časa Arnulfa, je kritika lahko nedvomno pokazala, da si jo je nadškofija pridobila šele v 10. stoletju: posest okrog Lipnice na Štajerskem je npr. nadškofiji podelil šele cesar Oton I. leta 970.³⁸

Danes v historiografiji na splošno velja, da je ponarejena listina nastala okrog 970–977, v času nadškofa Friderika I., kateremu – kot nam dokazuje njegov znani spor s passauskim škofom (in nečakom) Pilgrimom – manipuliranje z listinami ni bilo tuje.³⁹ 1. oktobra 977 je namreč cesar Oton II. potrdil salzburški nadškofiji njeno posest; tej listini pa naj bi Pseudoarnulfinum, četudi ni imenovan, služil kot predloga.⁴⁰ Zadeva je toliko bolj komplicirana, ker je že čez pet let, 18. maja 982, isti izstavitelj izstavil istemu prejemniku še eno listino, s katero je potrdil Salzburgu njegovo posest in v njej je Pseudoarnulfinum prvič izrecno omenjen.⁴¹ V naraciji listine je namreč povedano, da je salzburški nadškof Friderik II. cesarju predložil *præceptum Arnolphi regis*, s katerim je Arnulf Salzburgu potrdil in podelil posest v Ptuj in v drugih krajih. Vsekakor ni običajno, da bi isti izstavitelj istemu prejemniku dvakrat potrdil posest, pa čeprav se listini vsebinsko ne

³³ Gl. op. 24 (Ann. luv. maximi). Že pred tem, najverjetneje v petdesetih letih 9. stoletja, je bila na Ptuj posvečena cerkev, ki jo je dal zgraditi Kocelj oče Pribina. Zanj je v Konverziji (c. 11) rečeno le, da je bila posvečena v času nadškofa Liuprama, ne pa kot v nekaterih drugih primerih, da jo je posvetil sam nadškof.

³⁴ Hans PIRCHEGGER, Karantänen und Unterpannonien zur Karolingerzeit, *MIÖG* 33 (1912) 313; ISTI, Über steirischen Diplome, *Festschrift zur Feier des Zweihundertjährigen Bestandes des Haus-, Hof- und Staatsarchivs I.* Bd. (Wien 1949) 249.

³⁵ D. Arnolf št. 184 (SUB II, št. 34; Gradivo II, št. 296).

³⁶ August JAKSCH v uvodni opombi k MHDC III, št. 62, Franz MARTIN v uvodni opombi k SUB II, št. 34; Paul Fridolin KEHR v uvodni opombi k D. Arnolf. št. 184; Pirchegger, Karantänen (kot v op. 34) 311 sl.; isti, Über steirischen Diplome (kot v op. 34) 248 sl.; Heinrich KOLLER, König Arnolfs großes Privileg für Salzburg, *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde* 109 (1970, *Festschrift für Herbert Klein*) 65 sl.; Heinrich FICHTENAU, Das Urkundenwesen in Österreich vom 8. bis zum 13. Jahrhundert, *MIÖG Erg. Bd.* 23 (1971) 122 sl.

³⁷ Die Urkunden Ludwigs des Deutschen, Karlmanns und Ludwigs des Jüngern (ed. P. Kher, *MGH Diplomata regum et imperatorum Germaniae ex stirpe Karolinorum I.*, Berlin 1934) št. 102 (SUB II, št. 21; Gradivo II, št. 172).

³⁸ Gl. uvodne pripombe k SUB II, št. 34 in k D. Arnolf št. 184. Podelitev posesti okrog Lipnice: D. O. I. št. 389 (SUB II, št. 53, Gradivo II, št. 436).

³⁹ Fichtenau, *Urkundenwesen* (kot v op. 36) 122.

⁴⁰ D. O. II. št. 165 (SUB II, št. 57; Gradivo II, št. 460).

⁴¹ D. O. II. št. 275 (SUB II, št. 58; Gradivo II, št. 473).

ujemata. Heinrich Koller je zato iz paleografskih, diplomatičnih in širših zgodovinskih razlogov smatral listino iz 977 – ta velja od Theodorja Sickla, absolutne avtoritete svojega časa na področju diplomatike otonskih listin, ki jih je tudi izdal v okviru MGH, za pristno – za ponaredek. Pa ne samo to. Koller celo utemeljuje, da je danes ohranjeni Pseudoarnulfinum nastal šele v 11. stoletju (in ne med 970–977). Že pred 982 naj bi sicer v Salzburgu sfabricirali ponarejeno Arnulfovo listino, ki jo je nato potrdil Oton II., vendar je kasneje izginila in zato naj bi se v Salzburgu odločili za nov ponaredek: danes ohranjena listina na Arnulfovo ime naj bi tako bila *drugi* Pseudoarnulfinum.⁴²

Vprašanje, kdaj je Salzburg pridobil svojo prvo posest v Ptuju, je tako odprto. Nesporno je, da sta v času Otona II. Ptuj in posest na obeh bregovih Drave že bila v lasti nadškofije. Zelo vprašljivo pa je, če to velja že za karolinško dobo, k čemur se sicer nagiba večina raziskovalcev,⁴³ za kar pa ni nobenih pravih argumentov. Vsekakor vemo, da Salzburg leta 860 v Ptuju še ni imel nobene posesti: drugače bi bil pač naštet v že omenjeni listini Ludvika Nemškega iz novembra istega leta.⁴⁴ Glavni argument, ki naj bi pričal o verodostojnosti pasusa o Ptuju v Pseudoarnulfinumu in s tem o karolinškem izvoru salzburške ptujske posesti, je naslednji: v Salzburgu niso imeli nobenega vzroka, da bi si izmislili pridržek, ki mu ni bil v korist in ki govori, da je Arnulf podelil nadškofiji tretji del mesta, ki je bil nekoč last Karantanca in ga je izgubil zaradi veleizdaje, razen tiste posesti (več dvorov – v smislu središč dominikalnega agrarnega gospodarstva – v mestu, 100 hub in 10 vinogradov), ki jo je zaradi njene zvestobe podelil Karantančevi ženi. Zato naj bi obširen pasus o Ptuju v Pseudoarnulfinumu prišel iz izgubljene verodostojne predloge.⁴⁵ Ta sklep je logičen, vendar ne rešuje našega problema, saj ne vemo niti, iz katere predloge je bil pasus prevzet, niti kdaj je predloga nastala.

Da pri tem ni misliti na neko pristno Arnulfovo listino izhaja iz diplomatičnih raziskav Pseudoarnulfinuma, ki sta jih ob pripravah za izdajo te listine opravila Franz Martin in Paul Kehr (vsak posebej) in pri katerih sta prišla do zaključka, da v Pseudoarnulfinumu ne tiči niti jedro neke pristne Arnulfove listine niti ni obstojala neka Arnulfova listina, ki bi potrjevala salzburško posest ali podeljevala Ptuj.⁴⁶ In drugič, določba o izvzetju posesti Karantančeve žene je morala biti v času nastanka Pseudoarnulfinuma že povsem brezpredmetna in očitno ni imela nobenega vpliva na dejanski položaj Salzburga v Ptuju. V nasprotnem primeru bi jo pač v listini, ki jo je ponaredil, lahko izpustil. Da je bila formulacija za Salzburg očitno vsebinsko in pravno nepomembna, kaže tudi dejstvo, da se avtomatično ponavlja v naslednjih potrditvenih listinah vse do Henrika IV. (984, 1051, 1057)⁴⁷ in nasprotje med dejanskim in zapisanim stanjem je bilo odpravljeno šele z listino Friderika I. Barbarosse iz leta 1178, ko je bila Salzburgu potrjena posest nad celim mestom.⁴⁸ Takrat je iz listine izginil tudi enigmatični Karantanec, ki je zaradi veleizdaje izgubil tretjino Ptuja. Vprašanje, kdo se skriva za to oznako in ki je neločljivo povezano z reševanjem problematike ptujske zgodovine v 9. in 10. stoletju, je po mojem mnenju še povsem odprto. Podani so bili različni predlogi od karantanskega grofa Gundakarja do bavarskega in koroškega vojvode Henrika II. Prepirljivca, večina pa se je priključila Pircheggerjevemu mnenju, da gre za panonskega Koclja,⁴⁹ ki je bil resnično povezan s Ptujem (za ostale tega ne vemo). Toda nerazloženo ostaja,

⁴² Koller, König Arnolfs großes Privileg (kot v op. 36) 65 sl.

⁴³ Kos, Gradivo II, št. 296 in op. 4; Pirchegger, Karantanien (kot v op. 34) 315; isti, Untersteiermark (kot v op. 10) 59; Kos, Urbarji salzburške nadškofije (kot v op. 3) 7; isti, Meja proti Ogrski (kot v op. 3) 83; Grafenauer, Ptuj v srednjem veku (kot v op. 8) 159; Zwitter, K predzgodovini mest (kot v op. 25) 221; Vasilij MELIK, Mesto (civitas) na Slovenskem, ZČ 26 (1972) 303.

⁴⁴ Gl. zg. op. 37.

⁴⁵ Ljudmil HAUPTMANN, ZČ 4 (1950) 246 (ocena knjige: Urkundenbuch des Herzogtumes Steiermark. Ergänzungsheft zu den Bänden I bis III. Bearb. von Hans Pirchegger und Otto Dungere, Graz 1949); Zwitter, K predzgodovini mest (kot v op. 25) 221; Grafenauer, Ptuj v srednjem veku (kot v op. 8) 159 in op. 18.

⁴⁶ Uvodne pripombe k SUB II, št. 34 in k D. Arnolf št. 184.

⁴⁷ SUB II, št. 59, 87, 92 (Gradivo II, št. 484; III, št. 179, 197).

⁴⁸ SUB II, št. 415 (Gradivo IV, št. 610).

⁴⁹ Pirchegger, Karantanien (kot v op. 34) 313 sl., Hauptmann (kot v op. 45) 246; Kos, Meja proti Ogrski (kot v

zakaj naj bi s Karantancem v resnici mislili na Panonca in tudi sodobni viri Koclja nikoli ne povezujejo s karantanskim, ampak s panonskim imenom.⁵⁰

V zvezi s Pseudoarnulfinomom bi želel na tem mestu opozoriti samo še na formulacijo podelitve zemljiške posesti, ki jo je Salzburg prejel na desnem bregu Drave v Zistanesfeldu, kjer, kot pravi listina, »naši [Arnulfovi] predhodniki niso nikoli nikomur karkoli podarili«. Očitno je še nekdo drug okrog leta 970 konkuriral za posest na Dravskem polju in Salzburg se ga je v sporu ali celo morebitnem sodnem procesu hotel rešiti z vrinkom, ki v podelitvenih listinah praviloma nima kaj iskati in ki je poudarjal njegovo boljšo pravico.⁵¹

Nekako ravno v času, ko je Friderik Barbarossa potrdil Salzburgu posest nad celim Ptujem, se v virih prvič pojavi Friderik III. Ptujski (1180), ki je bil najbolj zaslužen za nadaljnji pomik madžarske meje proti vzhodu. Friderik se je kmalu povzpел med najpomembnejše salzbürške ministeriale in za njegovo družino se je leta 1214 zanimal celo mladi kralj Friderik II.⁵² Slavo in ugled, ki ju je užival, si je prislužil na bojnem polju proti Madžarom, katerim je približno ob koncu 12. stoletja z mečem v roki odtrgal ormoški okoliš vzhodno od Ptuja in severno od Drave. O tem njegovem vojaškem uspehu, ki je pomaknil mejo proti Madžarski v Slovenskih Goricah še naprej proti vzhodu do prostora Središča ob Dravi, se nam je ohranila skromna sled v listini njegovega sina Friderika IV. iz leta 1222. Z njo je potrdil, da je njegov pokojni oče podelil Nemškemu viteškemu redu svojo lastnino in pol desetine v Veliki Nedelji v času, »ko je imenovano zemljo naš oče iztrgal iz rok Madžarov in jo pusto in neobljudeno najprej podvrigel svoji oblasti.«⁵³

Center novoosvojenega teritorija je postal Ormož, ki se proti koncu 13. stoletja že označuje kot trg, tam je stal tudi grad in Ptujski so ga imeli v fevdu od salzbürške nadškofije.⁵⁴ Po ustalitvi in umiritvi meje za časa nadškofa Konrada I. v prvi polovici 12. stoletja se je sedaj le-ta prvič premaknila v škodo Madžarov. Simptomatično je, da je ofenzivo sprožila privatna sila, ki je na meji imela svojo posest. Podobna je bila situacija tudi na Kranjskem, kjer se je približno v istem času, v drugi polovici 12. stoletja, njena južna meja premaknila na škodo Hrvaške in Madžarske z Gorjancev in spodnje Krke na Kolpo in čez Žumberk do Bregane. Zasluža za to pa gre na eni strani Višnjegorskim, ki so osvojili Belo krajino, in Spanheimom, ki so pridobili Žumberk.⁵⁵

Ptujskim gospodom gre tudi zaslug, da je v okvir Štajerske prišel nadvse pomemben grad Borl s pripadajočim gospostvom jugovzhodno od Ptuja. Ta je na skrajnem vzhodnem robu Haloz kontroliral prehod čez Dravo in pot, ki je vodila proti Ptuju in po kateri je sovražnik večkrat vdiral v deželo. Tako so npr. po Otokarjevi Rimani kroniki leta 1258 mimo Borla bežali Madžari, leta 1446 pa je po tej poti na Štajersko vdrl Ivan Hunyadi s svojo vojsko.⁵⁶ Borl je v prvi polovici 13. stoletja spadal še k Madžarski, kajti madžarski kralj Bela je leta 1255, v času, ko je bil hkrati tudi štajerski deželni knez, podelil Frideriku V. Ptujskemu, katerega je postavil za deželnega maršala, v

op. 3) 83; Bogo GRAFENAUER, Vprašanje konca Kocljeve vlade v Spodnji Panoniji, ZČ 6-7 (1952-1953, Kosov zbornik) 186 sl.

⁵⁰ Gl. Peter ŠTIH, Priwina: slawischer Fürst oder fränkischer Graf?, Ethnogenese und Überlieferung. Angewandte Methoden der Frühmittelalterforschung (hrsg. K. Brunner, B. Merta, Wien-München 1994) 209 sl. in zlasti op. 33 na str. 216. Ni res, kot trdi Hauptmann (v op. 45) 246, da imenuje CBC Koclja - *Carantanus* (gl. *Conversio* (kot v op. 24) s. v.).

⁵¹ ... *ubi nunquam antecessores nostri alicui quicquam dederunt*... Prim.: Jaksch, v uvodni pripombi k MHDC III, št. 62. *Zistanesfeld* je polje pri vasi Skorba sz. od Ptuja; Kos, Urbarji salzbürške nadškofije (kot v op. 3) 8 in op. 5.

⁵² SUB II, št. 424; MHDC I, št. 451; Pirchegger, Die Herren von Pettau (kot v op. 13) 8 sl.

⁵³ StUB II, št. 203 (Gradivo V, št. 370): ... *cum predictam terram memorandus pater noster de manibus Vngarorum eripiens, licet uacuam adhuc et inhabitatam primo sue subivgavit potestati*... Gl. Pirchegger, Die Herren von Pettau (kot v op. 13) 10; isti, Untersteiermark (kot v op. 10) 81 sl., 85 sl.; Kos, K postanku ogrske meje (kot v op. 4) 146; isti, Urbarji salzbürške nadškofije (kot v op. 3) 12; isti, Meja proti Ogrski (kot v op. 3) 88.

⁵⁴ Pirchegger, Untersteiermark (kot v op. 10) 80 sl.; Božo OTOREPEC, Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem (Ljubljana 1988) 161.

⁵⁵ Ljudmil HAUPTMANN, Krain, Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer I/4 (Wien 1929) 405 sl.; Štih, Simoniti, Slovenska zgodovina (kot v op. 29) 97.

⁵⁶ Pirchegger, Untersteiermark (kot v op. 10) 88; isti, Geschichte der Steiermark (kot v op. 7) 56 sl.

fevd gradove Borl, *Tra* (Dranek ?) in Središče ob Dravi.⁵⁷ Omenjeni gradovi in gospostva so bili madžarski fevdi v rokah štajerskega plemiča in so počasi zaradi moči Ptujskih *de facto* postajali del Štajerske, čeprav je madžarska stran še leta 1337 trdila, da stoji Borl na Madžarskem in ga je zahtevala nazaj.⁵⁸ Sestavni del Štajerske pa je dokončno postal šele za časa Maksimilijana I. na začetku novega veka.

Kajti še po pravnem napolitlu iz leta 1493, ki pa opisuje stanje pred izumrtjem gospodov Ptujskih leta 1438, Ptujski z borlskim gradom in gospostvom niso služili niti rimskemu niti madžarskemu kralju in vse služnosti, dajatve in pravice so pripadale le njim.⁵⁹ Tak izjemen eksteritorialen položaj med dvema državama, neodvisen od obeh, je bil posledica zgodovinskega razvoja. Da je Borl nekoč spadal k Madžarski, priča tudi cerkvena zgodovina. V fari sv. Miklavža v Zavrču, ki je bila v okviru borlskega gospostva (južno od Drave!) – temu sta pripadala tudi tamkajšnji patronat in odvetništvo – še leta 1545 konfirmacija ni šla oglejskemu patriarhu ampak zagrebškemu škofu.⁶⁰

Na podoben način je vzhodno od Ormoža prišlo v okvir Štajerske Središče ob Dravi – kot njen najvzhodnejši kraj v Podravju. Tu je bila državna in deželna meja, ki je od Drave zavila na sever proti Muri in Ljutomeru, potegnjena – z izjemo Središča ob Dravi, kjer pride s prihodom gradu v posest gospodov Ptujskih kasneje do popravka⁶¹ – že pred letom 1247. Takrat je Herman iz Ptuja, vitez gospodov Ptujskih, podelil komendi Nemškega viteškega reda iz Velike Nedelje posest v Hermancih (Hermannsdorf – vas je očitno nastala kot rezultat kolonizacije pod Hermanovim vodstvom, po katerem je dobila ime),⁶² ki leži ob zgornjem toku Trnave, na sami meji. Na tamkajšnje prehode iz ene države v drugo pa še danes spominjata krajevni imeni Preseka in Kog (iz gehag = preseka).⁶³

Tudi Mursko polje na desnem bregu Mure med Radgono in Ljutomerom je v okvir Štajerske prišlo, kolikor lahko sklepamo na podlagi skromnih podatkov, ki so na voljo, šele malo pred sredo 13. stoletja. Babemberški deželnoknežji urbar, nastal okrog 1220–1230, ne omenja še nobene vasi, ki bi ležala vzhodno od Negove, to je od črte Radgona – Ptuj, ki je bila v celoti meja proti Madžarski še v začetku 12. stoletja. Dobrih trideset let kasneje pa omenja Otokarjev deželnoknežji urbar vasi, ki se preko Murskega polja raztezajo vse do Ljutomera.⁶⁴ Ta se z gradom in gospostvom prvič omenja prav v tem času, leta 1242, in že takrat je bil salzburški fevd v deželnoknežji posesti.⁶⁵

Slika, ki se nam tako riše, kaže, da je bil na prostoru med Muro in Dravo v današnji Sloveniji prav čas okrog srede 13. stoletja tisto obdobje, ko se je meja med Štajersko in Madžarsko oz. Hrvaško dokončno ustalila na liniji, ki je od Radgone do višine Ljutomera sledila Muri, se nato obrnila proti jugu in pri Središču dosegla Dravo ter nato po njej tekla proti zahodu do borlskega gospostva in Haloz, kjer je šla po razvodju voda, ki na sever tečejo v Dravinjo ter na jug v Krapino ali Bednjo, in se nato nadaljevala po Sotli. Današnja slovensko-hrvaška meja v Podravju je torej stara zgodovinska meja, ki je šele kasneje postala tudi etnična.⁶⁶ Za razliko od današnje avstrijske

⁵⁷ StUB III, št. 189; Pirchegger, Herren von Pettau (kot v op. 13) 13 sl.; Kos, Meja proti Ogrski (kot v op. 3) 88.

⁵⁸ ... *de castro Anchenstain in partibus Hungarie sito, in ungarico Bornyl dicto...*; Pirchegger, Untersteiermark (kot v op. 10) 88.

⁵⁹ Anton MELL, Eugen Freiherr von MÜLLER, Steirische Taidinge (Nachträge), Österreichische Weistümer 10 (Wien 1913) 262 sl.; Pirchegger, Herren von Pettau (kot v op. 13) 15.

⁶⁰ Pirchegger, Herren von Pettau (kot v op. 13) 15.

⁶¹ Pirchegger, Herren von Pettau (kot v op. 13) 14.

⁶² StUB III, št. 15, 43; Kos, Urbarji salzburške nadškofije (kot v op. 3) 16.

⁶³ Kos, K postanku ogrske meje (kot v op. 4) 147.

⁶⁴ Dopsch, Landesfürstlichen Gesamturbare (kot v op. 17) 23, 78 sl.; Kovačič, Doneski (kot v op. 12) 23 sl.; Kos, Kolonizacija med Dravo in Rabo (kot v op. 17) 261.

⁶⁵ StUB II, št. 402 (Gradivo V, št. 787); Pirchegger, Untersteiermark (kot v op. 10) 52 sl.; Otorepec, Srednjeveški pečati in grbi (kot v op. 54) 144.

⁶⁶ Bogo GRAFENAUER, Etnična struktura in zgodovinski pomen jugoslovanskih narodov v srednjem veku, ZČ 21 (1967) 23 sl.

Štajerske, kjer se je meja proti Madžarski ustalila že sredi 11. stoletja, sta bili na jugu za enak rezultat potrebni še dve stoletji. Tempu pridobivanja posameznih ozemelj je sledila kolonizacija. Tako se je pokrajina okrog Ptuja po sklenitvi miru z Madžari okrog leta 1130 po besedah že večkrat omenjenega biografu salzburškega nadškofa Konrada I. napolnila z ljudmi, vasmi in gradovi. Ozemlje okrog Ormoža je bilo ob osvojitvi Friderika Ptujkega konec 12. stoletja še »prazno in pusto« in je bilo v naslednjem času intenzivno kolonizirano, o čemer nam jasno priča salzburški urbar iz leta 1322.⁶⁷

Podobno usodo je v tistem času doživljalo tudi Murško polje in številne vasi s tipično končnico -ci so nastale prav v teku te intenzivne kolonizacije, ki je prostor gospodarsko obogatila, ga zavarovala in kultivirala, da je nastala še danes prepoznavna kulturna krajina z žlahtno vinsko trto vred.⁶⁸ Odločilno zaslugo za to, da so vzhodne Slovenske Gorice prišle v okvir Štajerske in nato Slovenije, pa je imela nadškofija v Salzburgu in rodbina njenih ministerialov na Ptuj.

Zusammenfassung

Salzburg, Ptuj (Pettau) und die Entstehung der steirisch-ungarischen Grenze im heutigen Slowenien

Peter Štih

Für die Rolle, die Salzburg bei der Entstehung der steirisch-ungarischen Grenze im heutigen Slowenien spielte, war die Tatsache ausschlaggebend, daß Ptuj (Pettau) mit Umgebung im Besitz des Salzburger Erzbistums war. Ptuj war nicht nur der bedeutendste Ort im Bereich der Salzburger Besitzungen an Drau und Save im Raum des heutigen Slowenien, sondern auch der bedeutendste Ort im gesamten slowenischen Raum im ganzen ersten Jahrtausend. Die ausgezeichnete Verkehrslage am Übergang über die Drau verlieh ihm eine entscheidende Bedeutung. Hier verlief die Hauptverkehrsader, die seit der Antike den italischen mit dem Donauroum verband. Die Kontakte Salzburgs zu Ptuj reichen sogar zum Ende des 8. Jahrhunderts. Durch Pippins Festlegung des Draufusses als Grenze zwischen der Salzburger und Agleier Diözese in Pannonien im Jahre 796 und durch Karls Bestätigung der Entscheidung des Sohnes im Jahre 803 gelangte Ptuj bzw. der am linken Draufer gelegene Teil Ptuj's samt dem Burghügel unter das Amtsgebiet des bayerischen Erzbistums. Der erste Salzburger Erzbischof, von dem man weiß, daß er nach Ptuj kam, war Theotmar, der 874 dort eine Kirche geweiht hat, die Kocel hatte bauen lassen. Damals soll Salzburg bereits im Besitz von zwei Dritteln Ptuj's gewesen sein. Darauf kann man wenigstens aufgrund einer Urkunde König Arnulfs aus dem Jahre 885 bzw. 890 schließen, mit der er dem Erzbistum den gesamten Besitz bestätigt hat. Wie bereits lange bekannt, stellt diese Urkunde in paläographischer, diplomatischer, sphragistischer und historischer Hinsicht eine schlechte Fälschung dar, die wahrscheinlich um 970–977 entstanden ist, obwohl nicht ausgeschlossen ist, daß der umfangreiche Passus über Ptuj einer gläubigen Vorlage entnommen wurde. Es steht außer Zweifel, daß Salzburg seit dem letzten Viertel des 10. Jahrhunderts im Besitz von Ptuj war. Sein Besitz im Draugebiet, der sich nicht südlicher von der Mündung der Dravinja/Drann in die Drau erstreckte, war während des ganzen 11. Jahrhunderts den Plünderungen durch die Ungarn ausgesetzt. Zu einer wesentlichen Veränderung kam es zur Amtszeit Erzbischof Konrads I. (1106–1147), der die Burg in Ptuj erneuern ließ. Den Schutz der Burg vertraute der Erzbischof seinen Ministerialen an, den später so mächtigen Herren von Pettau. Feindliche Einfälle blieben auch wegen des Friedens aus, den Konrad im Jahre 1131 mit dem ungarischen König Bela II. geschlossen hatte. Wie der Biograph des Erzbischofs berichtet, habe das die Kolonisation und den Wohlstand im Draugebiet zur Folge gehabt. Die Grenze zu Ungarn hat sich nach dem Jahr 1130 auf der Linie gefestigt, die ungefähr von Radgona/Radkersburg im Norden bis Ptuj im Süden verlief und bis Ende des 12. Jahrhunderts stabil blieb. Damals gelang es dem Salzburger Ministerialen Friedrich III. von Pettau, durch eine militärische Aktion den Ungarn die Gegend um Ormož/Fridau zu entreißen und die Grenze zu Ungarn in den Slovenske Gorice/Windisch Bühel noch weiter nach Osten und bis zum Raum Središče ob Dravi/Polstrau zu verschieben. Es war das erste Mal, daß die Grenze zum Nachteil der Ungarn verlegt wurde, und es ist

⁶⁷ Kos, Urbarji salzburške nadškofije (kot v op. 3) 99 sl.

⁶⁸ Kos, Urbarji salzburške nadškofije (kot v op. 3) 14 sl.; isti, Kolonizacija med Dravo in Rabo (kot v op. 17) 256 sl.

symptomatisch, daß die Offensive durch private Initiative ausgelöst wurde von einer Person, die an der Grenze ihre Besitzungen hatte. Ähnlich war auch die Lage in Krain, wo ungefähr zu derselben Zeit die Herren von Weichselburg und die Herren von Spanheim die Südgrenze zum Nachteil der Kroaten und Ungarn von den Gorjanci/Uskokengebirge und dem Unterlauf der Krka/Gurk zur Kolpa/Kulpa und über den Žumberk/Sichelberg bis Bregana verlegt haben. Es ist außerdem der Verdienst der Herren von Pettau, daß die äußerst bedeutende Burg Borl/Ankenstein, die den Drauübergang und den Weg von Kroatien nach Ptuj kontrollierte, in den steirischen Rahmen gelangte. In der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts wurden auch Središče ob Dravi/Polstrau und das nördlich davon gelegene Mursko polje/Murfeld Teil der Steiermark. Das Bild, das sich so abzeichnet, zeigt, daß im Raum zwischen Mur und Drau im heutigen Slowenien gerade die Zeit um die Mitte des 13. Jahrhunderts das Zeitalter war, in dem sich die Grenze zwischen Steiermark und Ungarn bzw. Kroatien endgültig auf der Linie einpendelte, die von Radgona/Radkersburg bis Ljutomer/Luttenberg der Mur folgte, dann sich gegen Süden wandte und bei Središče/Polstrau die Drau erreichte und ihrem Lauf bis zur Herrschaft Borl/Ankenstein und den Haloze/Kollos folgte, wo sie entlang der Wasserscheide der Flüsse verlief, die im Norden in die Dravinja/Drann, im Süden in die Krapina oder die Bednja mündeten, um darauf dem Lauf der Sotla zu folgen. Zum Unterschied von der österreichischen Steiermark, wo sich die Grenze bereits Mitte des 11. Jahrhunderts am Fluß Lafnitz gefestigt hatte, wurde derselbe Zustand an der südlichen Grenze erst zwei Jahrhunderte später erreicht. Der Eroberung neuer Gebiete folgte die Kolonisation. Den größten Verdienst dafür, daß die östlichen Slovenske Gorice/Windisch Bühel in den Rahmen der Steiermark und dann Sloweniens gelangten, hatte das Erzbistum Salzburg und die Familie seiner Ministerialen in Ptuj.

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo »Kronika«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I. Po izredno ugodnih cenah je na razpolago tudi večina starejših letnikov revije.

V seriji »Knjižnica Kronike« so izšle naslednje publikacije:

Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani

Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani

Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani

Sergij Vilfan – Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), 128 strani

Peter Vodopivec, LUKA KNAPELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani

Gerhard Pfeisinger

Meje revolucije

Revolucija leta 1848 na Štajerskem, Slovenci in Dunajska oktobrska revolucija¹

Hermann Meynert v svoji knjigi o dogodkih leta 1848 glede revolucije v Gradcu piše, da je bilo v tem mestu že zelo zgodaj prisotno »močno vrenje,« »saj je v Bratislavi madžarski agent Blackwell, ki je tako napeto prisluškoval vsakemu dihu porajajoče se avstrijske revolucije, sam priznal, da je pričakoval, da bo prvi ogenj izbruhnil prav v Gradcu.« In dalje: »Vendar pa je bilo mesto obsojeno, da predstavlja le kopijo Dunaja, ki ga je Gradec, brez zahteve po izvirnosti, v svojih marčnih dneh s skoraj bojzljivo zvestobo posnemal.«²

Ta sodba že zgolj zaradi nadvse grobega posploševanja ne vzdrži podrobnejše analize dogodkov. V neki pripombi ima Meynert vendarle prav: v Gradcu je v zadnjih mesecih pred revolucijo zaradi splošnega poslabšanja življenjskih pogojev, še posebej pa zaradi težkega davčnega bremena dejansko prišlo do večkratnih izrazov nezadovoljstva, ki si jih je sodobnik lahko razlagal s specifično »težnjo po upornosti.«³ Bilo bi pa popolnoma zgrešeno, če bi to tolmačili kot neke vrste »avantgardno funkcijo« lokalno omejenih dogodkov. Dunaj je bil kot središče politične moči odločilnega pomena za uspeh Marčne revolucije in je seveda to vlogo ohranil tudi pri nadaljnjem razvoju revolucije v Avstriji.

Vendar bi bilo tudi zgrešeno, če bi iz »enakih življenjskih pogojev« v glavnih mestih provinc in na Dunaju enostavno govorili o »odsevu Dunajske revolucije« v provinci, kot se to pogosto dogaja v starejši literaturi. Seveda so mnogi elementi revolucije v Gradcu analogni dogodkom na Dunaju. To pa še zdaleč ne pomeni, da gibanje v Gradcu ni premglo tudi velike mere samostojnosti. Klasične zahteve po osnovnih državljanskih pravicah in svoboščinah so bile izražene tudi v Gradcu in to ne zato, ker so bile na Dunaju ravno na dnevnem redu. V peticiji graških občinskih predstavnikov z dne 15. marca piše, da do te peticije ni prišlo zaradi »nesreče in prošenj« someščanov in »tudi ne zaradi puhle sle po posnemanju tega, kar se dogaja drugje, ... temveč zato, da ne bi naš molk v tem trenutku dajal zmotnega vtisa, češ da ne podpiramo teh želja in potreb, ali da jih nikdar nismo podpirali.«⁴

Poleg tega je nemuden odziv provinc na Dunajsko revolucijo zagotavljal uspeh revolucije v celotni Monarhiji. Omejevanje na glavno mesto bi verjetno imelo usodne posledice na potek revolucije.

Po nemirih v prvih dneh Marčne revolucije, ki so jih zaznamovali predvsem napadi na jezuite in težave pri tolmačenju »splošne ljudske oboroženosti,« je sledil prehod na organizirane prostovoljne študentske korpuse (kasneje Akademska legija) in narodno gardo. Na čelo akademskega korpusa so bile imenovane znane osebnosti duhovnega življenja; vrhovno poveljstvo nad narodno gardo so prevzeli upokojeni vojaški oficirji, kakor generalmajor Vinzez von Pürker, ki je v oktobrskih dogodkih odigral pomembno vlogo. Postopoma so bile narodne garde vzpostavljene v 67 štajerskih mestih in trgih.

¹ Pričujoči prispevek temelji na predavanju leta 1992 na simpoziju »Revolucija leta 1848 v obmejnem prostoru« v kraju Stadtschlaining.

² Hermann Meynert: *Geschichte der Ereignisse in der österreichischen Monarchie während der Jahre 1848 und 1849 in ihren Ursachen und Folgen*, Wien 1853, str. 239 sl.

³ Peter Baldauf: *Graz im Jahre 1848*. Štajerski deželni arhiv (StLA), Zbirka rokopisov 470.

⁴ StLA, Zbirka 1848, št. 608.

Vsi so v teh tednih skrbeli le za zagotavljanje »enotnosti revolucije« in ohranjanje miru in reda, ki pa sta bila precej skaljena že v začetku aprila, ko je prišlo do pekovskih neredov in izgredov proti mitnicam, ki so bile osovražene zaradi pobiranja davka na živila (užitnina). Kasneje je bilo mogoče zaslediti določeno senzibilnost glede socialnih vprašanj, čeprav je bilo znižanje cen za navadni kruh in meso, kot tudi delno zmanjšanje ali odprava užitnine lahko dosežena le kratkoročno. V politični diskusiji je prevladovalo takoimenovano »ustavno vprašanje«; predvsem interpretacija »čarobne formule svobode tiska in konstitucije« je zaposlovala vodilne ume revolucije v Gradcu, še posebej v volilnem gibanju od srede aprila do junija 1848, v katerem naj bi se odločilo o volitvah v Frankfurtski parlament, državni in deželni zbor.

V zunanjepolitični diskusiji se poleg »nemškega vprašanja« v središču zanimanja takrat še ni nahajala Ogrska, temveč italijanska vojna. Prenekateri so se namreč zamislili nad tem, kako se lahko sredi »pomladi narodov« bije vojna proti narodu, ki se zoperstavlja tujemu gospostvu. Po drugi strani ni bilo dvoma, da bo c. kr. vojska, ki so jo pregnali iz Milana, naredila prav vse, da bi zopet zasedla stare pozicije. Neredki so se opredelili proti vojni v Italiji, med njimi Franz Schuselka, ki je z nekim svojim prispevkom sprožil cel plaz pro in kontra.⁵ V času, v katerem »razpadajo samovoljne ... državne povezave kongresnih umetnikov« in se pričenjajo oblikovati suvereni narodi, vidi v svobodni prepustitvi Lombardije-Benečije edino možnost za nadaljevanje začete poti svobode. Podjarmljevalna vojna v vsakem pogledu bolj škodi kot izguba province.

Kljub mnogim ugovorom v aprilu ni mogoče prezreti vojnega navdušenja. Z Dunaja je bilo sporočeno, da so se neštete »prostovoljne skupine proletarcev« prigrisale v Italijo, ki jih je primamilo predvsem dnevno plačilo 20 krajcarjev in 10 guldnov takojšnjega plačila. S takšnim novačenjem so upali, da se bodo med drugim lahko znebili tudi »nekaj tisoč nevarnih razvnetih glav.«⁶

16. aprila je v Gradec prispela tirolska študentska četa, ki je štela 100 mož in jo je vodil Adolf Pichler. Zelela je »s silo odvrniti vsak napad Italije na nemško domovino.«⁷ »Tirolski prostovoljci« z Dunaja so bili v Gradcu navdušeno sprejeti in velikodušno obdarovani. Takšno ozračje se je nadaljevalo še nekaj tednov, kar je guvernerja Štajerske Konstantina grofa Wickenburga privedlo do tega, da je ustanovil lastni »Štajerski strelski prostovoljni korpus« za Italijo, kar naj bi pričalo o tem, »da vsak prebivalec Štajerske z lastnino in krvjo jamči, ko ga ... pokliče njegova čast.«⁸

Nemudoma so med prebivalstvom mesta pričeli zbirati denar za opremo in plačilo ter novačiti. Moštvo prostovoljnih strelcev je julija že štelo 1500 mož; v začetku avgusta so v Italijo poslali prve oddelke. Vendar pa je v začetku julija zaradi napovedanega rekrutiranja v Gradcu prišlo do močnih nemirov, ki so tako kot pogoste dezertacije iz polkov, ki so bili nameščeni v Italiji, in vojaška naveličanost prostovoljcev vidno manjšali navdušenje. Nekateri izmed prostovoljnih strelcev so bili v oktobru tudi prvi pripravljene prihitei na pomoč Dunajski revoluciji.

Marčno gibanje leta 1848 je privedlo tudi nove stopnje v razvoju južnoslovanskih narodov: če so bili doslej usmerjeni bolj narodno-romantično, je zdaj prišel čas za formuliranje natančnejših političnih predstav o ciljih in za predstavitev programskih koncepcij: »Gorje nam, če bi nas leto 1848 presenetilo v takšni nezavednosti in apatiji, za vselej bi propadli! Strašni tok bi nas brez sledi pokopal, in zgodovina bi preko nas prešla ... k dnevnemu redu.«⁹

Tako je Ljudevitu Gaju uspelo, da je organiziral prvo hrvaško delegacijo s seznamom 30 zahtev, ki je na poti na Dunaj 27. marca prispela v Gradec, kjer je bila nadvse prisrčno sprejeta.

Še bolj kot Hrvati, so za ohranitev svoje narodne identitete trepetali Slovenci. »V interesu svojega naroda in samostojne Avstrije« je bilo 16. aprila v Gradcu ustanovljeno društvo »Slovenja.«¹⁰ Pred tem je v Gradcu obstajalo že kulturno društvo »Societas Slovenica« (1810),

⁵ »Das Vaterland in Gefahr,« povzeto iz Wiener Zeitung, Grazer Zeitung (GZ), priloga 8, 5.4.1848.

⁶ GZ 55, 6.4. in GZ 61, 17.4.1848.

⁷ Adolf Pichler: Das Sturmjahr. Erinnerungen aus den März- und Oktobertagen 1848. Berlin 1903, str. 38.

⁸ Poziv z dne 28.5., StLA, zbirka 1848, št. 524.

⁹ Društvo Slovenja, Gradec, »Aufruf an unsere Nation,« 18.2.1866, StLA, Zbirka rokopisov 778/1.

»Illyrischer Klub« (1827) in »Slowenischer Verein« (1838).¹¹ Kmalu po ustanovitvi društva »Slovenja« je njegov predsedujoči, dr. Jožef Muršec, s serijo člankov pod naslovom »Delna osvetlitev težavnih jezikovnih in s tem povezanih življenjskih okoliščin Slovencev« zbudil veliko pozornosti.¹² Tu v prvi vrsti obsoja raznarodovanje Slovencev, ki poteka predvsem prek šolskega sistema, in v okviru samostojne Avstrije zahteva administrativno združitev področij, ki jih naseljujejo Slovenci v okviru samostojne Avstrije.

V peticiji notranjeavstrijskih Slovencev, naslovljeni na cesarja, so 16.4. zahtevali, naj

1. se politično razkosani narod Slovencev v gubernijah Ljubljana, Gradec in Trst združi v kraljevino »Slovenijo« z lastnim deželnim zborom;
2. se slovenski jezik uvede v šole in urade ter
3. Slovencev ne priključijo Nemški Zvezi¹³

Za politiko Slovencev v aprilu in maju je bil značilen predvsem upor proti volitvam v nemško narodno skupščino v Frankfurtu: »Vsi želimo ostati združeni pod svojim ustavnim in presvetlim cesarjem ter nočemo ničesar slišati o Nemški Zvezi, ki bi uničila enotnost Avstrije, oslabilo državo, razpustila dosedanjo povezanost slovanskih narodov in s tem ogrozila njihovo narodnost.«¹⁴

Ko je že s skoraj vsake stavbe v Gradcu plapolala nemška zastava, so se od aprila dalje vse pogosteje pojavljale tudi črno-rumene zastave z modro-belo-rdečimi trakovi. Agitatorji za enotno Nemčijo so v tem videli »jasno izdajstvo nove domovine« in več kot enkrat je prišlo do močnih sporov med nacionalisti obeh taborov. »Nemci« so v slovanski majorizaciji Avstrije videli nevarnost, da bi avstrijski Slovani lahko sklenili zvezo s svojimi »narodnostnimi tovariši« v Rusiji. Zato naj bi Avstrija potrebovala »nov kitajski zid nemške zvezne države.« Le »zaradi težko dosežene svobode« izobežajo nemške zastave. Nasprotno so Slovenci na Štajerskem trdili, »da spadamo k ustavnemu cesarstvu Avstriji, da želimo, da se prizna in ohranja njegova suverenost in integriteta v srčno prijateljski povezavi z Nemčijo, hočemo pa, da se obstoj našega naroda upošteva in ohranja ...«¹⁵

Najostreje se je spor pokazal na univerzi. Tam so se slovenski študentje uprli, da bi še naprej služili nemški zastavi in značkam. Hoteli so nositi svoje barve, pri čemer jih je obisk slovenskih odposlancev z Dunaja 9. maja še podprl. Da bi preprečili razpad študentskih prostovoljnih korpusov, je posredovala skupina meščanov, ki je obema stranema predlagala »dobrohotno poravnavo« in odločila naj se gre posebna delegacija na Dunaj pozanimat, »kako so tam preprečili spor med narodnostmi.«¹⁶ Medtem naj bi nekakšen odbor za spravo rešil spor glede zastav. Po dolgotrajnih pogajanjih so uspeli priti do kompromisa, ki je predvideval, da bodo Slovenci pripravljeni služiti nemški zastavi kot univerzitetni zastavi, če jim bo dovoljeno nošenje slovenskih oznak. »Le skrajneži obeh strani so ugovarjali proti takšnemu sklepu in izjavili, da bodo v tem primeru izstopili iz korpusa.«¹⁷

15. maja so dejansko vsi Slovani izstopili iz študentskih prostovoljnih korpusov in so – tudi le za kratek čas – s svojimi barvami vstopili v narodno gardo. Zaradi trenj je dosedanji komandant legije Haltmeier odstopil s svojega položaja. S tem je bil narodnostni spor v Gradcu začasno zaključen.

¹⁰ Glede zgodovine društva prim. StLA, Zbirka rokopisov 778/2, kot tudi Joseph Apih: Die Slovenen und die Märzbevegung von 1848. V: Österreichisches Jahrbuch 14. Dunaj 1890, str. 78–106. Slovensko dejavnost v Gradcu je obsežno opisal Stane Granda, Graška Slovenija v letu 1848, Zgodovinski časopis 28, 1974, str. 45–84.

¹¹ Pregled organiziranja Slovencev v Gradcu podaja Walter Lukan v geslu »Gradec« v Enciklopediji Slovenije, zv. 3., 1989.

¹² GZ, št. 61–66.

¹³ prim. StLA, Zbirka rokopisov 778/7 in GZ, Posebna izdaja 17, 28.4.

¹⁴ »An unsere slowenischen Brüder!«, priloga GZ 88, 3.6.

¹⁵ »Veroizpoved štajerskih Slovencev«, citirano po F.Gatti, str. 152 sl.

¹⁶ »Aufruf an die akademische Legion«, 10.5., StLA 1848, št. 660.

¹⁷ GZ, izredna izdaja 23, 12.5.

Ta spor pa vendarle predstavlja le eno izmed plati majskega dogodka. Dinamika Dunajske revolucije od viharne peticije 15. maja dalje je sprožila hud spor z vlado in po eni strani pospešila radikalizacijo demokratov, študentov in delavcev, po drugi strani pa iz revolucionarnega gibanja nedvomno izločila precejšen del malomeščanov. V Gradcu je bilo po Majski revoluciji mogoče opaziti streznitev, ki je jasno vplivala na volitve in njihov izid. Razkola pogosto citirane »enotnosti revolucije« ni bilo mogoče prezreti.

V osmih tednih od srede maja do srede julija pa je bilo v nasprotju z Dunajem nadoknadenega marsikaj bistvenega v politični izobrazbi in revolucionarnih uredbah: v tem času je bila ustanovljena večina časopisov, nastajala so politična združenja in v javno diskusijo so pričeli prodirati novi pojmi, kot npr. demokracija in republika.

Če je bilo še v prvih dneh Majske revolucije mogoče govoriti o določeni podobnosti v pojavu revolucije na Dunaju in v Gradcu, pa je v maju, kot posledica tega, da je dvor pobegnil iz rezidence, provinca pričela trgati popkovino, ki jo je povezovala z Dunajem, in ubirati druga pota. Pričakovani šokantni učinek cesarjevega bega ni izostal. Povsod so burno razpravljali o vzrokih in posledicah le-tega, pri čemer se je izkazalo, da je bila lojalnost do cesarja nedvomna neovrgljiva konstituenta Dunajske revolucije, ki se ji niso mogli odreči niti najnaprednejši krogi, če niso hoteli biti povsem ločeni od zaledja.

Provinca se je pričela spet kazati kot »zavetje miru in zasanjanosti,« daleč od političnih viharjev Dunaja, kjer so ure pač drugače bile. Ta vtis je bil vendarle lahko le površen, če si predočimo, da je v zgodnjem poletju v Gradcu komaj kak dan potekel brez razburjanja, uporov in neredov. Kot večji dogodek naj tu omenimo le praznik pobratenja 11. junija, na katerega je z Dunaja pripotovalo prek 1100 študentov in pripadnikov garde in čigar simbolična moč je bistveno vplivala na pripravljenost – predvsem študentov, da so šli oktobra na Dunaj.

Dogodek, ki bolj kot vse drugo kaže rastoči pomen madžarsko-hrvaškega spora in razkol na dva nasprotujoča si tabora v Gradcu, je bil obisk hrvaškega bana barona Jelačića dne 1. avgusta. Obisk bana, ki je prihajal s pogovora o hrvaških zahtevah na madžarskem ministrstvu na Dunaju, je spodbudil mestne oblasti k podobnim »vojaško-slovanskim demonstracijam« kot na Dunaju: »general narodne garde Pürker ... je izdal dnevni ukaz, naj vse garde zvečer pri serenadi pričakajo Jelačića. Zbrale so se 3 čete; prišlo je ... le 5–6 meščanov in nihče od študentov. Tisti, ki so se nahajali v množici, so večinoma nosili cilindre ali pa so bili celo preoblečeni v proletarce.« Ko je ban v svojem govoru pričel govoriti o »veliki in močni Avstriji,« so se »rumeno-črni oficirji in birokrati povzpeli ... na balkon in mahali s klobuki. Čeprav je z balkona tudi njemu pod nos molela nemška zastava, niti zloga o Nemčiji.«¹⁸

Protidemonstracije prisotnih Madžarov in Demokratskega združenja je preprečila številčno močno prisotna narodna garda. Demokratični tisk je v besnih člankih pisal proti temu pojavu »vojaške kontrarevolucije in avstroslovanskega reakcionarnega konzervatizma,« a tudi nasprotna stran ni ostajala mirna in je udarjala nazaj z divjimi napadi proti Judom in republikancem na Dunaju, proti tujim podpihovalcem in »vse bolj nesramnim delavcem.« Zvesti cesarju so avgusta imeli vse razloge za praznovanje: Radetzky je 6. avgusta vkorakal v Milan in vrnitev cesarja na Dunaj je bila sprejeta z velikim olajšanjem in zadovoljstvom. Vest »Cesar se je vrnil na Dunaj« lahko logično povežemo z naslednjo izjavo: »Nam te besede pomenijo isto kot: domovina je rešena.«¹⁹ To pa je hkrati potrjevalo prepričanje, da je revolucija s tem gotovo dokončno zaključena in da država zdaj lahko pričakuje miren, ustavni razvoj.

Vendar je moralo priti drugače. Zadnji tedni pred izbruhom Dunajske oktobrske revolucije so potekali v znamenju vse večje polarizacije političnih taborov in rastoče skrbi za ohranjanje dosežkov revolucije. Izraz notranjega nemira je bila »skoraj epidemična vročica mačje muzike,« s katero so se lotili mnogih osebnosti, ki so veljale za reakcionarne.

Ko se je na primer vojskovodja grof Nugent na poti iz Italije za nekaj dni pomudil na obisku v Gradcu, je množica ljudstva večkrat poskušala pred njegovim bivališčem prirediti mačjo podoknico. 23. septembra jih je moral razgnati celo cel oddelek konjenice. Mačja glasba naj bi

¹⁸ Pismo, ki ga je pisal Fleckh Stremayerju v Frankfurt, 2.8., StLA, Zbirka rokopisov 1435/21.

¹⁹ GZ 147, 13.8.

bila izvedena, ker je bil Nugent znan po svoji podpori banu in ga je domnevno podpiral tudi vojaško.²⁰ 5.10. je Jelačić v okrožnici med drugim pozival tudi Nugenta, naj mu pošlje vse čete, ki jih lahko pogreši, kar je ta obljubil. Nadalje je znano, da mu je poročnik Burić v sredi septembra iz Gradca poslal plašče in čevlje ter se zanj pogajal s proizvajalci municije.²¹

Zanimanje za madžarsko vprašanje je v zadnjih tednih pred 6. oktobrom stalno naraščalo. Če je šlo v prvih fazah revolucije za to, da bi spor zadržali onstran štajerskih meja ali za bolj teoretično obravnavanje vprašanj mednarodnega prava, pa je po Jelačićevem prestopu Drave 11. septembra tudi v Gradcu prišlo do oblikovanja front, ki je spor med naprednimi in konservativnimi tokovi le poglobljalo. Kdor je bil naklonjen Madžarom, je bil hkrati demokrat in za nemško enotnost; kdor je bil naklonjen Slovanom, je večinoma brez razlikovanja obveljal za črno-rumenega reakcionarja.

V oklicu seje Demokratskega združenja 8. septembra je bilo napovedano obravnavanje madžarskega vprašanja. V diskusiji so pripadniki Združenja izrazili zaskrbljenost spričo dejstva, da je državni zbor dne 6. septembra odpovedal sodelovanje madžarske delegacije. Demokrati so hoteli Madžarom pokazati toplo naklonjenost prebivalcev Gradca vsaj s spontano organiziranim sprevedom z baklami: »Bil je to spreved več stotih, ki se je napolil proti vojašnici tukaj nastanjenih huzarjev, jim z navdušenimi govori izpričal svojo bratsko sočutje in jih pozval, naj v skladu s svojo nekdanjo prisego, da bi za svojo kraljico celo umrli, tudi zdaj ... zavijtejo meč za svobodo.«²²

Poleg hrupnih nočnih podoknic je »tisti soparni in pritiskajoči mir« (Gatti) in temu sledeči vihar napovedovala predvsem dezertacija dela Alexandrovih huzarjev, ki so bili nastanjeni v konjeniški vojašnici St. Leonhard, 28. septembra je mesto zapustilo preko sto mož v polni bojni opremi in z orožjem: v sebi so verjetno gojili namero, ki so jo zbudili in spodbujali tuji vplivi, namreč, da se pridružijo madžarskim enotam.²³ Njihov vodja je bil korporal Skarinsky, ki je bil baje član graškega Demokratskega združenja. Na zasedanju združenja 29. je bila dezertacija, ki »izhaja iz duha svobode in demokracije,« sicer toplo pozdravljena, istočasno pa so odklonili in zanikali odgovornost zanje in zanikali, da bi bil korporal kdajkoli član združenja.²⁴

Čim je bila vest o Dunajski oktobrski revoluciji 7.10. ob 10. uri dopoldne splošno razglašena, se je mesto znašlo v vihanem gibanju: zapel je alarmni boben, Avla in Demokratsko združenje sta se proglasila za stalni ustanovi, za 12. uro je bilo sklicano ljudsko zborovanje. Demokratsko združenje je zdaj prevzelo pobudo. Okrepljeno s člani delavskega in meščanskega združenja je izoblikovalo poziv deželnemu prebivalstvu, naj gre na Dunaj, da bi »dobro stvar privedli do srečnega konca.« Dunaj je bil središče, kjer se je odločala usoda revolucije. Toda: »Boriti se morate za svoje pravice, sicer vam bo zopet vzeto vse, kar vam je bilo doslej dano!«²⁵

Nemudoma je bila h guvernerju poslana deputacija, ki je od tega zahtevala pooblastilo za sklic deželne brambe. Wickenburg je imel polne roke dela z objavljanjem pomirjujočih obvestil in ni niti pomislil na to, da bi zagovarjal nabor deželne brambe. Kmalu za tem se je nekaj članov Demokratskega združenja pod vodstvom upokojenega stotnika Ferdinanda Eisenbacha, zdaj že prepričanih o tem, da lahko kaj dosežejo tudi brez uradnega dovoljenja, podalo na ulico in se napolnilo v smeri proti železniški postaji z namenom, da za Dunajsko revolucijo pridobijo čim več odločenih za boj in se še istega večera z vlakom odpravijo na Dunaj.²⁶ Nekaj študentov se je takoj z navdušenjem pridružilo. Ko se je vlaku hotelo priključiti več gardistov, jih je vrhovni poveljujoči, Pürker, zadržal. Graški legionarji so v samem začetku več pričakovali od prostovoljcev iz vrst strelskega bataljona, ki je bil nameščen v Kolizeju blizu železniške postaje. Ti so obljubili, da se bodo priključili oboroženi četi za pomoč Dunaju, če bo prišlo do njenega oblikovanja. Ko pa na

²⁰ prim. Ferdinand Gatti: Dogodki leta 1848 na Štajerskem, Graz 1850, str. 241.

²¹ prim. Ferdinand Hauptmann: Jellacic's Kriegszug nach Ungarn 1848. Graz 1975, zvezek 1, str. 39 in 107.

²² »Constitution« št. 153, 26.9.

²³ GZ 194, 29.9.; prim. tudi StLA, št. 3990.

²⁴ Protokol zasedanja demokratičnega združenja z dne 29.9., StLA, Zbirka rokopisov, št. 470.

²⁵ »Liebe Landleute!«, 7.10., StLA, Zbirka 1848, št. 996.

²⁶ prim. GZ 203, 8.10.

dogovorjenem mestu pred Kolizejem ni bilo na spregled nikogar razen nekaj oficirjev, so se napotili naprej. Šele tik pred odhodom vlaka ob 6. uri zvečer je vendarle prišlo še nekaj strelskih prostovoljcev. Ti prvi prostovoljci, kakih 50 do 60 moških, so naslednjega dne nemoteno prispeli na Dunaj, kjer so se podredili ukazom državnega zbora.²⁷

Demokratsko združenje, gonilna sila graškega oktobrskega gibanja, je vzrajalo pri konceptu deželne brambe za Dunaj, saj so lahko z gotovostjo predvidevali, da se je Jelačić odvrnil od Pešte in se usmeril proti Dunaju. Zjutraj 8. oktobra je bil v visoki nakladi razobešen sledeči plakat Demokratskega združenja:

»Nevarnost je preteča. Jelačić, ki ga plačuje dvorna klika in ki ste ga videli tukaj v dvorni loži gledališča, je na pohodu proti Dunaju, da bi pomoril in oropal svobodomiselnih Dunajčanov!

Svoboda ali suženjstvo! Izbirajte!

...

Štajerci! Ob naših pobratenjih ste Dunajčanom obljubili, da jim boste v primeru stiske prihiteli na pomoč! Spomnite se svoje besede, ne gre le za to, da bi pomagali Dunajčanom, temveč še v večji meri samim sebi! Na Dunaju se bo namreč odločilo, ali lahko ostanemo svobodni ljudje ali pa bomo spet postali sužnji!«²⁸

Oblasti so se nemudoma odzvale. »Zbiranje ljudstva« je zbudilo njihovo pozornost in guverner je zapovedal takojšnjo zablembo še v tiskarni nahajajočih se plakatov ter uničenje že razobešenih. V teku dopoldneva je ponovno prišlo do izgrediv, ko so razjarjeni meščani hoteli potrgati plakate in so jim revolucionarno usmerjeni to preprečevali.

Medtem pa je agitacija med strelskimi prostovoljci pokazala prve uspehe. Dopoldne se je odbor prostovoljcev podal na univerzo, da bi prosili študente za nasvet, ali naj ugodijo zahtevi, da gredo na Dunaj, ali ne. Da so se strelski prostovoljci obrnili na študente kot politično avtoriteto, od marčnih dni dalje ni bilo nič nenavadnega, nasprotno pa je toliko bolj nepričakovan odgovor predstavnika Akademске legije. Profesor Franz Steiner je poudaril, da si univerza ne domišlja, da bi imela pravico vplivati nanje in jim je zato »s pohvale vredno preudarnostjo« svetoval, da naj ničesar ne storijo brez izrecnega ukaza svojega komandanta.²⁹

Mnenje študentskega odbora z dne 9.10. je pojasnilo držo Akademске legije. Na nekem sestanku so sprejeli sklep, da se ne bodo povezovali niti z Demokratskim združenjem, niti s katero drugo politično silo. Hoteli so namreč spadati pod ukazno pristojnost državnega zbora, saj je ta po odsotnosti višje oblasti dejansko predstavljal najvišjo, zakonsko osnovano oblast. »Zato je 8. zvečer deputacija kakih 20 študentov odšla na Dunaj z razlago, ki jo kratko povzema izjava, da želijo vsi graški študenti glede na sedanji položaj upoštevati neposredna navodila državnega zbora na Dunaju.«³⁰

Popoldne je kakih 30 strelskih prostovoljcev z vso opremo odšlo iz Kolizeja proti artilerijski vojašnici na trgu Lendplatz, da bi tam pozvali svoje tovariše, naj gredo z njimi na Dunaj. Spremljala jih je množica ljudstva, ki je njihov namen kar naprej pozdravljala z vzkliki »Hoch!« in »Vivat!« Vendar pa so vojaki v vojašnici prihod napačno razumeli: nenadoma je bil razglašen alarm in na povelje dežurnega oficirja je bil izveden izhod z izproženimi bajoneti. Pri tem je bilo ranjenih nekaj civilistov. Ko je na železniško postajo končno prispelo kakih 30 prostovoljcev in 20 študentov, je razjarjena množica ljudi »med žvižgi in kriki« zahtevala, naj jim izročijo oficirja, ki je vodil izhod iz vojašnice. Da so uspeli razgnati množico, sta bili potrebni dve četi narodne garde in osebno posredovanje generala Pürkerja.³¹

To so bili dogodki 7. in 8. oktobra v Gradcu. Problem naslednjih dveh, sorazmerno mirnih dni je bil v tem, da Gradca ni dosegla skoraj nobena zanesljiva novica z Dunaja. Šele 10. oktobra zvečer so ljudje izvedeli za resnost položaja in predvsem za Dunaj. Spet se je Demokratsko

²⁷ prim. Gatti, pravtam, str. 252.

²⁸ »Bratje!«, 8.10., StLA, zbirka 1848, št. 799.

²⁹ GZ 204, 9.10.

³⁰ »Bratje!«, 9.10., StLA, zbirka 1848, št. 679.

³¹ prim. GZ 204, 9.10. in »Schnellpost« št. 116, 10.10.

združenje odzvalo z zahtevo po sklicu deželne brambe, pri čemer se je tokrat lahko opiralo na poziv osrednjega odbora vseh demokratskih združenj Dunaja z dne 9.10.: »Le deželna bramba nas lahko reši pred Jelačičevo roparsko svovatjo. Vstanite, prebivalci dežele, in rešite čast, svobodo mesta Dunaj! Če je svoboden Dunaj, ste svobodni tudi vi.«³²

Po kratkem posvetu v zgodnjih jutranjih urah 11. oktobra je nekaj oboroženih članov Demokratskega združenja vdrlo v dvorec, da bi od guvernerja ponovno zahtevali, naj nemudoma skliče deželno brambo. Zagrozili so, da ga bodo v primeru odklonitve obesili. Wickenburgova prizadevanja, da bi jih odvrnil od njihovega namena, so bila brezplodna. Ne da bi počakali na guvernerjev dokončni odgovor, so drugi pričeli povsod razobešati plakate s sledečo vsebino:

»Jelačič stoji pred Dunajskimi vrati! Z vseh zvonikov rezidence bijejo plat zvona zaradi ogrožene svobode ... Zato k orožju! Oblast je o tem obveščena, za municijo in oskrbo bo poskrbljeno, železnica nam je na voljo, splošna deželna bramba se že zbira. Več sto mož se je že opredelilo za boj; zasmeh in prezir omahujočim.«³³

V danih okoliščinah, ne da bi lahko računal s podporo mestnega komandanta, ki se je kakor Auersperg hotel umakniti na Dunaj, je moral guverner Wickenburg popustiti in je s topovskimi streli in zvonjenjem zvonov prebivalcem mesta »oznanil stisko mesta Dunaja in sklical deželno brambo,« ki pa naj bi po njegovem prepričanju sprva imela le namen, da »z zasedbo Semmeringa in področja pri Hartbergu zaščiti provinco pred morebitnim vdorom hrvaške drhali.«³⁴

Takšna razlaga revolucionarjev ni povsem zadovoljila, saj so želeli izvesti mobilizacijo celotne dežele in ne le ob mejah. Zato so si dali še dodatno izstaviti takoimenovana »zagotovilna pisma« ali »certifikate,« ki so jih pooblaščali, da na podeželju poročajo o situaciji na Dunaju in spodbujajo deželno prebivalstvo k organiziranju deželne brambe za oblegano mesto. Kot se je izkazalo kasneje, okrožne oblasti večinoma niso hotele priznati teh pisem, kakor na primer okrožni glavar Brucka ali poveljnik narodne garde v Leobnu, ki je striktno odklanjal oblikovanje deželne brambe.

Graški demokrati so hoteli organiziranje deželne brambe razširiti tudi na Koroško. Vinzenz von Emperger, eden protagonistov Demokratskega združenja, je v ta namen odpotoval v Celovec. Tam je bilo 16. oktobra ustanovljeno »ljudsko društvo,« ki si je zaman prizadevalo, da bi sestavilo koroški korpus za pomoč Dunaju. Zbrali so lahko le finančno podporo 357 guldnov za dunajske borce.³⁵

Pogosto je sklic deželne brambe propadel tudi zaradi nasprotovanja vaških veličin, največkrat župnika. Poleg tega kmetje po ureditvi odkupnega vprašanja in zakona o odvezi z dne 7. septembra niso imeli več nikakršnega interesa, da bi nadaljevali z revolucijo, še posebej ne v zanje povsem negotovi smeri.

Kako je potekal poizkus, da bi v neki vasi sklicali deželno brambo, si lahko predočimo na podlagi poročila župnika iz Limbuša, nekaj kilometrov zahodno od Maribora. V sam Maribor je popoldne 11. oktobra prispela novica o zaupnih odposlancih, ki naj bi organizirali deželno brambo. Takoj po razglasitvi novice se je 85 pripadnikov narodne garde mesta pričelo premikati v smeri proti Duanju, in se priključilo zadnjim graškim pomožnim enotam. Že v noči od 11. na 12. so bile garde poslone v okoli ležeče vasi, da bi organizirale deželno brambo. V Limbušu sta dva gardista v spremstvu občinskega sodnika zbudila župnika ob enajstih zvečer in ga pozvala, naj takoj zapove zvonjenje cerkvenih zvonov, česar le-ta ni hotel izpolniti, saj se mu ni zdelo tako nujno. Ko je prišlo do ostrega spora med učiteljem, ki je izrazil svojo naklonjenost Jelačiču, in pripadniki narodne garde, in je spor grozil »da bo vse hujši, je (župnik, op. avt.) zaradi prej predloženega uradnega dovoljenja za poziv k zvonjenju za boj, ker vse nasprotovanje ni obrodilo sadu, in ker so že prej v isti noči tudi v Mariboru lep čas povsod zvonili, le moral popustiti, da bi

³² Citirano po Fenner von Fehneberg: Geschichte der Wiener Oktobertage, zvezek I., Leipzig 1849, str. 197.

³³ »Aufruf!«, StLA, zbirka 1848, št. 802.

³⁴ Gatti, pravitam, str. 261.

³⁵ prim. med drugim Franz Wallnöfer: Das Jahr 1848 in Kärnten. Disertacija, Innsbruck 1950, str. 195 sl.

preprečil še večjo nesrečo, saj v zmešnjavi nihče ni vedel, kaj se je pravzaprav pripetilo in kdo ima prav.

Tako so, da bi se znebili teh podžigovalcev nemira, začeli zvoniti. Čim sta oba pripadnika narodne garde odšla – so prenehali zvoniti, zvonjenje pa je trajalo največ pet minut. Zaradi tega zvonjenja so prišli nekateri iz vasi vprašati, ali je kje izbruhnil požar. Ko so slišali, da so na Dunaju nemiri, in da gardisti tako pozivajo ljudi, naj odhitijo Dunaju na pomoč, so prestrašeni vaščani odvrnili: »Hvala Bogu, da ni nobenega požara – na Dunaj naj gredo pa samo gardisti, saj so oboroženi – mi imamo na svojih kmetijah dovolj dela.« In tako so vsi odšli ... nazaj h počitku.

Naslednjega jutra sta spet prišla dva pripadnika narodne garde in ponovno zahtevala splošno zvonjenje na boj. Tokrat pa sta ju župnik in cerkovnik ostro zavrnila, češ da so že ponoči predolgo zvonili, in da so ljudje že obveščeni. Gardista sta potem hotela pri nekaterih hišah pridobiti nekaj posameznikov – a so jih povsod ogorčeno zavrnili, tako da sta se kmalu odpravila proč.³⁶

V Gradcu je narodna garda 11.10. ob 11. uri pričela z razdeljevanjem strelnega orožja iz cesarskega arzenala. Dali so ga vsakomur, ki je bil pripravljen iti na Dunaj, brez navedbe imena ali potrdila. V nekem poročilu deželnemu glavarstvu je vrhovni poveljujoči Pürker sporočil, da je po Wickenburgovih naročilih »iz tukajšnega cesarskega arzenala vzel 614 kosov orožja za oborožene delavce, ki pa so orožje prejeli tudi od Demokratskega združenja.«³⁷

Še med razdeljevanjem orožja je okrog poldneva guvernerja doseglo telegrafsko sporočilo odbora deželnega zbora. To sporočilo, s katerim so ob štirih popoldne seznanili javnost, se je glasilo: »Ker je narodna garda Dunaja že zelo utrujena, bi bila zaželjena podpora narodne garde s Štajerske. Dunaj, 11. oktobra. Kraus.«³⁸ S tem je Wickenburg končno prejel legitimacijo svojih, sicer s strani revolucionarjev izsiljenih navodil. Wickenburg je bil zdaj pomirjen, saj je državni zbor priznal in še ne razpustil cesar; poleg tega ni iz dvornega tabora prejel nobenih ukazov, ki bi nasprotovali »želji« ministra Krausa.

Do tega poziva- pravzaprav edinega te vrste- je prišlo šele po dolgih razpravah v državnem zboru, ki je poizkušal vse, da ne bi skrenil s poti obstoječih zakonov. Pisatelj Berthold Auerbach, ki je kot mnogi v tem »legitimizmu« videl šibko točko revolucije, je 18. oktobra zabeležil: »Resnično smešno je, da revolucionarji zahtevajo avtorizirano revolucijo.«³⁹

Boječe vztrajanje pri zakoniti fasadi in nejasnost glede pristojnosti in možnosti parlamentarnih ustanov sta postala usodna, ko je šlo za to, da bi k podpori Dunajske revolucije pozvali Madžare ob Leithi. Tudi obotavljanje pri organiziranju deželne brambe v večjem obsegu je konec koncev Dunajčane pahnilo v brezupen položaj.

Sam Hans Kundlich je 12.10. zamen poizkušal pregovoriti državni zbor, naj izda »zanosno proklamacijo« za sklic deželne brambe. Kakor je znano, se je brez odloka državnega zbora, v zaupanju v svojo avtoriteto osvoboditelja kmetov, 13.10. spustil v tvegano propagiranje deželne brambe v Spodnji in Gornji Avstriji, kar mu je konec koncev spodletelo. Zadnji poizkus je napravil Ernst Violand, ki je 17.10. državnemu zboru predložil poziv, naj skliče deželno brambo, a ga je še pred glasovanjem umaknil, saj je verjetno moral pričakovati, da zanj ne bo dobili večine. Končno je bil 21. sporočen odlok notranjega ministrstva, da državni zbor na noben način ne bo sklical deželne brambe.⁴⁰

V Gradcu se je pozvanjanju k boju razlegalo še popoldne. Istočasno z razglasitvijo Krausovega telegrama se je s posebnim vlakom na Dunaj odpeljalo 200 »pomočnikov in delavcev ter le malo gardistov.« Nato je vrhovno poveljstvo narodne garde skupaj s sporočilom z Dunaja in potrebnimi napotki izdalo dnevno povelje. General Pürker je hotel sam popeljati garde na Dunaj in se takoj nato spet vrniti v Gradec. Na zbirno mesto so najhitreje prišli pripadniki gard iz

³⁶ Gerhard Pferschy: Ein Landsturmaufgebot in Lembach (Limbuš) bei Marburg (Maribor), Oktober 1848, v: Mitteilungen des Stmk. Landesarchivs, 17. nadaljevanje, Graz 1967, str. 91 sl.

³⁷ StLA, Präs. – Akten, št. 5164.

³⁸ Objavil Gatti, a.a.O., str. 263.

³⁹ Berthold Auerbach: Tagebuch aus Wien. Von Latour bis auf Windischgrätz. Breslau 1849, str. 119.

⁴⁰ StLA, Präs. – Akten, št. 5158.

predmestja, tako da je ob šestih z večernim vlakom odšlo že okrog 150 gardistov. Naslednjega jutra, 12.10. je sledilo še 40 gardistov in 80 študentov pod Pürkerjevimi vodstvom. V Schottwieniu naj bi se vsi vlaki združili.⁴¹ Zvečer je proti Dunaju odšlo še 20 članov meščanske enote, ki naj bi poročali o položaju na Dunaju ter posredovali naročila državnega zbora, kot tudi 20 pripadnikov delavskega združenja, s čimer lahko prispevek Gradca ocenimo na kakšnih 600 prostovoljcev.

Na meje revolucije so zadelo ob vprašanju po politični upravičenosti in možnosti uveljavitve deželne brambe na deželi, kakor tudi ob vprašanju legitimnosti, v katero je bil v enaki meri ujet državni zbor, kot tudi deželne oblasti ali revolucionarni uporniki. Spontana pripravljenost delavcev, študentov in meščanov, ki so bili organizirani v narodnih gardah, da gredo kot oboroženi prostovljci na Dunaj, nas ne sme preslepiti, saj je bila politična simbolna vrednost tega dejanja mnogo večja od vojaškega učinka. V tej zvezi pa vendarle ne smemo pozabiti, da so za to (simbolično) dejanje revolucionarne solidarnosti obstajali zgodovinski vzgledi. Spomnimo se samo pohoda 500 prostovoljcev iz Marseilla v Pariz med 2. in 30. julijem 1792, ki Pariza niso hoteli zapustiti, dokler niso patriotični ministri, ki jih je Ludvik XVI. odstavil 13. junija 1792, spet postavljeni na svoja mesta in »aristokrati, prevaranti in sovražniki ljudstva« preganjeni. Med tem pohodom je namreč tudi nastala »Marseillaise.«⁴²

Naj ob tem spomnimo še na nek drug pojav, na pomožne enote za narodno osvobodilne boje od leta 1820 dalje v Španiji, Italiji, Grčiji vse do Poljske, ki so se kot del politične javnosti, ki je obstajala od Francoske revolucije dalje, manifestirale v brošurah, združenjih za pomoč, nabirkah denarja in tudi v oblikovanju legij. Poljske osvobodilne legije so po tretji delitvi Poljske v letu 1795 in še posebej po letu 1830 postale prava legenda.

Na podlagi pojma »barikadni mit«,⁴³ ki ga uporablja Langewiesche, bi lahko z določeno upravičenostjo govorili tudi o »mitu prostovoljskih enot« ali »mitu osvobodilnih legij,« ki je revolucionarjem iz leta 1848 pri poizkusu, da bi vzpostavili nekakšno revolucionarno protioblast, priznal tolikšno mero političnega, kot tudi vojaškega vpliva in učinkovitost, ki je nikakor niso imeli ali sploh mogli imeti. Kljub temu ne smemo prezreti, da so se v pripravljenosti za oblikovanje prebivalstva, da oblikujejo prostovoljne enote, ohranjali upi in politične predstave mnogih revolucionarjev, ki segajo daleč naprej v njihovo prihodnost in našo sedanost.

Meje revolucije iz leta 1848 so postale jasne tudi spričo boječe zadržanosti deželnih oblasti ali vrhovnega poveljstva narodnih gard, ko je šlo za to, da pripomorejo k podpori Dunajske revolucije. Gornjeavstrijsko deželno predsedstvo je 15.10. izdalo naslednji poziv: »Razširjajo se zavajajoče govornice, strah vseh vrst, da bi še naprej podžigali nemir in tudi tu privedli do skrenitve z zakonite poti. Ne zaupajte tem anarhističnim težnjam, ohranite svoj zdravi občutek za pravico, zakon in svojega ustavnega cesarja ... Gotovo se bo držal tega, kar je obljubil svojim ljudstvom.«⁴⁴

Kljub temu opozorilo je oktobra 1848 hotelo 40 študentov in dva profesorja iz Salzburga ter vsega skupaj 237 mož iz Linza oditi na Dunaj. Tako so 16. oktobra 1848 z ladjo med velikim odobravanjem prebivalstva krenili na potovanje po toku Donave navzdol. Vendar je bil zaradi izdajstva s strani vrhovnega poveljujočega gornjeavstrijske narodne garde most pri mestu Stein že zaseden z vojsko. Prostovoljska enota pa je bila opozorjena in je pri Melku zapustila ladjo, da bi preko Pöchlarna in skozi Wienerwald prispela na Dunaj.⁴⁵

Ta primer prostovoljcev iz Salzburga in Gornje Avstrije zopet kaže na usodo graških legij in na nadaljnjo »mejo« revolucije v oktobru 1848, namreč sklenjena obroča, ki so ga okrog Dunaja oblikovale cesarsko kraljeve enote.

⁴¹ prim. GZ 207, 12.10. in dnevna povelja narodne garde, StLA, dokumenti iz 1848, fascikel IV.

⁴² prim. ob tem med drugim Walter Markov – Albert Soboul: 1789, die große Revolution der Franzosen, Köln 1989, str. 172.

⁴³ Dieter Langewiesche: Die Rolle des Militärs in den europäischen Revolutionen von 1848/49. V: W. Bachofer – H. Fischer (izd.): Ungarn – Deutschland. Studien zur Sprache, Kultur, Geographie und Geschichte. München 1983, str. 273–288.

⁴⁴ citirano po Franz Spatenka: Salzburg im Revolutionsjahr 1848. Salzburg 1991 (Salzburg Archiv 111), str. 147.

⁴⁵ prim. ob tem Hans Bednar: Das Jahr 1848 in Oberösterreich; disertacija, Wien 1936, str. 182 sl.

10. oktobra je bil Joseph Freiherr von Härdtl iz Jelačičevega štaba pooblaščen, da v kraju Wiener Neustadt oboroženim enotam prepreči prodiranje proti Dunaju, kar je kljub vsemu zbudilo določeno zaskrbljenost. Cesarska vojska in Jelačič sta bila v teh dneh obveščena, da je s Štajerske mogoče pričakovati deželno brambo v precejšnjem številu. Dunajski mestni komandant Auersperg je v Baden in Wiener Neustadt poslal svoj polk in dal zasesti železniške postaje, ustaviti železniški promet od Mödlinga dalje in prekiniti telegraf. Poleg tega naj bi med Atzgersdorfom in Altmansdorfom uničili še tirnice. V okoli ležečih krajih so morali prerezati vrvi v zvonikih, da bi preprečili kakršnokoli zvonjenje kot poziv k boju.⁴⁶

Dne 14. oktobra je guvernerja Wickenburga dosegel telegram iz Auerspergerjevega glavnega stana, ki je potrjeval zgoraj omenjene ukrepe in je hkrati govoril tudi o nezaslišanosti dejstva, da organizirajo deželno brambo za uporni Dunaj: »Takšnim govoricam skoraj nisem mogel verjeti, moramo pa zdaj vseeno poskrbeti, da na podlagi kakršnekoli zmote ne bi moglo priti do takšnega razvoja dogodkov.«⁴⁷

Ko je 12. oktobra glavnina graške legije pod Pürkerjevim vodstvom pripela v Wiener Neustadt, so železnico pri Mödlingu že v celoti zasedle hrvaške čete. Pürker si je za ta pohod, baje zaradi krinke, nadel uniformo c.kr. generala. Že zgolj zaradi tega je med delavci in študenti že od samega začetka zbujal določeno nezaupanje, ki se je še okrepilo spričo njegovega kasnejšega ravnanja. Municijo za prostovoljce iz Gradca, ki naj bi jo razdelili v kraju Mürrzusschlag, so poslali naprej v Gloggnitz, saj se je v Mürrzuschlagu zbralo skoraj tisoč delavcev, ki so čakali na nadaljnji prevoz z vozovi čez Semmering. Pürker je vztrajno odklanjal, da bi oborožili te delavce ali jih vzeli s seboj. Od Schottwienu, kjer so se graške garde združile z delavci, ki so krenili na pot dan prej in so bili zdaj okrepljeni s stotinami železniških delavcev s Semmeringa, so šli z vlakom naprej v Wiener Neustadt. Tam so izvedeli, da je proga od Mödlinga dalje zasedena. Pürker se je šel posvetovati z železniškimi delavci. Ko je to trajalo vedno dlje, so se med čakajočimi oglasili glasovi, ki so domnevali izdajo in predajo vojski. Po burnih nastopih in prigovarjanju študentov in pripadnikov garde, se je Pürker končno odločil, da se bo »z vlakom, ki šteje 12 vagonov, na slepo srečo odpeljal do Mödlinga.«

Tam se je potrdila domneva, da se nekaj sto metrov dalje že začnajo prve linije Hrvatov. Medtem, ko so se študenti in pripadniki garde zbirali, da bi počakali na nadaljnje ukaze, so delavci brez oklevanja kar preko polj krenili proti Dunaju. Pürkerja medtem ni bilo več na spregled. Zdaj se je preostanek Gradčanov odločil, da bodo ponoči po drugi poti preko Brühla prišli na Dunaj. Nekaj prebivalcev Mödlinga je bilo pripravljenih voditi ta pohod do mestnega obzidja. V Brühlu so se jim pridružili štajerski delavci s »svojo neurejeno čredo in v spremstvu žensk s Semmeringa.«

Kmalu nato je do njih prispel jezdec v civilu in povedal, da mu je Pürker naročil, naj graško legijo popelje na Dunaj. Ta jezdec, dr. Hammerschmidt, ki ga je osrednji odbor vseh demokratičnih združenj verjetno že na samem začetku seznanil z organiziranjem deželne brambe višje ob Donavi, se je izkazal kot sijajen vodnik, saj je natanko vedel za vse pozicije vojske. »Po pospešeni hoji kakšnih 8 ur smo preko Petersdorfa, Enzensdorfa, tesno mimo banovega tabora ob 5. zjutraj prispeli do linije pri Mariahilf.«⁴⁸

Kako je sam vrhovni poveljujoči Pürker prišel na Dunaj, ni več mogoče ugotoviti, vsekakor pa je 13. dal telegrafirati v Gradec, da so štajerske garde dobro prispele na Dunaj: »Dunaj je miren ... V Avstriji ni organizirana nobena deželna bramba, zato štajerske priprave zadoščajo ... Delavci bi lahko postali nadležni.«⁴⁹

⁴⁶ prim. Helmuth Gröbning: Der Kampf um Wien im Oktober 1848, Wien 1973, str. 15.

⁴⁷ Auersperg an Wickenburg, StLA, dokument št. 5066.

⁴⁸ Po poročilu očitidca Ferdinanda Gattia, ki je kot eden izmed poveljnikov študentov pripadal graški legiji, a.a.O., str. 266 sl.

⁴⁹ GZ 209, 14.10. Glede sprejema na Dunaju prim. »Ursache und Geschichte der Oktoberzeugnisse zu Wien von einem Augenzeugen, Leipzig 1848, str. 80.

Da bi preprečili prodiranje še drugih prostovoljnih enot na Dunaj, je vojska oblikovala takoimenovane prečesovalne enote, ki so imele nalogo, da »čistijo« in varujejo področje izven obroča. Zadnji graški pispevek 12.10., ki so ga sestavljali deli meščanskih enot, delavskega združenja in 85 mariborskih gardistov, je 13. ali 14. prispel v Wiener Neustadt, kjer jim je poveljstvo vojaške postojanke s silo preprečilo nadaljevanje poti. V Dunajskem glasilu »Politischer Studenten-Courier« je bilo o tem mogoče prebrati: »180 prebivalcev Gradca, ki so nam hoteli prihiti na pomoč, so v bližini Wiener Neustadt prijeli, grozljivo trpinčili, jih kot pse zvezali skupaj in odpeljali v tabor. Nek študent, razpoznaven po svoji oznaki, je bil žrtev gospodov oficirjev, ki so se z nečloveškim besom spravili nadenj.«⁵⁰

Še vedno precejšnje število delavcev iz Müzzzuschlaga in Gloggnitza je zaman poizkušalo prodreti na Dunaj in tako so se morali ukloniti. 18. oktobra so sporočili na Dunaj: »Cesto na Dunaj je od Wiener Neustadt dalje zasedla vojska, zato je nemogoče, da bi prišli na pomoč, pa naj si to še tako želimo.«⁵¹

Prevedla Amalija Mergole

Zusammenfassung

Die Grenzen der Revolution. Die Revolution von 1848 in der Steiermark, die Slowenen und die Wiener Oktoberrevolution.

Gerhard Pfeisinger

Graz darstellte ein wichtiges Subzentrum der Revolution von 1848 in der Habsburgermonarchie, das alle Phasen der Revolution analog zu Wien durchlief. Das rasche Reagieren auf die Wiener Revolution in den Provinzen war seit den »Märzerrungenschaften« ein Garant für den Erfolg der Revolution in der gesamten Monarchie, eine Beschränkung auf die Hauptstadt wäre für die Ziele der Revolution verhängnisvoll gewesen.

Nach den Turbulenzen der ersten Tage der Märzrevolution, die vor allem aus Übergriffen auf die Jesuiten und aus Schwierigkeiten bei der Auslegung der »allgemeinen Volksbewaffnung« bestanden haben, ging man zur geordneten Organisation des Studenten-Freicorps in Graz (später Akademische Legion) und der Nationalgarde über. An die Spitze des akademischen Corps wurden bekannte Persönlichkeiten des geistigen Lebens gewählt; den Oberbefehl der Nationalgarde übernahmen pensionierte Armeeeoffiziere. Nach und nach wurde in 67 Städten und Märkten der Steiermark Nationalgarden aufgestellt.

In der politischen Diskussion dominierte die sogenannte »Verfassungsfrage«, vor allem die Interpretation der »Zauberformel der Preßfreiheit und der Konstitution« beschäftigte die führenden Köpfe der Revolution in Graz. In der außenpolitischen Diskussion stand neben der »deutschen Frage« vorerst nicht Ungarn, sondern der italienische Krieg im Mittelpunkt des Interesses.

Trotz der vielen Einwände war die Kriegsbegeisterung im April nicht zu übersehen. Diese Stimmung hielt noch einige Wochen an, was den Gouverneur der Steiermark, Konstantin Graf Wickenburg, veranlaßte, ein eigenes »Steirisches Schützenfreiwilligen-Corps« für Italien aufzustellen. Sogleich wurde unter den Bürgern der Stadt für die Ausrüstung und Löhnung Geld gesammelt und mit den Werbungen begonnen. Der Mannschaftsstand der Schützenfreiwilligen betrug im Juli bereits 1500 Mann; Anfang August wurden die ersten Abteilungen nach Italien geschickt.

Allerdings war es Anfang Juli wegen einer angekündigten Rekrutierung zu heftigen Unruhen in Graz gekommen, die ebenso wie die häufigen Desertionen bei den in Italien stehenden Regimentern und die Dienstüberdrüssigkeit der Freiwilligen die Begeisterung für den Krieg in Italien merklich senkte. Einige der Schützenfreiwilligen waren dann auch im Oktober als erste bereit, der Wiener Revolution zu Hilfe zu eilen.

Die Märzbewegung des Jahres 1848 leitete auch eine neue Phase in der Entwicklung der südslawische Nationen ein: Waren sie bisher eher national-romantisch orientiert gewesen, so war nunmehr der Zeitpunkt gekommen, genauere politische Zielvorstellungen zu formulieren und programmatische Konzeptionen

⁵⁰ Politischer Studenten-Courier, 17.10. O tem dogodku so poročali tudi drugi dunajski časopisi.

⁵¹ Prav tam, 19.10.

vorzustellen. »Im Interesse ihrer Nation und des selbständigen Österreichs« wurde am 16. April 1848 in Graz der Verein »Slovenja« gegründet. Kurz nach der Gründung des Vereins erschien die Artikelserie »Teilweise Beleuchtung der drückenden Sprach- und damit verknüpften Lebensverhältnisse der Slowenen.« Darin wird die besonders durch das Schulsystem betriebene Entnationalisierung der Slowenen beklagt und erstmals die administrative Vereinigung der von Slowenen bewohnten Gebiete im Rahmen eines selbständigen Österreich gefordert.

Der Widerstand gegen die Wahlen zur deutschen Nationalversammlung in Frankfurt bestimmte im April und Mai die nationale Politik der Slowenen. Als schon von fast jedem Gebäude in Graz die deutsche Fahne wehte, kamen ab April auch nach und nach schwarz-gelbe Fahnen mit blau-weiss-roten Bändern zum Vorschein. Die Agitatoren für die Einheit Deutschlands sahen darin einen »offenen Verrat an dem neuen Vaterlande«, und es kam mehr als einmal zu heftigen Auseinandersetzungen zwischen Nationalisten beider Lager. Die »Deutschen« sahen bei einer slawischen Majorisierung Österreichs die Gefahr, daß die österreichischen Slawen ein Bündnis mit ihren »Stammesgenossen« in Rußland eingehen könnten. Deshalb brauche Österreich eine »neue chinesische Mauer des deutschen Bundesstaates«.

Am schärfsten trat der Konflikt auf der Universität zu Tage. Dort weigerten sich die slowenischen Studenten, weiterhin unter der deutschen Fahne un Kokarde Dienst zu leisten. Am 15. Mai traten alle Slawen aus dem Studenten-Freicorps aus und traten – auch nur für kurze Zeit – mit ihren Farben in die Nationalgarde ein. Infolge der Spannungen legte der bisherige Kommandant der Legion, Haltmeier, sein Amt nieder. Damit fand der Nationalitätenstreit in Graz seinen vorläufigen Abschluss.

War noch in den ersten Tagen der Märzrevolution eine gewisse Gleichförmigkeit in den Erscheinungen der Revolution in Wien und Graz zu verzeichnen, so begann sich im Mai, ausgelöst durch die Flucht des Hofes aus der Residenz, die Provinz von Wien abzunabeln und andere Wege zu gehen. Die Provinz begann, sich wieder als »einen Hort der Ruhe und Beschaulichkeit«, ferab von den politischen Stürmen Wiens, darzustellen, wo die Uhren eben anders zu gehen pflegen. Dieser Eindruck konnte allerdings nur ein oberflächlicher sein, wenn man sich vergegenwärtigt, daß im Frühsommer in Graz kaum ein Tag ohne Aufregungen, Tumulte oder Krawalle verging.

Die letzten Wochen vor dem Ausbruch der Wiener Oktoberrevolution standen im Zeichen einer zunehmenden Polarisierung der politischen Lager und einer wachsenden Besorgnis um die Wahrung der revolutionären Errungenschaften.

Vor allem stieg das Interesse an der »ungarischen Frage« in den letzten Wochen vor dem 6. Oktober ständig. Ging es vorerst noch darum, den Konflikt jenseits der steirischen Grenzen zu halten oder um theoretische Erörterungen völkerrechtlicher Fragen, so kam es nach dem Drau-Übertritt Jellačić's am 11. September auch in Graz zur Ausbildung von Fronten, die den Konflikt zwischen den fortschrittlichen und konservativen Strömungen nur vertieften. Wer ungarfreundlich gesinnt war, war zugleich Demokrat und für die deutsche Einheit; wer slawenfreundlich war, galt meist ohne Differenzierung als schwarzgelber Reaktionär.

Sobald die Nachricht von der Wiener Oktoberrevolution in Graz am 7.10. um 10 Uhr vormittags allgemein bekannt gemacht worden war, befand sich die Stadt in stürmischer Bewegung: Die Alarntrommel wurde gerührt, die Aula und der Demokratische Verein erklärten sich für permanent und für 12 Uhr wurde eine Volksversammlung einberufen. Der Demokratische Verein ergriff nun die Initiative. Verstärkt durch Mitglieder des Arbeiter- und Bürgervereins arbeitete er an einem Aufruf an die Landbevölkerung, in dem diese aufgefordert wurde, nach Wien zu ziehen. Noch am selben Abend fuhren 50 bis 60 kampftentschlossene Grazer, denen noch einige Hundert folgen sollten, mit dem Zug nach Wien ab, wo sie sich dem Befehl des Reichstages unterstellten. Man kann das Grazer Hilfskontingent insgesamt mit etwa 600 Freiwilligen beziffern.

Wie ein Versuch, den Landsturm in einem Dorf aufzubieten, ausgesehen haben mag, wird anhand eines Berichts eines Pfarrers aus Limbuš/Lembach, einige Kilometer westlich von Maribor/Marburg dargestellt, womit auch eine »Grenze der Revolution« markiert wird. Eine andere Grenze was das sorgsame Festhalten an der gesetzlichen Fassade und die Unklarheit über die Kompetenzen und Möglichkeiten der parlamentarischen Einrichtungen, das dann verhängnisvoll wurde, als es darum ging, die an der Leitha stehenden Ungarn zur Unterstützung der Wiener Revolution zu rufen.

Das Schicksal der Revolution von 1848 in der Habsburgermonarchie war besiegelt, als Mitte Oktober der durch k.k. Truppen errichtete Zernierungsring um Wien geschlossen wurde. Das letzte Grazer Aufgebot vom 12.10., bestehend aus Teilen des Bürgercorps, des Arbeitervereins und den 85 Marburger Garden, kam am 13. oder 14. in Wiener Neustadt an, wo ihnen das Militärstationskommando mit Gewalt die Weiterfahrt verwehrte. Sie wurden »gefangen genommen, furchtbar mißhandelt, wie Hunde zusammengebunden, ins Lager geführt.«

Vasilij Melik

Trst in dunajski parlament 1861–1882

Ta kratki pregled naj bi podal nekaj glavnih značilnosti nastopanja tržaških poslancev v poslanski zbornici dunajskega državnega zbora v prvih 22 letih ustavnega življenja (1861–1882). V začetku (1861–1873) je volil tržaški deželni zbor (Landtag, Dieta provinciale), po svoji sestavi identičen z mestnim svetom (Stadtrat, Consiglio municipale), v državni zbor dva poslanca iz svoje srede. Samo Salzburška in Predarlška (Vorarlberg) sta bila ugodneje zastopani kot Trst. Z uvedbo direktnih volitev 1873 je dobil Trst še dvoje novih poslanskih mest; zdaj je bila boljše od njega zastopana samo še Salzburška. Dasi je bilo tržaškega prebivalstva samo za 6 desetink odstotka, je imel dober odstotek poslancev (1,1%). Prvega poslanca je volilo 200 najbogatejših Tržačanov (1. občinski volilni razred), drugega dobrih 2000 ljudi, med katerimi so bili tudi uradniki, tretjega manj premožni posestniki, trgovci in obrtniki v mestu in vsi iz okolice, skupaj okoli 4000 ljudi – v celoti je imelo v tedanjem Trstu z okolico (Gebiet, territorio) volilno pravico 5% prebivalcev. Četrtega poslanca so volili člani trgovsko-obrtno zbornice.

V 22 letih je zastopalo Trst na Dunaju daljši ali krajši čas 15 poslancev.¹ Med njimi niso bili samo Italijani. Nemško nacionalno zavest je v parlamentu posebej poudarjal advokat dr. Josef Rabl, doma iz Koroške. Slovenec je bil Ivan Nabergoj s Proseka, ki je bil poslanec okolice in manj premožnih mestnih volilcev, izvoljen v času, ko je bilo v III. volilnem kolegiju okoliških volilcev še več kot mestnih in ko se italijanska liberalna stranka uradno ni udeleževala volitev. Po poklicih je bilo med tržaškimi poslanci največ uradnikov ter trgovcev in drugih poslovnih ljudi. Giuseppe Morpurgo je imel v parlamentu dva italijanska govora, vsi drugi so govorili nemško, pri tem pa so se nekateri opravičevali zaradi slabega znanja, nekateri pa so nemščino odlično obvladali.

Prve volitve v dunajski parlament so bile leto dni po proglatitvi italijanskega kraljestva. Italijani habsburške monarhije so se do državnega zbora zadržali zelo različno. 20 poslanskih mest lombardsko-beneškega kraljestva je ostalo praznih. Večina v istrskem deželnem zboru je na volilne listke napisala »nessuno«. V goriškem deželnem zboru so izvoljeni Italijani poslanstvo odklonili, češ da ne znajo nemščine, tako da sta nazadnje izvoljena dva Slovenca. Tržaški mestni svet, ki je imel italijansko liberalno večino, je kot deželni zbor izvolil na Dunaj dva svoja zmernejša člana, ki sta v delu državnega zbora vseskozi sodelovala.

Po politični orientaciji tržaških poslancev na Dunaju bi lahko razdelili naš čas na tri obdobja. V prvem, Schmerlingovem času (1861–65) sta sedela tržaška poslanca v centru, torej v vladnem taboru, to se pravi, da v letih 1861, 1862 ob načelnih glasovanjih o kompetenčnem vprašanju državnega in deželnih zborov nista glasovala s češko-poljsko opozicijo, ampak z večino. Ta opredelitev ni bila toga in večkrat sta glasovala Tržačana tudi proti vladi, z desnico ali v najrazličnejših drugih povezavah. Tudi vlada sama se je opirala zdaj bolj na glasovanje z leve, zdaj bolj z desne strani zbornice. V prvem času je bilo precej povezovanja s poslanci sosednjih dežel. Tržačana sta sedela poleg obeh goriških Slovencev. Od teh je bil Černe stalen podpisnik tržaških interpelacij, tržaška poslanca pa sta bila podpisnika Černetove interpelacije za enakopravnost slovenščine v sodstvu (septembra 1861). Schmerlingov odnos do Trsta ni bil vselej najboljši. Junija 1862 je v odgovor Porenti dejal, da ne dvomi o njegovi in mnogih drugih njegovih

¹ Seznam teh poslancev prinaša V. Melik, Volitve na Slovenskem 1861–1918, Ljubljana 1965, 380–381. O njihovem delu sta svoje čase pisala G. Saraval, I deputati triestini al parlamento di Vienna (La porta orientale 6, 1936, 280–303, 8, 1938, 221–241) in U. Corsini, Deputati delle terre italiane ai parlamenti viennesi (Archivio Veneto 97, 1972, 151–226).

someščanov lojalnosti, da pa niso vsi Tržačani pristaši takih idej in je kritiziral vedenje tržaškega mestnega sveta.²

V drugem obdobju (1867–71) sta bila tržaška poslanca na strani desnice, to se pravi, najprej v opoziciji proti nemškoliberalnim vladam, potem pa na strani Potočkega in Hohenwarta. V tem času se je kovala zveza s slovenskimi poslanci. Ta je prišla najbolj do izraza 31. marca 1870, ko so vsi italijanski poslanci iz Primorja (5), vsi slovenski poslanci (6) in Romun Petrino podali skupno izjavo, da skuša večina uničiti najvažnejšo pravico deželnih zborov (volitev državnih poslancev) in da zato ne bodo več sodelovali v nadaljnjem delu parlamenta. Ta in poljski izstop je povzročil padec vlade. Še širša povezava se je pokazala v novi parlamentarni sesiji. Novembra 1870 so nastopili v adresni debati s skupno izjavo poslanci Predarlške (Vorarlberg), Tirolske, Primorja, Dalmacije in Slovenci.³ To razpoloženje kažejo Pascotinijevi govori junija 1871. Omenjal je spore, ki so nastali pred tremi leti med obema narodnostma v deželi (Stammnationalitäten des Landes), Italijani in Slovenci, pa poudaril, da so se našla sredstva za spravo in da že dve leti traja neskaljen mir. Ko je govoril o realni šoli z nemškim učnim jezikom, se je vpraševal, ali ne bi imeli Slovenci več pravice do učnega jezika kakor Nemci.⁴

Tretje in zadnje obdobje je bilo precej daljše in je obsegalo kar deset let (1872–82). V tem času so bili tržaški poslanci v taboru levece, to je, najprej v taboru Auerspergove vlade, nato pa v opoziciji proti Taaffeju. Že februarja 1872, ob glasovanju za prvo uvedbo direktnih volitev v parlament (Notwahlgesetz) so dalmatinski in primorski poslanci glasovali za vlado.⁵ Prejšnja skupnost je razpadla. Poleg italijanskih poslancev je preorientacija zajela tudi goriškega Slovenca Černeta in Hrvate in Srbe v Dalmaciji. V Dalmaciji je nastal ob tem razcep v narodni stranki, Černeta pa je slovenska stranka izločila iz svojih vrst. Černe se je bil ves čas od 1861. leta zavzemal za čim ožje sodelovanje s tržaškimi poslanci in je bil najbrž prav zaradi tega tudi nasprotnik Zedinjene Slovenije. Po volitvah 1873 je nastal dokončen razcep med primorskimi poslanci, saj so se tržaški Slovenci Nabergoj, goriški duhovnik Valussi in istrski Hrvat Vitezić priključili federalistični desnici. Dolgo obdobje povezave tržaških poslancev z nemško levico se je končalo s cesarjevo intervencijo. 22. decembra 1881 je cesar ob sprejemu deputacije tržaške trgovsko-obrtnice dejal, da je res treba za Trst nekaj storiti in da so mu bili interesi Trsta vselej pri srcu, a pristavil je: »Obžalujem le, da delajo tržaški poslanci moji vladi fakciorno opozicijo (Ich bedauere nur, dass die Abgeordneten von Triest meiner Regierung eine faktiöse Opposition machen).«⁶ Rabl in Teuschl sta brž za tem odstopila, Wittmann pa je februarja 1882 naznanil, da bodo tržaški poslanci glasovali za vladni predlog začasnega carinskega zakona (Sperrgesetz) »v gotovem upanju, da bodo želje našega mesta končno zadovoljene.« Schönerer je imenoval to dejanje parlamentarno korupcijo.⁷

O čem so govorili tržaški poslanci v dunajskem parlamentu? Kakor se da razbrati iz stenografskih zapisnikov, so se jezikovnih in nacionalnih problemov razmeroma malo dotikali. V letih 1861–74 so se ponavljale zahteve po zamenjavi nemškega učnega jezika v srednjih šolah z italijanskim in po ustanovitvi italijanske pravne akademije v Primorju. Leta 1880 je govoril Nabergoj o nemogočem položaju Slovencev v srednjem šolstvu,⁸ naslednje leto pa je Teuschl ostro kritiziral slovenska stališča glede slovenščine v šolah.⁹ Oba govora sta zajemala celotno Primorje. Rabl je razlagal svoje nazore o enakopravnosti narodov in o enotnosti države, ki je nad pravicami narodov.¹⁰

² Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrates, I. Session, 3217 (24.6.1862).

³ Prav tam VI, 95 (19.11.1870).

⁴ Prav tam VI, 900, 998 (7.6.1871, 13.6.1871).

⁵ Prav tam VII, 207 (20.2.1872).

⁶ G. Kolmer, *Parlament und Verfassung in Österreich, Dritter Band*, Wien 1905, 210.

⁷ Sten. Protokolle IX, 6963 (24.2.1882).

⁸ Prav tam IX, 2605 (23.4.1880).

⁹ Prav tam IX, 5248 (5.5.1881).

O velikih načelnih stvareh, o centralizmu ali avtonomiji dežel, o liberalnih načelih, o razmerju med cerkvijo in državo in podobnih zadevah tržaški poslanci skorajda niso govorili. Njihova dejavnost je bila usmerjena v pripombe k različnim pravnim, trgovskim, carinskim, mornariškim in drugim strokovnim zadevam, predvsem pa v stvari, ki so se tikale Trsta, zlasti starih tržaških posebnih pravic in gospodarskega položaja. Zelo radi so poudarjali, da se je Trst 1382 prostovoljno podal pod zaščito habsburške dinastije in da je oddavna imel vrsto ustavnih posebnosti kakor oprostitev od vojaške službe ali poseben davčni sistem. V trudu za ohranitev teh pravic so bili dokaj osamljeni. Nemški liberalci niso gledali na tržaške posebnosti kot na pravice, ampak kot na privilegije, ki jih mora moderni čas nujno ukiniti. Giskra je kot notranji minister 1868 razložil svoje načelno stališče, da je Trst vse svoje ustavne pravice izgubil z dvema mirovnima pogodbama v začetku 19. stoletja: s schönbrunnsko, ko je prišel pod Francijo, in s pariško, ko je prišel znova pod Avstrijo.¹¹ Pozneje so se Tržačani že sami vdali v usodo in sta tako Nabergoj kot Teuschl žalostno ugotavljala, da so izgubili drugo za drugo vse svoje stare posebne pravice, ne da bi bili za to dobili kako primerno odškodnino ali nadomestilo.¹²

V boju za gospodarske koristi so nastopali Tržačani prav tako kakor glede starih pravic enotno, brez ozira na narodnost ali stranko. Uspehov pa v tem boju ni bilo dosti, pa naj so bili v vladnem taboru ali v opoziciji. Večkrat se je postavil parlament proti tržaškim težnjam tudi takrat, kadar sta jih podpirala vlada ali zadevni parlamentarni odbor. V ospredju vsega je bila druga železniška povezava s Trstom. Junija 1868 sta tržaška poslanca in narodnogospodarski odbor zagovarjala železniško progo Beljak-Predil-Gorica-Trst kot edino, ki odgovarja trgovskim, političnim in strateškim interesom Avstrije. Conti je poskušal dopovedati poslancem, da pomeni glasovanje za pontebsko progo glasovanje za Italijo proti Avstriji.¹³ Kljub temu pa parlament ni glasoval za tržaško resolucijo in je videl predvsem potrebo po zvezi s severno Italijo kot tržiščem za avstrijsko industrijo. Sedem let pozneje (januarja 1875) je železniški odbor, podprt s peticijami Koroške in Zgornje Štajerske, predlagal izgradnjo pontebske železnice. Za tržaško stališče je glasovalo 23 poslancev.¹⁴ Medtem ko so tržaški poslanci govorili o zapostavljanju Trsta, pa je Giskra 1877 poudarjal, da uživa Trst s strani države neprestane ugodnosti in da se nikakor ne more pritoževati.¹⁵ Kakorkoli že, zagotovo je, da med Trstom in večino parlamenta ni bilo posebnega razumevanja. Protitržaška stališča so imela kdaj pa kdaj tudi nacionalno barvo: 1871 je trdil nemški liberalec Wolfrum, da so vsi tržaški trgovci navezani na inozemstvo, da se od tuzemstva vedno bolj odklikajo, kar da dokazuje tudi Pascotinijev predlog proti nemškim šolam v Trstu.¹⁶ Govori tržaških poslancev o zaostajanju Trsta, o vedno bolj zmagovitih tekmecih z zahoda, potem pa tudi s strani ogrske Reke, so postajali vedno bolj zagrenjeni. 1881 je rekel Teuschl v takem mračnem razpoloženju, da bi bilo za Trst najbolje, če bi se priključil mogočni in vplivni Češki, ker Češka ima srečo in zanjo odlično skrbita oba njena naroda, najprej so bili to Nemci, zdaj pod Taaffejem pa so to Čehi.¹⁷

Od začetka 70-tih let je bilo mnogo govora o svobodni luki, ki je bila načelno obsojena na smrt, a se je vendarle vso našo dobo še obdržala, kljub temu da je bilo sprejetih nekaj resolucij, naj se čimprej pripravi njena ukinitve.

¹⁰ Prav tam IX, 5977 (31.5.1881).

¹¹ Prav tam IV, 4635 (13.11.1868).

¹² Prav tam VIII, 12430 (17.5.1878), IX, 4405 (19.3.1881).

¹³ Prav tam IV, 3903, 3906 (10.6.1868).

¹⁴ Prav tam VIII, 3717 (25.1.1875).

¹⁵ Prav tam VIII, 8416 (19.3.1877).

¹⁶ Prav tam VI, 1073 (15.6.1871).

¹⁷ Prav tam IX, 6006 (1.6.1881).

Riassunto

Trieste e il parlamento di Vienna 1861-1882

Vasilij Melik

L'articolo vuole mettere in rassegna le caratteristiche principali del lavoro politico svolto dai deputati triestini al parlamento di Vienna negli anni dal 1861 al 1882. Nel dicastero Schmerling (1861-65) i due deputati triestini facevano parte del centro e pure della maggioranza parlamentare. Negli anni successivi (1867-71) i due deputati facevano parte della destra parlamentare, prima all'opposizione contro i governi tedesco-liberali stando poi dalla parte di Potocki e Hohenwart. Nel decennio successivo (1872-82) i parlamentari triestini (tranne lo sloveno Ivan Nabergoj) si associarono alla sinistra austriaca, sostenendo prima il governo Auersperg e poi facendo l'opposizione a Taaffe.

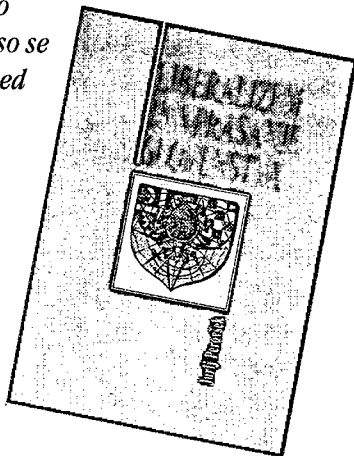
Jurij Perovšek

LIBERALIZEM IN VPRAŠANJE SLOVENSTVA**Nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918-1929**

Ljubljana 1996, 296 strani

Knjiga dr. Jurija Perovška, znanstvenega sodelavca na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani, govori o vprašanju jugoslovanskega unitarizma v slovenski politiki 20. let, to je v prvem desetletju po združitvi v jugoslovansko državo leta 1918. Tedaj so se že zastavila vsa temeljna vprašanja o razmerju med Slovenci in slovenstvom na eni ter Jugoslavijo in jugoslovanstvom na drugi strani.

Študija pojasnjuje kulturno-antropološke, zgodovinske, družbene, politične in gospodarske razloge za jugoslovansko unitarno-centralistično usmeritev večinskega dela tedanjega slovenskega liberalnega tabora. Ta je namreč v jugoslovanskem integralizmu videl izpolnitev slovenske narodne osvoboditve, utemeljene z razpadom habsburškega cesarstva in nastankom nove jugoslovanske državne skupnosti.

Knjiga je naprodaj v knjigarnah.

Lahko pa jo naročite neposredno pri založbi s 15-odstotnim popustom.

3.213 SIT (15-odstotni popust)

MODRIJAN založba, d. o. o., Stari trg 1, 1000 Ljubljana

Dušan Nečak

O problemu »razseljenih oseb« (D.Ps.) in jugoslovanskih »Volksdeutscherjev« v Avstriji ter o britanski ideji njihove zamenjave s koroškimi Slovenci (1945–1947)

Eden najpomembnejši problemov okupacijskih oblasti v Nemčiji in Avstriji v prvih letih po drugi svetovni vojni je bilo vprašanje takoimenovanih »razseljenih oseb« oz. Displaced Persons (D.Ps.). Število teh ljudi se je merilo v milijoni, saj je bilo med njimi, poleg politične emigracije vseh vrst, nezadovoljne in nasprotne novonastalim komunističnim državnim ureditvam, vojnih ujetnikov, Židov, tudi nekaj milijonska skupina takoimenovanih »Volksdeutscherjev«, pripadnikov nemške etnične skupnosti, pregnanih iz držav vzhodne in jugovzhodne Evrope (Poljske, Češkoslovaške, Madžarske, Jugoslavije, Romunije, Bolgarije, Sovjetske zveze in baltskih držav). Za »Volksdeutscherje« iz Poljske, Češkoslovaške in Madžarske so bila usodna določila člena XIII. Potsdamskega sporazuma z dne 2. avgusta 1945, v katerih so Stalin, Truman in Attlee med drugim zapisali: »Izvedena mora biti preselitev nemškega prebivalstva ali delov nemškega prebivalstva (Bevölkerungselemente), ki so ostali na Poljskem, na Češkoslovaškem in na Madžarskem, v Nemčijo. So enotnega mnenja, da mora biti preselitev urejena in izvedena na človeški način.«¹ Že v potsdamskem dokumentu so se tri velesile zavedale, da gre za akcijo velikih razsežnosti, v kateri bo šlo za preseljevanje velikega števila ljudi (grosse Mengen) in so zato pooblastili svoje predstavnike v Zavezniškem kontrolnem svetu za Nemčijo, da pripravijo vse potrebno za sprejem in porazdelitev teh ljudi po vseh okupacijskih conah skladno z razmerami v posameznih delih Nemčije. Obenem so o tem obvestili tudi češkoslovaško vlado, provizorično vlado Poljske in kontrolni svet za Madžarsko. Želeli so, da bi preseljevanje potekalo skladno in ob pomoči oblasti dežel, iz katerih so »Volksdeutscherji« prihajali.²

Nekaj statističnih podatkov

Avstrija, ki je pomenila prvo zatočišče tako vojaško-politični emigraciji iz dela vzhodne in jugovzhodne Evrope (Češkoslovaška, Madžarska, Jugoslavija, Romunija in Bolgarija), kot tudi »Volksdeutscherjev« iz tega dela Evrope, se je znašla v specifičnem položaju. Na njeno ozemlje se je zateklo ne samo relativno veliko »D.Ps.« in »Volksdeutscherjev«, temveč zlasti taki, ki niso bili zajeti v določilih Potsdamskega sporazuma. Skupno število »D.Ps.« in »Volksdeutscherjev« t. j. beguncev v Avstriji je rastlo nekako do konca leta 1947, kasneje pa začelo upadati. Drugače je s številom »Volksdeutscherjev«.

Prve podatke o številu beguncev v Avstriji, ki smo jih našli v pregledanih arhivih, so avstrijske oblasti kot strogo zaupno gradivo poslale zunanjemu ministru dr. Karlu Gruberju v Washington na zasedanje Komiteja za begunce. V Avstriji je po teh podatkih na dan 1. avgusta 1946 živelo 603.476 vseh vrst tujcev s »Volksdeutscherji« vred. Med zadnjimi je bilo največ »jugoslovanskih Volksdeutscherjev«, kar 109.080. Drugih jugoslovanskih beguncev pa je bilo nekaj nad petdesettisoč – 50.209.³ Prva popolnejša statistika avstrijskih oblasti glede števila

¹ Geschichte in Quellen, Die Welt seit 1945, Bearbeitet von Helmut Krause und Karlheinz Reif, München 1980, str. 78/79.

² Ibid.

³ ÖStA/AdR/BMfA/II. – Pol/1946 – 19/Österreich 12.

»tujcev oz. beguncev« pa je iz marca 1947 in govori o skupaj 534.326 takih ljudi. Med njimi je bilo:

- 18.857 tujejezičnih tujcev, ki jih je mogoče repatriirati (Repatrierbare fremdsprachige Ausländer),
- 127.560 tujejezičnih tujcev, ki jih ni mogoče repatriirati (nočejo nazaj v domovino) (Nicht repatrierbare fremdsprachige Ausländer (Wollen nicht in ihre Heimat zurück)),
- 165.525 »Reichs- in Volksdeutscherjev«, ki jih je mogoče repatriirati (Repatrierbare Reichs- und Volksdeutsche),
- 163.699 »Volksdeutscherjev«, ki jih ni mogoče repatriirati (ki niso navedeni v Potsdamskem sporazumu) (Nicht repatrierbare Volksdeutsche (im Potsdamer Abkommen nicht aufgeführt)),
- 42.534 Južnih Tirolcev (Südtiroler),
- 16.151 Židov iz drugih držav (Ausländische Juden) – ti podatki so približni; po podatkih ameriškega glavnega poveljstva jih je bilo 45.000.⁴

Novembra istega leta se je skupno število beguncev povečalo na 598.354. Povečalo se je število vseh vrst beguncev z izjemo tistih tujcev, ki jih ni bilo mogoče repatriirati. To seveda ni presenetljivo, saj gre za kategorijo beguncev, ki sodijo med politično emigracijo in so si kmalu našli poti v druge države sveta. Najbolj se je povečala kategorija tistih »Volksdeutscherjev«, ki jih ni bilo mogoče repatriirati – na 198.523. Dobra šestina vseh beguncev v Avstriji – 110.216 – jih je ta čas živela v taboriščih, 69.873 pa jih je že dobilo dovoljenje za bivanje, med njimi velika večina »Volksdeutscherjev« – 60.642.⁵

Konec leta 1951 se je skupno število beguncev malodane razpolovilo, bilo jih je le še 361.582. Število »Volksdeutscherjev« pa se je vseeno močno povečalo, na 231.907. V taboriščih jih je živelo le še 57.078, dovoljenje za bivanje pa je dobilo 61.555 beguncev, med njimi 48.213 »Volksdeutscherjev«. Statistična struktura beguncev v Avstriji in statistični trendi se niso bistveno spremenili tudi sredi leta 1952. Skupno število beguncev pada, vendar število »Volksdeutscherjev« mnogo počasneje. Do 1. junija 1952 se je skupno število zmanjšalo na 325.350, od tega jih je bilo v taboriščih še 50.872. Toda število »Volksdeutscherjev« se je manjšalo mnogo počasneje. Še vedno jih je bilo kar 214.802, od tega 41.296 v taboriščih. Tudi do konca leta ni bilo nič drugače. Število beguncev se je sicer zmanjšalo na 303.099, število »Volksdeutscherjev« med njimi pa je bilo le malo manjše kot sredi leta – 199.421. Med njimi jih je v taboriščih živelo 39.429. Največji del »Volksdeutscherjev« je ostal v Avstriji tudi poslej, statističnih podatkov o njih pa nismo več sledili.⁶

Iz navedenih statističnih podatkov ni mogoče izluščiti, koliko med njimi je bilo »Volksdeutscherjev« ali političnih emigrantov iz Slovenije. Statistika jih je namreč vodila pod rubriko »Jugoslavija« oz. »jugoslovanski begunci«. Kljub temu nam dajejo ti statistični podatki vsaj približno sliko o obsegu in krajevni razporeditvi jugoslovanske/slovenske politične emigracije in »Volksdeutscherjev« iz Jugoslavije v Avstriji. V začetku leta 1947 je bilo v Avstriji skoraj sto tisoč »Volksdeutscherjev« iz Jugoslavije, ki jih ni bilo mogoče repatriirati (98.947). Število pripadnikov politične emigracije pa je bilo le 39.332. Slovenskih zagotovo ne prav veliko, saj so večino britanske okupacijske oblasti izročile jugoslovanskim že leta 1945.⁷

Konec istega leta se je število »jugoslovanskih Volksdeutscherjev« dvignilo na 128.892, kar je zagotovo pripisati valu t.i. »prostovoljnega prihoda« »Volksdeutscherjev« preko Madžarske sredi leta 1947. Od 1. septembra 1946 do 1. maja 1947 je v Avstrijo prišlo 17.528, samo v mesecih april,

⁴ Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Archiv der Republik (AdR), Bundesministerium für auswärtige Angelegenheiten (BMfA)/II. – Pol/1947 – Österreich 11, Gesamtaufstellung der in Österreich befindlichen Ausländer, bzw. Flüchtlinge, 10.3.1947.

⁵ Ibid., 13. november 1947.

⁶ ÖStA/AdR/BMfA/II. Pol/1952 – 198 (International), 4. januar 1952, 1. julij 1952 in 4. december 1952.

⁷ ÖStA/AdR/BMfA/II. – 1947 – 35/Österreich 11, 10.3.1947.

maj in junij 1947 pa je avstrijske meje prestopilo 15.399 »Volksdeutscherjev«. V dveh tednih meseca aprila je samo v okraj Fürstenfeld prišlo 1.500 beguncev.⁸ V taboriščih jih je bilo 32.703, delovno dovoljenje pa je dobilo 3.562 prebežnikov. Število političnih emigrantov je padlo na 32.792, od tega 9.347 v taboriščih, 201 pa je imel delovno dovoljenje.

Zanimiva pa je njihova teritorialna porazdelitev, ki odstopa od običajnih predstav o koncentraciji slovenskih/jugoslovanskih beguncev v Avstriji po drugi svetovni vojni, posebej kar zadeva politično emigracijo. Na Koroškem je bila le približno četrtnina vseh jugoslovanskih političnih emigrantov – 9.948. »Volksdeutscherjev« iz Jugoslavije pa je bilo na Koroškem samo 8.890. Največ političnih emigrantov iz Jugoslavije je bilo na Štajerskem – 11.199, največ »Volksdeutscherjev« na Zgornjem Avstrijskem – 38.624, le malo manj pa na Štajerskem – 37.862. Kar zadeva »Volksdeutscherje« gre oboje pripisati že prej omenjenemu valu beguncev »Volksdeutscherjev« preko Madžarske sredi leta 1947. Omembe vredne koncentracije beguncev iz Jugoslavije so bile še na Salzburškem: 2.657 političnih emigrantov, 6.127 »Volksdeutscherjev«, na Nižje Avstrijskem: 6.238 »Volksdeutscherjev« in na Dunaju: 13.686 »Volksdeutscherjev«.⁹

Število preko 90.000 jugoslovanskih »Volksdeutscherjev« v Avstriji, ki jih ni bilo mogoče repatriirati, se je ohranilo tudi v statistikah začetka petdesetih let. Konec leta 1951 se je njihovo število dvignilo na 107.800 (30.689 v taboriščih, 19.078 z dovoljenjem za bivanje), sredi leta 1952 so jih našeli 99.869 (28.055 v taboriščih), konec istega leta pa 94.950 (27.191 v taboriščih). Njihova krajevna razporeditev je ostala ista kot leta 1947. Ugotovili smo že, da se je število »Volksdeutscherjev« v Avstriji nižalo mnogo počasneje kot število drugih beguncev. To velja tudi za jugoslovanske prebežnike. Konec leta 1951 je bilo jugoslovanskih političnih emigrantov, ki jih ni bilo mogoče repatriirati le še 13.914 (2.815 v taboriščih, 1.346 z dovoljenjem za bivanje), sredi leta 1952 12.533 (2.381 v taboriščih), konec istega leta pa 12.802 (2.648 v taboriščih).¹⁰

Avstrijska statistika iz začetka petdesetih let je začela zapisovati tudi podatke o repatriiranih osebah. Do konca leta 1952 so repatriirali 43.851 oseb »jugoslovanske narodnosti« in nekaj tisoč »Volksdeutscherjev« iz JV Evrope. Med državami, v katere so taki begunci odšli najdemo Kanado, Avstralijo, Argentino, Čile, Venezuelo, Irsko, Novo Zelandijo in kot deželo najštevilnejše imigracije, ZDA. Če lahko sodimo po podatkih za meseca november 1951 in maj 1952 so »Volksdeutscherji« iz Jugoslavije odhajali v veliki večini v države Južne Amerike in ZDA.¹¹

Problem »D.Ps.« v Avstriji

S problemi beguncev v Avstriji se je ukvarjal oddelek 12/U – Urad za preseljevanje (Abteilung 12/U – Umsiedlungstelle) Zveznega ministrstva za notranje zadeve. Njegov predstojnik je bil ministerialni svetnik dr. Just.¹² Vprašanje takoimenovanih »D.Ps.« je bilo za Avstrijo ne samo velik gospodarski, socialni in politični, temveč tudi specifičen problem. Dela beguncev se je Avstrija na vsak način želela znebiti, del pa bi prav tako rada dokončno obdržala v državi. Urad za preseljevanje in predstavniki drugih pristojnih avstrijskih oblasti so se veliko pogovarjali z okupacijskimi oblastmi o rešitvi tega problema. Še posebej intenzivni so bili pogovori z britanskimi okupacijskimi oblastmi. Urad za preseljevanje je v začetku leta 1947 izdelal obširno ekspertizo o »D.Ps.«, ki naj bi služila avstrijskim predstavnikom pri pogajanjih o rešitvi tega problema, obenem pa naj bi okupacijske oblasti prepričala, da je treba problem beguncev v Avstriji reševati drugače kot v Nemčiji. Grobo rečeno, so se avstrijske oblasti zavzemale za integracijo »Volksdeutscherjev«, posebej tistih iz Slovenije – uporabili so nenavaden izraz »Verpflanzung-verpflanzen«, vseh drugih beguncev pa so se želeli znebiti.¹³

⁸ Ibid – GZ 108.707 pol/47, Zuzug jugoslawischen Flüchtlinge nach Österreich, 6. avgust 1947.

⁹ Ibid – 13. november 1947.

¹⁰ ÖStA/AdR/BMfaA, II. – Pol./1952 – 198 (International), 4. januar 1952, 1. julij 1952 in 4. december 1952.

¹¹ Ibid.

¹² ÖStA/AdR/BMfaA/II. – Pol./1947 – 35/Österreich 11.

¹³ Ibid.

Že v začetku decembra 1946 so poslanci Ljudske stranke/Volkspartei, na čelu s poslancema dr. Gorbachom in Ludwigom predlagali avstrijskemu parlamentu, da sprejme sklep o prednostnem podeljavanju avstrijskega državljanstva »politično neoporečnim osebam z ozemlja nekdanje avstro-ogrske monarhije«. Parlament naj bi sklenil, da zvezna vlada posveti vso pozornost zahtevam po državljanstvu in pospeši njihovo uresničitev, za nemškogovoreče osebe z ozemlja avstro-ogrske monarhije. Predlagali so naj bi osebam nemškega materinega jezika – tistim, ki niso zaznamovane z nacistično preteklostjo po določilih takoimenovanega »Verbotsgesetza« – podelile avstrijsko državljanstvo le na podlagi njihove izjave (opcije). V mislih pa so imeli predvsem osebe, »ki so se priselile oz. bile izgnane iz določenih obmejnih območij (Spodnje Štajerske, Spodnje Koroške, Južne Češke, Južne Moravske in Zahodne Madžarske) in ki lahko svojo tamkajšnjo domovinsko pripadnost tudi točno dokažejo.«¹⁴ V obrazložitvi tega predloga so poslanci navajali, da mnogi izgnanci izhajajo iz nasledstvenih držav bivše monarhije in se po jeziku, kulturi ter zgodovinskem in gospodarskem razvoju, mnogokrat tudi z družinskimi povezavami, čutijo povezane z avstrijskim prostorom. Na drugi strani pa so svoj predlog utemeljevali s praktično-gospodarskimi potrebami, saj bi en del teh ljudi lahko nadomestil vojne izgube, še posebej nekaterih vrst specialistov. Ti ljudje bodo lahko, tako so menili predlagatelji sklepov, v bodočnosti odigrali pomembno vlogo pri gospodarskem povezovanju Avstrije z državami, od koder so prišli, saj so bili prepričani, da se bodo gospodarski stiki z njimi prej ali slej okrepi. Da bi bili čim bolj prepričljivi so ob koncu še zatrdili, da se mnoge prekomorske države zanimajo za te »begunce iz srednje Evrope« in da zato grozi nevarnost, da bodo odpotovali v daljne dežele, s čimer bodo za Avstrijo izgubljene njihove sposobnosti in zveze.¹⁵

Urad za preseljevanje v nemških (Reichsdeutsche) beguncih, vojnih ujetnikih in civilnih prisilnih delavcih, ki so se nahajali v Avstriji ob koncu vojne, ni videl velikega problema, saj naj bi vsi ti stremeli čim prej priti domov in zapustiti Avstrijo. Problem beguncev se je začel resno zaostrovati v drugi polovici leta 1945, ko so pri avstrijskih sosedih na vzhodu in jugovzhodu (Češkoslovaška, Madžarska, Jugoslavija) začeli masovno izganjati nemško govoreče državljane. Avstrijska vlada je takrat sicer protestirala pri zaveznikih in zahtevala od njih, da neprodušno zapro avstrijske meje, toda brez uspeha. Avstrijske oblasti so nastali problem poskušale reševati tako, da so begunce začele zaposlovati v gospodarstvu. Na ta način so vsaj delno zapolnili praznino, ki je nastajala ob odhodu prisilnih delavcev in vojnih izgubah prebivalstva.¹⁶

Dne 21. novembra 1945 je začel veljati sklep Zavezniškega sveta za Avstrijo o začetku obvezne repatriacije »D.Ps.«. Začelo pa se je ravno z begunci »Volksdeutscherje« iz Češkoslovaške in Madžarske, ki so po določitih Potsdamskega sporazuma morali oditi v ameriško cono okupirane Nemčije. Obenem so morali – zaradi »popolne ločitve Avstrije od Nemčije« – poslati domov vse nemške državljane. Na avstrijsko srečo so bila k tem repatriacijskim sklepom izdana navodila za izvedbo, ki so jih pripravile avstrijske oblasti same, tri zahodne velesile pa so z njihovo vsebino soglašale. V Izvedbenih navodilih so namreč zapisali nekatere izjeme. Iz splošne repatriacije so bile izvzete osebe, ki so imele stalno prebivališče v Avstriji že pred 13.3.1938 (Anšlus) in vse tiste osebe, ki so bile potrebne za avstrijsko gospodarstvo. Ker so v Avstriji, kot smo že omenili, že prej mnoge »Volksdeutscherje« iz vzhodnih in jugovzhodnih sosednih držav zaposlili v gospodarstvu, se je druga izjema v mnogočem nanašala nanje.¹⁷

V sovjetski okupacijski coni niso dovolili nobenih skupinskih izjem. Dovoljene so bile le posamične prošnje, ki pa jih preprosto niso reševali. Avstrijsko gospodarstvo je na ta način izgubilo mnoge dragocene strokovnjake in delavce v gospodarstvu. Niso pa se mogli znebiti oseb, ki bi se jih radi: prekupčevalcev, tatov in postopačev, ki so se repatriaciji uspešno izmikali. Zanimivo je, da Urad za preseljevanje nemškogovorečih beguncev iz Madžarske, Češkoslovaške in

¹⁴ Ibid. – II. – Pol./1947 – 35/Österreich 12, Antrag der Abgeordneten Dr. Gorbach, Ludwig und Gen., eingebracht im Nationalrat am 5. Dezember 1946.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid. – II. – Pol./1947 – 35/Österreich 12.

¹⁷ Ibid.

Jugoslavije sploh ni imel za »Volksdeutscherje«. »Volksdeutscherji«, tako jih je poimenoval nacizem, je zatrjeval Urad za preseljevanje, naj bi bili tisti, ki so se prištevali k nemškemu narodu, medtem ko naj bi bili nemškogovoreči begunci iz omenjenih držav pravzaprav Avstrijci.

Za druge nemškogovoreče tujce (»Volksdeutscherje«), torej za tiste, ki niso prišli iz držav JV Evrope, takrat zavezniki še niso sprejeli nikakršnega sklepa o obliki repatriacije. Le britanske zasedbene oblasti so dale vedeti, da bodo »Volksdeutscherje« iz Poljske naselili (verpflanzt) v angleški okupacijski coni Nemčije. »Volkdeutscherjev« iz Jugoslavije, Bolgarije in Romunije, kakor tudi tistih iz baltiških držav, ki niso bili zajeti v Potsdamskem sporazumu, zavezniki niso hoteli sprejeti v Nemčijo. Avstrijski Urad za preseljevanje je bil prepričan, da nobena druga država na svetu noče sprejeti teh beguncev in da bodo zato ostali v Avstriji. Del jih živi v taboriščih, del pa svobodno. Zadnji so bili največkrat zaposleni bodisi pri okupacijskih oblasteh, bodisi v avstrijskih podjetjih. Taborišča v angleški okupacijski coni so bila pod upravo vojaške vlade in UNRRA, v ameriški coni pa deloma tudi pod upravo avstrijskih oblasti.¹⁸

Toda konec leta 1946 avstrijske oblasti še niso videle konca problemov z nemškogovorečimi begunci. S tistimi iz Jugoslavije, Bolgarije in Romunije so jih šele prav pričakovale, še posebej s tistimi iz Jugoslavije. Zanimivo pa je, da so jih imeli za »drugorazredne« in bi jih radi zamenjali za »Volksdeutscherje« iz Češkoslovaške. Zaveznikom so takole opisali svoje videnje tega problema, ki je bil dodatno zamotan tudi zato, ker je bilo med njimi tudi določeno število beguncev slovenske narodnosti, ki so jih jugoslovanske oblasti proglasile za »Volksdeutscherje«: »Njihovo število še vedno raste, ker izganjanje Volksdeutscherjev, posebej v Jugoslaviji, še ni zaključeno. Zavezniki so sicer prepovedali izgon Volksdeutscherjev, ker njihov transport v Nemčijo ni mogoč, toda jugoslovanska vlada jih še vedno pošilja. Če ne drugače, pa naokoli preko Madžarske. Toda ne samo Volksdeutscherje, tudi Slovence – vse tiste namreč, ki se ne strinjajo s trenutnim režimom v Jugoslaviji, enostavno proglasijo za Volksdeutscherje in jih izženejo iz dežele. Za avstrijske oblasti ni vedno lahko presoditi, kdo je Volksdeutscher in kdo Jugoslovian slovenske narodnosti (national-slovenische Jugoslave). Tako Volksdeutscherji kot Slovenci govorijo in pišejo namreč oba jezika enako dobro ali enako slabo. Zato se lahko po potrebi izdajajo za Nemce ali za Slovence. Delovna vrednost vseh teh Volksdeutscherjev ni tako velika kot pri Volksdeutscherjih iz ČSR. Na jugovzhodu tudi ni tako znamenitih industrij kot je Gablonzerjeva (Gablonzer? op.p.), pa tudi kmetje tam niso tako delavni kot so južnočeški in južnomoravski. Celo majhen nemški kmet na Balkanu namreč za obdelovanje svoje posesti raje najame poceni južnoslovansko delovno silo, kot da bi delal sam. Avstrijska vlada bi dala prednost temu, da bi večji del teh Volksdeutscherjev naselili v Nemčiji in bi namesto njih ostalo v Avstriji večje število dragocenih čeških in moravskih delovnih moči.«¹⁹

Za avstrijske oblasti so pomenili največjo težavo takoimenovani »tujgovoreči tujci« (fremdsprachige Ausländer). Med nje so šteli tako žrtve prisilnega izseljevanja, ki so ga izvajali nacisti, kot politične emigrante tipa slovenski domobranci, kot tudi Žide, pripadnike SS, Vlasovce itd. Po mnenju Urada za preseljevanje so bili begunci na slabem glasu v avstrijski javnosti, še posebej tisti, ki so živeli v taboriščih. Povzročali naj bi raznovrstne težave, od kraj do odvzemanja delovnih mest Avstrijcem. Želeli so se jih čim hitreje znebiti, saj »so pomenili za Avstrijce etnično nevarnost, ker tako velike in jezikovno ter kulturno heterogene skupine ni mogoče asimilirati v majhnem avstrijskem narodu, na drugi strani pa so ti ljudje odžirali delovna mesta Avstrijcem, še posebej tistim, ki se bodo šele vrnili iz vojnega ujetništva,« so menili v Uradu za preseljevanje.²⁰

Avstrija se je zavedala, da bo morala sprejeti večje število »D.Ps.« in »Volksdeutscherjev«. Vendar je želela vlada prepričati zahodne zaveznike, da ni mogoče reševati begunskega vprašanja shematizirano, temveč je treba nujno k reševanju tega problema pristopiti diferencirano in z velikim poznavanjem konkretnega položaja. Ker so se Američani poleti 1946 odločili, da bodo za »D.Ps.« šteli in jih oskrbovali le tiste, ki so prišli v Avstrijo pred 1.1.1945; ker so se takemu sklepu

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid.

pridružili tudi Francozi in ker so se angleške okupacijske sile odločile skrbeti le za »Volksdeutscherje« iz Balkana in Baltika, ki jih ni mogoče repatriirati, so bile avstrijske oblasti postavljene pred velikanske probleme. Zavezniki so torej ožili število tistih, ki so jim dali status »D.Ps.« in s tem garancijo, da jih bodo preselili, Avstrijem pa so ostali vsi ostali, med njimi po njihovem mnenju mnogo preveč tistih, ki jih niso hoteli zadržati v državi. Zato so pozvali zahodne zaveznike, naj sklenejo, da je rešitev problema »D.Ps.« »v prvi vrsti pristojnost avstrijske države in da lahko le ona oziroma njene upravne oblasti določijo, kdo sme ostati v Avstriji in po katerem vrstnem redu naj se izvaja preselitev tujcev.«²¹

Skratka, begunski problem je bil v prvih letih po vojni eden ključnih avstrijskih in zavezniških problemov v Avstriji, ki se je v letih 1945–1947 šele razvil, dosegel nekakšen višek okoli leta 1949 (intenzivne razprave o oblikovanju člana 16 Avstrijske države pogodbe o »preseljenih osebah/Versetzte Personen«) in obstajal še dolgo v petdeseta leta.

O britanski ideji za zamenjavo koroških Slovencev z ostankom »Volksdeutscherjev« v Jugoslaviji

Okoli 100.000 »Volksdeutscherjev« iz Jugoslavije, med katerimi je bilo tistih iz Slovenije največ lociranih v mejnih deželah Štajerski in Koroški, je torej nesporno pomenilo veliko težavo v prvi vrsti za britanske okupacijske oblasti. Obenem pa so prva leta po vojni tudi leta najintenzivnejšega pritiska Jugoslavije za priključitev takoimenovane Slovenske Koroške ali južnega dela te avstrijske dežele, še posebej v letu 1946, ko so se vsi pripravljali na začetek pogajanj o avstrijski državni pogodbi. Jugoslavija je takrat še imela vsaj načelno podporo Sovjetske zveze. Zato so bili tudi koroški Slovenci moteč element pri urejanju povojnega položaja v Avstriji.

Uradni BBC se je sicer spretno izogibal poročanju o jugoslovanskih izjavah o diskriminaciji slovenske manjšine, toda jugoslovanska propaganda je načenjala živce angleških politikov. Poznavalci angleške politike domnevajo, da je prav propagandni pritisk prispeval k temu, da so se v začetku leta 1946 začele uradne razprave o oživitvi ideje po zamenjavi koroških Slovencev za »Volksdeutscherje« iz Jugoslavije. Ta ideja je bila poznana že iz poznega leta 1944 iz takoimenovane Fordove študije »The Austro-Yugoslav Frontier« (Avstrijsko-jugoslovanska meja) z dne 20. novembra 1944, ki je predvidevala možnost sporazumne izmenjave Slovencev na Koroškem – ocenili so, da jih je 30.000 – in »Volksdeutscherjev«.²²

Kot smo že omenili, je Zavezniški kontrolni svet za Nemčijo 21.1.1945 sprejel načrt za naselitev »Volksdeutscherjev« v Nemčijo. Predvideval je samo preselitev sudetskih Nemcev, češkoslovaških »Volksdeutscherjev« in »Volksdeutscherjev« z Madžarske. Zato je Jugoslavija januarja 1946 zahtevala od Zavezniškega kontrolnega sveta za Nemčijo, naj dovoli tudi naselitev okoli 110.000 »Volksdeutscherjev« iz Jugoslavije. Na to zahtevo se je med prvimi odzval prvi sekretar v »nemškem oddelku« (German Department) londonske vlade, Con O'Neill in predlagal zamenjavo teh »Volksdeutscherjev« za koroške Slovence. S tem je upal rešiti oba problema: omiliti oz. izničiti jugoslovanski pritisk na revizijo meje z Avstrijo in sprostiti pritisk jugoslovanskih »Volksdeutscherjev« na Avstrijo.

Britanski politiki je ponudil v razmislek idejo: »Na določeni stopnji bi vsekakor morali predlagati, da bi bil eden od pogojev za transfer Nemcev iz Jugoslavije pripravljenost s strani Jugoslovanov, da sprejmejo tiste Slovence s Koroške, ki želijo v Jugoslavijo. Verjetno njihovo število ne bo večje kot 5 ali največ 10.000. Bilo bi pa zelo koristno pokazati, kako majhna je manjšina okoli katere Tito dela takšen hrup. Pri povezovanju tega vprašanja z vprašanjem slovenske manjšine na Koroškem bi bil seveda naš namen napraviti konec jugoslovanskim agitacijam za revizijo meje na tem območju.«²³

²¹ Ibid.

²² Robert Graham Knight, *British Policy Towards Occupied Austria 1945–1950*, Doktorska disertacija, obranjena na London University, London School of Economics, 1986, str. 158, opomba 15 – PRO, FO 371/44346/R19436.

Angleški zgodovinar Robert Graham Knight je to idejo nekakšnega »etničnega čiščenja« v citirani doktorski disertaciji obdelal nekoliko podrobneje, čeprav ji ni pripisoval posebnega pomena in je menil, da ni šlo za kakšno posebno resno britansko namero. Zapisal je: »Čeprav so o ideji »swop« (izmenjavi) tu in tam razpravljali na nižjih ravneh zavezniške komisije, je bila do poznega poletja opuščena (op. 22). Te razprave niso pomenile resne politične iniciative. Kar mogoče najbolj jasno kažejo, kako propagandni napadi lahko zastrejo presojo celo relativno izkušenih uradnikov. Ne le, da bi Tito zavrnil masovne deportacije s Koroške (op. 23), javno bi bile obsojene kot nemoralne. Mejnega vprašanja ni bilo mogoče rešiti s preselitvami, bodisi prostovoljnimi ali prisilnimi. O njem je bilo treba odločiti znotraj konteksta avstrijske pogodbe.«²⁴

O'Neillove ideje o preselitvi že v njegovem oddelku niso sprejeli z navdušenjem. Zlasti njegov predpostavljeni Troutback, vodja oddelka, je bil skeptičen. Svaril je: »Lahko se znajdemo v zelo globoki vodi in nisem prepričan, da bi od tega veliko dobili.« V kakršnem koli plebiscitu o preselitvi koroških Slovencev »bi se kaj lahko zgodilo, da bi pro-Titovi Slovenci izbrali, da ostanejo, kjer so. Oni nočejo iti v Jugoslavijo, želijo, da Jugoslavija priključi njihovo ozemlje... /Čeprav/ bo vprašanje meje treba nekoč načeti,... se mi to zdi posebej provokativen način pristopanja.«²⁵

Troutback je bil prepričan, da bi bilo treba prebivalcem dati možnost, da optirajo za odhod šele potem, ko bo meja dokončno določena. Kljub temu O'Neill ni opustil ideje. Še več, dopolnil jo je s predlogom o prisilni preselitvi, ki jo je opravičeval s prisilno izselitvijo »Volksdeutscherjev« iz Jugoslavije: »Nemcem v Jugoslaviji niso dali nobenih opcij; in četudi je takšen postopek barbarski, ne vidim, zakaj bi dajali kakšno opcijo Slovincem. V načelu predlagam, naj bo transfer obvezen za vse osebe, klasificirane kot Slovenci.«²⁶

Knight je bil do O'Neillovega predloga upravičeno zelo kritičen. Kot odličen poznavalec koroškega vprašanja je zapisal: »Če pustimo moralno vprašanje ob strani, kaže O'Neillova politika, ki je bila delno in brutalno uporabljena v času tretjega Rajha, presenetljivo pomanjkanje politične občutljivosti. Kaže tudi očitno nepoznavanje položaja na Koroškem: zaradi asimilacije in mešanih zakonov bi bila kakršnakoli klasifikacija povsem neuporabna.«²⁷

Tudi britanski predstavniki na Dunaju niso z navdušenjem sprejeli O'Neillovega predloga. Eden od njih, McCreery, je pristojnim v londonski vladi sporočil, da bi takšen načrt »ustvaril več težav, kot bi jih uredil.« Drugi, Mack, pa je v pismu vodji nemškega oddelka Troutbecku idejo zavrnil s trditvijo, da »medtem ko so dejavnosti sorazmerno majhne skupine slovenskih iredentistov nenehna nadloga za naše varnostne in vojaške oblasti, je večina slovenskega prebivalstva ... zadovoljna, da ostane v Avstriji in nima nobene želje, da bi bila bodisi priključena k Jugoslaviji ali preseljena vanjo.«²⁸

Takšno Mackovo presojo je podprlo tudi natančno poročilo Petra Wilkinsona, ki je ocenjeval, da bi bilo samo 250 do 500 Slovencev pripravljeno na prostovoljno preselitev in da »četudi so dejavnosti slovenskih nacionalistov vir nenehni nadlog«, slovenska Osvobodilna fronta »ne bi smela postati dejanska nevarnost za varnost razen, če bi se zdelo, da grozi invazija.« Koncesije v prid »razumnim slovenskim zahtevam in pravicam« so naredile, »da je velika večina slovenskogovorečega prebivalstva zelo zadovoljna in ne zahteva nič več kot perpetuacijo tega dobronamernega režima.«²⁹

O'Neill je kmalu zapustil nemški oddelek. Z njegovim odhodom bi ideja lahko zamrla. Toda ni bilo tako. V začetku julija jo je za kratek čas obnovil John Colville iz južnega oddelka.

²⁴ Ibid., str. 158/159.

²⁴ Ibid., str. 161/162 in op. 22 na tej strani – Prisoner of War and Displaced Persons Division, 1 August 1946, DPDI P(46)15, 1. August, DPDI/M(46)35, 13 August 1946, FO 1007/152/153.

²⁵ Ibid., str. 159.

²⁶ Ibid.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid.

Colvilla so predvsem pritegnile propagandne prednosti predlaganega plebiscita, ki bi otopile vsakršno obnovljeno jugoslovansko propagando. Predlagal je ponudbo jugoslovanski vladi za izmenjavo, ki bi jo spremljalo svobodno in tajno glasovanje: »Lahko rečemo, da nobeden od teh ukrepov ne bi prinesel nobenih praktičnih rezultatov. Mislim pa, da bi bili rezultati pomembni s propagandnega vidika in bi pomenili učinkovit odgovor na agitacijo, ki bi jo za notranjo rabo kaj lahko začeli, ko bodo Tito in njegovi svetovalci spoznali, da nimajo nobene možnosti, da bi prepričali mirovno konferenco, naj se vrne k odločanju o Trstu.«³⁰

Toda tudi njega so drugi uradniki zavrnili. Culis je sicer menil, da je »... to ideja, ki jo moramo imeti v rokavu,« toda ostal je skeptičen do njene realizacije. Njegovo zadržanost ali boljše zavračanje je podprl tudi O'Neillov naslednik Bernard Burrows, ki je bil prepričan, da bi realizacija ideje prinesla več škode kot koristi: »Vsekakor bi bilo zaželeno rešiti se slovenskega prebivalstva na Koroškem in enkrat za vselej odpraviti osnovo (v mislih je imel izničenje slovenske manjšine v Avstriji, op. p.) za jugoslovanske zahteve po meji na tem območju. Vendar mislim, da je jasno, da bi škoda pri sprožanju tega vprašanja sedaj zdaleč preseгла prednosti. Jugoslovani v zadnjem času niso obnovili svojih zahtev po reviziji meje. Njihova propaganda o obravnavi Slovencev v Avstriji je občasno utrujajoča, ... (vendar) ko enkrat priznamo, da je plebiscit potreben, s tem impliciramo, da meja ni zadovoljljiva, in bo veliko težje nasprotovati jugoslovanskim mejnim zahtevam v prihodnosti.«³¹

Ideja je bila pokopana. Zavezniška komisija za Avstrijo je v zaupnem poročilu o »Naselitvi Volksdeutscherjev v Avstriji« z 1. avgusta 1946, v katerem so bili navedeni predlogi in izdelane smernice za reševanje problema »Volksdeutscherjev« v Avstriji, to tudi potrdila. Med dejavniki, ki jih je bilo po njenem mnenju treba upoštevati pri reševanju tega vprašanja, je bil naveden tudi dejavnik d): »Britanska vlada je sklenila opustiti idejo izmenjave prebivalstva med koroškimi Slovenci in Volksdeutscherji, ki so sedaj še v Jugoslaviji. Verjetno bi bilo zelo nespametno upati, da je mogoče ta problem ali le njegov del rešiti s preseljevanjem prebivalstva.«³²

Namesto te ideje je britanska vlada ponudila nekaj drugih predlogov za reševanje tega problema, v katerih pa so se neposredno dotaknili tudi problematike »Volksdeutscherjev« iz Slovenije. V prvi vrsti je predlagala, naj avstrijska vlada še bolj širokogrudno vodi politiko »sprejemanja čim večjega števila Volksdeutscherjev, ki so z Avstrijo zgodovinsko povezani.«³³ Dalje so avstrijsko vlado prosili, naj predvidi sprejem tudi »tistih Volksdeutscherjev, ki so še v Jugoslaviji in so povezani z Avstrijo, npr. tistih, ki živijo tesno ob štajerski meji.«³⁴ Zatrjevali so, da ni v pristožnosti avstrijske vlade, reševati problem »Volksdeutscherjev«, bodisi tistih, ki so že v Avstriji ali tistih, ki so še v Jugoslaviji, na ta način, da bo sprejela samo tiste, ki so lahko koristni v gospodarstvu, vsi starejši, invalidi in otroci, pa naj bi bili naseljeni kje drugod. Zapisali so: »Avstrijsko vlado je treba prositi, da prevzame cele skupnosti (ganze Gemeinden), ki so povezane z Avstrijo. To pa naj bi ne onemogočalo, da se lahko napravijo tudi izjeme pri tistih, ki so registrirani nacisti.«³⁵

Sklepno so v zaupnem poročilo poskušali ugoditi tudi nekaterim zahtevam Avstrije. Zapisali so, da se Zavezniška komisija za Avstrijo strinja s tem, da bodo tisti Volksdeutscherji, ki jih avstrijska vlada ne bo sprejela, sčasoma naseljeni v Nemčiji. Sprejetje presežka »Volksdeutscherjev« iz Jugoslavije naj bi bila nujnost za Nemčijo, so trdili. Niso pa mogli avstrijski vladi, zagotoviti, kdaj bodo začeli s preseljevanjem teh »Volksdeutscherjev« v Nemčijo. Zagotavljali so samo, da bodo pozvali Kontrolno komisijo za Nemčijo, da tega problema ne bi spregledala in da naj sprejme sklepe o sprejemu tistih kategorij »Volksdeutscherjev«, ki niso zajeti v načrtu Kontrolne komisije za Nemčijo z dne 21.11.1945.³⁶

³⁰ Ibid., 161.

³¹ Ibid.

³² ÖStA/AdR/BMfaA/II.- Pol./1947 – 35/Österreich 11.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid.

Problem »Volksdeutscherjev« iz Jugoslavije s tem še zdaleč ni bil urejen. Zapisani predlogi in namere britanske ter avstrijske vlade pa so v začetku leta 1947 sprožili neko čisto drugačno akcijo. Jugoslovanska vlada je namreč z noto št. 96 političnega zastopstva FLRJ na Dunaju 15.2.1947 protestirala pri avstrijski vladi, češ da je bilo iz britanskih in nekaterih avstrijskih časopisov mogoče razbrati, da bo avstrijska vlada na južnem Koroškem in na južnem Štajerskem, torej vzdolž jugoslovansko-avstrijske meje, naselila med 120 in 140.000 »Volksdeutscherjev« iz Jugoslavije. »Ker so ti Volksdeutscherji zagrizeni nacisti in pangermanisti,... bo FLRJ smatrala tako dejanje kot akt proti njej, njihova naselitev pa bi pomenila stalno nevarnost za mir in varnost na avstrijsko-jugoslovanski meji,« je zapisano v noti.³⁷

Avstrijska vlada je tako namero zanikala in je nikoli v taki obliki ni uresničila. Res pa je, da je danes najpomembnejše središče nekdanjih »Volksdeutscherjev« iz Slovenije avstrijska dežela Štajerska in njeno glavno mesto Gradec.

Še o nekaterih novih spoznanjih, povezanih z usodo »Nemcev« na Slovenskem po letu 1945

Kot sem zapisal že v članku »Nekaj osnovnih podatkov o usodi nemške narodnostne skupnosti v Sloveniji po letu 1945«,³⁸ začetek izгона »Volksdeutscherjev« iz Slovenije ni natančneje dokumentiran. Zanesljivi podatki govore, da se je to začelo dogajati januarja 1946, memoarski podatki pa postavljajo začetek že v september 1945.³⁹

Najnovejša raziskovanja v dunajskih arhivskih fondih so potrdila memoarske trditve. Iz najdenega poročila dunajske policijske in železniške direkcije z dne 11. oktobra 1945 lahko razberemo ne samo čas prvega transporta, temveč tudi število izgnancev, opisane pa so tudi okoliščine, v katerih so se znašli po prihodu v Avstrijo: »Poročajo,... da na železniški postaji Wilfleinsdorf, okraj Bruck na Leithi, že približno dva tedna stojijo vagoni, v katerih živi 900–1.000 Volksdeutscherjev v komaj verjetnih razmerah in ob popolnoma nezadostni prehrani. Okoliške občine jih ne morejo oskrbovati, z ruske strani pa tudi nič ne ukrejejo v tej smeri. Zato so begunci živlensko odvisni od kruha, ki ostane taboriščnikom iz bližnjega taborišča Kaisersteinbruch in ga ti iz sočutja namenijo beguncem. Zaradi takega položaja so imeli že več kot 20 smrtnih žrtev. Volksdeutscherji so iz Maribora in okolice, od koder so bili izgnani. Na rusko zahtevo so morali obiti angleško cono, prestopiti madžarsko mejo in od tu preko Šopronja nadaljevati pot v Wilfleinsdorf. Zaradi brezupnega položaja beguncev se je dunajska železniška direkcija čutila obvezana, prestaviti te ljudi na dunajski vzhodni kolodvor, da bi lahko s posredovanjem dunajskega socialnega skrbstva (Volkswohlfahrtsamt) po dolgem času spet prišli do toplega obroka...«⁴⁰ Po podobni poti, preko madžarskega Šopronja, so v Avstrijo prišli še nekateri transporti »Volksdeutscherjev« iz Slovenije, zadnji bojda januarja 1946.⁴¹

V pregledanem gradivu avstrijskega zunanjega ministrstva pa smo našli še en drobec, ki morda dodatno potrjuje domnevo, zapisano v prej citiranem prvem članku o »Nemcih« na Slovenskem po letu 1945, objavljenem v ZČ, namreč da je bil del »Volksdeutscherjev« iz Slovenije izgnan tudi v Sovjetsko zvezo. Manjšinski referent urada koroške deželne vlade je aprila 1946 izdelal poročilo o položaju v Mežiški dolini. Potem ko je ugotovil, da so v Mežiški dolini zaprli oziroma poslali v taborišča večino »Volksdeutscherjev«, tiste, ki so še na svobodi, pa strogo nadzirajo, je zapisal: »Govori se, da iz Maribora in drugih krajev, nenehno pošiljajo manjše in

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid.

³⁸ ZČ, 1993, št. 3, str. 439–451.

³⁹ Ibid., str. 443.

⁴⁰ ÖStA/AdR/BMfaA/II. – Pol./1945 – 10/1901 – 2450, Z 2.022 – pol./45.

⁴¹ Ibid. – II.–Pol./1948 – 71/Jugoslawien 9 – L, Pismo Rose Stephenson avstrijskemu zveznemu kanclerju, 3. maj 1948.

večje transporte z neznanim ciljem, domnevno v Rusijo. O nekaterih izgnanih ljudje vedo, da niso več živi.«⁴²

Doslej tudi nismo imeli na voljo besedila takoimenovanega »drugega AVNOJ-skega odloka«, tistega, ki ni bil objavljen v Uradnem listu in ki naj bi govoril o odvzemu državljanstva Nemcem v Jugoslaviji. Sedaj je na voljo vsaj neavtorizirani prevod tega odloka, ki nosi ime »Odluka AVNOJ o oduzimanju gradjanskih prava – Odlok AVNOJ-a o odvzemu državljskih pravic«. Odlok ima tri odstavke in se glasi:

»1. Vse v Jugoslaviji živeče osebe nemškega izvora samodejno izgubijo jugoslovansko državljanstvo in vse državljske pravice.

2. Celotno premoženje in nepremično premoženje oseb nemškega izvora velja za zaplenjeno in samodejno preide v državno last.

3. Osebe nemškega izvora ne smejo zahtevati oziroma izvajati nobenih pravic, niti se ne smejo obračati na sodišča in institucije za svoje osebno ali pravno varstvo.«⁴³

Vsebina je tako povedna, da ni čudno, da prav ta odlok iz Jajca mnogi jemljejo za najbolj ostrega, predstavniki »Volksdeutscherskih« organizacij v tujini pa celo za genocidnega.

Še nekaj o novih spoznanjih na področju terminologije. Tudi v tej razpravi smo že povedali, da nosi izraz »Volksdeutscher« stigma nacizma. V mnogih strokovnih krogih v Nemčiji in Avstriji, pa tudi v političnih krogih časa takoj po vojni in danes, zato zavračajo tako oznako. Sam pa se ji tudi v tej razpravi nisem odpovedal oziroma sem jo ponovno uporabil, vendar v narekovajih. Razlog za to je tale. Avstrijske oblasti so sicer ta izraz po vojni hudo kritizirale in z njim želele označiti le tiste nemškogovoreče pregnance, ki naj bi tendirali k »nemškemu nemštvu« in so jim zavezniki odkazali novo domovino v Nemčiji. Toda tudi one niso mogle mimo njega in ga najdemo v domala vseh uradnih dokumentih.⁴⁴ Res pa je, da si izraza »Staroavstrijec/Altösterreicher« ni izmislila avstrijska vlada šele v memorandumu o položaju nemškogovoreče narodnostne skupnosti v Sloveniji iz leta 1992. Izraz je starejši in ima svoje korenine v času takoj po prvi svetovni vojni. Po drugi svetovni vojni so ga spet uvajali, prav zaradi poudarjanja razlike z drugimi »Volksdeutscherji«. Predvsem na avstrijskem Štajerskem najdemo v tem času organizacije nemškogovorečih beguncev iz Slovenije, ki nosijo v nazivu ime »Spodnjištajerci/Untersteierer« ali »Staroavstrijci/Altösterreicher«.⁴⁵ Avstrijska vlada se je torej zatekla k uporabi tega izraza, da bi tako kot v času takoj po drugi svetovni vojni poudarila vsaj zgodovinsko »avstrijskost« nekdanje nemške narodnostne skupnosti v Sloveniji.

Slej ko prej torej ostaja temeljno spoznanje, da ima katerokoli uporabljeno izrazje močno politično konotacijo in da je zato najbolj korektno ostati pri poimenovanju, ki je bilo najširše uporabljano v času dogajanja, t.j. »Volksdeutscher«, ali pri izrazu, ki je slovenskemu bralcu najbližji, t.j. »Nemec«.

⁴² Ibid., II.–Pol./1946 – 15/Jugoslawien 3.

⁴³ Gre za neavtoriziran prevod iz nemške predloge. Nemško predlogo hrani avtor.

⁴⁴ Glej različne avstrijske statistike: AdR, II.–Pol./1945–1955.

⁴⁵ Več o tem glej: AdR/Bundes Ministerium für Inneres, BMfI – 98.423 – 2/47, Generaldirektion für öffentliche Sicherheit; AdR, II.–Pol./1949 – 119/Staatsvertrag 6, GZ 81.530 – pol./49.

Zusammenfassung

Über das Problem der »Displaced Persons« (D.Ps.) und der jugoslawischen »Volksdeutschen« in Österreich sowie über die britische Idee ihres Austausches gegen die Kärntner Slowenen (1945–1947)

Dušan Nećak

Die Abhandlung gliedert sich inhaltlich in drei Teile, die einander ergänzen und sich mit der Problematik der Displaced persons und »Volksdeutschen« aus Jugoslawien in Österreich in den ersten Jahren nach dem Zweiten Weltkrieg auseinandersetzen (1945–1947).

Der erste Teil enthält eine statistische Beschreibung der behandelten Problematik. Die alliierten, vor allem britischen Besatzungsbehörden, waren unmittelbar nach dem Krieg mit dem großen Problem der Versorgung, Repatriierung und Unterbringung von ungefähr 600 000 Flüchtlingen konfrontiert, die aufgrund der Bestimmungen des Potsdamer Abkommens oder auf anderem Wege nach Österreich kamen. Unter ihnen befanden sich auch ungefähr 100.000 »Volksdeutsche« aus Jugoslawien und knapp 40.000 andere jugoslawische Flüchtlinge, vor allem politische Emigranten. Die Zahl der letzteren nahm seit den ersten glaubhafteren statistischen Darstellungen der österreichischen Behörden im Jahre 1946 bis Anfang der fünfziger Jahre relativ schnell ab, die Zahl der »Volksdeutschen« nahm dagegen einige Zeit zu, dann aber viel langsamer als bei der politischen Emigration ab. Die meisten »Volksdeutschen« aus Jugoslawien wurden in Oberösterreich untergebracht, die meisten politischen Emigranten in der Steiermark. Unter den Flüchtlingen, die sich in Kärnten und in der Steiermark niedergelassen haben, dürften sich viele Flüchtlinge aus Slowenien befunden haben.

Sowohl österreichische als auch britische Besatzungsbehörden versuchten die Probleme, die mit der Ankunft der Flüchtlinge verbunden waren, auf verschiedene Art und Weise zu lösen: durch »Verpflanzung« in andere Staaten, durch Ansiedlung in Deutschland, durch Integration in die österreichische Wirtschaft und Gesellschaft (in erster Linie derer, die aus den Ländern der ehemaligen Monarchie kamen, also auch aus Slowenien), durch Übersiedlung nach Übersee usw. Im Januar 1946 kam der britische Beamte o'Neill auf den Gedanken, in Jugoslawien zurückgebliebene »Volksdeutsche« gegen Kärntner Slowenen auszutauschen. Davon ist im zweiten Abschnitt der Abhandlung die Rede. Die britische Variante einer »ethnischen Säuberung« – zunächst einer plebiszitären, später aber einer zwangsmäßigen – wurde in den höchsten britischen politischen Kreisen nicht besonders ernst genommen, obwohl auf verschiedenen Ebenen darüber gesprochen wurde. Im Sommer 1946 beschloß die britische Regierung, diesen Plan fallen zu lassen, mit dem die Briten sowohl die Kärntner Grenzfrage (unmittelbar vor dem Beginn der Verhandlungen über den Österreichischen Staatsvertrag war der Druck auf eine Grenzänderung seitens Jugoslawiens sehr groß) als auch die Frage der jugoslawischen »Volksdeutschen« hatten lösen wollen. Die Lösung beider Fragen lag im Interesse der österreichischen Behörden.

Im letzten Teil der Abhandlung ist von einigen neuen Erkenntnissen bei der Erforschung des Schicksals der »Deutschen« in Slowenien nach 1945 die Rede. Es wurde das Datum des ersten Transports von »Deutschen« aus Slowenien nach Österreich ermittelt. Auf dem Transport, der im September 1945 über Ungarn nach Österreich gelangte, befanden sich zwischen 900 und 1000 »Deutsche« aus der Umgebung von Maribor. Etwas besser dokumentiert ist auch die Möglichkeit, auch »Deutsche« aus Slowenien zur Zwangsarbeit in die Sowjetunion abzutransportieren. In einer inoffiziellen Übersetzung haben wir in diesem Teil auch den zweiten, unveröffentlichten Erlaß des AVNOJ (das jugoslawische Kriegsparlament) vom 21.11.1944 veröffentlicht, der vom Entzug des Staatsbürgerrechtes bei Deutschen in Jugoslawien handelt. Am Ende berühren wir auch einige terminologische Fragen, setzen uns mit den Motiven auseinander, von denen sich die heutige österreichische Politik leiten ließ bei ihrem Entschluß, zur Bezeichnung »Altösterreicher« zurückzugreifen, und begründen, warum wir wieder den Ausdruck »Volksdeutscher« bzw. »Deutscher« verwenden.

O čem smo pisali v Zgodovinskem časopisu ...

... pred štirimi desetletji?

Kake večje študije, kjer bi se v celoti obravnaval gospodarski pomen Brskova v srednjem veku, doslej še nimamo. Največ vesti o Brskovu najdemo pri Konstantinu Jirečku in Gregorju Čremošniku. Ostali zgodovinarji, ki so se ukvarjali s preteklostjo Brskova, ga obravnavajo predvsem z vidika historične geografije. Vse do leta 1891 v naši historiografiji ni bilo znano, kje je pravzaprav ležalo to pomembno rudarsko in trgovsko mesto Srbije. Šele tedaj je bilo ugotovljeno, da se je srednjeveško naselje in stari grad s tem imenom nahajalo v bližini Mojkovca na reki Tari.

(Ignacij Voje, Brskovo in vrednost srebra v srednjem veku, ZČ 10–11, 1956–1957, str. 285)

... pred tremi desetletji?

V drugi polovici šestdesetih let 19. stoletja so postale Domžale središče slamninarske industrije v habsburški monarhiji. 1866 je Avstrija izgubila Benečijo in že jeseni je skupina tirolskih podjetnikov zaradi carinskih ovir pri izvozu slamninkov opustila svojo tovarno v Marostiki ter ustanovila v Domžalah podjetje Ladstatter, Oberwalder & Comp. Na njeno odločitev je vplivala predvsem razširjenost slamninarske domače obrti v Domžalah, v Mengšu ter v njuni okolici, v Moravški dolini in v Črnem grabnu, ki je lahko dajala industriji polizdelke – kite in priučeno delovno silo.

(Miroslav Stiplovšek, Strokovne organizacije slamninarskega delavstva (1907–1922), ZČ 19–20, 1965–1966, str. 365)

... pred dvema desetletjema?

V kulturnem pogledu ni bilo za čas, ki ga opisujemo, zaslediti za območje črnske župnije kakega vidnejšega napredka, nasprotno, zaradi oddaljenosti kmetij je trpel obisk otrok pri nedeljskem pouku. Videli smo, da je moral škofijski ordinariat po izvršeni vizitaciji župnije naročiti vikarju v Črni, naj očetom tistih otrok, ki so bili zreli za pouk, naroči, da bodo svoje otroke bolj redno pošiljali k pouku.

(Anton Svetina, Prispevki k zgodovini Črne in Vogrč na Koroškem, ZČ 30, 1976, št. 3–4, str. 309)

... pred desetletjem?

Leta 1848 so Slovenci prvič dobili možnost, da na zakonski osnovi posežejo v politično življenje v cesarstvu. Med revolucijo je bil sestavljen prvi slovenski politični program – program Zedinjenje Slovenije, pojavili so se novi slovenski časopisi in nastala prva narodna društva. Udeležba Slovencev pri volitvah v prvi avstrijski državni zbor, v frankfurtski parlament, v deželne zборе in njihovo aktivno delovanje v teh telesih je postalo ena od bistvenih oblik njihove pritegnitve k političnem življenju monarhije.

(Ljuba A. Velidova, Volitve v avstrijski državni zbor v slovenskih deželah v letu 1848, ZČ 40, 1986, št. 4, str. 431)

To in še mnogo drugega zanimivega branja počcite v starejših zvezkih Zgodovinskega časopisa, ki jih vse dobite na upravi ZČ!

Matjaž Klemenčič

Izseljenske skupnosti in ustanavljanje novih držav v vzhodni Srednji Evropi: primer Slovencev

Razširjeno predavanje na okrogli mizi »Izseljenske skupnosti in ustanavljanje novih držav v vzhodni Srednji Evropi« na Svetovnem kongresu zgodovinskih ved v Montrealu, 2. septembra 1995.

(2. del)

5. Delovanje slovenskih izseljencev v prekomorskih državah (izven ZDA)

Ideja o samostojni Sloveniji je bila po drugi svetovni vojni podobno kot v ZDA razširjena tudi med pripadniki slovenske politične emigracije v ostalih prekomorskih državah, še zlasti pa v Kanadi in Argentini.

V Kanadi se je ideja o samostojni Sloveniji pričela hitreje širiti po juniju 1948, ko se je v to državo priselilo večje število stražarjev in članov Slovenske dijaške zveze, ključni osebnosti pa sta bili dr. Janko Pajk ter dr. Rudolf Čuješ. Tudi v Kanadi so organizirali Slovensko narodno zavezo, ki je, kot smo že omenili, v Torontu od leta 1954 naprej izdajala časopis *Slovenska država*.¹

Ideja o samostojni slovenski državi je imela veliko privržencev tudi med pripadniki slovenske politične emigracije v Argentini. Glavni organizatorji slovenskega državnega gibanja so bili Pavle Verbič, Tine Duh in Jože Kessler. Simpatizerji tega gibanja so leta 1952 organizirali v Buenos Airesu društvo Dom, naslednje leto pa tudi pričeli izdajati revijo *Slovenska pot*. Leta 1965 je del slovenske emigrantske skupnosti v Argentini, ki je propagiral slovensko državno gibanje, pričel izdajati časnik *Smer v slovensko državo*, ki se je po letu 1985 združil s časopisom *Slovenska država* iz Toronta v Kanadi. Omenimo naj še, da se je skupina političnih emigrantov, ki se je zavzemala za slovensko državo (zlasti bivši časnikarji *Slovenskega Doma* kot na primer Ruda Jurčec in Jože Kessler), trdno oklepala te ideje, zato se ni strinjala z dr. Cirilom Žebotom, ki je po njihovem mnenju predvideval, »da lahko slovenska država pripada le kaki evropski zvezi držav.« Ruda Jurčec je pričel leta 1962 v Buenos Airesu izdajati kulturno-literarni časopis *Novi časi*, leta 1969 pa je postal glavni urednik časopisa *Sij slovenske svobode*, ki je jasno izražal slovenski državni program. Omenimo naj še, da sta bila med sodelavci tega časopisa še Marko Javornik iz ZDA in dr. France Dolinar iz Rima.²

Razen zgoraj navedenih časopisov in publikacij so pripadniki slovenske politične emigracije občasno izdajali tudi najrazličnejše druge brošure ter programe o tem, kako naj bi delovala nova slovenska država.³

Politična aktivnost pripadnikov slovenske politične emigracije pa je po letu 1954, podobno kot v ZDA, tudi v Argentini in Kanadi pričela počasi zamirati ali pa nadaljevati delo v spremenjeni

¹ Bogdan Novak, *Geneza slovenske državne ideje ...*, 302.

² *Ibid.*, 302.

³ *Ibid.*, 295-307; in kot na primer: Program Slovenske ljudske stranke. *Slovenija – glasilo Slovenske krščanske demokracije*, leto 5, št. 8. (priloga *Ameriške domovine*, leto 54, št. 179). Cleveland, 20. septembra 1954, str. 1.

obliki. Tako vse do konca 80-ih let med slovenskimi izseljenci ne naletimo na nove pobude ali poglede glede nadaljnjega razvoja Slovenije kot države.⁴

Šele po smrti Josipa Broza Tita leta 1980, še zlasti pa ob velikih političnih spremembah v državah vzhodne Srednje Evrope in nekdanji Sovjetski zvezi na prelomu iz 80. v 90. leta, je prišlo do korenitejših sprememb v političnem delovanju med slovenskimi izseljenci, predvsem pa v njihovem odnosu do stare domovine. Slovenski izseljenci iz vsega sveta (razen iz ZDA), še posebej tisti iz Kanade, Avstralije ter zahodnoevropskih držav, so se organizirali v Svetovnem slovenskem kongresu, to je v organizaciji, ki so jo po zgledu Židov organizirali kot inštitucijo civilne družbe z namenom združitve slovenskih organizacij po vsem svetu, ne glede na njihovo politično prepričanje. Po posameznih evropskih državah, kjer žive Slovenci kot avtohtone manjšine ali kot zdomci, so bile organizirane posebne konference tega Kongresa. Svetovni slovenski kongres je imel tudi svoj poseben odbor, ki ga je v času vojne za Slovenijo vodil Bojan Brezigar iz Trsta. Zlasti pomembna je bila takrat politična ideološka neopredeljenost Kongresa. Ena njegovih najpomembnejših akcij v tem obdobju je bila kampanja za priznanje neodvisnosti Slovenije, ki jo je Kongres, oziroma njegove konference po vseh državah, razen v ZDA, organiziral v času od 26. junija do 8. oktobra 1991, oziroma do 15. januarja 1992.

V **Kanadi** je Konferenca Slovenskega kongresa za Kanado zrasla iz odbora za pomoč žrtvam poplav v Sloveniji, tako da je v njej sodelovala večina kanadsko-slovenskih organizacij. V okviru te konference so Slovenci poleti in jeseni leta 1991 sami ali skupaj s hrvaškimi izseljenci organizirali več zborovanj v podporo slovenski neodvisnosti. Tako so junija 1991 organizirali zborovanje v Torontu pred parlamentom zvezne države Ontario, kateremu je prisostvovalo okrog 3.000 ljudi.⁵ Mesec dni po razglasitvi slovenske samostojnosti, 24. julija so se Slovenci ponovno zbrali v središču Toronta pred mestno hišo, kjer je slovenska mladina organizirala mirovno prireditev, na kateri so z govori, s petjem in z molitvami počastili spomin na žrtve jugoslovanske agresije na Slovenijo.

Meseca julija je bila v cerkvi v Torontu tudi posebna maša za domovino, ki jo je daroval torontski nadškof slovenskega porekla, dr. Alojzij Ambrožič; pri maši se je zbralo okrog 2.000 Slovencev in Hrvatov. V svojem govoru je nadškof poudaril, da bi moral svet podpreti neodvisni državi Slovenijo ter Hrvaško in izjavil, »da kadar se taki narodi odločajo, da bodo v svoji hiši sam svoj gospodar in pokažejo sposobnosti politične suverenosti, bi morale biti njihove odločitve sprejete in spoštovane.«⁶

Podobno izjavo v podporo neodvisni Sloveniji je dal nadškof Ambrožič tudi časopisu *Toronto Star*, kjer je med drugim povedal: »Slovenci ne škodujejo nikomur, če hočejo biti ne samo avtonomni, pač pa tudi samostojni. Menim, da je omejitev osebne svobode zaradi bojazni, da bi prišlo do etničnih izbruhov, kontraproduktivna. Etnična homogenost Slovenije je poroštvo, da v samostojni Sloveniji ne bo spopadov med manjšino in večino.« Slovenski duhovniki s torontskim nadškofom na čelu so tudi pisno protestirali pri kanadski vladi in pozvali ministrskega predsednika Briana Mulroneya in ministrico za zunanje zadeve, Barbaro McDougall, naj Kanada uradno prizna suvereno Republiko Slovenijo. Podobna protestna pisma je kanadski vladi poslalo na tisoče slovenskih izseljencev. Za rešitev slovenske krize pa so se zavzeli tudi nekateri vladni poslanci.⁷

Vojna v Sloveniji je zalotila Slovence v Kanadi nepripravljene na te dogodke, saj niso imeli na razpolago nobenega komunikacijskega sredstva, ki bi kanadsko javnost obveščalo o resničnih dogodkih v Sloveniji. Poleg tega je bila večina članov Vseslovenskega odbora, ki je v južnem Ontariu skrbel za meddruštveno koordinacijo, takrat v Sloveniji. Tako je večji del organizacijskega bremena padlo na Jožeta Slobodnika, predsednika Slovenske gospodarske zbornice, ki je poskrbel,

⁴ Bogdan Novak, *Geneza slovenske državne ideje ...*, 303.

⁵ Manifestacija v Kanadi. *Svobodna Slovenija*, leto 44, št. 31. Buenos Aires, 15. avgusta 1991, str. 2; Množične demonstracije zdomskih Slovencev. *Slovenska država*, leto 42, št. 6-7. Toronto, junij-julij 1991, str. 4.

⁶ Kanadski Slovenci pomagajo domovini. *Nedeljski dnevnik*, šte. 223. Ljubljana, 8. avgusta 1991, str. 7.

⁷ Ibid.

da so se Slovenci v južnem Ontariu kar najhitreje organizirali. Pomembno vlogo pri obveščanju in organiziranju Slovencev iz Kanade za pomoč domovini so odigrali tudi slovenski duhovniki iz Toronta in Hamiltona, ki so bili tudi med pobudniki ustanovitve »Sklada za pomoč Sloveniji« in različnih drugih akcij. Cerkev je dala na razpolago tudi svoje prostore, kjer je od 2. junija dalje deloval Slovenski informacijski center, ki je bil ustanovljen kot pododbor Vseslovenskega odbora. Slovenski podjetniki so pisarno premili s telefonom, telefaksom in računalnikom, za tekoče vsakodnevno delovanje pa je skrbela ekipa prostovoljcev. Vodstvo informacijskega centra je prevzel Leander Škof, za obveščanje kanadskih medijev pa je bila zadolžena Dorothy Lenarčič.⁸

Z ozirom na veliko materialno škodo, ki jo je Slovenija utrpela v prvih julijskih dneh, so tudi kanadski Slovenci uvideli, da samo moralna podpora domovini ne zadostuje. Tako so že 2. julija v okviru Vseslovenskega odbora ustanovili poseben odbor za zbiranje finančne pomoči domovini. Vodstvo tega odbora je prevzel podjetnik Viktor Zenkovič, pomagala pa mu je vrsta rojakov ter različna slovenska društva in organizacije iz vse Kanade. Tako se je do konca julija nabralo v skladu že za okrog 300.000 kanadskih dolarjev pomoči. Ta velik odziv na akcijo za pomoč domovini je dokaz, da so tudi slovenski izseljenci, ki so živeli po vsej Kanadi, bili pripravljeni za svobodno in neodvisno Slovenijo marsikaj žrtvovati.⁹

V zvezi z zahtevami kanadskih Slovencev po priznanju slovenske neodvisnosti s strani Kanade naj omenimo še predsednika Kanadske konference Svetovnega slovenskega kongresa Staneta Kranjca, ki je kanadski zunanji ministrici Barbari McDougall ter kanadskemu ministrskemu predsedniku Brianu Mulroneyu napisal veliko pisem, v katerih jih je seznanjal s položajem v Sloveniji in zahteval priznanje neodvisnosti s strani Kanade. Korespondenca med njimi je potekala od junija 1991 do 15. januarja leta 1992, torej do kanadskega priznanja Slovenije kot neodvisne države.¹⁰ Ko danes prebiramo ta pisma, lahko ugotovimo, da so jih visoki kanadski uradniki, vključno z ministrico Dougallovo jemali zelo resno, morda celo resneje od svojih ameriških kolegov, saj so njihovi odgovori kazali veliko zanimanje za dogajanja v Sloveniji. To je nenazadnje razvidno tudi iz dejstva, da je Kanada priznala Slovenijo skupaj z državami Evropske Unije že 15. januarja 1992.

Podobno delo je bilo opravljeno tudi s strani Slovencev, ki živijo v **Argentini**. V tem času so se tudi ti združili v pomoči svoji stari domovini. Omenimo naj, da so se v Argentini takrat prvič v neki skupni akciji srečali slovenski izseljenci ter njihovi potomci, ki so se izselili iz domovine v obdobju med obema vojnama (levičarsko usmerjeni Slovenci iz Primorske, ki so bežali pred fašizmom v tedanji Italiji) in pripadniki slovenske politične emigracije, ki so se v Argentino odselili iz Slovenije po drugi svetovni vojni. Predstavniki argentinsko-slovenskih organizacij (Rudolf Smersu, predsednik Slovenskega narodnega odbora, dr. Marko Kremžar, načelnik Slovenske ljudske stranke v zdomstvu) so že 26. junija 1991 poslali čestitke in podporo ob razglasitvi slovenske neodvisnosti predsedniku slovenskega parlamenta dr. Francetu Bučarju in predsedniku slovenske vlade Lojzetu Peterletu.¹¹ Istočasno je Slovenski narodni odbor ob

⁸ Ibid.

⁹ Ibid.

¹⁰ Pismo Stana Kranjca (Kranjca) Brianu Mulroneyu z dne 3. septembra 1991; pismi Stana Kranjca Barbari McDougall z dne 18. novembra 1991 in 9. decembra 1991; pismo Barbare McDougall Stanu Kranjcu 20. maja 1992; pisma Leandra V. Skofa Barbari McDougall 3. julija 1991, 3. septembra 1991, 27. septembra 1991, 4. oktobra 1991 in 19. oktobra 1991; McDougall Underlines Support for CSCE Position on Yugoslavia, Press Release Secretary of State for External Affairs No. 155; pismo Barbare McDougall Leandru V. Skofu 20. avgusta 1991; pismi Leandra V. Skofa Brianu Mulroneyu 3. julija 1991 in 21. septembra 1991; pismo Williama S. Pavliča Barbari McDougall 4. decembra 1991; pismo Stephena S. Pavliča in Williama S. Pavliča Yves Fortieru, šefu stalne misije Kanade pri Združenih narodih v New Yorku; pismo Williama S. Pavliča in Stephena S. Pavliča Rolandu Fournesu, generalnemu konzulu Zvezne republike Nemčije v Torontu 20. januarja 1992; pismo Stephena S. Pavliča in Williama S. Pavliča Patricku Boyerju, pismo Patricka Boyerja Williama S. Pavliču in Stephenu S. Pavliču. Arhiv Kanadsko slovenskega kongresa, kopije v lasti avtorja.

¹¹ Pismo predsednika SNO Rudolfa Smersuja predsedniku Skupščine Republike Slovenije dr. Francetu Bučarju z dne 26. junija 1991; pismo načelnika SLS v zdomstvu dr. Marka Kremžarja predsedniku Skupščine Republike Slovenije dr. Francetu Bučarju z dne 26. junija 1991; pismo predsednika SNO Rudolfa Smersuja predsedniku Izvršnega sveta

slovenski samostojnosti podal sklepno izjavo, v kateri je izrazil zadovoljstvo nad razglasitvijo neodvisnosti Republike Slovenije, za katero se je Slovenski narodni odbor zavzemal že ves čas »zdomstva«, hkrati pa so izrazili prepričanje, »... da bo slovenska demokratična oblast nekoč priznala pomembnost dela, ki ga je za širjenje slovenskih interesov v svetu opravila politična emigracija. To so temelji slovenske prisotnosti v svetu, ki so lahko za naš narod srečna posledica velike nesreče. Od modrosti slovenskih državnikov je odvisno, da se ta enkratna priložnost za narod ne izgubi. ... Naloga Slovenskega narodnega odbora je opravljena in podpisani s to izjavo zaključujemo skoraj pol stoletja njegovega delovanja ...¹²

Slovenci v Argentini so med 25. junijem in 19. julijem 1991 pripravili več manifestacij v podporo slovenski neodvisnosti, napisali številne članke v argentinske časnike ter posredovali večje število radijskih in televizijskih vesti. Pred palačo argentinskega Kongresa so 10. julija razdelili 10.000 brošur o neodvisni Sloveniji ter pripravili več kulturnih manifestacij.¹³ Omembe vredna je tudi dejavnost Slovencev v Mendozi, kjer so v enourni oddaji »Radia Nationale« že 1. junija leta 1991 argentinsko javnost seznanili s slovensko željo po neodvisnosti. Poleg tega so 30. junija v lokalnem časopisu *Giario los Andes* objavili daljši članek z naslovom »E Slovenia, su historia y sus anhelos«. 28. junija je isti časopis objavil tudi kratko izjavo »Društva Slovencev iz Mendoze«, ki so branili pravico Slovencev do samoodločbe. 6. julija so pripravili manifestacijo, na kateri so razdelili 2.000 letakov, 3. julija pa jih je sprejel generalni tajnik mendoške vlade dr. Louis Abrego.¹⁴

Ob vseh akcijah slovenskih izseljencev v Argentini lahko rečemo, da so bila njihova prizadevanja za priznanje Slovenije zelo uspešna, saj je bila Argentina ena prvih držav, ki je priznala neodvisnost Slovenije. Pomembno vlogo v prizadevanjih za priznanje neodvisnosti s strani argentinske vlade je slovenski izseljenski skupnosti v Argentini v svojem priznalnem pismu priznal tudi minister dr. Janez Dular.¹⁵ Ob tem naj navedemo, da je bilo ob priznanju slovenske neodvisnosti v slovenskih naselbinah v Argentini organiziranih več prireditev.¹⁶

Izjemno požrtvovalno so se v borbo za priznanje Slovenije vključili tudi izseljenci slovenskega porekla v **Avstraliji**. Ti so na prošnjo tedanjega ministra brez listnice v slovenski vladi, zadolženega za Slovence po svetu, dr. Janeza Dularja brez oklevanja podprli Slovence v domovini v njihovih prizadevanjih za neodvisnost Republike Slovenije in v dneh od 10. do 23. decembra, podobno kot ostali izseljenci slovenskega porekla po vsem svetu, poslali številna pisma v podporo slovenskemu plebiscitu.¹⁷

Že 27. januarja leta 1991 so se Slovenci v Avstraliji pridružili tamkajšnjim Hrvatom ter kosovskim Albancem in sodelovali na demonstracijah proti razmeram v stari domovini, ki so potekale v Melbournu, Sydneyju in Canberri.¹⁸ Maja 1991 so se predstavniki Avstralske-slovenske konference Svetovnega slovenskega kongresa ter predstavniki hrvaške in makedonske skupnosti v Avstraliji sestali z ministrskim predsednikom avstralske vlade Bobom Hawkom. Na tem srečanju

Republike Slovenije Lojzetu Peterletu z dne 26. junija 1991 (vse *Arhiv SIM*); Pismo dr. Marka Kremžarja, načelnika SLS v zdomstvu, predsedniku Izvršnega sveta Republike Slovenije Lojzetu Peterletu z dne 26. junija 1991. *Svobodna Slovenija*, leto 44, št. 24. Buenos Aires, 27. junija 1991, str. 2.

¹² Samostojna država Slovenija je bila proglašena 25. junija 1991 ob 20,30: Sklepna izjava Slovenskega narodnega odbora ob slovenski državni samostojnosti. *Svobodna Slovenija*, leto 44, št. 24. Buenos Aires, 27. junija 1991, str. 1.

¹³ Kako smo pomagali Sloveniji: Pregled opravljenega dela med argantinsko javnostjo med 25. junijem in 19. julijem 1991. *Svobodna Slovenija*, leto 44, št. 29. Buenos Aires, 1. avgusta 1991, str. 1.

¹⁴ Kronika o delovanju mendoške slovenske skupnosti ob dogodkih po proglasitvi neodvisnosti Slovenije. *Svobodna Slovenija*, leto 44, št. 31. Buenos Aires, 15. avgusta 1991, str. 4.

¹⁵ Pismo dr. Janeza Dularja, ministra za Slovence po svetu, slovenskim rojakom in rojakinjam v Argentini, z dne 16. januarja 1992. *Svobodna Slovenija*, leto 45, št. 3. Buenos Aires, 23. januarja 1992, str. 2.

¹⁶ Prireditvi ob mednarodnem priznanju RS v Barilochah. *Svobodna Slovenija*, leto 45, št. 4. Buenos Aires, 30. januarja 1992, str. 2.

¹⁷ *Naša bitka za Slovenijo – Avstralija* (ured. Stanka Gregorič). Melbourne 1995, str. 13.

¹⁸ *Ibid.*, 14.

sta slovensko izseljensko skupnost zastopala predsednik Avstralske-slovenske konference Svetovnega slovenskega kongresa Marjan Kovač ter vodja slovenskega informacijskega urada v Sydneyu Alfred Breznik, katerima je Hawke izrazil svojo zaskrbljenost zaradi dogodkov v Jugoslaviji in upanje, da ne bo prišlo do nadaljnega prelivanja krvi. Pogovarjali so se tudi že o morebitnih reakcijah avstralske vlade v primeru slovenske razglasitve neodvisnosti, ob čemer je avstralski ministrski predsednik tudi obljubil, da bo Avstralija skupaj z drugimi državami v ospredju prizadevanj za uresničitev demokratičnih principov.¹⁹

Ob agresiji jugoslovanske armade na Slovenijo konec junija leta 1991 so se tudi avstralski Slovenci organizirali in pripravili številne proteste. Prvega so že 28. junija 1991 pripravili skupaj s hrvaško izseljensko skupnostjo pred zgradbo avstralskega parlamenta, kjer je med drugimi spregovoril tudi Srečko Falež, predsednik odbora Svetovnega slovenskega kongresa za Canberro. Delegacijo Slovencev in Hrvatov je takrat, ob odsotnosti avstralskega sekretarja za zunanje zadeve, sprejel John Douth, sekretarjev osebni tajnik. Ker je avstralske Slovence tedaj tudi skrbela varnost njihovih delegatov, ki so se udeležili seje Svetovnega slovenskega kongresa v Ljubljani, so o tem obvestili šefa vzhodnoevropskega oddelka zunanjega ministrstva Avstralije Ronalda Pitcha. Le-ta jim je za zavarovanje avstralskih delegatov na ljubljanski konferenci zagotovil sodelovanje avstralske ambasade. Razen tega je delegacija avstralskih Slovencev obiskala tudi ambasado ZDA in ambasado Evropske skupnosti. V ameriški ambasadi je slovensko delegacijo sprejel njen drugi sekretar Robert Carlson. Ta je v svojem nagovoru poudaril, da je ameriški državni sekretar s svojimi znanimi izjavami ob sprejemu predsednikov jugoslovanskih republik vzpodbudil napad jugoslovanske armade na Slovenijo in da naj bi zato ZDA bile odgovorne za ustavitev nasilja v Sloveniji. Gospod Carlson je tudi obljubil, da bo pisma predstavnikov slovenskih izseljencev poslal svojim predpostavljenim v Washington. Na ambasadi Evropske skupnosti pa je delegacijo Slovencev in Hrvatov sprejel ambasador Roul Jurgenson. Tudi njemu so izročili pismo s podobno vsebino. O vseh omenjenih obiskih slovenskih ter hrvaških predstavnikov izseljencev ter o dogodkih v Sloveniji sta lokalni radio in televizija v Canberri veliko poročala.²⁰

Tudi Slovenci v Melbournu, Adelaidu, Sydneyu in v Queenslandu so pripravili več demonstracij, na katerih so zahtevali priznanje svobodne in neodvisne Slovenije. Hkrati so poslali tudi na tisoče pisem avstralskemu ministru za zunanje zadeve s sledečo vsebino: »*Jaz, avstralski državljan slovenskega porekla, sem globoko zaskrbljen spričo zadnjih dogodkov v Sloveniji in vas z vsem spoštovanjem prosim, da izrazite svoje nezadovoljstvo z akcijami, ki jih je proti Sloveniji sprožila jugoslovanska vlada.*«²¹

15. julija leta 1991 je Marjana Kovača, predsednika Avstralske-slovenske konference Svetovnega slovenskega kongresa skupaj s sestavljalcema 40 strani dolge peticije, ki je opravičila zahteve Slovenije po njeni samostojnosti, Sherill O'Connor-Šraj (soprogo avstralskega Slovence Pavleta Šraja) ter odvetnikom in sodnim advokatom za mednarodno pravo Garryjem Moorem, sprejel minister za zunanje zadeve Avstralije senator Gareth Evans. Evans je že tedaj ugotavljal, da so se dogodki na področju tedanje Jugoslavije še zlasti pa na področju Slovenije obrnili v povsem novo smer in jih ne bo mogoče preusmeriti. Izjavil je, da Avstralija ne more prehitevati dogodkov, ki jih je povzročila Brionska deklaracija, po kateri je Slovenija za tri mesece zamrznila nadaljnje izvajanje svoje neodvisnosti, vendar pa bo še naprej temeljito spremljala vsa dogajanja.

Kako so na te aktivnosti slovenskih izseljencev v Avstraliji pa tudi drugod po svetu gledali v Sloveniji, nam najlepše ponazarja izjava tedanjega ministra za informiranje pri Vladi Republike Slovenije Jelka Kacina iz julija 1991, v kateri je med drugim zapisal:

Ko govorim o naših izseljencih po svetu, moram reči, da smo imeli v teh dneh nemogoče veliko število klicev, pisem in telefaksov, v katerih nas izseljenci sprašujejo, kaj naj še storijo in na kakšen način naj storijo, oziroma nas obveščajo, kaj vse so že storili.

¹⁹ Ibid., 20.

²⁰ Ibid., 20.

²¹ Ibid., 54.

*Ob tej priložnosti bi se rad v imenu predsedstva, vlade in skupščine Republike Slovenije vsem skupaj zahvalil za njihov velik, pa čeprav morda mislijo, majhen prispevek. Pri slabih dveh milijonih Slovencev je prispevek vsakega posameznika izredno velik in če je ta prispevek v tujini, to velja še toliko bolj.*²²

Po brionskem sestanku so avstralski Slovenci nadaljevali s svojimi prizadevanji za priznanje Republike Slovenije. Pri tem svojem delu so iskali podporo zlasti pri opozicijskih poslancih avstralskega parlamenta. Tako je 22. avgusta 1991 senat avstralskega parlamenta sprejel zahtevo po odpoklicu avstralskega ambasadorja v Jugoslaviji na pogovore o priznanju novih neodvisnih držav na tleh razpadajoče države. Pri razpravi o Jugoslaviji v avstralskem parlamentu od 15. do 23. avgusta 1991 so bili navzoči tudi predstavniki slovenskih in hrvaških izseljencev.²³ Istočasno so predstavniki Avstralske konference Svetovnega slovenskega kongresa poslali peticijo ministrskemu predsedniku Bobu Hawkeju in članom avstralskega parlamenta z zahtevami po priznanju Slovenije,²⁴ hkrati pa so tudi zbrali 266.875 avstralskih dolarjev pomoči za Slovenijo.

Oktobra 1991 je slovensko delegacijo, v kateri so bili Marjan Kovač, Elica Rizmal in Cvetko Falež, sprejel avstralski ministrski predsednik Bob Hawke, ki je med drugim tudi omenil, da bo Avstralija med prvimi državami, ki bodo priznale Slovenijo.²⁵ To se je potem tudi zares zgodilo, saj je Avstralija priznala Slovenijo že 16. januarja 1991, to je skoraj istočasno z državami Evropske skupnosti. Ob tem naj omenim še pismo, ki ga je dr. Janez Dular 16. januarja poslal Marjanu Kovaču, v katerem je potem, ko se je avstralskim Slovincem zahvalil za »velikansko delo, ki so ga opravili«, med drugim tudi zapisal:

»Ni si mogoče predstavljati, da bi avstralska vlada že kar »v prvem valu« (sic.) priznala Slovenijo brez vašega prizadevanja za intenzivno informiranje avstralske javnosti, oblastnih organov in pomembnih vladnih osebnosti o resničnih razmerah Slovenije in o upravičenosti našega boja za osamosvojitve. Doseženi uspeh naj Vam bo v zadoščanje pa tudi v spodbudo za nadaljnje ohranjanje in krepitev slovenskega kulturnega izročila v Avstraliji in za tesnejšo povezanost med Avstralijo in Slovenijo.«²⁶

V prizadevanjih za priznanje slovenske neodvisnosti so bili aktivni tudi slovenski izseljenci na **Novi Zelandiji**, ki so julija 1991 naslovili pismo na novozelandsko vlado in na predsedujočega Evropske skupnosti Hansa van der Broeka; izrazili so željo za priznanje neodvisnosti in samostojnosti Republike Slovenije.²⁷ Pismo z enakimi zahtevami so oktobra 1991 poslali tudi novozelandskemu ministru za zunanje zadeve Donu McKinnonu. Le-ta jim je v svojem odgovoru zagotovil, da bodo bodoče akcije njegove vlade glede priznanja nekdanjih jugoslovanskih republik kot neodvisnih držav »konsistentne z akcijami celotne Evropske skupnosti«.²⁸

V borbo za priznanje slovenske države se je vključila tudi skupina Slovencev iz **Južnoafriške republike**, ki se je z zahtevo po priznanju Slovenije obrnila med drugim tudi na vlado te države.²⁹

²² Ibid., 52.

²³ Ibid., 57-60.

²⁴ Ibid., 64.

²⁵ Ibid., 64.

²⁶ Ibid., 76.

²⁷ Peticióni Slovencev iz Nove Zelandije. *Delo, leto 33, št. 173*. Ljubljana, 26. julija 1991, str. 2.

²⁸ Pismo zunanjega ministra Nove Zelandije Dona McKinnona Antonu Pavelicu z dne 21. oktobra 1991. (*Arhiv SIM*).

²⁹ Pismo Jožeta Vogelnika uredništvu Rodne grude z dne 5. julija 1991; pismo predsednika Slovenske izseljenske matice dr. Mirka Juraka Jožetu Vogelniku z dne 29. julija 1991. (*Arhiv SIM*).

6. Delovanje slovenskih izseljencev v zahodnoevropskih državah za priznanje Slovenije

V borbo za priznanje neodvisnosti Slovenije so se, podobno kot slovenski izseljenci v prekomorskih državah, vključili tudi slovenski izseljenci iz vseh zahodnoevropskih držav in tudi konference Svetovnega slovenskega kongresa po teh državah so delovale na podoben način. Pri tem je zanimivo predvsem, da so od vlad Avstrije ter Nemčije³⁰ dobivali prijateljske odgovore, od angleških ter francoskih vladnih uradnikov pa veliko bolj formalne odgovore.

V Nemčiji so zahtevali priznanje Slovenije s strani nemške vlade tako posamezniki kot tudi Slovenci, združeni po kulturnih društvih. Med akcijami slovenskih izseljencev v Nemčiji je potrebno najprej omeniti pismo, ki ga je 31. julija 1991 tedanjemu nemškemu zunanjemu ministru Hansu-Dietrichu Genscherju poslal dr. Dušan Nendl, v katerem je zahteve po priznanju slovenske neodvisnosti podkrepil tudi z gospodarskimi interesi Nemčije in Evropske gospodarske skupnosti.³¹ Isti pisec je na jugoslovansko vprašanje opozarjal že tudi v pismu, ki ga je Genscherju poslal 30. novembra leta 1987, v katerem je prvič izpostavil nevarnost »libanonizacije« Jugoslavije.³²

Slovenci so se organizirali v vseh nemških mestih, kjer so živeli v večjem številu. Tako so v ponedeljek 1. julija organizirali v Ingolstadtu mirovni shod, ki se ga je udeležilo okrog 500 prebivalcev mesta in okolice. Rezultat tega je bila soglasno sprejeta resolucija z zahtevo po priznanju neodvisnosti Slovenije s strani mestnega sveta Ingolstadta in predlog za njen sprejem tako bavarskemu, kakor tudi nemškemu državnemu parlamentu. Dr. Franz Götz, predstavnik SPD v bavarskem deželnem parlamentu, je poslance te najvišje deželne ustanovne seznanil z dogodki v Sloveniji. Člani slovenskega zdomskega društva »Lastovka« in slovenske katoliške misije v Ingolstadtu so se 8. julija zahvalili bavarskemu ministrskemu predsedniku Maxu Streiblu za podporo pri osamosvajanju Slovenije.³³ Po agresiji jugoslovanske vojske na Slovenijo so v političnih akcijah proti okupaciji Slovenije s strani jugoslovanske armade aktivno delovali tudi člani združenja Pro Slovenia v Ulmu, ki jih je vodil takratni član Izvršnega odbora Slovenske izseljenske matice dr. Marko Dvořak. To združenje je pozneje tudi odklonilo Brionsko izjavo, ki naj bi po njihovem »jemala Sloveniji domala vse atribute suverenosti«. Na podoben način so delovali tudi slovenski izseljenci v pokrajini Baden-Württemberg.³⁴

Tudi slovenski izseljenci v **Veliki Britaniji** so organizirali svojo Konferenco Svetovnega slovenskega kongresa, ki je 7. julija 1991 organizirala na Trafalgar Square protest v znak podpore neodvisni Sloveniji in zoper agresijo jugoslovanske armade na Slovenijo. Glavni organizatorji tega protesta so bili dr. Zvezdan Pirtošek, dr. Marko Hawlina, Jana Valenčič, Polona Baloh-Brown ter Polona Truden.³⁵ Pri organiziranju Konference Slovenskega kongresa za Veliko Britanijo in

³⁰ O stališču Nemčije do vprašanja slovenske in hrvaške neodvisnosti glej: Hans Dietrich Genscher, *Erinnerungen*, Berlin 1995, str. 936-968 in Dr. Ernst-Jörg von Studnitz, *Die Internationalisierung der Jugoslawien-Krise 1991/92. Deutschland und die Völker Südosteuropas, Südosteuropa-Jahrbuch 23, Festschrift für Walter Althammer*, München 1993, str. 85-91.

³¹ Pismo dr. Dušana Nendla nemškemu zunanjemu ministru dr. Hansu-Dietrichu Genscherju z dne 31. julija 1991 (kopija v lasti avtorja).

³² Pismo dr. Dušana Nendla nemškemu zunanjemu ministru dr. Hansu-Dietrichu Genscherju z dne 30. novembra 1987 (kopija v lasti avtorja).

³³ Walter Schneeweis: Ingolstadt podpira Slovenijo. *Pomurski vestnik*, leto 43, šte. 29. Murska Sobota, 25. julija 1991, str. 5.

³⁴ Izjava Kriznega štaba Pro Slovenia. *Slovenec*, leto 75, šte. 22. Ljubljana 20. julija 1991, str. 3; Wir Slowenen schaffen es! Wir schaffen es! *Punktum*, vol. 1, no. 1. Ulm 10. julija 1991, str. 2; Izjava – Apel združenja Pro Slovenia z dne 11. julija 1991. (*Arhiv SIM*); Apel dr. Marka Dvořaka z dne 6. julija 1991. (*Arhiv SIM*); Slowenien, Freundschaft mit Deutschland und mit den Deutschen. Zdrúženje Pro Slovenia, Ulm, poletje 1991. (*Arhiv SIM*); Slowenien brennt – Wer verstehen will, der verstehe – wer helfen kann, der Hilfe – auch schweigen tötet! Zdrúženje Pro Slovenia, 1991. (*Arhiv SIM*); pismo predsednika slovenskega kulturnega društva Sava e.V. Janka Zemljiča Slovenski izseljenski matici v Ljubljani z dne 15. januarja 1991. (*Arhiv SIM*).

³⁵ The Slovenian demonstration committee, 7 July 1991. Plakat na razstavi Svetovnega slovenskega kongresa – Konference za Slovenijo, ki je predstavila delovanje Slovencev izven Slovenije za samostojno slovensko državo.

organizaciji demonstracij je bil zaslužen tudi Dušan Pleničar, ki je bil lastnik tiskarne in je tudi tiskal transparente in propagandni material. Tudi Slovenci v Veliki Britaniji so pisali pisma z zahtevami po priznanju Slovenije in to tako predsedniku britanske vlade kakor tudi članom britanskega parlamenta. Tako je 29. junija 1991 Joseph Pogachnik v imenu slovenske skupnosti v Bedfordshireu pisal britanskemu predsedniku vlade Johnu Majorju in zahteval priznanje Slovenije s strani Velike Britanije in držav Evropske skupnosti.³⁶ Na to pismo je Pogachniku odgovoril J. Carmichael iz britanskega zunanjega ministrstva s pismom z dne 23. julija 1991, v katerem je razložil takratno stališče Velike Britanije do jugoslovanskega vprašanja in izjavil, da Velika Britanija obsoja uporabo politike sile in oviranja demokratično izvoljenih vlad Slovenije ter Hrvaške. Sklicuje se tudi na izjavo z dne 3. julija v spodnjem domu britanskega parlamenta, v kateri je britanski državni sekretar jasno povedal, »... da se problemi Jugoslavije ne morejo reševati s politiko sile. Skupaj z zahodnimi zavezniki je bila Velika Britanija aktivno vključena v poskuse preprečevanja nadaljnje uprave vojaške sile v Sloveniji ter na Hrvaškem, vendar pa lahko samo Jugoslovani sami odločajo o prihodnosti njihove dežele.«³⁷ V okviru prizadevanj Slovencev v Veliki Britaniji je vsekakor omembe vredno tudi pismo, ki so ga 17. oktobra 1991 poslali predsednikom držav oziroma predsednikom vlad in zunanjim ministrom držav Commonwealtha (Britanske skupnosti narodov) iz Londona v Veliki Britaniji, iz Ottawe v Kanadi in iz Sydneya v Avstraliji z zahtevo po priznanju Republike Slovenije.³⁸ Sicer pa bo potrebno tudi delovanje te skupnosti v obdobju osamosvajanja Slovenije še posebej preučiti.

Konferenco Svetovnega slovenskega kongresa so relativno zgodaj ustanovili tudi v **Franciji**, vendar pa ta ni bila posebej aktivna. Znani astrofizik slovenskega rodu dr. Janez Zorec, francoski univerzitetni profesor zgodovine dr. Georges Castellan in baron Jean De Miceli, ki so že med aprilom in junijem 1991 organizirali obisk Lojzeta Peterleta in za tem še nekaterih drugih visokih predstavnikov Republike Slovenije, so s skupino slovenskih in francoskih somišljenikov novembra 1991 ustanovili v Parizu društvo Francija-Slovenija. Po intervenciji jugoslovanske armade v Sloveniji pa so člani tega Društva natisnili letak, v katerem so pojasnili, zakaj je Slovenija razglasila svojo neodvisnost, in so ga v več kot 100.000 izvodih poslali na naslove mnogih vplivnih Francozov. Na dogodke v Sloveniji so reagirali tudi starejši slovenski naseljenci v Aumetzu. Ti so na pobudo Slovenskega delavskega društva (Association des Travailleurs d'Origine Slovene) v začetku julija 1991 naslovili na predsednika francoske republike François Mitteranda in jugoslovanskega ambasadorja v Parizu pismo, v katerem so zahtevali konec intervencije jugoslovanske armade v Sloveniji. Pismo s podobno vsebino je jugoslovanskemu ambasadorju v Parizu poslal tudi Anton Pislar, predsednik Slovenskega delavskega društva, ki je združevalo Slovence, ki so se v Franciji naselili še pred prvo svetovno vojno.³⁹

Podobnih akcij so se lotevali tudi Slovenci v **Švici**, kjer so člani društva Pro cultura Slovenica organizirali skupaj z ostalimi slovenskimi izseljenci informiranje švicarske javnosti o dogodkih v Sloveniji in zahtevi Slovenije po samostojnosti. Tako je bila v osrednji cerkvi v Schaffhausnu v začetku oktobra 1991 slovesna maša za samostojno Slovenijo, ki jo je vodil nekdanji kapucin iz Celja, pater Robert Podgoršek. Udeležilo se je več kot 2.000 vernikov, od tega polovica delavcev na začasnem delu v Švici in številni domačini, ki so podpirali Slovenijo v njenih prizadevanjih za neodvisnost. Maša je dosegla tudi svojevrsten rekord, saj se v schaffhausenski osrednji cerkvi do takrat še nikoli pri bogoslužju ni zbralo toliko ljudi. Dan pred tem so predstavniki slovenskih klubov in urednik *Züricher Nachrichten* gospod Bidermann izročili

³⁶ Pismo Josepha Pogachnika britanskemu ministrskemu predsedniku Johnu Majorju z dne 29. junija 1991. (*Arhiv SIM*).

³⁷ Pismo S. H. J. Carmichaela iz East European Department pri Foreign & Commonwealth Office Josephu Pogachniku z dne 23. julija 1991. (*Arhiv SIM*).

³⁸ Pismo iz Urada Republike Slovenije v Veliki Britaniji To the Heads of State, Prime Ministers and Ministers, The Commonwealth Nations, Arhiv Kanadsko slovenskega kongresa, kopije v lasti avtorja.

³⁹ Pismo tajnika Slovenskega delavskega društva v Aumetzu Ivana Tolmajnerja Slovenski izseljenski matici v Ljubljani z dne 10. julija 1991. (*Arhiv SIM*).

predsedniku švicarske konfederacije peticijo s 5.800 podpisi z zahtevo za priznanje samostojne Slovenije. Podpisniki peticije, ki sta jo zasnovala Bidermann in pater Podgoršek, so bili v glavnem švicarski državljani.⁴⁰

Komite za priznanje Slovenije so slovenski izseljenci organizirali tudi na **Nizozemskem** in sicer 7. julija 1991 v Nieuwegeinu. V Komiteju so bili tudi člani Konference za Nizozemsko pri Svetovnem slovenskem kongresu. Namen Komiteja je bil podoben kot pri ostalih organizacijah slovenskih izseljencev v zahodnoevropskih državah in sicer: informiranje nizozemske javnosti in prek peticij nizozemski vladi vplivati na priznanje Slovenije. Za največji uspeh Komiteja štejejo posredovanje peticije predstavnikom vseh strank nizozemskega parlamenta in sestanek s predstavniki teh strank 11. julija 1991. Na tem sestanku je takratni nizozemski zunanji minister Van der Broek govoril o svojem posredovanju na Brionih, vsi predstavniki strank pa so s strani članov Komiteja dobili informacije o vzrokih za osamosvojitve Slovenije. Podoben komite so Slovenci ustanovili tudi v Belgiji.⁴¹ Frank van Krevel, predsednik Komiteja za priznanje Slovenije iz Nizozemske, je 9. avgusta objavil v največjem nizozemskem dnevniku tudi članek o vzrokih za razglasitev slovenske neodvisnosti in poteku dogodkov v Republiki Sloveniji v poletju leta 1991.⁴² Septembra 1991 je Komite za priznanje Slovenije pripravil obisk slovenske in hrvaške delegacije pod vodstvom podpredsednika skupščine Republike Slovenije Vaneta Gošnika in predsednika hrvaškega parlamenta Žarka Domjana na Nizozemskem. Obe delegaciji sta bili gostji na zasedanju zunanjepolitičnega odbora nizozemskega parlamenta, pred katerim je evropsko politiko ob razpadu Jugoslavije predstavil zunanji minister Hans van den Broek. Obe delegaciji sta po tem sodelovali na okrogli mizi o razpadu Jugoslavije na nizozemski televiziji, člani delegacij pa so tudi dali veliko intervjujev za vodilne nizozemske časopise.⁴³

V boj za priznanje slovenske neodvisnosti so se vključili tudi Slovenci, ki živijo v Skandinaviji, še zlasti tisti iz **Švedske**. Le-ti so že 29. junija 1991 pripravili pred švedskim parlamentom skupaj s hrvaškimi izseljenci demonstracije, na katerih je v imenu Slovencev govoril Peter Vider. Istega dne so demonstracije organiziral tudi v Malmöju, 30. junija pa so oblikovali odbor za priznanje neodvisnosti Slovenije in poslali protestna pisma švedski vladi in vsem političnim strankam. 5. julija istega leta je delegacijo Slovencev in Hrvatov sprejel sekretar zunanjega ministrstva Pierre Schori, dan zatem (6. julija) pa so Slovenci na Švedskem pričeli na jugoslovanskem konzulatu v Malmöju vračati jugoslovanske potne liste. Tega dne (6. julija) in 13. julija so po vseh večjih švedskih mestih organizirali nove demonstracije.⁴⁴ Na pobudo Slovencev je poleti leta 1991 izšlo v švedskih časopisih tudi več člankov, ki so obravnavali takratne dogodke v Sloveniji.⁴⁵

7. Zaključek

V prispevku so obravnavana gibanja med slovenskimi izseljenci ob ustanavljanju jugoslovanske države v obdobju med prvo svetovno vojno in po njej ter aktivnosti slovenskih izseljencev ob ustanavljanju slovenske države in prizadevanjih za njeno mednarodno priznanje na prelomu iz osemdesetih v devetdeseta leta.

⁴⁰ Maša in peticija za samostojno Slovenijo. *Slovenec*, leto 75, šte. 91. Ljubljana, 10. oktobra 1991, str. 9.

⁴¹ Pismo predsednika Komiteja za priznanje Slovenije Franka van Krevela Gabi Heimar z dne 30. julija 1991. (*Arhiv SIM*).

⁴² Pismo predsednika Komiteja za priznanje Slovenije Franka van Krevela Gabi Heimar z dne 9. avgusta 1991; Frank van Krevel: Europa zal eresculd inlossen. (izrezek iz časopisa Trouw z dne 9. avgusta 1991). (*Arhiv SIM*).

⁴³ Podatke mi je posredoval dr. Janez Šumrada.

⁴⁴ Reakcije Slovencev na Švedskem na dogodke v Sloveniji. *Naš glas*, leto 18, št. 109. Stockholm, avgust 1991, str. 34-38; T. Jakše: Naši rojaki po svetu delajo za nas. *Dolenjski list*, leto 42, št. 31 (2189). Novo mesto, 1. avgusta 1991, str. 8.

⁴⁵ Kriget i Jugoslavien sar tvedräkt i Olofström (izrezek iz časopisa Sydöstran Onsdagen z dne 2. julija 1991); Stefans semesterbilder femton timmars krigsfilm (izrezek iz časopisa Sydöstran Onsdagen z dne 17. julija 1991); Erkänn Slovenien och Kroatien innan blodbadet är ett faktum (izrezek iz časopisa DAG z dne 19. julija 1991). (*Arhiv SIM*).

Ugotovimo lahko, da so slovenski izseljenci tako med prvo svetovno vojno kakor tudi na prehodu iz osemdesetih v devetdeseta leta pokazali veliko zanimanje za dogajanje v njihovi stari domovini. Ob izbruhu različnih kriz (političnih, gospodarskih, vojnih) se je, podobno kot pri drugih evropskih narodih,⁴⁶ tudi pri Slovencih izkazalo, da je šlo v teh trenutkih za renesanso njihove narodne zavednosti in za prizadetost glede teh dogodkov, kar se je pokazalo tudi pri slovenski izseljenski skupnosti po vsem svetu, ko je do odločilnih zgodovinskih dogodkov prihajalo v Sloveniji.

Zanimivo je, da so na dogodke v Sloveniji v letih 1990 do 1992 reagirali slovenski izseljenci po vsem svetu; tudi v deželah, kjer so živeli v relativno majhnem številu, kot na primer v Južnoafriški republiki ali Novi Zelandiji. Reakcije slovenskih izseljencev v deželah, kjer jih je bilo relativno veliko in kjer so bile njihove skupine do sredine 80-ih let v odnosu do stare domovine politično zelo zdiferencirane, so v propagandnem boju za priznanje slovenske neodvisnosti s strani njihovih novih domovin (ZDA, Kanade, Avstralije ipd.) pokazale visoko stopnjo enotnosti. Zlasti v omenjenih prekomorskih državah je bilo veliko število Slovencev udeleženih bodisi v demonstracijah, ki jih je slovenska izseljenska skupnost organizirala skupaj s hrvaško ali sama, bodisi v telefonskih klicih ali pri množičnem podpisovanju in pošiljanju peticij z zahtevami po neodvisnosti Slovenije. Ob tem zaključku moramo opozoriti tudi na pomembno vlogo, ki so jo v teh državah odigrali tudi politiki slovenskega porekla, kot na primer Dennis Eckart iz ZDA, ki je takoj ob izbruhu desetdnevne vojne za Slovenijo o svojem nasprotovanju temu vojaškemu posegu s strani jugoslovanske armade obvestil ameriški Kongres.

Omeniti še velja, da priznanje Slovenije, Hrvaške ter Bosne in Hercegovine januarja 1992 s strani držav Evropske Unije in nekaterih drugih držav, pozneje pa tudi s strani Združenih držav Amerike in vseh ostalih držav, primarno ni bilo rezultat pritiskov slovenskih in hrvaških izseljenskih skupnosti iz ZDA ali drugih držav. Kljub temu pa moramo priznati in priznavati dosežke teh skupnosti, ki so vplivale na politiko svojih držav do njihovih starih domovin. Vse to potrjuje enkrat že zapisano trditev ameriškega zgodovinarja Johna Highama, »... da kadarkoli so stare domovine v krizi, dosega kohezivnost in enotnost v priseljenskih skupnostih najvišjo stopnjo. To dejstvo pa bo tem skupnostim pomagalo, da bodo preživele malo dlje v ameriškem talilnem loncu«. Analogno pa velja tudi za ostale države priseljevanja.

Na koncu pa velja poudariti, da je v tem prispevku predstavljen le delček prizadevanj slovenske diaspore in da bo za popolnejšo sliko tega delovanja potrebno še veliko raziskovalnega dela.

Summary

Immigrant Communities and the Establishment of New States in East-Central Europe: The Case of the Slovenians Part II

Matjaž Klemenčič

The aim of this contribution is to survey the activities of Slovenians who emigrated to Canada, Australia, South America and Western European countries during the struggle for the independence of Slovenia in 1991 and their efforts for recognition of its' independence from 1991 till 1992. Slovenian communities actively supported the movement for the independence of Slovenia. Slovenian immigrant leaders and other Slovenians wrote many petitions to the governments of their countries of immigration, demanding the recognition of Slovenia. They helped Slovenia also with humanitarian aid.

Slovenian immigrants elsewhere in the world (outside the United States), in Canada, Europe, and Australia, have organized into the Slovenian Congress, an organization aimed at uniting Slovenian organizations all over the world regardless of their political views. From June 26 through October 8, 1991, and

⁴⁶ Eric J. Hobsbawm: *Nationen und Nationalismus – Mythos und Realität seit 1780*. München 1996, str. 182.

later through January 15, 1992, the Congress organized campaigns for the recognition of Slovenia as an independent state. Stane Kranjc, the president of the Canadian Slovenian Congress, wrote many letters to Barbara McDougall, the Canadian Secretary of State for External Affairs and to Brian Mulroney, the Canadian Prime Minister. Correspondence began in June, 1991 and continued until January 15, 1992. The Canadian Slovenian Congress wanted Canada to recognize Slovenia as an independent state. When one browses through those letters, one gets the impression that the people whom these letters were addressed took them quite seriously – perhaps even more seriously than their American counterparts, because their answers showed a greater interest in the issues. Canada recognized Slovenia together with the European Union on January 15, 1992.

The author deals also with the activities of the Slovenians in Australia, who wrote many petitions, in which they demanded the recognition of Slovenia as a sovereign and independent country. They were even received by Australian Prime Minister Bob Hawke.

The same type of work was also done by Slovenians in Argentina. During this period of need, Slovenian communities in Argentina joined together – communities who migrated to Argentina between the wars and held mostly leftist views joined together with the *émigré* community that came to Argentina as political refugees after World War II. Their efforts on behalf of Slovenia were very successful, as Argentina was one of the first countries to recognize Slovenia's independence.

Members of the European chapters of the Slovenian Congress in the United Kingdom, Sweden, The Netherlands and elsewhere in Europe did similar work. They received friendly replies from the Austrian and German governments, and more formal responses from the English, Dutch and French governments. However, in the end the European Union agreed to recognize Slovenia.

The work done by the Slovenian and Croatian communities in South Africa for the recognition of Slovenia and Croatia is given proper attention as well.

The recognition of Slovenia, Croatia, and Bosnia-Herzegovina by European and other countries in January, 1992, and by the United States in April, 1992, was not primarily a result of pressure by the Slovenian and Croatian communities in the United States and elsewhere in the world. However, it is important to recognize how those communities tried to influence the United States' and other countries' policies toward their old countries, and that this proved that whenever their old countries were in crisis, the immigrant groups' cohesiveness was at its highest point. This cohesiveness will help these immigrant communities to learn about themselves and to survive a little longer.

NARODNI MUZEJ SLOVENIJE, Ljubljana, Prešernova 20

tel.: (061) 218-876; fax.: (061) 221-882; e-mail: NMUPRAVA@narmuz-lj.si

Narodni muzej Slovenije izdaja knjige s področja arheologije, numizmatike, zgodovine in umetnostne zgodovine. Podrobne informacije o dejavnosti muzeja so dostopne tudi prek Interneta (<http://www.narmuz-lj.si>).

Serijska SITULA je bila ustanovljena leta 1957. V njej so objavljene sinteze s področja arheologije, numizmatike, epigrafike in antične zgodovine. V seriji je izšlo tudi pet zbornikov (št. 13, 14/15, 20/21, 26 in 34).

V KATALOGIH IN MONOGRAFIJAH so predstavljena posamezna arheološka najdišča pa tudi obširne sinteze (št. 5, 25, 27 in 29).

Revija ARGO nadaljuje tradicijo publikacije iz 19. stoletja in je osrednje glasilo slovenskih muzejev. Namenjena je predvsem temam s področja muzeologije.

Leta 1994 je začela izhajati nova serija VIRI – GRADIVO ZA MATERIALNO KULTURO SLOVENCEV, v kateri bodo predstavljeni rezultati raziskav s področja materialne kulture, ki je enako povedna kot pisani viri. Namenjena je mlajšim zgodovinskim obdobjem.

Ob posameznih tematskih RAZSTAVAH so bili objavljeni katalogi, v katerih so tudi poglobljene razprave znanih slovenskih zgodovinarjev.

Iz bogatega izbora del vam predstavljamo predvsem novejša in tista z zgodovinsko tematiko.

SITULA: razprave Narodnega muzeja

13. Kmečki pulti na Slovenskem, razprave in katalog dokumentov, 1973
- 14./15. Opuscula Iosepho Kastelic sexagenario dicata, 1974
17. D. Svobljšak – T. Knific, Vipavska dolina: zgodnjerednjeveška najdišča, 1976
19. A. in J. Šašel, Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLXI et MCMLXX repertae et editae sunt, 1978
- 20./21. Zbornik posvečen Stanetu Gabrovcu ob šestdesetletnici, 1980
25. A. in J. Šašel, Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt, 1986
26. Studia numismatica Labacensia Alexandro Jeločnik oblata, 1988
27. M. Žvanut, Knjige iz 16. stoletja v Knjižnici Narodnega muzeja, 1988
28. P. Kos – A. Šemrov, Rimski republikanski novci, 1990
29. P. Kos, Ig: najdba antoninijanov tretjega stoletja, 1991
30. J. Šašel, Opera selecta, 1992
31. M. Žvanut, Zbirka pečatnikov v Narodnem muzeju v Ljubljani, 1993
32. Ž. Demo, Ostrogothic coinage from collections in Croatia, Slovenia and Bosnia & Hercegovina, 1994
33. P. Kos – A. Šemrov, Rimski novci in kontramarke iz 1. stoletja, 1995
34. Westillyricum und Norditalien in der Späetroemischen Zeit, 1996
35. M. Šašel Kos, Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije, 1996 (v tisku)

KATALOGI IN MONOGRAFIJE

15. S. in P. Petru, Neviodunum: Drnovo pri Krškem, 1978
16. J. Dular, Podzemelj, 1978
17. M. Guštin, Notranjska: k začetkom železne dobe na severnem Jadranu, 1979
18. V. Stare, Kranj: nekropola iz časa preseljevanja ljudstev, 1980
19. L. Bolta, Rifnik pri Šentjurju: poznoantična naselbina in grobišče, 1981
22. S. Gabrovec – D. Svobljšak, Most na Soči: zgodovina raziskav in topografija, 1983
23. B. Teržan – F. Lo Schiavo – N. trampuž Orel: Most na Soči II: Szombathyjeva izkopavanja, 1985
24. M. Sagadin, Kranj – Križišče Iskra: nekropola iz časa preseljevanja ljudstev in staroslovanskega obdobja, 1988
25. B. Teržan, Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem, 1990
26. A. Dular, Prazgodovinska grobišča v okolici Vinjega vrha nad Belo cerkvijo, 1991
27. M. Guštin, Posočje in der juengern Eisenzeit, 1991
28. S. Gabrovec, Stična I: naselbinska izkopavanja, 1994
29. Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem, 1996 (v tisku)

VIRI: gradivo za materialno kulturo Slovencev

1. M. Kos – M. Žvanut, Ljubljanske steklarne v 16. stoletju in njihovi izdelki, 1994

RAZSTAVNI KATALOGI

- Slovenci v predmarčni dobi in revoluciji 1848, 1978
- V. Šrubar – V. Stare, Srednjeveško naselje Otok pri Dobravi, 1981
- M. Žargi, Kositer na Slovenskem: obrt in izdelki, 1981
- H. Štular, Tapiserija v Sloveniji, 1982
- Secesija na Slovenskem: uporabna umetnost, umetna obrt in njej sorodni pojavi v obrtni in industrijski proizvodnji, 1984
- V. Bučič, Meščanska skrinja v Sloveniji, 1984
- M. Žvanut, Slovenci v 16. stoletju, 1986
- P. Kos, Denarništvo v antiki na Slovenskem, 1990
- V. Bučič, Ure skozi stoletja, 1990
- T. Knific – M. Sagadin, Pismo brez pisave: arheologija o prvih stoletjih krščanstva na Slovenskem, 1991
- Gradovi minevajo, fabrike nastajajo: industrijsko oblikovanje v 19. stoletju na Slovenskem, 1991
- Bitka pri Sisku: 1593 – 1993, 1993
- Gotika na Slovenskem: svet predmetov, 1995
- A. Šemrov, Slovenia: coinage and history, 1996

ZAPISI

Franc Križnar

Glasbena Slovenija od nekdaj do danes...

Začetki slovenske glasbe slonijo na varovanju poganskih ostalin, uveljavljanju kirielejsonov, prvih ljudskih posvetnih in cerkvenih pesmih. O glasbi v srednjeveških samostanih in cerkvah proti koncu 15. stoletja priča dnevnik Paola Santonina, tajnika kardinala in oglejskega patriarha Marca Barba. Vsa ta prizadevanja so uvedla večglasje. Tako je že ta prva neohranjena glasba stilno primerljiva z idejno orientacijo sosednje Italije. Za slovensko posvetno glasbo do 16. stoletja so pomembni minesängerji, vaganti, buzinarji in drugi potujoči muziki. Njihova samostojna prisotnost ali v družbi s pevci ni bila izključena tudi na cerkvenih korih.

Prvo znano glasbeno ime izza teh časov je *Jurij Slatkonja*, ki se je rodil v Ljubljani. Kljub temu, da slovenski prispevek evropski **renesančni glasbi** ni bil velik, je obstajal. Pomembnejši delež v tem oziru so imeli reproduktivci – izvajalci. Nekateri pomembni Slovenci pa so že v tem času emigrirali, kot na primer *Jacobus Gallus* (1550–1591), in v širokem svetu utrdili vrednost slovenskega ustvarjalnega elementa. Prav Gallusov opus maš, madrigalov in motetov je prešel ozke lokalne meje in postal last celotnega evropskega prostora. Z življenjem, delovanjem in opusom na Dunaju, v Olomoucu in Pragi se je Gallus umetniško razvil in visoko vzpel. Sprostil je ustvarjalne sile in postal osebnost evropskega formata.

Reformacija, ki je sledila renesansi, pa je v razvoju glasbenega dela žal vplivala negativno. Renesančni glasbi z Gallusom na čelu je nadaljnjo pot skoraj zaprla. Kljub temu pa so pustile določene pozitivne sledi protestantske pesmarice in ljudsko petje. Vse to že sodi v drugo polovico 16. stoletja.

Prva glasbena preusmeritev je bila nato podana z vplivi protireformacije. Z njo so se na široko odprle precej zaprte meje. Najbolj slišni vplivi so pričeli pritekati k nam iz renesančne Italije. Vodja slovenske protireformacije je bil *Tomaž Hren*. Glasbena renesansa se je na Slovenskem razcvetela šele v začetku 17. stoletja. V tem času so pri nas prevladovala skladbe tujih avtorjev. O vsem tem priča Hrenov *Inventarium librorum musicalium...*, ki ga hrani arhiv ljubljanskega stolnega kora sv. Nikolaja in se glasbeno nanaša na prva desetletja 17. stoletja. Zanimiv je zlasti za rekonstrukcijo stilne fiziognomije te razvojne glasbene faze. Nadalje so omembe vredne pasijonske igre in procesije. Niso bile vodilne v glasbenem oziru, zato pa okrog sredine 17. stoletja ne moremo mimo dela ljubljanskega jezuitskega gledališča in prvih pojavov opernih predstav. Za te zadnje glasbene prireditve pa lahko omenimo še to, da so v njih prevladovali posvetni toni. Iz tega prehodnega glasbenega obdobja, med pozno renesanso in zgodnjim **barokom**, so bili pomembni slovenski glasbeniki: *Gabriel Plavec*, *Daniel Lagkhner* in *Isaac Posch*; od tujcev pa pri nas delujoči Italijan *Gabriello Puliti*. V razdobju vidnejše baročne glasbene orientacije je bila na prvem mestu glasba za gledališki oder.

V začetku 18. stoletja, med letoma 1700 in 1701, je bila v Ljubljani ustanovljena *Academia Philharmonicorum*, najpomembnejši činitelj pri širjenju in uveljavljanju glasbenega baroka na Slovenskem. Vplivala je na dvig glasbene reprodukcije in na množitev ustvarjalcev, pa še na stilno orientacijo slovenske ljudske glasbe in cerkvenih pesmaric na začetku druge polovice 18. stoletja. To se kaže v preprosti melodiki. *Academia Philharmonicorum* pa je bila tudi prva ustanova te vrste zunaj romanskega in anglosaškega prostora. Od skladateljev visoke in pozne baročne orientacije omenimo *Janeza Krstnika Dolarja*.

V umiku baroka in v nastopu prvih novih stilnih tendenc v cerkveni in posvetni glasbi se je kot prvi pojavil pomemben slovenski ustvarjalec *Jakob Frančišek Zupan*, Kamničan po rodu. Znana je njegova prva slovenska opera, komponirana na libreto Janeza Damascena Deva »*Belin*«, od katere pa se je ohranil le libreto iz let 1780–82. Iz pomembnega Zoisovega kroga izhaja še dramatik in skladatelj

Anton Tomaž Linhart; s konca 18. stoletja sem sodi še *Amandus Ivančič*. V tem času pa je leta 1769 utihnila ljubljanska Akademija filharmonikov. Kljub skromni glasbeni produkciji in reprodukciji slovenska glasba v tem času ni bila kvalitativno in kvantitativno vzporejena z ostalo evropsko glasbeno umetnostjo. Velika evropska družbena in umetnostna trenja pa so tudi na Slovenskem uveljavila novo umetnostno miselnost – **klasicizem**. S pomočjo nemških gledališč se je klasicizem na Slovenskem najprej uveljavil v posvetni glasbi. Okrog leta 1790 je tako začel klasicizem na Slovenskem prevzemati vodilno vlogo. Največji uspeh klasicistične glasbene usmeritve pomeni scenska glasba k Linhartovi komediji *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* z naslovom »*Figaro*« *Janeza Krstnika Novaka*. Te nove razvojne spodbude najdemo še v delih *Franca Benedikta Dusika* in pa v nekaterih novih institucijah – Filharmonični družbi, ustanovljeni 1794. leta. Ta in pa *Gašpar Mašek* z na novo ustanovljenim Deželnim gledališčem leta 1892 ter številni skladatelji so dokončno utrdili slog glasbenenega klasicizma tudi na Slovenskem: *Franč Pollini*, *Jurij Mihevc*, *Jožef Beneš* in *Matija Babnik*.

S semenom glasbene **romantike** – z Beethovnovno *Šesto simfonijo*, imenovano tudi »*Pastoralna*«, ki so jo na ljubljanskem filharmoničnem odru izvedli leta 1818, pa so že bila nakazana stilsna spreminjanja in idejna nasprotja. Prvi izraziti slovenski glasbeni romantik je že bil *Alojzij Ipavec*. Z romantiko, tudi z glasbeno, pa se je pričelo na Slovenskem temeljno delo za oblikovanje nacionalnega izraza. V izrazu se je slovenska romantična glasbena ustvarjalnost oprla na elemente ljudske tematike. Za ta prizadevanja so najbolj zaslužni naslednji avtorji: *Gregor Rihar*, *Blaž Potočnik* in *Luka Dolinar*. Prav pri njihovem delu je zaslediti poskuse formiranja slovenskega nacionalnega glasbenega izraza.

V nadaljevanju teh elementarnih prizadevanj Slovencev za zavestno nacionalno orientacijo so bile najbolj pomembne »*béside*«. Nadaljevanje v tej smeri je spodbudilo nastanek raznih organizacijskih oblik, večanje produkcije in ustvarjanja. Med dosežke izrazito slovensko nacionalno orientiranih skladateljev tega časa štejem: *Jurija Fleišmana*, *Miroslava Vilharja*, *Benjamina* in *Gustava Ipavca*, *Kamila Maška* in pa skladatelje cerkvenega kroga: *Leopolda Cveka*, *Leopolda Belarja* in *Josipa Levičnika*. Že v revolucijskem letu 1848, »letu prebujanja malih evropskih narodov«, se na Slovenskem pojavijo »čitalnice«. Nadaljevale so začetno vlogo »*bésed*«. Pojavile so se na celotnem slovenskem prostoru, najbolj dejavna pa je bila ljubljanska. Med skladatelji tega razvojnega obdobja velja omeniti opus *Antona Foersterja* z njegovo opereto – opero »*Gorenjski slavček*«, *Frana Gerbiča* in pa ustanovitev *Glasbene matice* leta 1872; spet najprej v Ljubljani, potem pa še drugod po Sloveniji. V poskusu reformiranja slovenske cerkvene glasbe je bilo najpomembnejše *Cecilijansko društvo*, ustanovljeno 1877. leta v Ljubljani, potem pa še drugod. Najpomembnejši slovenski skladatelji v krogu Cecilijanskega društva so bili *Avgust Armin* in *Janko Leban*, pater *Hugolin Sattner*, *Janez Kokošar*, *Josip Lavtižar*, *Janez Laharnar*, *Ignacij Hladnik*, *Peter Jereb* in *Alojzij Mihelčič*. Težnja teh je bila, da so kljub drugače predpisani liniji v cerkvena glasbena dela vnesli slovenske nacionalne glasbene elemente. Med posvetnimi skladatelji romantičnih generacij pa se pojavijo in prevzamejo vodilne vloge *Anton Nedvč*, *Davorin Jenko*, *Andrej Vavken*, *Vojteh Valenta*, *Danilo Fajgelj*, *Anton Hajdrih*, *Jakob Aljaž*, *Josip Kocijančič* in *Hrabroslav Volarič*; pa še: *Viktor Parma*, *Oskar Dev*, *Anton Schwab*, *Josip Pavčič*, *Zorko Prelovec*, *Peter Jereb*, *Vinko Vodopivec*, *Fran Korun-Koželjski*, *Fran Ferjančič*, *Emerik Beran* in *Fran Serafin Vilhar*.

Slovenska glasbena romantika se v tem začetku z evropsko še ni vzporedila, z nacionalnega vidika pa je utemeljila samobitno slovensko glasbeno kulturo, ki ji je obenem že zagotovila ponovno vračanje v evropski okvir. Tega so še največ povzročili novi razvojni elementi, ki so zaveli v slovenski glasbi najprej z osrednjo vlogo ljubljanske Glasbene matice in njenim vodjem *Matejem Hubadom* (1866–1937). Leta 1908 je bila ustanovljena *Slovenska filharmonija*. V razdobju med letoma 1892 in 1913 je slovenska Opera predstavila tako rekoč ves repertoar, ki je bil tedaj v navadi v drugih evropskih opernih gledališčih. V slovenske glasbene revije: *Cerkveni glasbenik*, *Glasbena zora*, *Novi akordi* in *Sveta Cecilija* so pisali: *Gojmir (Gregor) Krek*, *Stanko Premrl*, *Franc Kimovec*, *Emil Adamič* in *Anton Lajovic*. Tako so se tudi glasbena esejistika in publicistika, kritika in muzikologija kot samostojne veje v tem razvojnem obdobju komaj začele dobro razvijati. Še pomembnejše pa je bilo delo **novoromantične** in **impresionistične orientacije**. Opravili so ga skladatelji *Risto Savin* (= *Friderik Širca*), *Josip Ipavec*, *Gojmir (Gregor) Krek*, *Anton Lajovic*, *Emil Adamič* in *Janko Ravnik*.

Ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja se je slovenska glasba spet enkrat vrnila v dogajanje evropske glasbene umetnosti. Z nastopom in razvojem **modernih stilnih smeri** se razvoj slovenske

glasbe pomakne v 20. stoletje. Tudi zanj sta pomembna tako reprodukcija kot produkcija. Sredi pisane množice skladateljev kot so: *Vasilij Mirk, Zdravko Švikačič, Mihael Rožanc, Srečko Kumar, Ivan Grbec, Ciril Pregelj, Saša Šantel, Breda (Friderika) Šček* in stilov, je moderne smeri posejal z mešanim zborom »*Trenotek*« na besedilo Josipa Murna-Aleksandrova *Marij Kogoj* (1892–1956), ko je leta 1914 v zadnjem letniku *Novih akordov* ta zbor izšel v tisku. S Kogojem se je v slovenski glasbi začel **ekspresionizem**, višek pa dosegel z njegovo opero »*Črne maske*« (1924–27). Z njimi je slovenska glasba preseгла takratne evropske glasbene kvalitete. Za njim – Kogojem – se uvršča še skladatelj *Matija Bravničar*, za njima pa sta stromo korakala še *Lucijan Marija Škerjanc* in *Slavko Osterc* (1895–1941), oba z zares čisto pravima »kompozicijskima šolama«. Sledili so jima *Danilo Švara, Blaž Arnič, Marjan Kozina, Srečko Koporc, Mirko Polič*, nato pa še skupina skladateljev, ki se je že odločno usmerila v nove stilne ideje in je bila nosilka razvojnih značilnosti **druge slovenske moderne generacije**: *Pavel Šivic, Marijan Lipovšek, Franc Šturm, Karol Pahor, Peter Lipar, Maks(o) Pirnik, dr. Radoslav Hrovatin, Janez Kuhar, Paul John Sifler, Klaro Marija Mizerit, Stanko Prek* in *Primož Ramovš*; tik pred drugo svetovno vojno pa še *Ubaldo Vrabec, Jurij Gregorc* in *Slavko Mihelčič*.

Postromantika na Slovenskem se je nadaljevala z *Radovanom Gobcem, Radom Simonitijem, Jankom Gregorcem, Urošem Prevorškom, Samom Hubadom* in *Bojanom Adamičem*. Po drugi svetovni vojni pa sledijo še predstavniki **tretje moderne generacije**: *Vilko Ukmar, Ciril Cvetko, Aleksander Lajovic, Zvonimir Ciglič, Božidar Kantušer, Ciril Kren, Uroš Krek, France Lampret, Vladimir Lovec, Albin Weingerl, Janez Bitenc* in *Pavel Kalan*.

V nova in najnovejša naziranja pa se usmerjajo še mlajši skladatelji – predstavniki **četrte moderne generacije**: *Janez Maticič, Pavle Merku, Jakob Jež, Milan Stibilj, Ladislav Vörös, Samo Vremšak, Štefan Mauri, Ivo Petrič, Alojz Srebotnjak, Dane Škerl, Igor Štuhec, Darijan Božič, Igor Dekleva, Vinko Globokar, Janez Gregorc, Božidar Kos, Lojze Lebič, Milan Potočnik, Ljubo Rančigaj, Julijan Strajnar, Franc Jelinčič, Pavel Mihelčič* in *Alojz Ajdič*. Problemi individualnosti, nacionalnosti in univerzalnosti so v mejah novih orientacij slovenskih skladateljev aktualni in pomembni. Mednje so v okviru postmodernističnih slogovnih struj, v postindustrijski družbi in slovenski glasbi konec 20. stoletja že posegli predstavniki tako imenovane **pete generacije** slovenskih skladateljev; med njimi pa so starejši, srednji in najmlajši: *Marijan Gabrijelčič, Jože Trošt, Avgust Ipavec, Zeqirja Ballata, Janez Osredkar, Uroš Lajovic, Janko Jezovšek, Vladimir Hrovat, Tomaž Habe, Stane Jurgec, Aleš Strajnar, Blaženka Arnič, Ivo Kopecky, Maksimiljan Feguš, Jani Golob, Maks Sirmčnik, Peter Kopač; mlado, postmodernistično, srednjo generacijo današnjih slovenskih glasbenih ustvarjalcev, sedanje 30- in 40-letnike pa predstavljajo ustvarjalci t. i. **šeste generacije**: *Marjan Šijanec, Igor Majcen, Franc Ban, Aldo Kumar, Uroš Rojko, Bor Turel, Tomaž Svete, Brina Jež-Brezavšček, Marko Mihevc, Milko Bizjak, Pavel Merljak*.*

Po letu 1960 rojenim se pridružijo še **mlajši**: *Baki Jashari, Andrej Misson, Mitja Reichenberg, Peter Šavli, Aljoša Solovera-Roje, Nenad Firšt, Boris Vremšak, Igor Krivokapič, Blaž Rojko, Jerica Oblak, Damijan Močnik, Larisa Vrhunc* in *Urška Pompe*. Najmlajšo slovensko glasbeno ustvarjalnost predstavljajo diplomanti ali pa še tudi najperspektivnejši študentje ljubljanske Akademije za glasbo: *Vitja Avsec, Dušan Bavdek, Ambrož Čopi* ter še dva študenta kompozicije: *Žiga Stanič* in *Rok Golob*.

Med glasbenimi ustvarjalci »lažje muze« ne moremo še mimo *Maria Rijavca, Urbana Kodra, Atija Sossa, Mojmirja Sepeta, Boruta Lesjaka, Jureta Robežnika, Jožeta Privška, Deča Žgurja, Toneta Janše, Bertija-Engelberta Rodoška, Andyja (Andreja) Arnola, Lada Jakše, Jerka Novaka, Slavka Avsenika ml., Gregorja Strniše, Emila Spruka, Alojza Krajncana, Milka Lazarja, Mitje Vrhovnika-Smrekarja* in *Dominika Krajncana*. Med predstavniki t.i. narodnozabavne glasbe pa so tu še *Vilko Ovsenik, Slavko Avsenik, Boris Kovačič* in *Hanzi Artač*.

Slovenska glasba 20. stoletja je tudi Big-band Radiotelevizije Slovenija z dirigenti *Bojanom Adamičem, Jožetom Privškom, Petrom Ugrinom* in *Lojzeta Slaka*, ansambel bratov *Avsenik* in *Fantje s Praprotna* s triom *Lozeta Slaka*, od obeh operno-baletnih hiš Slovenskega narodnega gledališča v Ljubljani z *Darijanom Božičem* in v Mariboru s *Stanetom Jurgcem*, do obeh državnih simfoničnih orkestrov Slovenske filharmonije z dirigentom *Markom Letonjo* in Simfoniki Radiotelevizije Slovenija s šefom-dirigentom *Antonom Nanutom*, do godbe slovenske policije z *Milivojem Šurbkom* in Slovenskega komornega zbora z *dr. Mirkom Cudermanom*.

Literatura:

- Cvetko D., *Stoletja slovenske glasbe*. Ljubljana 1964.
 Cvetko D., *Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem*. Ljubljana 1958–1960.
 Kovačević K., *Leksikon CZ – Glasbeniki*. Ljubljana 1988.
 Križnar F., *Kogojevi dnevi 1980–1994: 15 let*. Kanal 1994.
 Križnar F., Pinter T., *Portreti sodobnih slovenskih glasbenih ustvarjalcev*. Ljubljana 1997 (v tisku).

Summary

The Music of Slovenia from Past to Present...

Franc Križnar

The author explains the entire historical development of Slovene music from its beginnings in the 6th century (immediately after the settling of the Slovenes) to the present. Stressed are some important historical events which are connected with music. All stylistic developmental trends are mentioned. The author has considered both musical production (creativity) and reproduction (performance), and compared Slovene music with European music. Emphasized are important authors who were either Slovenes working in Slovenia or abroad or foreigners who were working in Slovenia.

The author deals with Slovene music from the following periods: Renaissance, Baroque, Classicism, Romanticism, Neoromanticism, Impressionism, Expressionism, and Modernism. This music encompasses more than six generations ranging from J. Gallus to M. Kogoj, S. Osterc, B. Adamič, V. and S. Avsenik, and U. Rojko).

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, tel.: 061/ 17-69-210

Zveza zgodovinskih društev Slovenije je izdala že več zbornikov s svojih zborovanj in posvetov. V zborniku »Slovenija v letu 1945« so objavljeni referati z mednarodnega znanstvenega posveta, ki je bil septembra 1995 v Ljubljani. Članki o slovenskem notranjepolitičnem in zunanjepolitičnem položaju, o odnosu do sosedov ter o cerkveni, gospodarski in kulturni problematiki so nedvomno zanimivi za številne bralce (cena 1000 SIT + poština).

Že v ponatisu je izšel zbornik »27. zborovanje slovenskih zgodovinarjev«, v katerem so objavljeni vsi referati z zborovanja jeseni 1994 v Ljubljani. V zborniku so povzeti rezultati najnovjših raziskav slovenske historiografije v zadnjih posamosvojitvenih letih in poročila o dejavnosti Zveze.

»Razvoj turizma v Sloveniji« pa je naslov zbornika referatov z 28. zborovanja slovenskih zgodovinarjev jeseni 1996 na Bledu; zbornik vključuje tudi dve predavanji o poldrugem stoletju izhajanja zgodovinske periodike na Slovenskem.

Vse tri knjige lahko naročite na sedežu ZZDS pisno ali po telefonu (061) 17-69-210.

Risto Stojanovič

Prispevek k vprašanju odpeljanih (»odvlečenih«) in izginulih oseb na Koroškem maja 1945

Prispevek je eno izmed poglavij iz doktorske disertacije »Razmah narodnoosvobodilnega gibanja na Koroškem v letih 1944–1945«. Tudi to poglavje je bilo pripravljeno na osnovi ustreznih primarnih in sekundarnih virov (npr. domači in tuji časopisi, pričevanja na terenu, predvsem na območju Leš pri Prevaljah), ki so mi bili na voljo, ter na osnovi domače in tuje literature. Od primarnih arhivskih virov sem predelal predvsem dokumente arhivskih fondov oz. zbirke nekdanjega Republiškega sekretariata za notranje zadeve v Ljubljani (ARSNZ, sedaj AMNZ) in Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani (AINV), kar je ustrezno navedeno v opombah. Ob tem pripominjam, da sem glede tovrstnega gradiva poizvedoval tudi v arhivih Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani, Koroškega pokrajinskega muzeja v Slovenj Gradcu, Zveznega sekretariata za zunanje zadeve bivše SFRJ v Beogradu, Zveze koroških partizanov v Celovcu in v Dokumentacijskem arhivu avstrijskega odporiškega gibanja na Dunaju (Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes). Toda odgovor je bil, da tega arhivskega gradiva sploh nimajo.

Posebej poudarjam naslednje: omenjena problematika je za objektivno prikazovanje zelo zahtevna in po človeški plati zelo občutljiva. Tedanja situacija na Koroškem je zaradi večletnega hudega terorja nemškega nacizma nad zavednimi koroškimi Slovenci vendarle terjala določene protiukrepe, z današnjega gledanja oz. ocenjevanja sprejemljive ali nesprejemljive, ki pa so jih po takratni subordinaciji izvajali predvsem vojaški organi slovenskih enot NOV oz. Jugoslovanske armade (JA). O tem vprašanju je sicer bilo že precej napisanega, jaz sem ga skušal le analitično-sintetično dodatno osvetliti, z upanjem, da bo tudi to vprašanje v prihodnosti v celoti raziskano.

Ob tej priložnosti se zahvaljujem vsem, ki so mi pri raziskovanju tega vprašanja kakorkoli pomagali, predvsem mentorju doktorske disertacije prof. dr. Tonetu Ferencu in somentorju prof. dr. Milanu Ževartu.

Na Koroškem v Avstriji se je po prihodu slovenskih enot NOV oz. JA od 8.5. do 21.5.1945 pojavilo tudi vprašanje ukrepov do tistih nacistov, nacistično usmerjenih Nemcev, slovenskih »nemškutarjev«, pripadnikov NSDAP in drugih nacističnih organizacij na Koroškem, ki so v času v letih 1938, predvsem pa od leta 1941 do 1945, izvajali raznarodovalno politiko (izganjali slovenske družine, odvezmali Slovincem imovino itd.) proti zavednim Slovincem na Koroškem, imeli odklonilen odnos do protinacističnega boja koroških Slovencev ter sodelovali pri ovadbah partizanov in aktivistov OF, pri usmrtitvah itd.¹

Ko so enote NOV in POS (npr. Koroški odred) osvobajale oz. zasedale Koroško v Avstriji, »predvsem od aprila 1945, so imele tudi 'očiščevalne' akcije na terenu, in sicer: izoliranje nekaterih nacističnih privržencev na zasedenih območjih, ugotavljanje (predvsem varnostni organi) odnosa posameznikov do nacizma, do partizanov, aktivistov OF, njihovih svojcev itd.«² Hkrati so bila opravljena nekatera zasliševanja nacističnih privržencev (članov NSDAP), predvsem zaradi vohunjenja

¹ Več o nacistični raznarodovalni politiki glej v delih dr. Toneta Ferenca, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji 1941–1945, Maribor 1968; isti, Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941–1945 (Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941–1945), Maribor 1980. Novejši knjigi o koroških Slovincih med 2. svet. vojno: Bogdan Žolnir – Mile Pavlin, Protifašistični odpor : Koroška – od začetkov vstaje do konca leta 1943, Celovec-Ljubljana 1994; Narodu in državi sovražni : Pregon koroških Slovencev 1942, Celovec/Klagenfurt 1992. Posebej o maju 1945: Franci Strle, Veliki finale na Koroškem, Ljubljana 1976.

² Mitja Ribičič-Ciril, ustna izjava z dne 29.3.1990.

proti borcem Koroškega odreda, oviranja partizanskih kurirskih zvez itd. Tako so pooblašчени predstavniki Koroškega odreda in predstavniki PO OF 14.4.1945 zaslišali ljudi iz Slovenjega Plajberka, Podna in Podljubelja. Po zaslišanju je bil usmrčen le en nacistični privrženec.³

Od druge polovice aprila 1945 pa do zasedbe oz. osvoboditve Celovca (8.5.) torej ni bilo posebnih obsodb oz. usmrtilcev nacističnih privrženecov. Ob zasedbi oz. osvoboditvi Koroške (po enotah NOV oz. JA) so bili narejeni ali dopolnjeni sezname članov NSDAP, tistih, ki so služili »esesovcem«, sodelavcev gestapa, »zagrizenih hitlerjancev«, slovenskih »nemškutarjev« in tistih, ki so sodelovali pri izganjanju zavednih Slovencev iz Koroške od aprila 1942.

Po seznamih, ki pa zajemajo samo del Koroške, je bilo število teh (z nacizmom in protimanjšinskim delovanjem obremenjenih) oseb v posameznih krajih in njihovi okolici tako: Železna Kapla 146, Beljak 10, Celovec 20, Bistrica v Rožu 50, Slovenji Plajberk in Poden 56, Borovlje 53, Psinja vas (v Rožu) 43, Sveče in Mače 34, Svetna vas 44 in Šentjanž v Rožu 21, skupno torej 477 oseb.⁴

Maja 1945 je bil del teh oseb »odvlečen« (»Verschleppte«)⁵ v Slovenijo oz. Jugoslavijo (v Mežiško dolino, Maribor, Kidričevo itd.), kjer naj bi jih bili usmrtili (del teh), del pa naj bi se bil vrnil na Koroško oz. v Avstrijo.⁶

V historični in (dnevno-)politični literaturi je to vprašanje obdelano precej različno oz. posamezni avtorji navajajo različne podatke. Koroški nemški publicist *Ingomar Pust* navaja, da je bilo »največ primerov 'odvlečenih' na območju Železna Kapla-Dobrla vas-Pliberk. Bilo je nad 200 oseb priprtih, od teh se jih 74 ni več vrnilo.«⁷

Ameriški zgodovinar *Thomas Barker* pravi, da se »nemško govoreče prebivalstvo in 'nemškutarji' Slovenci v delu Koroške do Gosposvetskega polja, ki so ga zasedle enote NOV in POS oz. JA, niso dobro počutili, aretiranih in nato odpeljanih v Mežiško dolino je bilo 263 oseb, ustreljenih 98, ostali so preživeli in se na ta ali oni način vrnilo.« Podobne skupne podatke navajata tudi zgodovinarja *Arnold Suppan* in *Janez Stergar*.⁸

Nekdanji koroški partizan in povojni proučevalec koroške narodnostne problematike *Drago Druškovič* pravi: »Kar zadeva obtožbe, ki se tičejo prebivalcev južne Koroške, t. j. tistih, ki so

³ AMNZ, fasc. ZA 301–68, m. V.; zapisnik zaslišanja z dne 14.4.1945 (zaslišanih je bilo 21 oseb, usmrčen je bil Josip Lavseger).

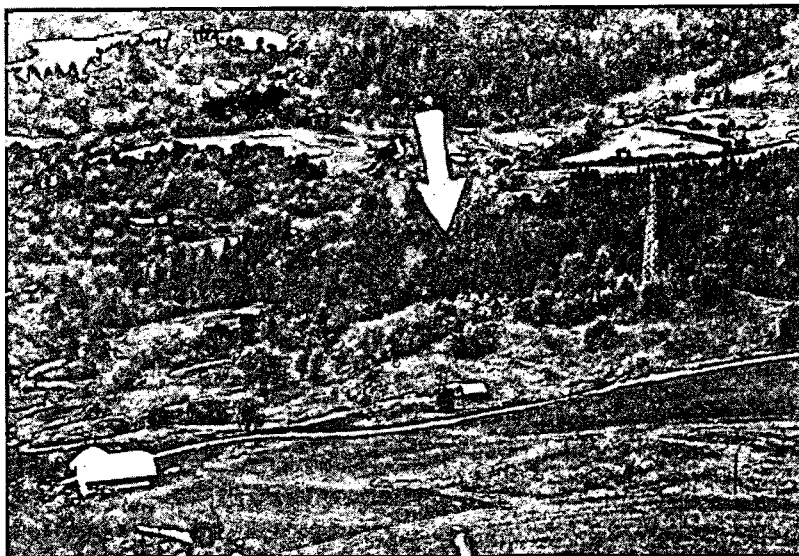
⁴ AMNZ, fasc. ZA 301–68, m. V.; dok. št. A 404204, A 404454, A 404456, A 404458, A 404460, A 404462 in A 404464 ter m. (»neregistrirano gradivo«); sezname članov NSDAP v omenjenih območjih (sezname je naredil pooblaščenec OZNE za Rožno dolino; podpisa oz. imena in priimka pooblaščenca OZNE ni).

⁵ V literaturi, npr. v delu Ingomarja Pusta »Titostern über Kärnten 1942–1945«, Klagenfurt 1984 (glej tudi op. 7), je na str. 147 uporabljen izraz »Verschleppung« (»odvlečenje«), na str. 149 »Verschleppte« (»odvlečeni«), torej gre za tiste, ki so bili »odpeljani«, »odvlečeni«, »izgnili« iz Koroške. To vprašanje zadnja leta zbujajo pozornost naše in avstrijske javnosti, pri politikih, v znanstvenih krogih, v časopisih itd. O tem je slovenska televizija v »TV dnevniku« dne 23.5.1990 informirala javnost oz. predvajala kratko izjavo Lojzeta Peterleta (tedanjega predsednika Izvršnega sveta Republike Slovenije) o tem vprašanju. Prav tako je »Delo« z dne 24.5.1990, št. 119, objavilo njegovo izjavo za avstrijsko televizijo (ORF). V njej je med drugim tudi rekel: »Prizadeval si bom za resnico o odpeljanih Korošcih.«

⁶ O tej problematiki je dr. Dušan Biber med drugim povedal: »Avstrijska policija je naredila neke sezname, seveda z dovoljenjem določenih zaveznških komisij. Toda ni zanesljivo, kje je kdo bil in kaj je počel, zato trdnih sklepov zaenkrat ni mogoče dajati, ker ustreznega arhivskega gradiva ni na razpolago.« (dr. Dušan Biber, ustna izjava z dne 22.5.1990).

⁷ Pust, n.d., str. 150, kjer med drugim piše: »... zeigen die Fälle von Verschleppungen in Gebiet von Eisenkappel-Eberndorf-Bleiburg die grösste Dichte. Es wurden hier über 200 Personen verhaftet. 74 kehrten nicht mehr zurück.«

⁸ Thomas M. Barker, *The Slovene Minority of Carinthia, East European Monographs*, Boulder, New York, 1984, str. 201, kjer med drugim piše: »The Carinthian Germans and the *nemškutarji* in those portions of the basin occupied by the Yugoslavs (including the Zollfeld/Gosposvetsko polje) did not fare well: 263 persons were arrested and carried off to the Meža/Miess valley: 98 of them were shot. The others survived and returned one way or another.« Isti vir je povzema tudi Arnold Suppan, *Die österreichischen Volksgruppen*, Wien 1983, str. 179, kjer med drugim piše: »Von 263 verhafteten Zivilpersonen (zwischen 8. und 25.5.1945) waren 106 noch auf österreichischem Gebiet entlassen worden, ... 59 kehrten bis 1952 aus Jugoslawien nach Österreich zurück, zwei waren auf österreichischem Gebiet ermordet worden, so daß 1952 noch 96 Personen, darunter 91 österreichische Staatsbürger, als vermißt galten.« Podobno število ob pregledu starejše literature in ob opozorilu na kar razširjeno uporabo – sicer malo citiranega – avstrijskega policijskega poročila iz leta 1952 navaja tudi Janez Stergar v prispevku »Sence preteklosti v obliki stotnije 'odvlečenih' s Koroškega« (Delo, št. 127, Ljubljana, 2.6.1990; avtor mdr. poudarja, da »so avstrijski preiskovalci prav malo pozornosti posvetili ... nacističnemu ali protimanjšinskemu in protipartizanskemu delovanju 'odvlečenih'«).

Leše. Puščica označuje območje, kjer so bili maja 1945 usmrčeni »odvlečeni«.

prikazani kot pogrešani v vojni, opozarjamo na spominsko obeležje pri Pliberku,⁹ kjer je napisanih 205 imen, in na objavo poluradnih podatkov – 96 žrtev.«¹⁰

Josef Stossier na podlagi obsežne preiskave avstrijske policije trdi, da je bilo npr. med 9. in 10. majem 1945 v okolici Železne Kaple, Dobrle vasi, Pliberka itd. aretiranih najmanj 180 oseb;«¹¹ od tega jih je bilo dosti izpuščenih, usmrčenih (oz. se zanje ne ve) pa je bilo precej manj oseb (usmrčeni naj bi bili pri Pliberku, v Mežiški dolini – predvsem pri Lešah nad Prevaljami, v Dravogradu in drugje).

Koroški zgodovinar August Walzl navaja, da je bilo v okolici Žitare vasi in Železne Kaple od 9. do 10.5.1945 aretiranih 72 civilistov, pripeljani so bili v grad Hagenek (Hagenegg); v okolici Dobrle vasi je bilo v teh dneh aretiranih 25 oseb; 12.5. so bile aretacije v okolici Pliberka in odpeljanih je bilo 73 oseb. Tako je bilo 12.5. zbranih na Prevaljah najmanj 148 koroških civilistov: nekateri so bili izpuščeni, nekateri so tudi pobegnili, nekatere (58) so odpeljali v Guštanj (Ravne na Koroškem); 32

⁹ Komisija za vprašanja mednarodnih odnosov pri Skupščini Socialistične republike Slovenije je dne 14.5.1973 razpravljala o tem vprašanju in obsojala provokativen shod desničarskih sil v Pliberku 6.5.1973 ob odkritju spominske plošče »padlim Pliberčanom« (AINV, dok. št. SO-1589: vabilo omenjene komisije za sejo z dne 9.5.1973).

¹⁰ Drago Druškovič, Carinthian Slovenes, Some Aspects of Their Situation, Institute for Ethnic Problems (Inštitut za narodnostna vprašanja), Ljubljana 1973, str. 48–49, kjer med drugim navaja: »As regards accusations in the case of the inhabitants of the Southern Carinthia reported missing in the war – we are referring to the inauguration of the commemorative tablet at Pliberk (Bleiburg) where 205 names are inscribed ... and the publication of semi-official data (96 victims)...« (kar pa se povsem ne ujema s prej navedenim številom in sicer v op. 7 in 8).

¹¹ AINV, dok. št. SO-2065, Josef Stossier; Bericht der Sicherheitsdirektion für das Bundesland Kärnten über das Ergebnis der amtlichen Nachforschung nach den von Tito-Truppen im Jahre 1945 verschleppten und seither vermißten Zivilpersonen, tipkopi, Celovec, 15.3.1952 (Poročilo varnostnega ravnateljstva za zvezno deželo Koroško o izidu uradne raziskave o civilnih osebah, ki so jih v letu 1945 odpeljale Titove čete in so od takrat pogrešane). Polkovnik Josef Stossier je bil v času 2. svetovne vojne v upravi celovških gestapovskih zaporov in je po britanski zasedbi postal varnostni direktor za Koroško; njegovi podatki glede števila »odvlečenih« ter nato izpuščenih (potem ponovno pogrešanih) so brez ustreznih navedb virov, kar pomeni, da se tudi na osnovi teh podatkov ne da objektivno sklepati predvsem o vzrokih, zakaj so bile te osebe »odvlečene«, kje vse so bile oz. kam so jih »odvlekli«, koliko jih je bilo dejansko usmrčenih itd.; v omenjenem delu A. Suppana je na str. 179 pod op. 224 navedeno poročilo polk. J. Stossierja: število »odvlečenih« oseb, vrnjenih, umorjenih in pogrešanih (podatki so že citirani v op. 8). Sploh pa poročilo ne omenja, kdo izmed »odvlečenih« je bil član NSDAP in drugih nacističnih organizacij, kdo je sodeloval pri izgonu koroških Slovencev, zaplembi njihove lastnine, ali so sodbe bile, če niso bile, zakaj ne, itd. Skratka, tudi Stossier navaja premalo utemeljenih dejstev.

oseb je bilo od 18. do 25.5. ustrelenih na Lešah pri Prevaljah, ostali pa so bili 27.5. odpeljani v Strnišče (Kidričevo), kjer sta 2 osebi umrli, 17 oseb je bilo v zaporih v Mariboru, kjer naj bi jih bili 12.6. usmrtili. Od 14.5.1945 naj bi bil 4. bataljon 3. brigade VDV izvajal očiščevalne akcije po Mežiški dolini, kjer naj bi bilo 700 oseb¹² usmrčenih, pokopani pa naj bi bili v opuščnem premogovniku na Lešah pri Prevaljah.¹³

Po pisanju drugega koroškega zgodovinarja *Wilhelma Wadla* so določeno število priprtih na Koroškem na zahtevo Britancev izpustili, toda po ugotovitvah celovške varnostne direkcije (službe) se od »odvlečenih« v Jugoslavijo 91 oseb ni vrnilo.¹⁴ Wadl (ob prejšnjih trditvah) tudi meni, da so v majskih dnevih 1945 na Koroškem jugoslovanski partizani aretirali več kot 250 oseb. V dogovoru z angleškimi oficirji in slovensko oblastjo je bilo iz Mežiške doline »odpeljanih« približno 100 oseb, vrnilo pa se jih je okrog 60.¹⁵

Že omenjeni *Ingomar Pust* trdi, da je bilo med aretiranimi (od 8. do 20.5.) najmanj 80 oseb iz Celovca tajno prepeljanih v Jugoslavijo, od tega se jih 22 ni več vrnilo na Koroško; iz beljaškega območja sta bili »odvlečeni« 2 osebi, iz Rabštanja (pri Labotu) 1 oseba, tudi te osebe se niso več vrnile; naloga za »čiščenje« pa je bila »zaupana« 3. brigadi Vojske državne varnosti s ciljem »očistiti Koroško« od resničnih ali namišljenih nasprotnikov partizanov.¹⁶ Vprašanje »odvlečenih« se posebej pogosto pojavlja v publicistiki nemško-nacionalne Svobodnjaške stranke. V novejšem pregledu strankine zgodovine *Knut Lehmann-Horn* piše o kar 400 »odvlečenih« in se pri tem sklicuje na pisanje časopisja v petdesetih in šestdesetih letih, na strokovnjaka za manjšinska vprašanja dr. Theodorja Weiterja in na izjavo svobodnjaškega politika Ericha Silla.¹⁷

Naše dnevno časopisje je navajalo, da so partizani leta 1945 (po zasedbi Koroške) »odpeljali s seboj 191 nemških Korošcev.«¹⁸ Koroški slovenski zgodovinar *Marjan Sturm* je ugotovil, da naj bi

¹² To ne drži. Sredi maja 1945 je bilo v Narodni dom (bivši Sokolski dom) na Prevaljah pripeljanih okoli 150 oseb (»odvlečenih«); del teh so odpeljali v Maribor in Kidričevo (Strnišče), del pa so jih usmrtili ob cerkvi na Lešah pri Prevaljah, kjer so tudi pokopani, t. j. niso bili zasuti v opuščnem premogovniku na Lešah (ustna izjava z dne 30.5.1990 pri avtorju), pa tudi ne »zazidani« (»zugemauert«, 29 oseb iz Pliberka) v opuščnem premogovniku na Lešah (Stanko Hrovath: Bleiburg und Umgebungs, Bleiburg 1970, str. 72).

¹³ August Walzl, *Kärnten 1945 : Vom NS Regime zur Beatzungsherrschaft im Alpen-Adria-Raum*, Klagenfurt 1985, str. 208–212, kjer je med drugim navedeno omenjeno število »odvlečenih«, usmrčenih itd.: »Im Bereich Sittersdorf-Eisenkappel (Žitara vas-Železna Kapla) wurden am 9. und 10. Mai insgesamt 78 Zivilpersonen«; »Am 12. Mai mindestens 73 Personen aus dem Raum Bleiburg (Pliberk)«; »Am Abend des 12. Mai befanden sich demnach im Prävali (Prevalje) mindestens 148 Kärntner Zivilpersonen...«; »Insgesamt sollen in diesem Raum etwa 700 Personen diesen Aktionen zum Opfer gefallen und die Leichen hernach in verschiedenen Stollen des Lieschagrabens untergebracht worden sein...«

¹⁴ Wilhelm Wadl, *Das Jahr 1945 in Kärnten : Ein Überblick*, Klagenfurt 1985, str. 38, kjer je med drugim navedeno: »... nach Jugoslawien verschleppt, von denen – nach Erhebungen der Klagenfurter Zicherheitsdirektion 91 namentlich bekannte Personen ... nie mehr zurückkehren sollten.«

¹⁵ Wilhelm Wadl, *Die Kärntner Verschleppten des Mai 1945*, Kärntner Tageszeitung, Klagenfurt, 24.5.1985, str. 3, kjer med drugim piše: »Insgesamt wurden in den Maitagen des Jahres 1945 mehr als 250 Personen in Kärnten von Sondereinheiten der jugoslawischen Partisanen verhaftet. Ungefähr 100 von ihnen wurden noch in Kärnten nach Interventionen britischer Offiziere und örtlicher (auch slowenischer) Funktionäre wieder freigelassen ... sind noch im Mai 1945 aus den Internierungslagern im Mießtal zurückgekehrt... Knapp 60 Personen sind nach dem Mai aus jugoslawischen Lagern zurückgekehrt...« O vprašanju »odvlečenih« so nekateri avstrijski časopisi pisali že v letih 1947–48. Tako npr. »Unsere Heimat«, št. 2, 31.1.1948, ki je med drugim probčil tudi vprašanje »izginulih Korošcev« (Tone Zorn, *Politična orientacija koroških Slovencev in boj za mejo v letih 1945–1950*, doktorska disertacija, Ljubljana 1968, str. 352). Ob tem pa je treba poudariti, da so tudi nekateri slovenski časopisi pisali o težkih razmerah koroških Slovencev takoj po vojni in opozarjali: »Razkrinkajmo nacistične zločince in jim onemogočimo, da bi še dalje preganjali slovensko ljudstvo na Koroškem.« (Slovenski vestnik, Glasilo OF za Slovensko Koroško, št. 19, Kranj, 5.6.1945, str. 1).

¹⁶ Pust, n. d., str. 147, 151; tukaj je med drugim navedeno: »Die Säuberung war Aufgabe einer Sondereinheit, der 3. VDV Brigade... Ein weiterer Schwerpunkt der Verhaftungswelle war das Stadtgebiet von Klagenfurt. Hier wurden vom 8. bis 20. Mai 1945 mindestens 80 Personen festgenommen... 22 Personen kehrten nicht mehr zurück... Im Bezirk Villach wurde in Finkenstein (Bekštanj) am 11. Mai ... Nikolaus Kazianka ... verschleppt... Am 13. Mai 1945 holten Partisanen in Maria Gail (Marija na Zilji) ... Josef Nageler... Ebenfalls am 13. Mai gegen 22 Uhr wurde ... Albert Lammer aus Rabenstein (Rabštanj)...«

¹⁷ Knut Lehmann-Horn, *Die Kärntner FPÖ 1955–1983*. Klagenfurt 1992, str. 35.

¹⁸ Delo, 24.5.1990, št. 119, str. 20, kjer med drugim piše: »Predsednik slovenske vlade Lojze Peterle je v pogovoru z urednikom koroške ORF Mirkom Bogatajem za avstrijsko TV odgovoril tudi na vprašanje »o 191 nemških Korošcih (podčrtal R. S.), ki so jih partizani po avstrijskih navedbah 1945. leta odpeljali s seboj«. Ob tem poudarjam,

bilo iz Pliberka in okolice »odvlečenih« 73 oseb, med njimi je bilo 24 oseb, ki so bile člani NSDAP, eden izmed teh pa je sodeloval pri poboju Domnove čete na Komlju pri Pliberku.¹⁹

Omenjene navedbe se torej ne ujemajo, kar pomeni, da povsem tudi ne držijo. Število »odvlečenih« v teh podatkih je različno in je vprašanje, katero je pravo; prav tako ni popolnoma jasno, katere enote NOV in POS oz. JA so »odvlekle« te osebe. Dejstvo je namreč, da britanska zasedbena uprava ni storila veliko (vsaj ne v začetnem času zasedbe) za pregon nacističnih zločincev. Del nacistov se je celo vključil v britansko pomožno »redarstveno« službo. Maršal Tito je 26.5.1945 (ko je imel govor v Ljubljani) opozoril na težke razmere Slovencev na Koroškem in med drugim povedal, da »še dalje drhtijo in trpijo pod terorjem gestapovcev, preoblečenih v druge uniforme.«²⁰ Angleška vojska je, namesto da bi pomagala pri aretacijah vojnih zločincev, to partizanskim patroljam ne le preprečevala, ampak je celo ščitila naciste. Poglavitni vzrok vseh nasprotovanj britanske vojske je bil »protikomunizem in začetki sovražne politike do nove Jugoslavije.«²¹

Števila nacistov, gestapovcev idr. iz Koroške, ki so se po vojni vključili v britansko »redarstveno« službo in še naprej prikrito delovali proti koroškim Slovincem, ni lahko ugotoviti. Prav tako ni znano število nacistov, esesovcev, gestapovcev in drugih, ki so pribežali iz Slovenije oz. Jugoslavije (iz Maribora, Celja, Dravograda itd.) na Koroško ter se poskrili in podtalno delovali. Britanske zasedbene vojaške oblasti so sicer ustanavljale ujetniška taborišča, toda ta so bila neustrezno zastražena. Na osnovi tega lahko sklepamo, da številni nevarni nacisti niso bili ujeti in kaznovani za svoje zločine, kar pomeni, da so lahko še naprej delovali proti enotam NOV na Koroškem, proti priključitvi Koroške k Sloveniji, skratka proti interesom koroških Slovencev.²²

Zato so trditve, da so npr. enote 3. brigade NO zagrešile hude zločine glede Nemcev iz Koroške, slovenskih »nemškutarjev« in drugih (civilnih oseb), »odvlečenih« v Slovenijo (v Mežiško dolino itd.), tudi enostranske. Eno izmed dejstev pa je, »da so patrolje te brigade s pomočjo obveščevalcev in protinacistov do zadnjega odkrivalo pobegle naciste ter jih kljub številnim oviram angleške vojske pošiljale prek Borovelja in Ljubelja v zbirna taborišča v Begunje in Ljubljano. Med temi nacisti so bili pretežno vojni zločinci.«²³

Glede ugotavljanja morebitnih zločinov do »odvlečenih« oseb iz Koroške maja 1945 pa je prav, da bi bila ustanovljena posebna strokovna komisija priznanih zgodovinarjev, ki bi raziskala to vprašanje čimbolj objektivno, ne glede na dnevno politiko tako v Republiki Avstriji kot tudi v Republiki Sloveniji.²⁴ Ob tem pa je treba posebej poudariti, da je zelo pomembno ugotoviti tudi »odgovorne za izselitev številnih slovenskih družin iz Koroške oziroma za številne pokole slovenskih družin« in da je skrajni čas za kritičen in samokritičen pretes vprašanj »o vzrokih in posledicah nacizma v Avstriji v letih 1938–1945.«²⁵

S tem bi bile pojasnjene mnoge dileme in bili dani objektivni odgovori na številna vprašanja, ki jih dnevna politika (posamezniki, časopisje itd.) razlaga preveč enostransko, nekritično, celo žaljivo, češ da »so bili partizani morilci.«²⁶

Znano je npr. tudi dejstvo, da so bili že 11. in 12.5.1945 nekateri izmed zajetih Pliberčanov izpuščeni (pa čeprav so bili med njimi tudi člani NSDAP in sodelavci gestapa). To izpuščitev je

da je ta podatek površen, saj so bili (na osnovi prejšnjih navedb) med »odvlečenimi« poleg Nemcev (nacistov) s Koroškega tudi koroški Slovenci (»nemškutarji«).

¹⁹ Seznam teh oseb oz. te podatke je na terenu zbral dr. Marjan Sturm iz Celovca (del kopije tega seznama je tudi pri avtorju).

²⁰ Govor Maršala Tita v Ljubljani, 26.5.1945, Slovenski vestnik (tiskan v Kranju), Glasilo OF za Slovensko Koroško, št. 19, 5.6.1945.

²¹ Drago Vresnik, Tretja brigada Vojske državne varnosti – Narodne obrambe, Ljubljana 1988, str. 337 (dalje: Vresnik, Tretja brigada VDV-NO).

²² AMNZ, fasc. ZA 301–68, dok. št. A 404169; seznam najbolj zloglasnih nacistov v Velikovcu (na tem seznamu je 15 takih oseb).

²³ Vresnik, Tretja brigada VDV NO, str. 338.

²⁴ V prispevku dr. Dušana Bibra »Zgodovinarji na plan«, Dnevnik, Ljubljana, 25.5.1990, št. 140, str. 2, je navedeno, »da bo skupina raziskovalcev, ki proučuje vprašanja in usode slovenskih domobrancev, raziskala tudi to tematiko« (»odvlečenih«, op. R. S.).

²⁵ Janez Wutte-Luc (predsednik Zveze koroških partizanov v Celovcu); izjava za tisk v Celovcu dne 23.5.1990, Delo, št. 119, 24.5.1990, str. 20.

²⁶ Vasja Venturini, Partizane spoštujem, vendar je treba spravo opraviti, Delo, št. 121, 26.5.1990, str. 3.

omogočil Franc Primožič-Marko (namestnik načelnika štaba 4. operativne cone, ki je bil tedaj v Velikovcu), »na osnovi seznama in peticije svojcev zajetih oziroma priprtih v Pliberku.«²⁷

Hkrati je treba poudariti tudi to, da so se povojne avstrijske oblasti zavzemale za »odvlečene« oz. »odgnane« (»Verschleppten«) avstrijske Korošce in se zanimale za njihovo usodo. Ob tem ni treba posebej razlagati, »da je vsako človeško bitje dragoceno«, vendar pa je treba tudi »odločno odklanjati licemersko pretiravanje glede števila odgnanih«²⁸ oz. »odvlečenih« Korošcev iz Avstrije maja 1945, kot ga prikazujejo ne le avstrijski zgodovinarji, ampak tudi nekateri drugi tuji zgodovinarji.²⁹

Skratka, v tem trenutku je težko priti do objektivnih virov oz. dokumentov o tem vprašanju.³⁰ Zato je še težje ugotoviti pravo resnico o »odvlečenih« ter se glede tega ne sme enostransko sklepati oz. iracionalno prikrajati krivde, češ da je vsega kriv le zmagovalec in ne poraženec. Prav bi bilo, da bi slovensko-koroška (slovensko-avstrijska) komisija zgodovinarjev čimprej proučila to vprašanje in podala objektivno sodbo.³¹

Zusammenfassung

Ein Beitrag zur Klärung der Frage der Verschleppten und Vermissten in Kärnten im Mai 1945

Risto Stojanovič

Die Kärntner Slowenen in Österreich stellten sich in den Jahren 1941–1945 dem deutschen Nationalsozialismus entgegen, unter dessen verbrecherischer Entnationalisierungspolitik sie vor allem im erwähnten Zeitraum zu leiden hatten (Vertreibung, Hinrichtung, Brandschatzung usw.). Im Mai 1945, als die Einheiten der slowenischen Volksbefreiungsarmee und der damaligen jugoslawischen Armee das österreichische Kärnten befreit bzw. besetzt hatten, wurde unter anderem auch die Frage der Verantwortung der Nationalsozialisten für das Genozid an den Kärntner Slowenen aufgeworfen. Diesbezüglich wurden gewisse Sühnemaßnahmen durchgeführt. Doch die Frage nach der genauen Zahl der Vermissten im österreichischen Kärnten im Mai 1945 wirft große Probleme auf, stehen uns doch zu wenige Primärquellen für eine objektive Behandlung dieser Frage zur Verfügung.

Der Autor nennt in seinem Beitrag einige Zahlen der Vermissten in Kärnten im Mai 1945 und weist im Zusammenhang mit einigen tendenziösen Berichten darauf hin, daß Historiker hinsichtlich dieser Frage keine einseitigen Schlüsse ziehen oder damit manipulieren sollten.

²⁷ Drago Druškovič, O Francu Primožiču-Marku, Vestnik koroških partizanov, Ljubljana, 1984, št. 1, str. 62. Ob tem pripominjam, da mi Drago Druškovič ni mogel natančno povedati, koliko Pliberčanov je bilo tedaj izpuščenih. Odgovor je bil: »Ne morem se spomniti, koliko jih je bilo, bilo pa jih je precej, morda več deset. Naslednji dan, 12. ali 13.5., ko sem se vrnil v Pliberk, pa so se mi svojci, ki so mi izročili peticijo teh priprtih ljudi, za njihovo izpustitev zahvalili.« (Drago Druškovič, ustna izjava z dne 28.5.1990).

²⁸ Drago Druškovič- Rok Arih, Cvetke zla, Slovenski vestnik, Celovec 19.7.1985, št. 29, str. 3.

²⁹ Dr. Dušan Biber je v prispevku »Zgodovinarji na plan«, Dnevnik, Ljubljana, 25.5.1990, št. 140, str. 2, med drugim navedel, da naj bi bilo odpeljanih (»odvlečenih«) iz Koroške v Slovenijo oz. Jugoslavijo (v taborišča na Prevalje, v Maribor, Kidričevo) 211 oseb, vrnilo pa naj bi se jih 33; pri tem se sklicuje na knjigo Thomasa M. Barkerja, Social Revolutionaries and Secret Agents: The Carinthian Slovene Partisans and Britain's Special Operations Executive, New York 1990 (slovenski prevod: Socialni revolucionarji in tajni agenti: Koroški slovenski partizani in britanska tajna služba, Ljubljana 1991); v tej knjigi je objavljen tudi dokument oz. poročilo o deportacijah teh oseb, ki ga je 8.10.1945 pripravila britanska vojaška uprava na Koroškem (British Military Government of Carinthia), in sicer za območje: Velikovec, Celovec, Pliberk, Železna Kapla in Dobrla vas; ob tem je treba poudariti mnenje dr. Dušana Bibra, da v omenjeni knjigi prof. Barker predvsem »povzema navedbe avstrijskih avtorjev o tem vprašanju« (o »odvlečenih« s Koroškega).

³⁰ Da je in bo res težko priti do vseh virov oz. dokumentov, potrjuje tudi dr. Janko Pleterski. Leta 1948 (tedaj je Pleterski delal v Ministrstvu za zunanje zadeve v Beogradu) je videl seznam »izginulih« oseb, ki ga je avstrijsko predstavništvo v Beogradu izročilo Ministrstvu za zunanje zadeve Jugoslavije. Na njem je bilo »več deset teh oseb«. Na avstrijsko zahtevo, da se ugotovi, kaj je s temi osebami, »pa ustrezni jugoslovanski organi verjetno niso odgovorili« (dr. Janko Pleterski, ustna izjava z dne 28.5.1990).

³¹ V našem tisku je bil objavljen tudi prispevek z naslovom »Janez Wutte-Luc in Kleine Zeitung se ogrevata za ustanovitev mešane slovensko-koroške komisije«, Delo, št. 124, 30.5.1990, str. 24; tukaj med drugim piše, naj bi ta komisija proučila tudi vprašanje, kdo vse je bil odgovoren za številne poboje slovenskih družin, izselitve in druga nasilja nad koroškimi Slovenci v letih 1938–1945.

JUBILEJI

Prof. dr. Andrej Moritsch – šestdesetletnik

Velikokrat sem bil na Moritschevi domačiji v Pošišču v Ziljski dolini, toda, ko ob Moritschevem življenjskem jubileju razmišljam o njegovem znanstvenem, pedagoškem in strokovno-organizacijskem delu, se mi v spomin najvztrajneje vrača simpozij o Matiji Majarju Ziljskem v začetku julija leta 1992. Tedaj smo se, v vzdušju, ki je sledilo padcu berlinskega zidu, razpadu Jugoslavije in osamosvojitvi Slovenije, v Moritschevi hiši in v središču Majarjeve župnije v Bistrici na Zilji, poleg Avstrijcev zbrali slovenski, hrvaški, češki, slovaški, poljski in ruski zgodovinarji in razpravljali o slovanskih in vseslovanskih stikih, načrtih in iluzijah pred revolucijo leta 1848, med revolucijo ter po njej. Bilo je veliko, skoraj težko doumljivo nasprotje med stvarnostjo, ki smo ji bila priča in zgodovinsko resničnostjo, o kateri smo govorili, med poboljševiško srednje in vzhodnoevropsko realnostjo, prežeto s prepričanjem, da je mogoče v času komunizma zamujeno nadoknaditi le s kar se da hitro vključitvijo v zahodno Evropo, in z zaneseno vero v slovansko prihodnost, slovansko solidarnost in ustvarjalno moč narodnega čustva, ki je označevalo Majarjeve zamisli, njegovo dobo ter razmišljanja in čustvovanja njegovih sodobnikov.

In v tem nasprotju je bilo nekaj simboličnega tudi, kar zadeva Moritschevo ukvarjanje z zgodovino in njegova znanstvena iskanja in raziskovanja. Andrej Moritsch se je namreč v svojih publikacijah in znanstvenem delu obširno in sistematično posvetil prav slovanski – ruski, slovenski, tudi južnoslovanski – zgodovini, se poleg socialne problematike posebej ukvarjal z nacionalno, hkrati pa podrobno preiskoval politične in socialne motive za narodnopolitične odločitve in opredelitve koroškega (slovenskega) prebivalstva. Toda v isti sapi se je (zlasti v zadnjih letih) polemično razšel s tradicionalnimi nacionalnopolitičnimi razlagami in se izrazilo kritično opredelil do preteklih in sodobnih nacionalnih polarizacij. Tako že nekaj časa zavzeto opozarja na ideološko naravo in rušilno moč nacionalizmov, polemično zavrača nacionalnozgodovinske koncepcije in v nacionalne meje utesnjene (sam pravi: »etnocentrične«) zgodovinske razlage in spodbuja k nadnacionalnemu, predvsem pokrajinskemu in geo-gospodarskemu obravnavanju preteklih tokov in dogodkov.

Andrej Moritsch je postal 1. oktobra 1993 redni profesor na novo ustanovljenem Inštitutu za zgodovino vzhodne in jugovzhodne Evrope na celovški univerzi. V življenjsko in akademsko zrelem obdobju se je torej po več kot dvajsetletnem študijskem, znanstvenem in pedagoškem delu v avstrijski prestolnici vrnil domov – na Koroško, kjer je bil nedaleč od romansko-slovansko-germanske tromeje, v kmečki domačiji (po domače pri Papežu) v Dragančah pri Šentpavlu na Zilji, rojen 28. novembra 1936. Tu je, po končani osnovni in glavni šoli ter učiteljsku v Celovcu, v petdesetih letih, pred odhodom na Dunaj in prav v času, ko se je Avstrija zopet vzpostavljala kot država (zrelostni izpit na učiteljsku je napravil leta 1955) pol desetletja tudi poučeval na ljudskih in glavnih (dvojezičnih) šolah (v Šmohorju, Tinjah, Božjem grobu pri Pliberku in v Železni Kapli). Po petih letih učiteljskega dela se je nato odločil za nadaljevanje študija na dunajski univerzi, kjer se je posvetil geografiji, zgodovini in slavistiki.

Moritsch je na Dunaju svojo raziskovalno in strokovno pozornost najprej usmeril k problematiki socialne in zgodovinske geografije in svojo disertacijo »o Trstu in njegovem zaledju« zasnoval pri profesorju Bobeku na geografskem inštitutu. Ukvarjanje s socialno in zgodovinsko geografskimi vprašanji ga je med drugim povezalo s kolegi geografi v Ljubljani. V času priprav na disertacijo je več mesecev študijsko bival v slovenski prestolnici in si že ob tem prvem daljšem bivanju v Ljubljani pridobil trajne prijatelje. Disertacijo, v kateri je tako iz socialno in gospodarsko geografskega kakor zgodovinskega zornega kota predstavil razvoj tržaškega zaledja in njegovo povezanost s Trstom od 18. stoletja do sodobnega časa, je dokončal leta 1967 in jo uspešno obranil. Promoviran je bil za doktorja filozofije, njegova disertacija pa je pod nemškimi naslovom »*Das nahe Triester Hinterland*« izšla v posebni knjigi.

Andrej Moritsch je bil leta 1967, ko je obranil disertacijo, že četrto leto zaposlen na Inštitutu za južno in vzhodnoevropsko zgodovino dunajske univerze pri profesorju Leitschu. Tu je bil najprej pomožni asistent, nato pa je postal docent, pri čemer se je posebej posvetil raziskovanju ruske in slovenske koroške zgodovine. Obema velikima temama svojega študija in svoje raziskovalne radovednosti se je približeval predvsem s proučevanjem gospodarskih in socialnozgodovinskih vprašanj. Njegovo habilitacijsko delo »*Landwirtschaft und Agrarpolitik in Russland vor der Revolution*« (v knjižni obliki izšlo pri založbi Bohlau na Dunaju leta 1986), ki obravnava agrarne razmere v Rusiji pred revolucijo in t.i. Stolypinove reforme, mu je zagotovilo mednarodni sloves strokovnjaka za rusko gospodarsko (zlasti agrarno) zgodovino in pridobilo podpredsedniško mesto v Mednarodni komisiji za raziskovanje ruskih revolucij pri svetovnem kongresu zgodovinarjev.

Moritsch je postal tako eden redkih slovenskih zgodovinarjev, ki se je v širšem evropskem (lahko rečemo v svetovnem) merilu uveljavil kot poznavalec ne samo slovenske in nacionalne, temveč obče – v konkretnem primeru ruske – zgodovinske problematike, svoje znanje pa je, zvest učiteljskemu poklicu, uporabil tudi za šolsko (didaktično in video) popularizacijo predoktobrske, oktobrske in pooktobrske ruske zgodovine. (Na to temo je izdal tri video kasete s komentarjem). V študijskem letu 1991–92 je med drugim predaval rusko zgodovino na Oddelku za zgodovino filozofske fakultete v Ljubljani.

Ukvarjanje z družbeno in gospodarsko zgodovino pa je plodno in izvirno zaznamovalo tudi Moritschevo raziskovanje slovenske koroške in nacionalne preteklosti. Poleg člankov z družbeno in gospodarsko tematiko v ožjem pomenu besede je namreč napisal in objavil razprave, ki podrobno analizirajo socialno in gospodarsko ozadje nacionalnega opredeljevanja koroških Slovencev. V ta sklop spadajo predvsem raziskava čustva etnične/nacionalne pripadnosti prebivalcev izbranih koroških vasi, ki jo je opravil skupaj z (mlajšimi) sodelavci in objavil v posebnem zborniku z naslovom »*Vom Ethnos zur Nationalität*« (Dunaj/München 1991), hkrati pa tudi njegove razprave o vplivu socialnega in gospodarskega položaja koroških Slovencev na plebiscitno odločitev leta 1920. V teh je problematiziral interpretacije, po katerih je na izid plebiscita odločilno (in v prvi vrsti) vplivala socialna demokracija s svojo propagando, in usmeril pozornost na gospodarske motive in premisleke, ki so koroško kmečko prebivalstvo vodili k njegovi proavstrijski opredelitvi in glasovanju za »nedeljivost« koroške dežele.

Koroški, koroški preteklosti in slovenski zgodovini je Moritsch posvetil še vrsto drugih sestavkov, člankov in razprav, ki zajemajo dolgo obdobje od konca srednjega veka do sodobnih dni. Za priročnik »*Historische Bücherkunde Südosteuropas*« je tako skupaj z Ireno Bruckmüller napisal sintetičen prikaz o Slovencih v srednjem veku, v njegovi bibliografiji pa sledimo tudi člankom o nacionalni zavesti Nemcev in Slovencev na Koroškem, o ustanovitvi Družbe sv. Mohorja v Celovcu, o socialnih temeljih slovenskega narodnega gibanja na Koroškem, o Matiji Majarju, o modernizaciji in nacionalnem razmejevanju pred letom 1918, o koroških Slovencih med obema vojnama in projektu kulturne avtonomije ter celo o koroških razmerah po letu 1945. Moritsch je imel (v vsebinskem in uredniškem pogledu) pomembne zasluge pri izidu knjige »*The Slovene Minority of Carinthia*« ameriškega zgodovinarja T. M. Barkerja, v isti sapi pa je bil soavtor in urednik šolskega priročnika »*Zgodovina koroških Slovencev od leta 1918 do danes*«, ki je izšel pri Mohorjevi družbi v Celovcu.

Seznam Moritschevih objav z naštetimi deli še nikakor ni izčrpan. V dolgi vrsti njegovih člankov so sestavki o hrvaški in srbski zgodovini, skoraj težko pregledno število ocen in recenzij (čez 130), v zadnjem času, odkar dela na celovski univerzi, pa tudi nove, izvirne uredniške izdaje, saj izhaja v njegovem uredništvu (dvojezična) zbirka *Zgodovina brez meja/Unbegrenzte Geschichte* (do sedaj so izšli trije zvezki: *Problemska polja zgodovine in zgodovinisje koroških Slovencev* (1995),

Matija-Majar Ziljski (1995), *Austria-Slovenica-Koroški Slovenci in avstrijska nacija* (1996)). Skupaj z G. Tributschem je izdal tudi knjigo *Soški protokoli*.

Andrej Moritsch je svojo vlogo avstrijskega znanstvenika slovenskega rodu že v času bivanja na Dunaju razumel predvsem kot enkratno možnost vzpostavljanja mostov in vezi med avstrijskimi, slovenskimi in (drugimi) slovanskimi kolegi. Tako ni nenavadno, da se je misel o avstrijskih znanstvenih izpostavah v organizaciji avstrijskega ministrstva za znanost, ki je v Ljubljani zaživela z izjemno uspešno izpostavo Avstrijskega inštituta za vzhodno in jugovzhodno Evropo, prvič oblikovala v prijateljski družbi, zbrani v Moritschevem dunajskem stanovanju. Moritsch je poleg tega – prav tako v času, ko je še delal in bival na Dunaju – zbral okoli sebe številnejšo mednarodno zgodovinarsko skupino, ki naj bi pripravila nad-nacionalno/regionalno zasnovani zgodovinski priročnik za prostor »med Alpami in Jadranom«. Delo pri pripravi knjige se je zavleklo ne le zaradi razmeroma velikega števila avtorjev, temveč tudi zato, ker se je izkazalo, da je pri zasnovi takega dela razmeroma težko preseči tradicionalne nacionalne zgodovinske okvire, in ker vrste raziskav, ki bi lahko omogočile široko zasnovano regionalno sintezo, preprosto še ni. Po prevzemu profesure na celovški univerzi pa se je Moritsch še intenzivneje kot prej posvetil organizaciji raznih mednarodnih in tematskih strokovnih srečanj, ki so se delno odvijala na celovški univerzi, delno na njegovi domačiji. Tako ni presenetljivo, da je bil pred nedavnim imenovan za predsednika odbora »Avstrija in Slovenija« pri zgodovinski komisiji Avstrijske akademije znanosti. Obenem v poletnih mesecih – že nekaj let zaporedoma – organizira in vodi t.i. »poletno zgodovinarsko šolo« v Alp hotelu v Bovcu, ki se je poleg slovenskih, avstrijskih in italijanskih predavateljev udeležujejo študentje treh dežel. Šola ima predvsem tri cilje: proučevanje posameznih geo-zgodovinskih vprašanj, ki povezujejo tri dežele in njihove obmejne regije, jezikovno izpopolnjevanje v nemščini, italijanščini in slovenščini ter konkretno spoznavanje tako med udeleženci poletne univerze kot seznanjanje s tolminskim in bovškim koncem ter njegovo okolico.

Moritschevo izrazito nezaupanje do poudarjene zagledanosti v nacionalno je ena izmed značilnosti njegovega dela. Njegova tesna povezanost z ožjim in širšim prostorom, iz katerega je izšel (bližina tromeje!), pa druga. Ko bodo natisnjene te vrstice, bo šestdesetletnica že mimo. Toda kot kaže ta zapis, je bilanca bogata. Andrej je jubilej, to ne dvomim, kljub temu praznoval delavno. S tistim večnim nasmeškom, kot bi bil nekoliko v zadregi, ko ugotavlja: »No, takole to delamo... Treba pa je še...«

Prijateljev, ki se pridružujejo čestitkam podpisanega, je, vem, dolga vrsta.

Peter Vodopivec

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi Zgodovinskega časopisa (SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, telefon 061/17-69-210) lahko naročite naslednje zvezke knjižne zbirke ZČ:

1. **Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje.** Lj. 1980, 44 str. – 320 SIT. – Zbornik ob štiridesetletnici izida knjige »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«.
2. **Franc Šebjanič: Šolnik in domoljub Adam Farkaš (1730-1786).** Lj. 1982, 24 str. – razprodan. – O zaslužnem prekmurskem protestantskem učenjaku in rektorju šopronskega liceja.
3. **Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem.** Posvetovanje ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije. Lj. 1987, 134 str. – 880 SIT. – Denarstvo, bančništvo, zaslužki, cene in življenjski stroški od antike dalje.
4. **Dušan Kos: Bela krajina v poznem srednjem veku.** Lj. 1987, 76 str. – 600 SIT. – Politične, upravne in cerkvene razmere, plemstvo, gospostva, mesta, agrarna kolonizacija.
5. **Janez Cvirn: Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861-1907.** Lj. 1988, 88 str. – 640 SIT. – Postopni prehod od liberalne politike, do narodnostnega radikalizma, vsenemštva, antisemizma in poudarjanja superiornosti.
6. **Predrag Belić: Prva tri desetletja jezuitov in Slovenci (1546-1569).** Lj. 1989, 40 str. – 320 SIT. – Dopisovanje škofa Textorja z Ignacijem Lojolskim o cerkvenih razmerah v Sloveniji, filoproteštantski slovenski študenti teologije v Rimu.
7. **Marta Verginella: Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju.** Lj. – Trst 1990, 36 str. – 280 SIT. – Večplasten vpogled v družinsko življenje vaške skupnosti, tipologija družin in poročnih zvez ter spremembe zaradi bližine mesta Trsta.
8. **Rajko Bratož: Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja.** Lj. 1990, 72 str. + pril. – 560 SIT. – Krščanstvo v nekdanjem slovenskem prostoru od nastopa verske svobode do pokristjanjenja Slovencev.
9. **Petra Svolfšak: Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno.** Lj. 1991, 56 str. – 400 SIT. – Leta 1915 so italijanske oblasti z desnega brega Soče izselile civilno prebivalstvo v različne kraje Italije; domov so se vrnili spomladi 1919.
10. **Bogo Grafenauer: Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje.** Lj. 1994, 44 str. – 320 SIT. – Narodnostna meja se je do srede 19. stoletja pomikala na jug zlasti z agrarno kolonizacijo, nato pa z nasilno asimilacijo slovenskega prebivalstva.
11. **Peter Štih: Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem.** Lj. 1994, 266 str. – 1600 SIT. – Pregled posesti ene najpomembnejših plemiških rodbin na Slovenskem med začetkom 12. in koncem 15. stoletja.
12. **Rajko Bratož: Bitka pri Frigidu v izročilu antičnih in srednjeveških avtorjev.** Lj. 1994, 48 str. – 400 SIT. – 5. in 6.9.394 je v Vipavski dolini v največji antični bitki na naših tleh krščanski cesar Teodozij premagal zadnjega poganskega cesarja Evgenija.
13. **Miha Kosi: Templarji na Slovenskem. Prispevek k reševanju nekaterih vprašanj srednjeveške zgodovine Prekmurja, Bele Krajine in Ljubljane.** Lj. 1995, 48 str. – 480 SIT. – Vse skrivnosti križarskega viteškega redu še niso odkrite.
14. **Marjeta Keršič Svetel: Češko-slovenski stiki med svetovnima vojnama.** Lj. 1996, 88 str. – 800 SIT. – Povezovanje na političnem, gospodarskem in kulturnem področju; živahno društveno življenje Čehov na Slovenskem.
15. **Olga Janša-Zorn: Historično društvo za Kranjsko.** Lj. 1996, 320 str. – 4000 SIT. – Delovanje društva od 1843 do njegove združitve z Muzejskim društvom za Kranjsko 1885, objave v njegovem glasilu »Mittheilungen« v letih 1846-68.
16. **Tamara Griesser Pečar – France Martin Dolinar: Rožmanov proces.** Lj. 1996, 317 str. – 3990 SIT. – Avtorja ugotavljata, da obtožnica proti ljubljanskemu škofu na montiranem političnem procesu avgusta 1946 ni bila dokazana v nobeni od njenih 13 točk.

Znižana cena celotne zbirke je 12.400 SIT. Članom ZZDS priznavamo 25 %, študentom pa 50 % dodatnega popusta. Možnost obročnega odplačevanja.

RAZSTAVE

Razstava »Prva linija«

Govor ob odprtju 14. februarja 1996 v Muzeju novejšje zgodovine v Ljubljani.

Svoje razmišljanje ob nocojšnji razstavi naj začnem z neko osebno zgodbo. V naši družini je z nami več kot štiri desetletja živela očetova sestra. Bila je samska, čeprav so še v zrelih letih k njej hodili možje, ki bi jo radi za ženo. Nekoč sem le zbral korajžo in jo vprašal, zakaj se ni nikoli poročila. Odgovorila mi je: »Sosedovemu Janezu sem obljubila, ko je odhajal na fronto v I. svetovni vojni, da ga bom čakala. Obljube nisem nikoli prelomila.«

Ko me je mladi kolega Jaka Marušič, duša Društva ljubiteljev soške fronte, povprašal glede nocojšnjega nastopa, sem ga vprašal, če mogoče ve, koliko Slovencev je padlo med I. svetovno vojno; njegov odgovor je bil nikalen. Mislim, da tega tudi nihče drug ne ve.

Osebnostno razmerje do velike morije pred osmimi desetletji ni pri nas v nikakršnem sorazmerju z veliko nacionalno tragedijo, ki jo pomeni I. svetovna vojna. Slovenci so tudi takrat, ne po lastni volji, ampak po sili razmer, bili na napačni vojskujoči strani. Po koncu vojne so lahko na cerkvene stene obesili spominske plošče. Desetine in desetine mrtvih so nemo vpile po življenju; starši, vdove, otroci so nemo ječali po najbližjih. Preživeli v javnem življenju niso mogli računati na priznanje, čeprav je bilo nesporno, da so z bojem na soški fronti proti Italijanom branili svojo slovensko zemljo. Niso bili pravih barv in napačne zaveznike so imeli. Zgodovino pisje tega ne more spremeniti, ne sme pa spregledati osebnih tragedij in usodnih posledic za naš narodni razvoj.

Počasi, veliko prepočasi nam ob samostojni slovenski državi prihaja v zavest kruto spoznanje o usodnosti takratnega dogajanja. Ob zapletih z Italijani zaradi nepremičnin ob naši zahodni državni meji se vse pogosto postavljajo posamezniki in država v bran revolucije, namesto da bi privlekli na dan močnejše argumente krivične meje po I. svetovni vojni, opozorili na kosti naših vojakov, ki so sprhnele na primorskem krasu in opozorili na krutost fašističnega terorja, ki je v številnih primerih dokončal tisto, kar je začela I. svetovna vojna. Naša zahodna etnična meja se je začela lomiti in verjetno smo za vselej zgubili Gorico in številne druge, prelepe in še v tem stoletju povsem slovenske kraje.

Po razstavi, ki je bila pred nekaj leti v Goriškem muzeju in smo si jo lahko ogledali tudi v stavbi, v kateri smo nocoj zbrani, po muzejski aktivnosti v Kobaridu in tudi po dejavnosti Društva ljubiteljev soške fronte lahko ugotavljamo, da se nekaj vendar spreminja. Čeprav ne moremo napovedati prihodnosti, že imamo novejšje knjižne izdaje in načrte v zvezi z memoarsko literaturo, ki vedno znova prihaja na dan. Zaznavamo tudi premike v slovenski historiografiji, ko s Petro Svovljšak dobivamo prvega ožjega specialista za I. svetovno vojno med slovenskimi historiki in ko ima naš dunajski kolega, koroški Slovenec dr. Walter Lukan kot gostujoči profesor prvič v zgodovini Zgodovinskega oddelka Filozofske fakultete v Ljubljani daljšo serijo predavanj o prvi svetovni vojni. Lahko smo prepričani, da bo v prihodnje slovensko vedenje o njej bistveno drugačno. Seveda ne bodo zato gospodarske razmere, v katerih živimo Slovenci, nič boljše. Toda če našega bivanja na naši zemlji ne bomo osmislili, če se ne bomo zavedli, da moramo obstati tu z vso našo prijetno in neprijetno dediščino, če bomo podlegli nemoralnemu pragmatizmu, ki nam ga vsiljujejo kot vsemogočo odrešilno ideologijo, potem je vse zaman in škoda, da smo se tu zbrali. Naša slovenska usoda je prvič povsem v naših rokah. Stoletja smo se lahko izgovarjali na druge, poslej tega ne bomo mogli več. V muzejskih prostorih kot krajih spajanja preteklosti s sedanostjo se najlaže zavemo, da pred nami ni popravnih izpitov. V preteklosti so obdobja, ko sovražnost zaslepi jasnost človeške misli, razmeroma kratka, čeprav huda in ne brez žrtev. Znebimo se prepričanja, da je življenje boj! Ni res. Življenje je tekma, v kateri uspešnejši zmaga.

Ni bil moj namen, da bi komu nocoj ugajal ali delal vtis. Kot zgodovinar lahko povem, kaj čutim, ko se sprehajam po krajih, ki jih je pregnojila slovenska kri. Ko gledam zlasti onstran meje nekdanja vojaška pokopališča avstrijskih vojakov in jih soočam s pompoznostjo italijanskih podobnih objektov, me prešinejo občutki, o katerih sem vam danes na kratko spregovoril. V odnosu do preteklosti, zlasti, ko gre za pripadnike tvojega naroda, je težko biti brezoseben. Pravila znanstvenega dela se pogosto spopadajo z osebnimi vtisi in občutki. Človeško srce težko ostane hladno ob grozljivem spoznanju, da je bila takrat narava tako prizadeta, da se rastlinstvo še do danes ni opomoglo. In kako je to grozoto doživljal naš človek? V mislih nimam samo

tistih v jarkih, ampak tudi številne, ki so morali na vrat na nos zapustiti svoje vasi in se preseliti v notranjost monarhije, ki so prelepe primorske hiše zamenjali za blatne zanikrne barake.

Razstava govori o bojevanju na soški fronti. Slovenci smo doslej govorili o njej predvsem v smislu, kot je izvenel moj nocojšnji nastop. Skrajni čas pa je, da jo pogledamo tudi s tiste plati, kar je vojna dejansko bila. Kdor podrobneje pozna vojskovanje slovenskih vojakov, ko so v družbi z ostalimi avstrijskimi vojaki, zlasti slovanskega porekla, zadrževali nekajkrat močnejše nasprotnne formacije, bo lahko dojel laži, ki so jih nam v desetletjih skupnega jugoslovanskega življenja vsiljevali v glavo, kako nismo vojaški narod. Slovencem ni potrebno iz preteklosti delati mita, nimamo pa se česa sramovati. Preživeli in obstali nismo zaradi tujih zaslug, ampak iz lastne volje do življenja in svoje kulture. Herojstvo stoletnih vzglednih junakov nekega »vojaškega naroda« se je sesulo kot hišica iz kart, ko so v Bosni izgubili nekajkratno premoč. Priča smo zlomu zgodovinskega mita, ki so ga uspeli brez realne osnove vsiliti nam in mnogim v Evropi. Razstava, s katero se soočamo nocoj, ni rojevanje novega mita, ampak poizkus, da se soočimo z kruto preteklostjo, da se vživimo v razmere, kakršne so mnogi naši predniki doživeli in preživeli. Ni usmerjena v poveličevanja smrti ampak življenja, njeno sporočilo je optimistično kot je odnos naših mladih kolegov, članov Društva ljubiteljev soške fronte, do življenja, ki jih čaka. Pridružimo se jim v teh naporih in sporočilih! Podprimo jih po svojih močeh!

Stane Granda

PONATISI ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

V seriji ponatisov starejših števil *Zgodovinskega časopisa (ZČ)* sta izšla že 32. in 33. ponatisnjeni zvezek in sicer št. 3-4 letnika 29/1975 in št. 3 letnika 31/1977.

ZČ 3-4 letnika 29/1975 med drugim predstavlja razpravo Toneta Ferenca o nemških ozemeljskih zahtevah v Sloveniji leta 1940. Tone Zorn je raziskal narodno podobo dela kočevskega območja po italijanskem popisu iz 1941. O problemu slovenske univerze v Trstu piše Jože Pirjevec, Janko Pleterski pa objavlja referat z zborovanja slovenskih zgodovinarjev 1974 o jugoslovanski misli pri Slovencih v dobi Taaffejeve vlade. Zadnja razprava je prispevek Antona Svetine o zgodovini Šmihela pri Pliberku. Cena ponatisnjenega zvezka je **960 SIT**.

ZČ 3 letnika 31/1977 med drugim objavlja razpravo Mirka Stiplovška o raziskovanju delavskega gibanja in partije med vojnama na Slovenskem, Ferda Gestrina o verskem življenju in institucijah Slovanov v Markah v času od 15. do 17. stoletja, Darje Mihelič o pogledih zgodovinarjev od konca 15. do 18. stoletja na Karantanijo, Vlada Valenčiča o slovenskem jeziku v uradih in uradni publicistiki od srede 18. do srede 19. stoletja in Toneta Zorna o delovanju Družbe sv. Cirila in Metoda v času pred prvo svetovno vojno na Koroškem. Cena zvezka je **1040 SIT**.

Vse starejše številke ZČ lahko dobite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije v Ljubljani, Aškerčeva 2, tel. 061/1697-210. Cenik dostopnih zvezkov in zaloge je objavljen v vsaki številki ZČ. Člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev imajo **25 odstotkov**, študenti pa **50 odstotkov popusta** na prodajne cene.

KONGRESI, SIMPOZIJ, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

Summer School In History

Cambridge, 7. – 27. julij 1996

'Cambridge je čudovita mešanica starega in novega. Ni samo slepo stremljenje, ampak je blesteč sad, enkratno vzdušje, ki se ne stekleniči, temveč prilagaja nenehno spreminjajočim se okoliščinam, zahtevam, izzivom in s tem ostaja vitalen del izobraževalnega organizma našega naroda ter celotne mednarodne akademske skupnosti,' je ob svoji inavguraciji leta 1991 zapisal princ Filip, kancler Univerze v Cambridgu. Četudi je v teh vrsticah čutiti majhno neskromnost ter velik ponos, lastosti, sicer primerni za slovesne trenutke, vendar pa tako odvečni pri kritični presoji, moramo kanclerju pritrčiti. *Cambridge – town and gown*, je 'enkratno vzdušje'. Te vzdušje, ki sicer ni izjemno niti po svoji tradiciji – s statuti iz sredine 13. stoletja, takrat uradno še ne potrjene univerze, se Cambridge prišteva med kar dvajset evropskih *Studia Generale*; niti po svoji prodornosti in odmevnosti – spada pač med resda peščico najboljših univerz sveta; pa tudi ne po svoji odprtosti ženskam, drugače verujočim ter tujcem – prvi ženski college je ustanovljen leta 1869, toda možnost pridobitve akademskih naslovov je dana šele leta 1948; vse do sredine devetnajstega stoletja so bila vrata univerze odprta zgolj anglikancem ter kar šestindevetdeset odstotkov študentov je Britancev oz. državljanov držav članic Commonwealtha. Vsaj slednje seveda ni samo stvar Cambridga, ki se po svojih zlahatnih značilnostih, odlični študijski spodbudi ter edinstvenem akademskem vzdušju, odpira in razdaja tudi s tritedensko *Summer School in History*, ki sta jo že šesto leto organizirala *Board of Continuing Education* in *Faculty of History*. Predavatelji z Univerze v Cambridgu so udeležencem – kar iz enaindvajsetih držav, različnih specializacij in znanj – ponujali v obravnavo posamezna zgodovinska obdobja in specialne problematike zlasti britanske zgodovine pa tudi njenega širšega evropskega konteksta. Kvalitetna ponudba in različnost pogledov diskutantov sta kolokvijem dajala izizvalno barvitost. Naj jo ujamem v kratkih povzetkih.

Paul Milett, direktor klasičnih študijev na Downing Collegeu je v okviru seminarja z naslovom '*The Ancient Greeks and us*' skupaj s študenti poskušal razložiti problematiko, kot se je izrazil, 'grškega testamenta' ter v njenem okiru pokazati na razpoke, ki ločujejo antično Grčijo ter moderne evropske kulturne koncepte. Dr. Milett je predstavljal grška pojmovanja tiranije in demokracije, religije in moralnih vrednot, spolov in seksualnosti, vojske in vojne, gospodarstva in zgodovinske zavesti ter ugotavljal dediščino teh pojmovanj v evropskih in maloazijskih kulturnih okoljih. Klasično dobo je s srednjeveško povezoval *Matthew Innes*, raziskovalec na St. Peter's Collegeu, pri čemer mu je bil kot vez med obdobjema služila osebnost Karla Velikega, razvoj njegovega kulta in legend o njem skozi vse medievalno obdobje, sicer obdobje impresivnih medmestnih gospodarskih povezav, ki so, kakor je svoje študente prepričeval Mark Bailey, predstavljale torišča angleške gospodarske konjunktore.

'*The nobility of medieval England*' je bila naslov seminarja pri *Rosemary Horrox*, direktorici zgodovinskih študijev na Fitzwilliam Collegeu sicer pa eni vodilnih angleških medievalistk. V procesu srednjeveške gospodarske konjunktore, je plemstvo igralo glavno vlogo, če izvzamemo že v 1. pol. 13. stoletja več kot samo zaznaven vpliv Londona. Če je plemiško življenje prevevalo sfere političnega in državnškega, pa je bilo življenje plemičev tisto, ki je dajalo takt gospodarstvom, družbenemu in družabnemu segmentu Otoka. Temelj konjunktore kot spojka okoliščin in priložnosti, izzivov in odzivov, nagnjenj in stremljenj, morda celo hrepenenj, izoblikovanega na nivoju bodisi državnih ali regionalnih političnih entitet, je bila institucija služabništva, *service*. Biti služabnik je bilo oportuno, predvsem pa politično koristno in častno, lahko tudi kurtoazno mučno ter moralno obremenjujoče. Bilo je razmerje, ki je zahtevalo naklonjenost in zaupanje in zvestobo. Bilo je obojestransko razmerje, ki ga je definiralo preprosto pravilo: 'Lord gets service, servant gets lordship.' Plačilo služabništva je bilo sicer pričakovano, ne pa tudi nujno; več kot nagrada je veljalo 'lordship – lord's good will'. Razvil se je torej protekcionizem, posebljen v *good lords* in njegovem nasprotju, *heavy lords*, ter obvladoval celotno družbeno hierarhijo, materialno podstat katere je predstavljala zemlja. Posedovanje le-te je posameznika osvobajalo biti služabnik, hkrati pa zahtevalo od njega imeti služabnike. Biti plemič je sicer pomenilo imeti zemljo, ki je zgolj podlaga vplivu in moči, ne pa tudi orodje za njuno izvajanje. Orodje je namreč služabništvo.

To svojo tezo Rosemary Horrox postavlja naproti klasičnemu pojmovanju fevdalnih korelacij, temeljčih na pravicah, izhajajočih iz strukturiranega lastništva zemljiške posesti, ter t.i. 'bastardnemu fevdalizmu', temelječemu na denarnih rentah; iz nje izpeljuje, v maniri kontroverznih izvajanj *Susan Reynolds*, seveda ne 'fevdalna' ampak zgolj medievalna razmerja. Srčika le-teh je, še enkrat, *service*, ki pogojuje in oblikuje samopodobo plemstva, njegovo dinastičnost, državotvorno poslanstvo in vojaško vlogo ter njegov odnos do inferiornih socialnih skupin. Biti plemič ni pomenilo samo *imeti* ampak tudi *dajati*. In dajati v izobilju. S tem se je zadovoljilo religioznim zahtevam, umirilo vest ter, kar ni bilo najbolj očitno, imelo pa je izjemen radij, pridobilo politične privrženca in utrdilo politični položaj. Toda, če nekoliko podvomimo v poglede dr. Horroxove: ali so bili res hektarski obseg, preperelost dokumentov in kosti ter še zlasti masovnost podpore kriteriji politične pomembnosti? Bliskovitost vzpona nekaterih dinastij in posameznikov (Percies, de la Poles, Mowbrays, Piers Gaveston...) nedvomno dopušča drugače interpretacije ter kaže zlasti na veliko pragmatičnost političnega – pravzaprav vsakršnega – življenja, pragmatičnost, ki je slednjič privedla do kakovostne izvedenitve moralnih vrednot ter, posledično ali ne, politične impotentnosti medievalnega plemstva.

'The English Reformation' – triumf čistosti božje besede nad srednjeveško korupcijo in vraževerjem ali pa brezobzirno zatrtje globoko zakoreninjene religiozne kulture zaradi dinastičnih ugodnosti in privatnih koristi, je bilo vprašanje, ki sta si ga zastavljala *Richard Rex*, sicer predavatelj na Faculty of Divinity ter *David Smith* iz Selwyn Collega, ki je v sklopu traktatov z naslovom '*The century of revolution: England, 1603–1689*' iskal politične, pravne in verske korenine razlogov tega krvavega obdobja, ki je pomenilo prelom s srednjim vekom tudi na najbolj banalnih nivojih. Pomenilo je prelom v miselnosti, v navadah, v pravu, skratka prelom, kot je ugotavljal pri svojih predavanjih na temo '*Popular mentalities in early modern Europe*' *Malcolm Gaskill* iz Anglia Polytechnic University, v medčloveških odnosih, v načinu uravnavanja družbenih razmerij ter metodi reševanja socialnih trenj. Šlo je, če strnemo njegove metodološko tehtno utemeljene ter didaktično zavidljivo predstavljene teze, za obrat od javnega 'face-to-face existence' k bolj privatnim življenjskim sferam ter za temeljito deplasiranje prepričanja v duhovni univerzum z bolj sekularnim pogledom. Sekularizacija je, če strnemo diskusijo, kot dediščina reformacije ter oblikovanja države, ki dajeta družbi novega konsolidacijskega ter kohezivnega duha, pomenila na ravni mentalitet velike kulturne spremembe, individualizacijo ter desakralizacijo, dogajanje, ki ga je predavatelj povzel s stavkom: 'God was not dead. He or she was only retired.'

'Odsotnost božanske avtoritete je omogočala, želja po prijetnejšem podnebjju pa gnala Angleže v '*The making of the Great Britain, 1679–1745*', je v svojem uvodu skušal biti duhovit *Patrick Higgins*. Da je za oblikovanje imperija potrebna močna in pokončna osebnost, je dokazovala *Chris Clark* iz St.Catharine's Collega in ob tem secirala nemškega cesarja Viljema II. ter sočasno nemško družbo. Britansko, v letih 1914–1918, je vzel pod drobnogled *Adrian Gregory*, raziskovalec na King's Collegu, njegov kolega *Neville Wylie* medvojno evropsko, *Peter Gray* iz Downing Collega pa irsko v skoraj dvestoletnem razponu med 'Act of Union' in premirjem leta 1994.

Seminarska ponudba je bila torej tako časovno kot problemsko pisana ter dodatno poglobljena na plenarnih predavanjih pod okriljem naslova '*The past is another country*,' kjer nam je dvajset eminentnih britanskih zgodovinarjev predstavljalo svoje poglede na pretekla dogajanja, poglede, videne skozi 'antropološka očala', kot je v uvodnem predavanju pod naslovom '*Is the past a foreign country?*' dejal *Peter Burke*. Rekonstrukcije dogodkov in dejanj, predvsem pa njihove logike in logike posameznikov ter množic so nam ponujali *Jeremy Black*, ki je razmišljal o spremenjujočih se odnosih Evropejcev do vojske in vojne, *Tim Hochstrasser* je v predavanju z naslovom '*From Europe to European Union*' zaobjel konceptualne variacije evropske identitete; *Steve Hindle* je poskušal zapopasti elizabetinsko pojmovanje socialne države, *Rohan McWilliam* se je spraševal, kaj je pomenilo biti viktorijanec, *Angela John* pa, kako domača nam je historična biografija. *Jonathan Haslam* je bil prepričan, da je '*Russia's past: a very foreign country*', drugače pa je menil *Stuart Sillars* o '*Myths of Englishness*.'

Če je to reportažno poročilo, ki naj je bolj kot o zgodovini govorilo o zgodovinarjih, kateregakoli izmed mitov utrdilo in poglobilo; če je kakorkoli prispevalo k prepričanju, da razvite historiografije niso zgolj premislek, poudarjam premislek, *olens lucernam*; če je dajalo občutek hvalisanja balzamirane tradicije, ne pa tradicije, iz katere se sicer raste, vendar pa se jo plemeniti s tem, da se jo presega; če se je zdelo, da je Cambridge več kot samo prijetno akademski in akademsko prijeten, potem to ni bil moj namen. Cambridge je predvsem spodbuda in zato, da sem je bil deležen, gre moja zahvala za razumevanje ter pomoč profesorju dr. Vasku Simonitju in Skladu dr. Franca Munde.

Drugo zasedanje avstrijsko-slovenske komisije zgodovinarjev

Tinje, 22.–23. november 1996

Konec novembra 1996 je bilo v Katoliškem domu Sodalitas drugo zasedanje avstrijsko-slovenske komisije zgodovinarjev, ki jo v slovenskem imenu prireja Nacionalni komite Republike Slovenije za zgodovinske vede, vodi pa že od 1986 podpisani, na avstrijski strani pa je prireditelj Zgodovinska komisija pri Avstrijski akademiji znanosti in njen komite Avstrija – Slovenija. Prvo srečanje te bilateralne komisije je bilo novembra 1993 na Bledu, sicer pa je kot nekdanja avstrijsko-jugoslovanska komisija že imela sestanke 1976 v Güssingu, 1984 na Otočcu in 1988 na Dunaju. Do letos je to komisijo z avstrijske strani vodil prof.dr. Richard G. Plaschka, od letos pa je to mesto zaradi bolezni prepustil koroškemu Slovencu in profesorju celovške univerze dr. Andreasu Moritschu, ki je s tajnikom komisije Hansom Petrom Hyejem tudi organiziral zasedanje v Tinjah. Tema srečanja je bila s strani avstrijske komisije na vrat na nos spremenjena, saj smo se še na Bledu dogovorili, da takratna tema *Sosed v ogledalu soseda* še ni bila povsem izčrpana in naj bi jo obravnavali še na naslednjem zasedanju komisije. Avstrijci kot prireditelji so se odločili za novo temo z naslovom *Država – dežela – narod – regija v družbeni zavesti od srede 18. stoletja do 1848*. Sicer tudi zanimiva in tehtna problematika, le za resnejšo in bolj poglobljeno obravnavo je ostalo premalo časa, da bi se dale opraviti kakšne večje nove raziskave.

Reči je treba, da je vsekakor razveseljivo, da so se zasedanja komisije -upajmo- vendarle končno utirila in med njimi ne bo več takšnih presledkov, kot so včasih bili. Zdi se tudi, da je lažje zdaj, ko je Slovenija samostojna, ker je bilo še v časih Jugoslavije delo komisije težko koordinirati, kaj šele organizirati in so predvsem organizacijska ter finančna bremena od leta 1976 ležala skoraj izključno na slovenskih ramenih. Zato pa ne z naše in ne z avstrijske strani ni bilo težko obnoviti dela komisije v novih razmerah in ta bilateralna komisija doslej edina med zgodovinarji tudi kontinuirano deluje. Žal je letošnje zasedanje s slovenske strani spremljala prav neobičajna smola in je zaradi prestavitve dneva zasedanja najprej odpovedal svojo udeležbo prof.dr. Jože Pirjevec, nato pa zaradi bolezni še dr. Branko Marušič in prof.dr. Vasilij Melik. Tudi prof.dr. France M. Dolinar se je utegnil udeležiti le drugega dne zasedanja, ko je imel referat. Avstrijska stran je bila sicer udeležena z vsemi najavljenimi referati, toda tudi člana komisije prof.dr. Grete Klingenstein in prof.dr. Horst Haselsteiner sta prisostvovala zasedanju samo nepopoln prvi dan, dr. Wilhelm Baum pa le popoldne prvega dne. Tako sva prvi dan med kakšnimi petnajstimi udeleženci sedela le dva Slovenca, poleg mene še dr. Stane Granda, drugi dan pa še tretji. Kot član komisije je bil poleg vseskozi seveda predsednik prof.dr. Moritsch in le še prof.dr. Helmut Rumpler. Škoda za zasedanje, dvakrat škoda pa, da zaradi pomanjkanja financ slovenska stran ne more na ta zasedanja poslati nereferentov in da tudi ne premore niti tajnika.

Po uvodnih besedah obeh vodij komisije je A. Moritsch predstavil zamisel avstrijske strani o nadaljnjih zasedanjih, pri čemer naj bi bila zasedanja odslej vsaki dve leti, kar pa se nam, glede na preobremenjenost naše še vedno maloštevilne skupinice, ki za referate pride v poštev, zdi prepogosto in bi raje ostali pri zasedanjih na tri leta. Tema naj bi se pod istim naslovom nadaljevala leta 1998 pri nas s poudarkom na 150-letnici revolucije 1848 in tudi zasedanje v Avstriji leta 2000 naj bi obravnavalo isto tematiko od 1918-2000, poseben poudarek pa naj bi bil dan pregledu iztekajočega se zadnjega stoletja drugega milenija. Oba slovenska udeleženca sva te predloge samo poslušala, odločali pa bomo na posebnem sestanku spomladi v Ljubljani. Za zasedanja je pereča tudi povezava med obema akademijama, ker je pri nas to institucionalno urejeno nekoliko drugače, bolje rečeno neurejeno. Avstrijska stran pa takšna srečanja lahko organizira samo v okviru akademije. Če se te stvari ne bodo v zelo kratkem času uredile, so Avstrijci pripravljene namesto Slovencev biti gostitelji leta 1998, sicer pa je obstoj komisije sploh ogrožen.

Čeprav so manjkali kar trije slovenski referati, je bilo pet avstrijskih in dva slovenska zanimivih in prav vsi so vzbudili živahno in tudi dolgotrajno diskusijo. Osnovi referat je imela G. Klingenstein z naslovom *Reforme prosvetljenega absolutizma in dežela*; posebej je opozorila na dejstvo, da je predvsem zgodovina stanov od časa Marije Terezije v avstrijski historiografiji slabo raziskana. Tako nima še nobena avstrijska dedna dežela zgodovinskega prikaza, npr. Haugwitzevih reform. Pri tem se je zadržala tudi na pomembnosti tega razdobja in med drugim opozorila, da je Jožef II. podcenil velike geografske razlike med deželami. Opozorila je še na pomen uvajanja ljudske šole, ki je postal model za vso ostalo Evropo. Ostali referenti naj bi dopolnjevali teze in izhodišča osnovnega referata. To sta storila referata *Staneta Grande*, ki je govoril o *reakciji na reforme na Kranjskem*, in *Rüdiger Malli*, ki je podoben prikaz napravil za *Štajersko*. Za *Goriško in Gradiško ter Istro* naj bi to storil B. Marušič in za *Trst* J. Pirjevec, ki pa ju, kot rečeno, ni bilo. Zanimiv je bil zadnji referat prvega dne W. Bauma o *začetku narodne diferenciacije na Koroškem* na primeru Urbana Jarnika, kar je referent napravil na osnovi neznane korespondence Jarnika z različnimi korespondenti (190 pism) in že v diskusiji je bilo tako rekoč dogovorjeno, da se pripravi izdaja te korespondence in organizira

poseben simpozij. O cerkvenih zadevah sta govorila dva referata, in sicer je *F. M. Dolinar* obdelal *odnos med jožefinizmom in višjo duhovščino*, *Peter Tropper* pa *nižjo duhovščino*. Zadnji referat je govoril o *šolski in jezikovni politiki na Koroškem 1774–1848*; pripravil ga je *Teodor Domej*.

Zvečer prvega dne je bila pred sprejemom koroškega deželnega glavarja, ki ga je zastopal pliberški župan, še predstavitev nove knjige z naslovom *Austria Slovenica*, ki je izšla kot tretji zvezek serije *Zgodovina brez meja*. Popoldne drugega dne so udeleženci zasedanja obiskali muzej v Globasnici in si ogledali arheološka izkopavanja na sv. Hemi.

Referati zasedanja bodo v nemškem jeziku izšli predvidoma v prvi polovici prihodnega leta in upamo lahko, da jih ne bo manjkalo toliko, kot pri zborniku z zasedanja na Bledu, ko je izpadel en slovenski in kar trije avstrijski referati.

Franc Rozman

Slovensko Primorje 1945–1947

Okrogla miza v počastitev 50-letnice priključitve Primorske k matični domovini.

Nova Gorica, 13.12.1996

Prizadevni novogoriški zgodovinarji (Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Goriški muzej), nekatera borčevska društva (Združenje borcev in udeležencev NOB Slovenije, Območni odbor Nova Gorica) in Mestna občina Nova Gorica so v pričakovanju 50. obletnice pariške mirovne pogodbe, ki je tudi na diplomatskem polju zaključila drugo svetovno vojno, priredili okroglo mizo, na katero so povabili eksperte sodobne zgodovine.

Izredno številno občinstvo je lahko sledilo petim predavateljem (*Mojca Drčar Murko*, *Jože Pirjevec*, *Metka Gombač*, *Nataša Nemeč*, *Nevenka Troha* – udeležbo sta odpovedala vabljeni *Jera Vodušek Starič* in *Dušan Nečak*), ki jih je spretno in z navajanjem mednarodnopravnih vprašanj v kontekst znanstvenega sestanka uvajala publicistka *Mojca Drčar-Murko*. Uvodničarka je v razčlenjenem razmišljanju omenila logično aktualnost takratnih pariških dogodkov in današnjega sklicevanja nanje. Teh političnih akcentov in poskusov revizije mednarodnopravnih aktov smo, po njenem mnenju, Slovenci deležni vseskozi, še posebno opazni pa so bili predvsem v zadnjih letih, ko so verjetno vedno iste sile na dan spet privlekle destabilizacijske argumente iz orožarne najbolj proslulega italijanskega nacionalizma, ki so bili značilni za takratni čas in za takratno vzdušje. Vse to potrjuje ugotovitev, je dejala Murkova, da današnje sklicevanje na t.i. »vprašljive pravne elemente« te pogodbe, ki jih izvaja italijanska pravna stroka, ni le akademsko obravnavanje, ampak poskus revizije in izničenja z aktualnimi političnimi valencami.

Ves ta nemir na italijanski akademski pravni sceni je bil tradicionalno vezan na vprašanja, ki so jih v preteklosti načenjali na tržaškem jusu profesorji Camarata, Udina, Conetti, Bartole in drugi. Te dileme, ki so se drugim v Evropi zdele kot tipični vihar v kozarcu vode, so se vrtele predvsem okrog vprašanj izgubljene italijanske suverenosti nad ozemlji, ki jih je Italija dobila po prvi svetovni vojni. Ob raziskovanju vzrokov za to zapravljeno suverenost »vzhodnih državnih teritorijev« je italijanska pravna stroka veliko časa porabila še za dokazovanje ničnosti pariške mirovne pogodbe, ničnosti torej, ki naj bi izhajala prav iz dejstva, da se določene klavzule te pogodbe niso nikdar v celoti udejanile (vsestranska izvedba Svobodnega tržaškega ozemlja). Gre za polemiko, ki je že v času svojega nastanka naletela na ostre kritike italijanske pravne stroke (*M. Udina*) in so jo kasneje, skupaj s fojbami in premoženjem optantov pogrevali le ob najbolj kriznih zaostritvah med državama.

Mojca Drčar Murko je v svojem uvodnem posegu menila, da je ponovno vnašanje teh dilem v znanstveni prostor ne le opazno ubujanje fantazem preteklosti in postrevizionističnih teženj same stroke, ampak da gre pri vsem za dolgoročno zamišljeni načrt destabilizacije v tem delu Evrope. Meddržavna komisijiska obravnava polpreteklih zgodovinskih dogodkov in konfrontacija obeh historičnih šol bi morali upoštevati tudi in predvsem pravne elemente, ki niso le zgodovina, ampak pravno uveljavljene norme. Medtem ko se ena stran omejeno ukvarja le z zgodovino, se druga sekundarno ukvarja seveda tudi z njo, primarno pa razmišlja o »vrnitvi« državljanstev, o dokazovanju nekonsistentnosti povojnih sporazumov, o penzijah, ki jih širokogrudno deli slovenskim državljanom in o vsem, kar bi de facto izničilo pomen in konsistentnost pariške pogodbe same. Samozavest naše pravne stroke, je dejala Murkova, črpa svojo moč predvsem v 21. in 90. členu pariške mirovne pogodbe. Prvi govori o odvzeti suverenosti nad ozemlji, ki jih je Italija dobila leta 1918, drugi pa o tem, da se pariška mirovna pogodba izvede ne glede na to, če jo premagana država (Italija) sprejme in ratificira ali ne.

V ta okvir je svoja opažanja vključil zgodovinar *Jože Pirjevec*, ki je dokaj nekompromisno opravil s takratno jugoslovansko vrhuško. Tito je bil po njegovi oceni preveč velikopotezen in po svoje imperialistično

razpoložen do sosednjih držav in je tudi do Italije izvajal politiko srednje sile. Spor med Titom in Stalinom se po Pirjevcu začel že konec leta 1944 in se vse bolj zaostruje ob koncu vojne, ko Stalin ne podpre Titove taktike »udari in zagradi«. Politika zahodnih zaveznikov je bila do jugoslovanske osvoboditve Koroške in Primorske povsem negativna. Po 20. maju 1945 se je nad Tita zgrnil temen oblak, ki ga je (ob Stalinovi asistenci) prisilil v kompromis. Krivdo za vse to dogajanje je Tito, po Pirjevčevem mnenju, naprtil prav svojemu sovjetskemu prijatelju, kateremu je 26. 5. 1945 z balkona Ljubljanske univerze odgovoril z zelo trdim govorom. Ob nizanju dogodkov iz takratne diplomatske zgodovine se je J. Pirjevec še vprašal, ali se je že takrat začela hladna vojna, ali ni bila jugoslovanska diplomacija s Kardeljem še zelo doktrinarno razpoložena in če Tito ni pretiraval v svojih teritorialnih ambicijah, ki naj bi v Balkansko federacijo združile še Albanijo, Bolgarijo, Makedonijo in celo Grčijo. Pirjevec je svoj poseg zaključil povsem v skladu s publikacijo (*La crisi di Trieste. Maggio-giugno 1945. Una revisione storiografica*), ki je lani z Valdevitovim uvodom izšla v Trstu, z mislijo torej, da je bila vsa ta velika igra le velika samoprevara jugoslovanske politične nomenklature, ki je ob zmagi izgubila občutek za prava razmerja. K treznosti so jo prisilile velesile, ki so kmalu, z začetkom hladne vojne uveljavljale svoje primarne interese in Jugoslavijo postavile na svoje mesto.

V čas neposredno pred koncem vojne in po njej se je z analizo takratne uprave in oblasti povrnila v svojem referatu *Metka Gombač*, ki je prikazala podporo Pokrajinskega narodno osvobodilnega odbora za Slovensko Primorje in Trst pariškim prizadevanjem. Znano je, da je takrat italijanska stran v dokaz lastnim tezam angažirala najbolj vidne zgodovinarje, geografe in druge humaniste. Tudi na slovenski strani je bilo tako. Bitka s statistikami in številkami se je bila brez prestanka ves čas pogajanj za mirovno pogodbo. Gombačeva je spregovorila o slovenskih znanstvenih prizadevanjih, ki naj bi bili podpora diplomatskemu boju. Spregovorila pa je tudi o dogodkih na širšem območju Primorske, ki so dokazovali željo večine prebivalstva po združitvi v lastno nacionalno državo. To je bilo razvidno v glavnem v dveh primerih in sicer pri obisku mednarodne komisije v Primorju in ob angažiranju posebne delegacije PNOO v Parizu. Podpora, ki so jo lokalne oblasti, kot neposredni glasnik Primorcev, nudili delegaciji v Parizu, je bila velika in tudi upoštevana. Kompromisna rešitev in dokončna razmejitev sta opravili tudi s Pokrajinskim narodno osvobodilnim odborom, ki se je že 12 dni po podpisu pariške mirovne pogodbe (23. 2. 1947) razšel.

Nataša Nemec se je lotila tematike obračuna s kolaboracionisti v zadnjih bitkah maja 1945. Za uvod je avtorica prikazala vzdušje dvajset in več let trajajočega raznarodovalnega fašizma na Primorskem. Ta prikaz ni utemeljevala kot opravičilo za kasnejše povojne dogodke, ampak jih je obravnavala kot integralni del dogodkov v tem stoletju, ki naj bi bili predvsem s strani italijanskega zgodovinopisja premalo poznani in posredovani javnosti. Na osnovi edinega do sedaj znanega ohranjenega dokumenta, seznama vojnih ujetnikov, je Nemčeva sestavila zanimivo analizo poklicne in nacionalne sestave takratnih aretirancev, ki so bili v glavnem pripadniki vojaških in paravojaških formacij. Čeprav se je v kasnejši razpravi marsikdo obregnil v obravnavo teh dogodkov, je po splošnem mnenju korektna analiza podatkov edino pravo zdravilo za pretiravanja, ki se v zvezi z likvidacijo kolaboracionistov širijo tostran in predvsem onstran državne meje. Manipulacije s fojbami so namreč mnogokrat omogočali prav tisti, ki bi po logiki stvari z objavo podatkov lahko številčno zatrli dolgoletno sklicevanje na mit, ki ga danes spet novi revizionisti navajajo kot moment »etničnega čiščenja«, ki naj bi spodbudil pobeg več tisoč optantov na drugo stran železne zavese.

O teh vprašanjih, oziroma o migracijah v Primorju po drugi svetovni vojni, je spregovorila *Nevenka Troha*, ki je vse dogajanje uokvirila v zelo razgibano socialno in nacionalno vretje, ki je zajelo množice v tem času. Bolj razvpitemu eksodusu Istranov je dodala še podatke o migracijah italijanskega delavstva v Jugoslavijo. Trohova je z uporabo arhivskega gradiva dokazala, kako kompleksna so bila ta vprašanja v vsem povojnem času. Glasnejša stran jih je spet uporabila sebi v prid. Polarizacijo in notranjo homogenizacijo nacionalnega bloka so za mejo, v Trstu in Gorici dosegali vedno s kampanjo o fojbah in ezulih. Že marsikdaj prej so vendar nekateri razumniki dokazali, da imajo tako postavljeni odgovori le kratko sapo. Ko danes novi znanilci nestrpnosti spet uporabljajo že itak obsoletne metode diskvalificiranja sosednje države in sosednjih narodov, je tako predstavljeni referat edini možni način obravnave problemov, ki nas bodo s svojim cikličnim ponavljanjem v bodoče še kako intrigirali.

Zamisel o okrogli mizi, ki naj bi z znanstvenim diskurzom začela z obeležitvijo 50. obletnice pariške mirovne pogodbe, je bila po splošni oceni zelo posrečena. V tako razgibanem času, ko se magmatičnost razmer v tujini in doma tako prekriva in se pod pritiskom novih revanšizmov sesuvajo ustaljena znanja in resnice, je beseda znanosti še kako pomirjujoča in obvezujoča. Prisluhnilo so ji vsi, tudi tisti, ki se v debati niso povsem strinjali s povedanim. Tudi ta del okrogle mize je ostal na akademski ravni in dokazal, da srečanje ni bilo le terapevtskega značaja, ampak pravi diskusijski večer, ki so si ga mnogi že dolgo želeli.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE – ČZN

ČZN je revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko, saj izhaja že od leta 1904. Objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, ampak posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Maribor s sodelovanjem mariborske univerze. Revijo je mogoče naročiti pri Založbi Obzorja, 2001 Maribor, Partizanska 5.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I, tel.: 061/1769-210

vas vabi, da kot redni član vstopite v eno izmed slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev.

Društveni člani po nižji ceni prejemajo osrednje glasilo slovenskih zgodovinarjev *Zgodovinski časopis*, imajo popust pri nabavi knjig iz zaloge zveze, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društev (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo zvezino značko in izkaznico ter uporabljajo zvezino knjižnico. Potrjena izkaznica ZZDS omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številne domače in tuje muzeje in galerije. Člani slovenskih društev s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na zvezinem sedežu ali pa s položnico na žiro račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 2, 50101-678-49040.

Vplačilo članskih obveznosti je možno tudi pri vseh matičnih pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društvih. Tu so njihovi naslovi:

Zgodovinsko društvo Ljubljana, Filozofska fakulteta, 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 2000 Maribor, Heroja Tomšiča 5

Zgodovinsko društvo v Ptuj, Pokrajinski muzej, 2250 Ptuj, Muzejski trg 1

Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej novejše zgodovine, 3001 Celje, Prešernova 17, pp. 87

Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 4000 Kranj, Tavčarjeva 43

Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod RS za šolstvo in šport – organizacijska enota, 8000 Novo mesto, Novi trg 3

Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 4220 Škofja Loka, Grajska pot

Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 8330 Metlika, Trg svobode 4

Zgodovinsko društvo v Slovenjskih Konjicah, 3210 Slovenske Konjice

Zgodovinsko društvo za Pomurje, Pokrajinski muzej, 9000 Murska Sobota, Trubarjev drevored 4

Klub slovenskih zgodovinarjev in geografov na Koroškem, Postfach 38, 9020 Celovec/Klagenfurt, Avstrija

Zgodovinsko društvo za Koroško, Koroški pokrajinski muzej, 2380 Slovenj Gradec, Glavni trg 24

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Pokrajinski arhiv, 5000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 3

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko – Società storica del Litorale, Pokrajinski muzej, 6000 Koper/Capodistria, Gramscijev trg 4

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev ali na sedežu osrednje zveze!

OCENE IN POROČILA

Grafenauerjev zbornik. Urednik Vincenc Rajšp. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1996. 703 strani.

Sodelavcem Zgodovinskega inštituta Milka Kosa pri ZRC SAZU se je posrečil vsega spoštovanja vreden podvig, da so namreč komaj leto dni po smrti predsednika svojega znanstvenega sveta akademika prof.dr. Boga Grafenauerja v spomin na njegovo življenje in delo ter v počastitev osemdesetletnice njegovega rojstva (16. marec 1916) uspeli izdati zajeten zbornik, ki vsebuje 53 prispevkov 49 avtorjev. Kot je v predgovoru zapisal urednik Vincenc Rajšp, so avtorje iskali v krogu sodelavcev iz različnih področij znanosti, ki jim je pokojni profesor, kot eden tistih zgodovinarjev, ki ga je zanimalo vse, kar je bilo napisanega o slovenski zgodovini doma in na tujem, posvečal svojo pozornost. Nastala je knjiga s tako raznoliko vsebino, da je takle zapis le težko poglobljena ocena in je lahko le vabilo k branju.

Prvih enajst prispevkov v njej je namenjeno življenju profesorja Grafenauerja, s posebnim poudarkom na nekaterih vidikih njegovega poklicnega in družbenega udejstvovanja, kjer je bil njegov delež že za živa zelo opazen. Prvega, ki je biografsko-spominske narave, je prispevala njegova hči *D. Mihelič*, drugega, z naslovom *In memoriam*, pa njegov naslednik na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani *P. Štih*. Oba nas seznanjata s pogloblitimi biografskimi dejstvi in delovnimi dosežki pokojnega profesorja: usodnost njegovega koroškega rodu, močan vpliv njegovega znamenitega očeta – literarnega zgodovinarja, nenavadno zgodnja znanstvena zrelost, delo univerzitetnega učitelja in tudi siceršnje živo zanimanje za probleme šolstva na Slovenskem, dolgoletno urednikovanje Zgodovinskega časopisa, ki mu je bil tudi izjemno ploden sodelavec s članki v skoraj vsakem letniku, delovanje v slovenskih in jugoslovanskih društvih, pa pri Slovenski Matici, pomembno sodelovanje s koroškimi Slovenci; posebno drugi članek pa zgoščeno in temeljito predstavi njegovo vlogo v slovenskem zgodovinopisju. Vse to zaokroža – in seveda potrjuje – Bibliografija *D. Samca*, ki izkazuje veličastno število bibliografskih enot: blizu osemsto.

Grafenauerjevi mladostni publicistiki v burnih letih 1938–40 je namenjen poseben članek, ki ga je napisala *A. Vidovič Miklavčič* in ki kaže na njegovo zgodnjo široko razgledanost, globoko razumevanje nekaterih problemov slovenske preteklosti in takratne stvarnosti ter politično angažiranost. O tej angažiranosti je imela izdelano mnenje tudi povojna slovenska Uprava državne varnosti, poznejša Udba, ki je, kot piše *J. Vodušek Starič* v članku *Poskus reprize Dolomitske izjave ?*, o Grafenauerju še leta 1947 menila, da je zelo nevaren pripadnik krščanskih socialistov, ki da ima »za svojo glavno nalogo zaustaviti prodiranje znanstvenega marksizma v zgodovinopisje«; to držo pa je, kot vemo, takrat že omilil. *J. Prunk* se ga v svojem prispevku spominja kot svojega univerzitetnega učitelja, *D. Nečak* in *A. Malle* pa prikazujeta njegovo delo za koroške Slovence po drugi svetovni vojni. Nedvomne Grafenauerjeve zasluge za Slovensko Matico, ki ji je bil predsednik v desetletju 1978–88, opisuje *P. Simoniti*: v tem času jo je ob pomoči Matičinega gospodarja *F. Gestrina* uspel rešiti iz finančne in programske krize. Za slovensko znanost je bilo zelo dragoceno njegovo delo v državnih in meddržavnih komisijah, ki so se po vojni desetletja pogajale glede dedovanja arhivskega gradiva po rajni avstroogrski monarhiji, pa tudi o kulturni dediščini, ki so jo v drugi svetovni vojni odpeljali okupatorji. O tem piše *M. Oblak Čarni*, ki poudarja, da so bila težavna pogajanja v marsikateri točki zaključena v naš prid, nemalo tudi po zaslugi znanja, ugleda in avtoritete profesorja Grafenauerja. Precejšen del profesorjeve bibliografije predstavljajo gesla za različne enciklopedije in leksikone, sprva zlasti za Enciklopedijo Jugoslavije in SBL, pozneje pa seveda za Enciklopedijo Slovenije. Pri tem projektu je sodeloval od leta 1976, ko je pripravil prvi geslovnik za zgodovino; bil je član uredniškega odbora in je napisal tudi 102 gesli, kot piše *M. Vidic*.

Naslednji tematski sklop s tremi prispevki je posvečen Grafenauerju kot teoretiku zgodovinopisja. Njegova hrvaška kolegica *M. Gross*, ki se tudi sama ukvarja z zgodovino in teorijo historiografije, razgrinja dileme o tem, kako pisati zgodovino naše stroke. Članek *O. Lutharja* z naslovom *Moč in odgovornost* je v svojem bistvu poskus relativiziranja Grafenauerjevega spogledovanja z marksizmom v prav tistem času, ko je bil po mnenju nove oblasti še »nevaren pripadnik krščanskih socialistov«. Izjemno zanimiv je prispevek ruskega zgodovinarja *Jurija Bessmertnega*, ki prinaša originalne (v francoščini) odgovore dveh članov uredniškega odbora slovite revije *Annales* na vprašanja, ki jih je bil reviji pisno zastavil v letu 1994 glede sprememb v t. im. »šoli Analov«, skupaj z lastnim kratkim komentarjem. Spodbudno je prebrati, da postajajo

tudi od lastne veličine trajno omamljeni Francozi naklonjeni soočanju »globalnih struktur in procesov«, ki hote ali nehoti iz nekaterih geografskih ali družbenih okolij delajo nosilce t. i. razvoja, iz drugih pa le njegove bolj ali manj zapoznele slednike, z »akterji preteklosti« (t. j. individui) v vsakokratnem konkretnem okolju.

Z obdobjem grško-rimske antike in prehoda iz antike v zgodnji srednji vek se ukvarjata dva članka. V prvem *J. Marolt* razglablja o antični arhitekturi na način, ki je hkrati poljuden in poljuben. Drugi, izpod peresa *R. Bratoža*, z naslovom *Ecclesia in gentibus*, pa je teten prispevek k reševanju preživetja krščanstva na ozemlju med Jadrnom in Donavo v času slovansko-avarske naselitve, kar je eden od elementov t. im. kontinuitete.

Njima sledi sklop dvanajstih člankov o srednjeveški zgodovini. Uvaja ga razprava *P. Štiha* o prizadevanjih grofov in knezov Celjskih, da bi svoje teritorije tudi formalno pravno oblikovali v novo deželo – proces, ki so ga ves čas zavirali Habsburžani, ko je bil cilj že blizu, pa so Celjski izumrli. *J. Mlinarič* razpravlja o izobraževanju in izobrazbi pri cistercijanih, s posebnim poudarkom na stiški in kostanjeviški opatiji, in pri tem poseže krepko preko meja srednjega veka, saj opisuje to pomembno dejavnost belih menihov vse do časa, ko se je sredi 18. stoletja država začela krepko vmešavati v življenje redovnikov in tudi v način njihovega študija. Prispevek *D. Kosa* o javnem notariatu na Kranjskem do 1512 ponovno razkriva že znano razpetost našega prostora med kulturne vplive germanskega severa in romanskega zahoda: v tem konkretnem primeru je to odločalo o nastanku določenih tipov, vrst in količine pisnih dokumentov. *W. Brunner* predstavlja slovenskim uporabnikom doslej neznani del arhiva kranjske plemiške družine Gallenbergov (88 listin, zvečine iz 14. stoletja), ki pomeni obogatitev virov za Gorenjsko v tem obdobju pa tudi za Gallenberge kot ustanovitelje samostana Mekinje. *S. Granda* s svojim zanimivim člankom o lokaciji dolenskega srednjeveškega trga Kronovo opozarja na enega temeljnih problemov zgodovinskih znanosti pri nas, ki zaenkrat še vse premalo iščejo odgovore na pomembna vprašanja zlasti srednjega veka (bivališča, naselja, agrarna, obrtna in zgodnja industrijska proizvodnja) tam, kjer jih je najti, se pravi v zemlji, s pomočjo arheološke metode. *B. Otoprec* objavlja v slovenskem prevodu in s potrebnim komentarjem enega od dokumentov iz korpusa celjskih listin, ki jih je Avstrija vrnila Sloveniji; gre za seznam »deželnih sovražnikov« na Kranjskem in Štajerskem, nastal okoli leta 1440, torej v času bojov med Celjani in Habsburžani, ki imenitno ilustrira dobo, ljudi in nravi.

Osebnim imenom kot zgodovinskemu viru za presojo etničnih razmerij v določenih geografskih okoljih sta posvečena prispevka *R. Härtla* – za ozemlje zahodno od Soče v visokem srednjem veku – in *D. Mihelič* – za zaledje Piranskega zaliva od tridesetih let štirinajstega in do konca devetnajstega stoletja. Profesor *F. Gestrin* je iz svoje bogate »baze podatkov« zajel snov za razpravo Slovani in Senigallia v 15. stoletju in tako ob primeru enega od migracijskih tokov, ki je zajel »Slovane« od Bohinja do Dubrovnika, ponovno opozoril na stoletne nepretrgane, vsakršne stike med vzhodno in zahodno obalo Jadrana. O nekaterih vidikih njegove vzhodne obale, t. j. Dalmacije, govori naslednja dva prispevka. V prvem *L. Steindorff* na primeru mesta Šibenika razpravlja o mestnih privilegijih kot odrazu komunalne emancipacije, v drugem pa *I. Voje* o trgovskih odnosih med Istro in Dubrovnikom v srednjem veku: dubrovnika republika se je v času vedno močnejšega gospodarskega pritiska Benetk v jadranski pomorski trgovini v obrambo lastnih interesov povezovala z istrskimi mesti. Imeniten je prispevek *E. Cevca* o motivu pluga na gotških cerkvenih sklepnikih, ki ob upoštevanju družbenih razsežnosti opozarja na pomembno vlogo umetnosti kot sredstva komunikacije v obdobjih prevladujoče nepismenosti.

Problematiko novega veka obravnava najprej pet razprav o različnih vidikih življenja v 16. stoletju. *J. Koropec* objavlja svoj referat, ki ga je imel leta 1992 na zborovanju slovenskih zgodovinarjev o svetu na meji med Dravogradom in Svečino v prvi polovici 16. stoletja. *P. Freedman* opisuje madžarski kmečki upor leta 1514 in ga ponuja v primerjavo s slovenskim leto dni kasneje. Prispevek *D. Pokorna* z naslovom Baroni Khisli in njihovo mecenstvo je hommage eni najpomembnejših meščansko-plemiških družin tega časa v slovenskem prostoru, ki so jo odlikovali poslovna podjetnost, umetniški talenti in (protestantska) verska gorečnost. *V. Rajšp* v edinem prispevku v tem zborniku, ki obravnava protestantizem, obravnava družbene razsežnosti Trubarjevega predgovora k Psalterju, s katerim je naš veliki reformator med drugim želel ohraniti spomin na pomemben delež plemstva in meščanstva pri širjenju nove vere. *H. Valentinitsch* opisuje v prispevku z naslovom Samovolja in odpor gospodarski in pravni položaj podložnikov v gospostvu Šoštanj v začetku novega veka: hkrati z naraščanjem ekonomskega pritiska njegovih zakupnikov na kmete se je v le-teh krepila odločenost, da se temu krivičnemu ravnanju upirajo.

17. in 18. stoletju sta – žal – posvečena le dva prispevka. V prvem *A. Lavrič* opozarja na že znan in upoštevan, a še vedno premalo izkoriščen vir za domačo zgodovino – zapisnike vizitacij škofov in papeških nuncijev, ki so bile po tridentinskem koncilu vedno bolj pogoste in redne. V drugem *B. Reisp* predstavlja faksimilirani izdaji dveh pomembnih del domačih avtorjev tega časa, Valvasorjeve topografije Kranjske iz leta 1679 in Florjančičevega velikega zemljevida Kranjske iz leta 1744.

J. Šumrada v razpravi z naslovom Poskus zemljiške odveze v času Ilirskih provinc opozarja na malo znano dejstvo, da so imele francoske oblasti tudi v Ilirskih provincah – kot je bilo to storjeno že v Franciji – namen odpraviti fevdalni družbeni red in pojasnjuje vzroke, zakaj te namere niso uresničile. Ljubljana je v letu 1821 pet mesecev gostila kongres Svete alianse, ki je imel, kot lepo opisuje *E. Holz*, tudi svoj javnosti namenjeni del – ceremonije, javne nastope in zabave vseh vrst. Slovenci in avstrijska država 1848–1918 je naslov prispevka *V. Melika*, ki opisuje razvoj nacionalno-političnega programa Slovencev, sicer vdanih habsburški dinastiji in avstrijski državi, vendar vedno bolj zavedajočih se svojega neenakopravnega položaja v njej.

Tema prispevka *V. Vrbnjaka* je narodnopolitična podoba Maribora sredi 19. stoletja, v času, ko je mesto dobilo železnico, nekatere urade, gimnazijo kot pomembno kovačnico slovenske inteligence, in se je pričelo naglo razvijati. *J. Žontar* opisuje, kako so kranjske deželne oblasti celih dvajset let, od 1868 do 1888, premlevale načrt preuredbe občin, zavedajoč se gospodarskih, političnih in kulturnih posledic take reforme, in ga končno – opustile. Henrik Costa je ena tistih osebnosti nemškega porekla 19. stoletja, ki jih posebno naša literarna zgodovina po tradiciji uvršča med negativce. *O. Janša Zorn* objektivno ocenjuje njegova – izključno v nemščini pisana – zgodovinska in druga strokovna dela. *J. Cvirn* opisuje epizodo iz političnega življenja spodnještajerskih Nemcev, ki jim je v letu 1886 razvpiti nemško nacionalni politik Georg von Schönerer osebno poskušal v njihov politični program vsiliti glavno točko svojega lastnega programa, antisemitizem, vendar brez uspeha.

Problematika delavskega gibanja do leta 1918 je marsikje v svetu in tudi pri nas že desetletja samostojna znanstvena disciplina, vendar je, po besedah *F. Rozmana*, v Sloveniji danes v krizi, kar je odmev duha časa. Pisanje *D. Prelovška* o ljubljanski arhitekturi Hribarjevega časa je milo rečeno nekonsistentno, da ne rečem zmedeno in razodeva žalostno pomanjkanje objektivnih kriterijev. *M. Stiplovšek* opisuje politične spopade v ljubljanski in mariborski oblastni skupščini v letu 1928, tema ubornima nadomestkoma za nacionalno samoupravo Slovencev v stari Jugoslaviji, ki pa sta vendarle imeli toliko pristojnosti, da sta lahko prispevali k razvoju Slovenije. Naslov članka *M. Drnovška* Izseljevanje Slovencev med nujno in željo po boljšem življenju že sam po sebi nakazuje kompleksnost vzrokov za odhajanje naših rojakov na tuje: izseljevanje torej nikakor ni bilo zgolj posledica bede, kot si to pogosto poenostavljeno predstavljam.

B. Marušič zanimivo opisuje historiat in vsebino geografsko-političnega pojma Venezia Giulia, skovanke – nadomestka domačega toponima Primorska, ki je nastala kot odraz italijansko-slovenskih razmerij ob Jadranu od sredine 19. stoletja dalje. *J. Pleterski* poroča o izdaji izbranih dokumentov iz vatikanskih arhivov, ki se nanašajo na drugo svetovno vojno, med katerimi se najdejo tudi taki, ki govorijo o Sloveniji in Slovencih: o njihovem položaju med nemško in italijansko zasedbo, v Juljski Krajini, v internaciji v Italiji in na Rabu ter v času po kapitulaciji Italije. *T. Ferenc* opozarja na zelo zanimiv, doslej premalo študiran problem gospodarstva na Slovenskem v času okupacije med drugo svetovno vojno. Rezultate si je mogoče obetati predvsem s pregledom virov, ki so ohranjeni za predele, ki so bili pod Italijo, pa tudi fondov v Arhivu Slovenije, ki še niso ustrezno urejeni. *B. Godeša* piše o spomenici katoliške skupine v OF papežu Piju XII. aprila leta 1943 ter objavlja njene najpomembnejše odlomke, ki razodevajo namen sestavljalcev, da Vatikan seznanijo z razmerami v Sloveniji in da prenesejo odgovornost za politično razklanost naroda na domačo duhovščino.

Zbornik zaključuje dvojezični, slovensko-nemški prispevek *F. J. Bistra* Odnosi med katoliško Cerkvijo in slovensko narodno skupnostjo na Koroškem po drugi svetovni vojni. Nastal je sicer že leta 1981, torej tik pred nastopom sedanjega krškega škofa Egona Kapellarija, ki je takrat obljubljal bolj prijazno ravnanje s slovenskimi ovčicami v svoji čredi, vendar je zelo dobro, da je sedaj ponujen v branje tudi širši slovenski javnosti kot v opomin, kako malo poznamo travme vsakdana Slovencev onkraj meje.

Maja Žvanut

Kriza socialnih idej. Britovškov zbornik = The Crisis of Social Ideas. A Festschrift for Marjan Britovšek. Mednarodna izdaja zgodovinskih in socioloških razprav = An International Edition of Historical and Sociological Studies. Ljubljana : Oddelek za sociologijo Filozofske fakultete, 1996. 532 strani.

Iz naslova je razvidno, da je pričujoči mednarodni zbornik zgodovinskih in socioloških razprav posvečen prof. Marjanu Britovšku, ki ga širša javnost pozna po številnih in aktualnih knjigah: Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem (Ljubljana 1964), Revolucionarni idejni preobrat med prvo svetovno vojno (Ljubljana 1969), Anton Füstler in revolucija 1848 v Avstriji (Maribor 1970), Boj za Leninovo dediščino (Ljubljana 1976, Zagreb 1981), Carizem-revolucija-stalinizem (Ljubljana 1980), Stalinov termidor (Ljubljana 1984, Praga 1991) in drugih. S študijami problematike stalinizma v Sovjetski zvezi, ki je bila v

širši javnosti tudi najbolj odmevna, se je prof. Britovšek uvrstil med ugledne raziskovalce stalinizma ter zbudil pozornost mednarodne strokovne javnosti. To potrjujejo tako prevodi njegovih knjig in razprav v tujini, kot tudi njegovi nastopi in prispevki na mnogih mednarodnih znanstvenih simpozijih. In prav odmevni rezultati znanstveno-raziskovalnega dela, vpetost v mednarodne raziskovalne projekte ter bogati mednarodni stiki, so botrovali odločitvi njegovih sodelavcev na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, da se prof. Britovšku (ob njegovi sedemdesetletnici) oddolžijo za dolgoletno in ustvarjalno delo s priložnostnim zbornikom, ter na ta način obogatijo tudi področja, s katerimi se je (in se še) jubilant ukvarja. Povabilu za sodelovanje v skupnem projektu – »Britovškovem zborniku« – se je odzvalo kar 50 priznanih tujih in domačih raziskovalcev (iz Nemčije, Švice, Nizozemske, Italije, Francije, Rusije, Avstrije, ZRJ, Hrvaške in Slovenije), s katerimi je prof. Marjan Britovšek delal ali soustvarjal oziroma še dela.

Uvodni del zbornika sestavljajo trije članki o življenju in delu jubilanta. Prof. Ludvik Čarni je prispeval uvodnik Ob sedemdesetletnici Marjana Britovška; pisec poudarja, da se je prof. Britovšek uvrstil med najplodovitejše slovenske zgodovinarje in je med redkimi, ki so z raziskovalnim delom presegle okvir slovenske zgodovine. Dr. Slavoljub Cvetković (Beograd) ocenjuje, da je vrednost Britovškovega raziskovalnega dela na področju zgodovine mednarodnega delavskega gibanja še posebno v tem, da naša zgodovinska zavest ni bila obremenjena s političnimi pogledi in enostranimi razlagami s strani sovjetskega zgodovinopisja, kot je bil to slučaj v drugih socialističnih državah. Bibliografijo prof. Britovška je uredil Alojz Cindrič.

Uvodnemu delu sledi 37 zgodovinskih študij o slovenski agrarni in socialni zgodovini, o zgodovini mednarodnega delavskega gibanja ter o stalinizmu. Razprava Koper (Capo d'Istria) – od konca 13. do konca 16. stoletja, avtorja Darka Darovca, odpira poglavje »slovenska agrarna in socialna zgodovina«. V nadaljevanju prof. Sergij Vilfan razpravlja o mitnih zemljiških in njihovem gospodarskem učinku; dr. Ema Umek govori o organizaciji in varovanju arhivskega gradiva na Kranjskem v obdobju od srede 18. do srede 19. stoletja; prof. Jože Pirjevec se sooča s problemom meščanske arhitekture v Trstu od konca 18. do začetka 20. stoletja; prof. Peter Vodopivec predstavlja različne poglede na socialno in delavsko vprašanje v Notranji Avstriji in Trstu v predmarčni dobi; prof. Janez Stanonik razpravlja o vprašanju narodne pripadnosti Antona Fistra; prof. Vasilij Melik podaja problematiko centralnih naselij pred sto leti na teritoriju današnje Slovenije; Salvator Žitko piše o manifestacijah tržaških liberalnih delavskih društev pred I. svetovno vojno; dr. Janez Peršič v prispevku Fragment iz zgodovine Istre razmišlja o nacionalističnem historiografskem pristopu istrskega zgodovinarja Carla De Franceschija; prof. Janko Pleterski pa razgrinja poglede Antea Trumbića na vprašanje razmejitev z Italijo v Slovenskem Primorju in Istri v letih 1904–1918.

Poglavje »Zgodovina mednarodnega delavskega gibanja« tvorijo študije naslednjih avtorjev: prof. Aleksandar Todorović (Beograd) obravnava temeljne elemente razvoja kapitalizma v Vojvodini ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja; prof. Andreas Moritsch (Celovec) v prispevku Akterji »oktobrske revolucije« na Dunaju piše o ruski socialdemokratski emigraciji pred prvo svetovno vojno; dr. Mario Kešler (Potsdam) razpravlja o delavskem gibanju in antisemitizmu v Viljemovi Nemčiji in v weimarski republiki; dr. Jürgen Rohahn (Amsterdam) se v svoji študiji sprašuje, ali je glasovanje socialdemokratske parlamentarne skupine v nemškem Reichstagu za vojne kredite 4. avgusta 1914 rezultat »nacionaliziranja množic«; dr. Avgust Lešnik razgrinja Leninove poglede na vojno, Internaciano in revolucijo v letih 1914–1917; dr. Marta Verginella pa govori o Slovencih, ki so se znašli v vojni vihri prve svetovne vojne v Rusiji.

Razprava prof. Theodorja Bergmanna (Stuttgart) Od boljše vizacije Kominterne do uničenja svetovnega komunističnega gibanja odpira in uokvirja širši sklop študij o stalinizmu, radikalni spremembi v razvoju mednarodnega komunističnega gibanja, ki se je pričela z boljše vizacijo, sprejeto na V. kongresu KI (1924). Sledijo razprave, ki podrobneje obravnavajo posamezne segmente: dr. Aleksander Vatlin (Moskva) obravnava Kominterno v funkciji štaba svetovne proletarske revolucije. Biograf Trockega, prof. Pierre Broué (Grenoble), razčlenjuje vzroke neuspešnega boja Združene opozicije v VKP(b) proti Stalinovemu aparatu v letih 1926–1927. Dr. Dubravka Stajić (Beograd) pojasnjuje ozadje Trockijeve ostre kritike birokratsko-stalinistične elite boljše vizške partije in Kominterne (1928): »Kominterna je 'mrtno truplo' mednarodnega komunističnega gibanja«. Razprava prof. Marjana Britovška razgrinja ozadje frakcijskih bojev med trockisti in stalinisti v Sovjetski Rusiji ter pojasnjuje vsebino pisma Rakovskega Valentinu avgusta 1928. Dr. Pero Damjanović (Beograd) predstavlja »Teze« Georgija Dimitrova o enotni fronti delavskega razreda za VII. kongres Kominterne. Dr. Putnik Dajić (Beograd) govori o Problemih raziskovanja in publiciranja kominternskega dokumentarnega gradiva, medtem ko se prof. Aldo Agosti (Torino) v prispevku Problematika virov in metod za zgodovinarja komunizma v »postkomunističnem« obdobju sprašuje: kakšen vpliv ima zlom »realsocialističnega« sistema in kriza komunistične ideologije na zgodovinopisje Tretje internacionale in komunističnih partij? Prof. Cvetka Tóth razmišlja o stalinizmu kot sistemu in teoretično pogloblja že omenjeno zgodovinsko razpravo prof. Bergmanna.

Sledijo razprave, ki se podrobneje ukvarjajo s problematiko stalinskih »čistk«, obenem pa predstavljajo rezultate regionalnih raziskav stalinizma: prof. Boris Starkov (Sankt Peterburg) v svoji razpravi – na podlagi novih ruskih arhivskih dokumentov – razkriva vzroke za aretacijo in likvidacijo sekretarja Kominterne Osipa Pjatnickega; dr. Leonid Babičenko (Moskva) na osnovi kominternskega arhivskega gradiva opisuje, kako je vodstvo VKP(b) politično in organizacijsko vodilo Kominterno v izvrševanje krvavih čistk; dr. Bernhard Bayerlein (Köln) govori o usodi »spraviteljev« (trockistov in pripadnikov 'desne opozicije'), ki so postali žrtve stalinističnih uničevalnih ofenziv; dr. Peter Huber (Ženeva) opozarja, da pred kratkim odprti arhivi Kominterne predstavljajo novo gradivo o tajnem aparatu Kominterne med špansko državljansko vojno. Prispevek dr. Vere Mujbegović in dr. Ubavke Vujošević (Beograd) prinaša podatke o usodi 186 jugoslovankih komunistov v Sovjetski zvezi v letih med 1929 in 1949; gre za poimenske podatke o 140 političnih in 46 ekonomskih emigrantih, ki so bili obsojeni na temelju ponarejenih dokazov. Tudi prispevek prof. Ivana Očaka (Zagreb) obravnava usodo jugoslovanske emigracije v Sovjetski zvezi v kontekstu stalinskih »čistk«. Dr. Brigitte Studer (Lausanne) zaključuje sklop razprav o komunizmu in stalinizmu z bolj umirjeno in »nenavadno« tematiko: Članstvo v komunistični partiji kot način življenja.

Sledijo tri študije, ki zadevajo slovensko zgodovino med obema vojnama: prof. Miroslav Stiplovšek osvetljuje odnose slovenskih socialnodemokratskih strokovnih organizacij do Amsterdamske sindikalne internacionale v obdobju dvajsetih let; dr. Zdenko Čepič predstavlja problematiko Agrarne reforme v politični misli slovenske revolucionarne levice med svetovnimima vojnama; prof. Dušan Nečak govori o dejavnosti avstrijskih nacističnih beguncev, ki so v Jugoslavijo oziroma v Slovenijo pribežali iz Štajerske in Koroške po neuspelem nacističnem puču julija 1934.

Zgodovinski del v zborniku zaključujeta razpravi, ki osvetlujeta jugoslovansko vprašanje ob ustanavljanju in razpadanju druge Jugoslavije: v prvi dr. Avgust Lešnik razgrinja heterogene poglede znotraj zavezniške koalicije, obremenjene z medsebojnimi nasprotji in lastnimi interesi, na rešitev »jugoslovanskega« vprašanja v letih 1941–1945, v drugi pa prof. Rudolf Rizman v prispevku Razpad Jugoslavije in slovenska pot v samostojnost zaključuje, da obe med seboj si nasprotujoči zamisli Jugoslavije, to je centralistična in (kon)federalna, nista našli skupnega interesa; posledice so znane.

Zadnji, sociološki del prinaša 10 študij: prof. Predrag Vranicki (Zagreb) izpostavlja tezo, da so bile vse dosedanje revolucije, tako meščanske kot socialistične, zgodovinsko preuranjene; prof. Marko Kerševan v prispevku Socializem, socialistična družba in religija poudarja, da so Cerkve v družbah t.i. »realnega socializma« veljale za nekaj zunaj- ali celo proti-sistemskega, kot take pa so lahko izkoriščale pomanjkljivosti in krize teh sistemov; Bojan Čas v Prispevku k zgodovini sociologije na Slovenskem predstavlja začetke in razvoj slovenske sociologije na osnovi socioloških sistemov, ki so jih naredili avtorji na Slovenskem v obdobju od leta 1855 do 1945; prof. Rastko Močnik razmišlja o vplivu ideologije na zgodovino; Igor Škamperle predstavlja poglede Marsilija Padovanskega, ki ga lahko imamo za enega prvih utemeljiteljev civilne družbe; dr. Božidar Kante pojasnjuje temeljne pojme Collingwoodove filozofije zgodovine in jih kritično sooča z nekaterimi sodobnimi filozofijami duha, predvsem s fenomenologijo in Wittgensteinovimi »jezikovnimi igrami«; dr. Jože Vogrinc s stališča epistemologije in zgodovine posebnih znanosti analizira razmerje današnjih slovenskih raziskovalcev različnih disciplin – tako naravoslovnih kot tehničnih in humanističnih – do Valvasorjeve vednosti; dr. Neda Pagon razmišlja o kolektivni in množinski rabi besed v kontekstu načina delovanja ideologije same; dr. Iztok Saksida pa se osredotoča na delovanje institucij, na njihov pomen in na njihovo mesto v vsakdanjem življenju poljubne skupnosti. Zbornik zaključuje razprava dr. Bojana Baskarja o pedagoškem dispozitivu od 16. stoletja naprej; v njem so temelji verouka, temelji morale in temelji olike stopljeni z začetnim poukom branja in pisanja.

Pričujoči zbornik prinaša na 530 straneh 50 razprav – napisanih v slovenskem, nemškem, angleškem, francoskem, italijanskem, ruskem, hrvaškem oziroma srbskem jeziku (vsaki razpravi je dodan tudi povzetek v slovenskem in angleškem jeziku) – ki nosijo skupni naslov »Križa socialnih idej«, pri čemer ne gre prezetiti, da se problematika »socialnih idej« vleče kot rdeča nit skozi celotni Britovškov opus.

Avgust Lešnik

Marko Štuhec, *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren*. Plemiški zapuščinski inventarji 17. stoletja kot zgodovinski vir. Ljubljana: Škuc; Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995. 201 stran.

Knjiga Marka Štuhca s slikovitim naslovom *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren* je ena tistih, ob katerih človeka zamika, da bi rekel: Nimam nobenih pripomb. Ker pa se to spodobi izjaviti zgolj ob slabih tekstih, že sama vljudnost terja, da se o Štuhčevi študiji spregovori nekaj besed.

Obstajata dve vrsti zgodovinarjev: eni povedo več, kot vedo, drugi pa veliko več vedo, kot povedo. Prvi se spoznajo na vse in na nič drugega kot na vse (večinoma gre za ljudi s pojasnjevalno manijo), medtem ko drugi prispevajo k napredku stroke.

Avtor Rdeče postelje, ščurkov in solz vdove Prešeren nedvomno sodi med slednje. Tako tematsko kot metodološko (res v pravem pomenu besede paradigmatško) je Štuhčeva knjiga na Slovenskem novum. Njen diskurz je okolju izjemno prijazen, zato je ne le želiti, temveč tudi pričakovati, da bo njen vpliv na dogajanja v našem zgodovinskem prostoru dolgotrajen in blagodejen.

Neodvečno znanstveno knjigo lahko napišejo ljudje, ki v določenem strokovnem krogu največ vedo o obravnavani tematiki. Nedvomno to v polni meri velja za Štuhčevo študijo o inventarjih kranjskega plemstva. Iz črk in papirja ter s črkami in na papirju je avtor uspel pričarati življenje. Ni težko s teksti postavljati spomenikov, toda vanje ujeti življenje – to je nekaj, čemur mirne duše lahko rečemo umetnost zgodovine. Skozi spis je čutiti tako jezikovni navdih kot suvereno poznavanje materije in obvladovanje sodobnih tokov v historiografiji. O njih se pri nas sicer veliko govori, se jih pa še premalo prakticira. Res je, da vsak način pripovedovanja zgodb zgodovine nekaj razjasni in vsak način dela nekam pripelje, toda tehtnega razloga za to, da bi pri nas stvari počeli bistveno drugače kakor v »velikem svetu«, preprosto ni. Že Luka Svetec je dejal: Znati se mora. Tabele, ki si jih itak nihče ne zapomni in so v prenekatem zgodovinarskem delu same sebi namen (ustvarjajo vtis hude strokovnosti in eksaktnosti: pred govorico števil obnemi vsaka poezija!), v Štuhčevem spisu služijo zgolj večji nazornosti pripovedovanja (torej imajo določeno narativno vlogo), kar je vsaj na dolgi rok edino smiselno. Knjiga, ki je nihče ne prebere, ni knjiga, temveč samo med platnice uvezen potiskan papir. Knjiga mora postavljati vprašanja in nanje odgovarjati.

Nedvomno je temeljno vprašanje Štuhčeve študije: kaj je pravzaprav bila Kranjska v 17. in v začetku 18. stoletja – ali brezupna provinca ali pa vendarle kulturno-civilizacijsko relativno pobuden prostor? Slepo črevo ali srce in pljuča? Valvasor je seveda bil izjemen pojav (in glasbena akademija tudi), vse drugo pa je bilo precej blizu ravni povprečja habsburških dežel. Eden redkih ambicioznejših literatov v deželi Franc Wiz baron Wizenstein je svoje nemške priredbe italijanskih romanov moral »izvoziti« kar v Nürnberg in jih tamkaj lansirati v Gutenbergovo galaksijo.

Habsburška provinca na prelomu 17. stoletja v 18. ni ravno slovela kot nagelj v gumbnici modrosti Zahoda. Toda vse je odvisno od tega, s čim se kak pojav primerja. Za tako majhen prostor, kot je slovenski, lahko ogromno pomenijo dejstva, ki jih v prostranih imperijih s prostim očesom niti opaziti ni mogoče. S stališča zgodovine je Kranjska kljub svoji provincialnosti nekakšen center – in tu se ne da nič spremeniti. Zgodovinar je obsojen na optične prevare, ker je njegovo delo zgolj opazovalno, ne more pa biti eksperimentalno. V velikem svetu je prav zdaj mogoče opaziti velik prodor »primerjalne zgodovine« (prim. recimo zbornik *Geschichte und Vergleich*, Frankfurt-New York 1996; ur. Heinz-Gerhard Haupt in Jürgen Kocka), s čimer se še bolj poudarja relativnost vsakršnih vrednostnih sodb kakor doslej.

Pred leti smo si lahko samo želeli knjige, kakršna je Štuhčeva. Povsem naravno je, da danes pričakujemo še več. Na lovorikah ne bomo pustili spati nikomur – celo Marku Štuhcu ne.

Igor Grdina

Claudio Povolo, *Proces Guarnieri. Il processo Guarnieri*. Koper : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 1996. 287 strani. (Knjižnica Annales)

Claudio Povolo, avtor knjige *Proces Guarnieri, Buje-Koper 1771*, ki je izšla v zbirki knjižnice *Annales*, se je v času poučevanja na Oddelku za zgodovino na tržaški univerzi bliže spoznal z Istro, z njeno kulturo in zgodovino. Pripadnost istrskega območja nekdanji Serenissimi ga je do take mere zamikala, da je del svojih študijskih zanimanj usmeril na ta del Terre ferme, ki je bila do nedavnega v italijanski historiografiji, ki se je posvečala zgodovini beneške republike, nemalokrat zapostavljena.

V zbirki »Kazenskih procesov« Sveta desetih, ki jo hrani beneški državni arhiv, je avtor izbrskal zajeten sodni dosje, sestavljen iz 122 dokumentov. Proces, ki se je leta 1771 začel v Bujah, nato pa se je po pooblastilu Sveta desetih nadaljeval v Koprju, je dobil ime po obtožencu Antoniu Guarnieriju, čevljarjevemu sinu iz Buj, ki so ga obtožili defloracije Marije Sain. Izguba Marijine deviškosti in njena zanositev se je po zavrnitvi Antonia Guarnierija, da bi se z njo poročil, sprevrgla v javni družinski spor, ki se je odvijal pred sodno oblastjo. Tožniki, starši Marije Sain se niso zatekli k pravici namreč samo zato, da bi bilo posilstvo kaznovano, bilo jim je predvsem od tega, da bi jim koprski podestat s pravično sodbo povrnil čast, ki so jo kot sorodniki razdevičenega dekleta izgubili. Od sodne oblasti so pričakovali, da bo zglodno kaznovala tako posiljevalca, ki je dekle oropal deviškosti, kot tudi njegove najbližje sorodnike, ker so ga nagovarjali k neizpolnitvi poročne obljube.

V ospredju te drobne, a vsekakor vzorčne zgodbe, je, kot se da že iz tega strnjenege povzetka razbrati, čast dekleta in njene družine. Toda avtorjeva namera ni poglobljanje v sam dogodek, odstiranje zakulisja družinskega in družbenega življenja v malem istrskem kraju. Njegova pozornost je usmerjena k razgrinjanju

širšega družbenega in institucionalnega okvira, v katerem se je spolno druženje sprevrglo v prekršek zoper javno moralo in postalo pomemben dogodek za življenje sorodniških skupnosti. Povolov raziskovalni in interpretativni podvig je torej drznejši. Droben dogodek v obskurni provinci je uporabil, da bi izpostavil in preučil paleto vprašanj, ki zadevajo tedanjo jurisdikcijo, delovanje sodne institucije in centralne politične oblasti ter vedenjske modele in vrednostne sisteme starorežimske družbe, znotraj katerih se gibljejo protagonisti dogodka – tožniki, posiljevalec, posiljeno dekle in nenazadnje predstavniki sodne oblasti. Odločil se je potemtakem za osvetlitev vprašanj in tematik, ki so v dogodku zapopadena, a ga hkrati presejajo.

Odvijanje votka, v katerega je ujet proces Guarnieri, vodi Povola najprej k preučevanju kazenskega procesa in proceduralnih postopkov, v katerih se reflektirajo struktura centralne oblasti, politične smernice državne organizacije in moč njenega normativnega sistema. Kljub temu, ali prav zato, ker se je kazenski proces dogodil v provinci, postane za pozornega in s širšim kontekstom seznanjenega zgodovinarja njegova večplastna govorica odlični vodnik pri opazovanju kompleksne dinamike odnosov med centrom in periferijo. Benetke so si kot politični center s pomočjo sodstva prizadevale okrečiti svojo nadoblast nad Terro fermo in ta načrt odvzemanja avtonomije podrejenim središčem tudi uspešno speljale. Toda v končni instanci, kot to dokazuje razvoj sodne prakse v 18. stoletju, so svojo nadoblast ohranile le za ceno popuščanja v korist periferiji.

Vdiranje centralne oblasti na Terro fermo avtor opazuje v sodnem dosjeju, zato je razumljivo, da so v ospredju njegovih opažanj predvsem kazenske prakse. Pod svojo lupo postavi institucijo tajnega preiskovalnega postopka Sveta desetih, s katerim politični center posega v lokalne spore in rednim, nižje rangiranim sodnim postopkom odvzema možnost samostojnega razreševanja lokalnih sporov. V preiskovalnem postopku Sveta desetih, ki je bil tajen in je imel, kot poudarja Povolo, represivno vlogo, sta bili vlogi javnega tožilca in sodnega senata ločeni, obtožencu pa ni bilo dano, da bi se pri svoji obrambi oprl na pomoč obrambnega advokata. V preiskovalnem postopku Sveta desetih je bil namreč odnos med sodnikom in obtožencem neposreden in šele po ošibitvi centralne oblasti v 18. stoletju je v navzkrižnem zaslišanju, ki ga je predvidevala procedura preiskovalnega postopka, začel nastopati obrambni advokat, ki je dobil končno vpogled v vse zbrano dokazno gradivo in nanj oprl svojo obrambo. S pojenjanjem politične moči centra se je tudi struktura izrednega preiskovalnega postopka Sveta desetih močno omajala in je redna procedura slavila svojo zmago.

Proces proti Antoniu Guarnieriju odslikava spremembe, ki jih je doživel preiskovalni postopek Sveta desetih, okorelost preiskovalne procedure, ki se je opirala na zasliševanje prič in ni predvidevala sodnikovega zbiranja dokazov. Koprski podestat je namreč v procesu Guarnieri svojo obtožnico po eni strani oprl na izjave prič, po drugi strani pa je v njej v celoti povzegal obtožbo, ki jo je družina Sain vložila proti posiljevalcu. Antonio Guarnieri je, kot piše v obtožnici, zagrešil »posilstvo poštene in sramežljive device na zahrbtn način, s varljivimi obljubami, lažnimi prisegami, s ponovljenimi spolnimi združitvami, nosečnostjo, s poskusom abortusa in zastrupitvijo, s škandalom, slabim zgledom, v najodurnejši obliki in s težkimi posledicami.« Vsi tisti, ki so spremljali obravnavo primera, so vedeli, da je do spolnih odnosov med dvema ljubimcema prišlo z njenim pristankom. V nasprotnem primeru bi Guarnierija čakala smrtna kazen, ki pa mu je obtožnica ni zagrozila. Za posilstvo s privoljenjem žrtve je zakonodajalec predvideval milejšo kazen: poroko s prizadeto ženo ali pa izplačilo stanu in ugledu dekleta primerno doto.

Čeprav so bile simbolne vrednosti zakonov, ki so urejali posilstva s privoljenjem, močno odvisne od dejanske moči družbenega sloja, je bila za izid postopka odločilnega pomena krepostnost oziroma sramežljivost žrtve. O njej pa je – zlasti med nižjimi sloji – zadnjo besedo imela javnost. Med višjimi sloji pa je bil praviloma že sam status porok ženske časti. Žalitev ženske sramežljivosti je bila pač nevarna za družbo, tako na njenem vrhu kot na njenem dnu, ker je onečaščevala moške člane rodbine, ki so bili varuhi svojih hčera, žena in mater, nenazadnje pa tudi varuhi družinskega ugleda.

Doktrina poroke, ki jo je cerkev uveljavljala od srednjega veka naprej, je poskušala zagotoviti ideološko enotnost različnih družbenih teles in je zahtevala spoštovanje univerzalnih vrednot, kakršna je bila deviškost. Slednjim se je s posvetnimi vrednotami zoperstavljal hierarhično urejena družba, ki je namesto univerzalnih simbolnih vrednot štčitila predvsem status in bogastvo. Povolno lepo pokaže, kako skuša posvetna oblast najprej na normativni, potem pa tudi na sodni ravni zamejiti kontroverzno polje časti: posilstvo s privoljenjem postane kaznivo le, ko je bilo storjeno s prevaro ali obljubo poroke. Ženska deviškost izgubi značaj svetosti, obveza dokazovanja storjenega pa se s posiljevalca prenese na žrtev, na s pristankom razdevičeno žensko.

Območje pridobivanja in ohranjanja časti je postajalo v 18. stoletju, ko je institucija poroke prešla v pristojnost države in je posvetna oblast prevzela njen nadzor – kar pomeni, da je bila cerkvi odvzeta vloga tradicionalnega posrednika med univerzalnimi vrednotami in statusnimi interesi družbenega telesa – vse bolj problematično za sodno oblast. Ta ni skrivala svojega nelagodja, ko je morala razsojati o bolj ali manj

domnevnih defloracijah in neizpoljenih poročnih obljubah – tudi zato, ker je v njih pogosto zaznala obliko družinske strategije krepitve moči in socialnega vzpona.

Kljub novemu razmerju, ki ga Povoło v 18. stoletju zazna v razmerju med hierarhijo časti in hierarhijo ekonomskega vzpona, ostaja razlikovanje med navadnim posilstvom s pristankom ženske in obremenilnim posilstvom, izpeljanim s prevaro, nejasno. Mlada razdevičenka je še vedno veliko lažje dokazala neoporečnost svoje »čednosti« s pričevanji znancev in sosedov, kot pa je zapeljivec prepričal sodnika, da je dekleta razdevičil brez seplearije in predhodne obljube poroke. Podobno se je dogodilo tudi v primeru Marijine defloracije. Kljub posplošenim obtožbam se koprskemu podestatu ni zdelo potrebno raziskati zapeljevanje dekleta. Marijina defloracija je bila po njegovem mnenju lahko le posledica zvijače, saj je skupnost, v kateri je živela, potrdila njeno čednost. Antonievo kaznivo dejanje je bilo treba kaznovati na tak način, da bo skupnost pomirjena in da bo dekletu in družini povrnjeno dobro ime. 2. oktobra 1771 je bila izrečena sodba: Antonio je bil obsojen na izplačilo dote, ki ni ustrezala Marijinemu družbenemu statusu, bila je odločno večja od tiste, ki bi jo Marija prejela, če se ne ljubi dogodek ne bi pripetil.

Osvetlitev tematike, ki se radialno širi iz drobnega primera, Povoło podkrepí s argumentiranjem, ki zajema iz bogate študijske literature. Opombni aparat, ki dopolnjuje študijo, bralca seznanja z izsledki številnih antropoloških, zgodovinskih in pravnih študij in hkrati prispeva k umeščanju avtorjevih dognanj v kontekst širšega historiografskega diskurza. Povolova študija je nedvomno še en uspešen dokaz, kako opazovanje mikrokozmosa jasni sliko preteklosti in zmanjšuje sive cone, ki jih globalni pogled neogibno pušča za seboj, in nenazadnje tudi, kako raziskovanje preteklosti pripomore k boljši osvetlitvi ali pa k iskanju neobičajnih gledišč pri opazovanju procesov, ki se niso izčrpali s koncem starorežimske družbe.

Povolova študija je v pričujoči knjigi natisnjena v italijanskem izvirniku in v slovenskem prevodu, priobčen pa je tudi sodni dosje v originalni verziji.

Marta Verginella

Gertraud Marinelli-König, Die Südslaven in den Wiener Zeitschriften und Almanachen des Vormärz (1805–1848). Versuch einer kritischen Bestandsaufnahme der Beiträge über Bosnien, Bulgarien, Dalmatien, die Herzegowina, Istrien, Krain (Kärnten, Steiermark), Kroatien, das Küstenland, die Militärgrenze, Montenegro, Serbien und Slawonien. Wien : Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1994. XXXI + 596 strani + 7 zemljevidov.

O monumentalnem delu dunajske slavistke Gertraud Marinelli-König, v katerem obravnava pisanje dunajskih časopisov o Slovanih v predmarčni dobi, smo poročali že v 44. in 47. letniku Zgodovinskega časopisa. Če so bili takrat na tapeti za nas nekoliko manj zanimivi Rusi, Poljaki in Rutenci, je tokrat pred nami delo, ki smo ga najtežje pričakovali. Tudi to je, kot prejšnji dve knjigi, izredno obsežno. Poleg velikega občudovanja in spoštovanja nas preveva še večja hvaležnost. Ker nam je južnoslovansko čustvovanje razmeroma tuje, se bomo omejili le na prikaz tistih delov knjige, ki govorijo o Slovencih. Če Slovenci kot narod zaradi historičnega pristopa v naslovu nismo mogli biti omenjeni, pa smo kot taki zastopani v knjigi. Tako so zbrana poročila o slovenski literaturi, slovenistiki, slovenskih učenjakih, deželni princip pa je upoštevan pri zgodovini, izobraževanju, domoznanstvu in politični ekonomiji.

Avtorica tako kot pri prejšnjih podobnih delih ni mogla upoštevati dejansko vsega predmarčnega časopisja, ampak je izločila verske, medicinske, vojaške, pravne, trgovske in povsem strokovne kot tudi one, ki so bili otroški ali ženski. Upoštevala tudi ni zabavnih, prispevkov v dnevnikih in političnih časopisih. Logično je, da tudi nedostopnih ali neohranjenih ni mogla ekcerpirati. Kljub takim omejitvam je upoštevanih 48 časopisov od *Allgemeine Theaterzeitung* preko *Literarisches Wochenblatt* do *Wiener Zuschauer*. Prispevki so urejeni po tematskem in kronološkem redu.

Bralci dunajskih časopisov so se lahko seznanili z imeni in deli naslednjih slovenskih literatov oziroma piscev z našega ozemlja: Pavel Knobel, Urban Jarnik, Jovan Vesel, France Prešern, Valentin Vodnik, Franc X. Richter, Anastasius Grün, Johann A. Zupančič, J. Debevec, Jurij Dalmatin, Johann G. Seidl, Kollmann, Leopold Kordes, Otto baron Hingenau, Johann V. Sonntag, Jos. Schurga, Rudolf Puff, Johann G. Fellingner, J. M. Schubitz, A. J. Schlechter, Modrinjak, C. A. Ullepitch, Johann von Vogel... Obsežno so bili obveščeni tudi o *Kranjski Čbelici*, zvedeli so za pomen Čopa... Izredno zanimiva so poročila o Prešernovem *Krstu pri Savici* in *Poezijah*. 1843. leta je o pesniku v *Oesterreichisches Morgenblatt* pisal Milko, kar je psevdonim Franca Malavašiča.¹ Najprej jim predstavi avtorje kot so Vodnik, Jarnik, Stanič in

¹ Kolegu Martinu Grumu se za njegovo razrežitev iskreno zahvaljujem. Te članke je poznal France Kidrič, ki je o Malavašiču napisal v SBL zelo temeljit članek.

Zupan in doda, da ima poezija veliko pristašev »unter jungen Slovenen«. Za poročevalca je Prešeren (Preserin) velik kvalitativen premik. On je »eine nothwendige Erscheinung für den slovenischen Gesang um den Anforderung uneres Zeitgeistes zu entsprechen«. 1846 pesnika označuje časopis *Humorist* (ki pa bil samo to) kot »der Stern der jetzt lebenden slavischer Dichter in Krain«, ki ima številne častilce doma in v sosednjih slovanskih deželah. V poročilu Milka pade zlasti v oči, da se sam imenuje leta 1843 kot Slovenca, da govori o literarnih razmerah med Slovenci, slovenskem petju, slovenskih poezijah, okusu Slovencev, da z opozarjanjem na Staniča in Jarnika dejansko razume Slovenijo. Podobne oznake je isti avtor uporabljal, ko je 1843 v istem časopisu predstavljal *Kranjsko Čbelico*. Leto poprej je v istem časopisu Jos. Schurga pisal o »Volkssagen, Legenden und Märchen der Slovenen«.

Zanimive primere je našla avtorica tudi za poglavje o slovenski literaturi in kulturnem razvoju. Tako v seznamu kranjskih pisateljev iz leta 1820 najdemo danes skoraj popolnoma neznane ljudi kot so: Busan, Deizer, Franz von Fritsch, Franz X. Heinrich... Med poročevalci o literarnih razmerah med notranjeavstrijskimi Slovenci pa istega leta v istem časopisu zopet nastopa že omenjeni Milko. Poleg njegove dobre obveščенosti celo o načrtih posameznikov navdušuje predvsem z dosledno rabo besede Slovenec in njenih izpeljank. Nad vse zanimiva je tudi njegova analiza jezikovnih razmer ter odnosa Slovencev do njihove materinščine in literature. Eno glavnih ovir kulturnemu razvoju vidi v pomanjkljivem znanju branja (povprečno naj bi dva družinska člana na Kranjskem znala le brati, ne pa tudi pisati) ter primerne literature tako za nižje kot višje družbene plasti. Literati bi se morali tudi truditi za vseslovensko literaturo, ne pa da se ozirajo le na nekaj sosednih far. Premalo naj bi bili velikopotezni.

Bralci dunajskih časopisov so bili dokaj podrobno obveščeni tudi o časopisih v slovenskem prostoru. Tako so že 1807 zvedeli tudi za prilogo k *Laibacher Zeitung* (*Laibacher Wochenblatt*), kasneje za *Illyrisches Blatt*, *Carniolio*, leto pred izidom prve številke o prizadevanjih za izdajanje *Novic*. Dokaj izčrpna so bila tudi obvestila o slovarjih, jezikovnih vadbah in slovnica. Tako so bili objavljeni članki o Dajnkovem, Gutschmannovem, Jarnikovem, Kopitarjevem, Pohlinozem, Primicevem, Vodnikovem in celo Kočvarjevem neobjavljenem delu, raznih starih napisih, etimologijah, Ulrichu von Lichtensteinu in podobnih raritetah. razmeroma velike pozornosti so bili deležni tudi Rezijani. Med zgodovinskimi knjigami sta posebno pozornost pritegnila Vodnik in Krempel – »Tacitus der steirischen Wenden«. Med zgodovinskimi objekti so dunajski časopisi poročali o vojvodskem stolu in z njim povezanimi vprašanji; tu so razni prispevki k zgodovini krajev in posameznih dežel. Poleg koroških vojvod so radi omenjali seveda celjske grofe in rodbino Auersperg. Med zgodovinarji izstopa posebno Franz Xaver Richter.

Ker je dunajsko časopisje spremljalo tudi aktualne razmere, nas posebno pritegnejo podatki o šolstvu in možnostih izobraževanja v deželah s slovenskim prebivalstvom. Čeprav je velik del vesti namenjen posameznim osebnostim, pa so vmes tudi dragocene drobtinice, kot je na primer ta, da je bilo leta 1805 na Kranjskem 56 ustanov za 155 študentov. Opažamo pa zelo skrajne ocene. Tako naj bi znali ljubljanski gimnazijci, ko končajo šolanje, kar 6 jezikov. Iz tega povzame sklep: »Wird man sich nun wundern, wenn man Krainer in allen großen Städten Europens angesiedelt, an allen Höfen, bey allen Großen, und auf so vielen Lehrkanzeln findet?« Silno navdušujoče, če ne bi hkrati tudi brali, da je na Tržaškem od 63.350 šoloobveznih otrok deležnih pouka manj kot četrina... Zanimiv je sklep članka iz leta 1845, ki prinaša to žalostno statistiko, saj zahteva slovenske (!) šole.

Dunajsko časopisje je zanimala tudi znanost v naših deželah, še zlasti, ker je veljala Kranjska v prirodoslovnem pogledu za najbolj raziskano. Objavljene so novice o raznih srednješolskih profesorjih kot tudi naših rojakih drugod. Mnogi so danes praktično neznani: Karpe, Neupauer, Wertenu, ali pa je njihova slava še danes velika: Kopitar, Kumerdej, Popovič, Valvasor, Vega in Zois.

Izredno dragoceni so podatki, ki jih je avtorica nabrala s področja domoznanstva. Na eni strani se srečamo z mnogimi potopisi, statističnimi priročniki, opisi naravnih znamenitosti kot so kraške jame, termalni vrelci, Cerkljsko jezero, vzponi na Triglav, s folkornimi posebnostmi, s poročili o večini bolj ali manj znanih publikacij, zlasti Hacqueta, Hoffa, Huffa, Sartorija idr., na drugi strani pa z nekaterimi redkostmi kot je nemški prevod sestavka o slovenskem prebivalstvu Ogrske iz dela *Tudományos Gyűjtemény* iz leta 1828, kjer med drugim piše, da Prekmurce označujejo kot Wandale, Tótek, »sie selbst nenen sich Slowenci«.

Med našimi rudišči, ki so jih omenjali dunajski časopisi, je zaslužila pozornost edino Idrija, omenili pa so tudi šoto na Barju. Nekaj drobnih vesti je tudi o gospodarstvu, naravnih znanostih in matematiki – Vega seveda.

Knjiga Gertraud Marinelli-König je delo, o katerem smo lahko še pred leti lahko le sanjali. Poleg posedovanja številnih stvarnih podatkov nam dovoljuje tudi nekatera sklepanja. Kot prvo bi omenili, da je bilo bralcem dunajskih časopisov povsem nedvoumno sporočeno, da v notranjeavstrijskih deželah živi slovansko prebivalstvo, ki se imenujejo Slovenci. Ti sicer zamujajo v svojem kulturnem razvoju, vendar napredujejo. Vse skupaj bi lahko potekalo hitreje, če bi bilo šolstvo bolj organizirano, če bi več ljudi bralo.

Literati naj bi bolj pazili predvsem na vseslovenske potrebe in kulturo tudi višjih slojev. Neslovenska javnost je bila dokaj dobro seznanjena tudi z gospodarskimi razmerami v obliki raznih potopisov in statistik. Če upoštevamo še pisanje o naravnih znamenitostih, po katerih je bila najbolj znana zlasti Kranjska, lahko zapišemo, da je bila »turistična propaganda« zelo dobra. Tudi o prebivalstvu dežel s slovenskim prebivalstvom je bilo zapisanih veliko lepih sodb. Posebno so hvalili njegovo jezikovno nadarjenost. Že kratek čas francosle vladavine naj bi pustil številne sledove. Tako na primer naj bi se v Borovljah pozdravljali sosedje: »Bo jour gospued! Gevatter?« Odgovor: »Je prau monsieur, wie geht es ihnen?« Dokaj dobro so bili predstavljeni tudi naši kulturni in znanstveni delavci. Ob številnih imenih se lahko vprašamo, kako nepopolno je naše poznavanje zlasti kulturne zgodovine, ker nismo upoštevali tudi tistih ustvarjalcev, ki so pisali nemško, imeli pa močno deželno in nekateri celo slovensko zavest. Ali ni celo Prešeren napisal zabavljico *An die Slovenen, die in deutscher Sprache dichten?* Ker avtorica ni upoštevala dnevnikov, še bolj pa zaradi siceršnjih političnih razmer, pogrešamo vesti o političnem razvoju med Slovenci. Če ugotavljamo, da so se zavedali svojega slovenskega porekla, da so celo ugotavljali potrebo po slovenskih šolah in slovenski kulturi, posebno za višje sloje, potem formuliranje slovenskih političnih zahtev 1848. leta niti ni tako presenečenje.

Knjiga dunajske slavistke je nedvomno nadvse koristno napotilo za raziskovalce slovenske preteklosti, hkrati pa tudi obveza osrednjih slovenskih kulturnih ustanov, da vrsto teh tiskov, ki so bili sestavni del kulture naših prednikov, vsaj v kopijah hranimo tudi doma. Potrebna so razmeroma majhna sredstva. Če smo lahko prepričani, da bi se ta hitro našla, pa dvomimo o potrebni volji merodajnih faktorjev. Mnogim je namreč vse, kar se nanaša na Slovence, petnajsta briga. So namreč multikulturni. Taki so bili tudi mnogi naši predniki, toda z bistveno razliko. Ti so gradili na deželni in narodni zavesti, naši znanstveni yuppiji pa ne enega ne drugega nimajo, so a(nti)nacionalni, ko gre za koristi in potrebe lastnega naroda.

Stane Granda

Stane Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848–49*. Novo mesto : Dolenjska založba, 1995. 522 strani.

Bliža se 150-letnica revolucije 1848, ki tudi za Slovence pomeni prvo širšo politično prebujo in nastopanje. Čas in dogajanje, ki je imelo za naš narod dalekosežne posledice in v tistem dogajanju upravičeno najdevamo začetek našega širšega političnega samozavedanja. Kljub kar številnim raziskavam tistega dogajanja, njegovih različnih vidikov in problemov, pa vsi avtorji še danes menijo, da je že skoraj 110 let staro delo Josipa Apiha *Slovenci in 1848. leto* še danes uporabno in v marsičem nepreseženo. Komaj kaj več kot leto dni nas loči od 150-letnice revolucije in bati se je, da spomin nanjo spet ne bo obeležen tako, kot bi bilo za raven slovenskega zgodovinopisja edino spodobno in pričakovano, to pa je z novo moderno razlago in ocenami Slovencev v tem letu, s problemi, hotenji, dosežki, z analizo in sintezo. Dobršen korak v to smer pa nedvomno predstavlja delo Staneta Grande *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848–49*, ki je izšlo sicer z letnico 1995, dejansko pa že kar krepko spomladi 1996. Skoraj 500 strani obsežno delo (od strani 471–522 je namreč nemški povzetek) predstavlja zaključek večletnega ukvarjanja s to problematiko, z raziskovanjem, ki ga je avtor opravil v domačih in dunajskih arhivih in knjižnicah. Zelo lepo opremljeno knjigo pa je izdala novomeška Dolenjska založba.

Avtor je za raziskavo vzel področje nekdanje novomeške kresije, ki je poleg Dolenjske obsegala še Kočevsko in Belo Krajino na površini 4143 km² ali okoli 42 % celotne dežele Kranjske ali 1/5 današnje Slovenije. Štela je okrog 210000 prebivalcev in imela tedaj 7 mest, 6 trgov in 1828 vasi. Jedro knjige sestavlja sedem obsežnejših poglavij: najprej *Gospodarske in socialne razmere na Dolenjskem pred revolucijo* (strani 33–92); *Meščanska revolucija na Dolenjskem* (95–136); *Podeželje v revoluciji* (137–219), ki je najobsežnejše poglavje; *Frankfurtske volitve* (221–273); *Petijsko gibanje* (275–327); *Volitve v dunajski parlament* (329–410) ter *Sloveniens Blatt – prvi dolenjski časopis* (411–465). Tem poglavjem je na začetku dodan *Pogled v čas in prostor*, ki nam zelo na kratko predstavi širše razsežnosti revolucije v Evropi in Avstriji posebej. Nekam neobičajno šele temu sledi *Uvod*, v katerem nam avtor predstavi svoja izhodišča in razloge, zakaj se je odločil za to raziskavo. Drugo poglavje je pregled pisanih in tiskanih virov ter literature, za katerega menim, da je preveč splošno in premalo natančno, kar še posebej velja za literaturo, ker se večina literature na tem mestu ne omenja, pač pa le v opombah pod črto. Na koncu je kot deseto poglavje zelo kratek zaključek z naslovom *Življenje teče dalje*. Celotno delo je znanstveno podprto s 619 opombami. Prav na koncu je za slovenske razmere nenavadno obsežen povzetek v nemščini, ki obsega kar 50 tiskanih strani in so ga prevedli zakonca Marija in Feliks Bister ter Marjana Karer. Razveseljivo je, da sta se tako avtor kot založba odločila za tako obsežen povzetek, ker je le na takšen način mogoče tujini predstaviti temeljito in

zaokroženo celoto dela, ne pa samo nekatere teze. Zdi se mi velika pomanjkljivost in škoda, da ob vsem naporu volje in znanja in nenazadnje tudi denarja, ni prišlo še do natisa kazala oseb in krajev ter seznama literature. Brez tega ne izide v svetu že nobeno resno znanstveno delo več, kar pa Grandovo delo zagotovo je.

Kot je v uvodu zapisal sam avtor, je njegov pristop k raziskavi problemski, ne pa kronološki. Rečemo lahko, da se mu je posrečil in da nam je podal plastično podobo dogajanja na Dolenjskem v letu 1848–49. Obilje različnih podatkov je avtor znal prikazati pregledno, delo je napisano v prijetnem tekočem jeziku, kar bo nekatere morda celo motilo, drugi pa bodo prav v tem videli posebno kvaliteto. Citati in primeri so iz živega dogajanja in življenja, ter se z njimi lahko vživimo v tisti čas in problematiko. Posebej bi opozoril na pregled gospodarskih in socialnih razmer, ki zajemajo tako vas kot mesto in trge, agrarne in socialne razmere, kulturne in zdravstvene, pa neagrarne dejavnosti in še kaj bi lahko našteali. Vidi se, da je gospodarska in socialna plat zgodovine avtorju še posebej pri srcu. Zelo zanimivo in novo je opisovanje odzivanja podeželja na revolucijo in pa odnos cerkve, ki je bil močno drugačen kot v lavantinski ali sekovski škofiji. Vzrok temu je bil, da je bil škof Wolf močna in avtoritarna oseba in ni dopuščal duhovnikom delovanja, za katerega ne bi sam vedel ali ga celo sploh sam ne odobril. Zato je vpletanje duhovnikov v revolucijo na področju ljubljanske škofije tudi manjše. Marsikaj novega je v poglavju o peticijah, kjer je govora tako o peticijah za Zedinjeno Slovenijo kot tudi o peticijah za združitev s Hrvatsko. Prvi dolenski list *Sloveniens Blatt* je izhajal od začetka julija do konca decembra 1848. Skupno je izšlo 26 števil v nemščini, doslej pa je bil malo opažen in malo ocenjevan. Granda ga je prvič bolj temeljito analiziral in okarakteriziral.

Rečemo lahko, da je Granda objavil temeljito in v marsičem temeljno delo ter pokazal na pot in dal tudi model, kako bi bilo treba obdelati leto 1848–49 na vsem slovenskem etničnem ozemlju. To pomeni, ob upoštevanju vseh gospodarskih, kulturnih, socialnih, nacionalnih, ideoloških in še kakšnih silnic. Viri še niso vsi registrirani in tudi za Dolenjsko še ni rečena zadnja beseda, vendar pa je Grandova knjiga dala zelo soliden temelj našemu vedenju o dogajanju v letu 1848 na sicer ne prav velikem ozemlju, vendar pa zelo zanimivem, saj se na njem prepletata zaostalost in ekstenzivno kmetijstvo z nastajajočim mestnim in trškim slojem ter uradništvom. Podobne podrobne študije bi gotovo dale zelo zanimive rezultate in spremenile marsikatero dosedaj šablonsko misel, saj je med tem Granda že sam v razpravi v *Radovljiškem zborniku* opozoril na zelo drugačne razmere na Gorenjskem. Vzpodbud in idej za raziskovanje tematike 1848–49 bo bralec ob prebiranju Grandove knjige našel dovolj.

Prav na koncu se mi zdi potrebno napisati tudi to, da se je založba močno potrudila in ob pomoči v knjigi navedenih sofinancerjev izdala tudi na pogled lepo knjigo in ji ni bilo žal sredstev za bogato ilustriranje del, kjer poleg zemljevida novomeške kresije najdemo še 23 slik in litografij in kar 53 reprodukcij dokumentov (časniki, volilni sezname, volilne izkaznice, pritožbe, peticije, glasovnice, poročila, sezname volilnih mož, zapisniki volitev), ki so vse manj znane, pa zanimive in važne za vpogled v tedanji način upravno-političnega in kulturnega delovanja.

Knjiga, ki se jo spleča vzeti v roke.

Franc Rozman

Reinhard Kannonier, Helmut Konrad, **Urbane Leitkulturen**. Wien : Verlag für Gesellschaftskritik, 1995. 184 strani.

Pri knjigi, ki jo predstavljam, gre pravzaprav za prvo študijo, ki je izšla v okviru projekta »*Urbane Leitkulturen*«, ki poteka v sodelovanju med zgodovinskima inštitutoma univerz v Gradcu in Linzu. Projekt vodita *doc.dr. Reinhard Kannonier*, iz inštituta za zgodovino na univerzi v Linzu, in rektor univerze v Gradcu *dr. Helmut Konrad*. Naslednjo knjigo v okviru projekta lahko pričakujemo že letos spomladi.

Knjiga je rezultat dela sedmih avtorjev, ki se ukvarjajo z analizo procesa modernizacije štirih evropskih mest, pričujoča recenzija bo zato istočasno tudi predstavitev projekta, ki bo predvidoma potekal nekaj let zapored (obsegal pa bo časovno obdobje 1880–1955). Avtorji so se lotili primerjalne analize razvoja mestnih elit v obdobju 1880–1914. Izbrali so štiri srednjeevropska mesta, središča pokrajn in zelo različno kulturnopolitično zgodovino, jezikom itd.: Leipzig, Linz, Ljubljano in Bologno. Cilj raziskave je pokazati na skupne poteze in konstante, ki so značilne za razvoj kulture mestnih elit v procesu modernizacije na prostoru t.i. Srednje Evrope v tem časovnem obdobju. »Modernizacijo« ob tem razumemo kot proces, ki ga predstavlja sovpadanje hitrega razvoja posameznih področij oziroma družbenih podsistemov: industrializacije, razvoja tehnike, šolskega sistema, znanstvenih institucij, demokratizacije družbe, urbanizacije mest v najširšem smislu (tudi v smislu zunanjih simbolov, arhitekture, spomenikov itd.) in vsega, kar je sproščalo mobilnost meščanske družbe v zunanjih stikih in v njeni notranji dinamiki.

Leipzig je bil izbran kot mesto v Nemčiji s protestantsko večino in nemško govorečim prebivalstvom. Ljubljana kot slovensko mesto s katoliško večino v Avstroogrski monarhiji, Linz kot primer hitro razvijajočega se mesta v Avstroogrski monarhiji s katoliško večino in nemško govorečim prebivalstvom, Bologna pa kot mesto z italijanskim, katoliškim prebivalstvom v Kraljevini Italiji.

Gre torej za vrsto različnosti in podobnosti: različen geografski, kulturni in politični prostor (dve mesti habsburške monarhije in dve zunaj nje), različen jezik (dve mesti nemškega govornega področja in dve nenemški mesti), demografske razlike (dve veliki in dve majhni mesti), različna verska pripadnost prebivalstva (tri izrazito katoliška mesta in eno protestantsko)...

Glede na časovni okvir analize nam štiri mesta kažejo tudi zelo zanimivo in zelo raznoliko politično zgodovino. Bologna: do 1860 del Papeške države, Kraljevina Italija, fašistična Italija, Republika Italija; Leipzig: Kraljevina Saška, Nemško cesarstvo, Weimarska republika, nacistična Nemčija, DDR; Linz: Habsburška monarhija, Republika Avstrija, Avstrijska stanovska država, nacistična Nemčija, druga Avstrijska republika; Ljubljana: Habsburška monarhija, Država SHS/Kraljevina Jugoslavija, socialistična Jugoslavija. Izjemen je konglomerat ideoloških konceptov, diktatur in s tem pogojenih državnih, pokrajinskih, mestnih itd. struktur.

Analiza se v navedenem zgodovinskopolitičnem okviru posveča »kulturi dominantnih mestnih elit« t.j. vodilnim strukturam in njihovim vlogam v kulturi nekega mesta ali bolje: dinamiki njihovega nastajanja. Kaj pomeni pravzaprav »vodilna/prevladujoča mestna kultura« (»die urbane Leitkultur«)? To so mestne (meščanske) kulturne »elite«, ki predstavljajo in zastopajo vsakokratne dominantne oblike in vsebine mestne kulture, kulturno-umetnostne kriterije in vrednostne predstave, ki na drugi strani pomenijo istočasno tudi bistvene elemente samorazumevanja »meščanske elite« (samospoznavanje/samoprepoznavanje) v posameznih področjih in segmentih mestne kulture. Zato je pri izbranih subjektih analize seveda potrebna določena stopnja institucionalizacije. Pogoj je torej formalna prisotnost v institucionalnih strukturah mestne kulture, če naj je analiza smiselna.

Analize mestnih elit na prelomu stoletja, ki so v zadnjem času priljubljena tema zgodovinopisja (in turistične industrije...), se torej tokrat avtorji lotevajo na nov način. Če je značilnost dosedanjega ukvarjanja z zgodovino elit urbanih centrov analiza npr. »odnosa centra do periferije«, vprašanje »stopnje modernizacije oziroma zaostalosti« ipd., sega analiza, ki je pred nami, čez tako poenostavljeno polje raziskave. Idejno stoje v njenem ospredju pojmi kot »svoboda«, »narod«, »individualnost«, »napredek« itd. – t.j. pojmi, ki jih lahko prištejemo med ideje razsvetljenstva, ki so bile v drugi polovici 19. stoletja integrirane v meščansko kulturo in so znotraj nje predstavljale vrh vrednostne lestvice meščanske kulture in mentalitete. K tem je seveda treba prišteti tudi elemente, ki se iz starega miselnega sistema in njegovih vrednot vključujejo v »meščansko gibanje«, to so predstavniki starih (stanovskih) vodilnih družbenih struktur, ki jih je Max Weber nekoč poimenoval »Honoratioren«.

Študija se ukvarja z analizo kulture, ki prevladuje v posameznem mestu, a tako da je predmet analize prav dinamika sprememb na področju mestne kulture v procesu modernizacije. To lahko označimo za rezultat spreminjajočega se razmerja v odnosih med socialnimi, političnimi in ekonomskimi razmerami določenega družbenega okolja (oziroma mesta) na eni in socializacijo posameznikov oziroma ali družbenih skupin, ki prehajajo v mestno elito (in jo ob koncu takega procesa tudi predstavljajo), na drugi strani. Temu, čemur pravimo prehajanje subkulture v kulturo na kulturološki ravni, bomo v omenjeni študiji lahko sledili na zgodovinsko-sociološki ravni.

Analiza razvoja mestnih elit in njihove kulture v omenjenem obdobju (1880–1914), zajema analizo vloge in razvoja: procesa urbanizacije in arhitektonskih značilnosti, glasbene kulture, gledališča, zunanjih simbolov kot so spomeniki, oblikovanje trgov in uličnih imen, muzejev in galerij, medijev in založb, spomenikov in uličnih imen. Ob tem je pomembno spremljati tudi vlogo in razdelitev kompetenc posameznih področij mestne kulture, ki je ujeta v delitev oblasti med državo-deželo in mestno občino, za kar je Ljubljana še posebej interesanten primer.

Čas, ki ga opisuje knjiga, je čas, ki je torej odločilno pogojen z modernizacijo. Zanj so bili značilni tehnični razvoj (železnica, plinifikacija, elektrifikacija, vodovodi, kanalizacije itd.), naraščajoče število mestnega prebivalstva, demokratizacija družbe, ki jo je spremljal razvoj šolskega sistema, razvoj znanosti, vera v napredek... Vendar pa je osnovna značilnost mesta v procesu modernizacije prav razvoj mestnih elit in dinamika njihove diferenciacije. Kot poseben problem se pokaže definicija meščanskih »elit«, saj naletimo pri tem na aristokrate in pripadnike plemstva, meščane v najširšem smislu, znanstvenike in umetnike, arhitekto, direktorje gledališč, časnikarje, vse do predstavnikov proletariata oziroma predstavnikov delavskih kulturnih gibanj.

V prvi knjigi nam, po uvodni besedi *dr. Helmuta Konrada* in *dr. Reinharda Kannonierja*, pet avtorjev predstavlja proces modernizacije štirih mest iz različnih zornih kotov. *Heidemarie Uhl* in *Egon Pelikan* se ukvarjata s primerjavo razvoja Ljubljane in Leipziga iz zgoraj navedenih aspektov, ki so predmet analize in

primerjave. Ob tem je potrebno poudariti, da gre za primerjavo dveh mest, ki sta zelo različni. V resnici gre v primeru Ljubljane za mesto na periferiji Srednje Evrope, za upravno središče dežele Kranjske, mesto kasarn in uradov z malo industrije, ki je bila usmerjena večinoma v predelavo surovin, in s prebivalstvom, katerega število tik pred prvo svetovno vojno komaj presega 40.000 (po štetju 1910 ima Ljubljana 41.727 prebivalcev). Približno šestina prebivalstva je nemške narodnosti – ali bolje rečeno – se kot taka deklarira. Kljub temu mesto velja za moderno, saj ima ob koncu devetnajstega stoletja vse značilnosti in institucije (deželni muzej, gledališča, glasbena društva itd.), ki so za moderno mesto značilne.

Osnovni okvir, znotraj katerega spremljamo kulturnopolitični razvoj mestnih elit v Ljubljani, je nekakšen trikotnik, ki ga predstavljajo liberalna slovenska politična večina v mestu (po 1882), nemška (liberalna) gospodarska premoč v njem in klerikalna večina v deželnem zboru, ki pa vsled nemško-slovenskega liberalnega pakta v deželnem zboru dolgo ni mogla priti do izraza. Za formiranje slovenske mestne elite je značilno tekmovanje z nemškimi kulturnimi institucijami v Ljubljani in njih posnemanje oziroma opiranje na slovanske (predvsem češke) kulturne modele in pomoč.

Leipzig predstavlja mesto, ki ob koncu 19. stoletja doživlja pravo demografsko »eksplozijo« in šteje pred prvo vojno 625.000 prebivalcev, tako da je bil za Berlinom, Hamburgom in Mnchnom četrto mesto v Nemčiji. »Napredek« je bilo geslo mesta, katerega vrtoglavi vzpon je pogojeval ekonomski in politični interes, ugodna prometna lega, obrtno-industrijsko zaledje itd. Gotovo je igral pomembno vlogo mestni svet, ki je na eni strani brezkompromisno sledil gospodarskemu interesu, na drugi pa bil tudi dovolj odprt inovacijskim trendom, včasih celo avanturam. (Ko je npr. Friedrich List prišel na zamisel o železniški progji Dresden-Leipzig, je v mestu našel konzorcij bankirjev in trgovcev, ki je bil tak projekt takoj pripravljen finansirati.)

Primerjava tako različnih urbanih centrov kot sta Leipzig in Ljubljana nam ob marsikateri »nemogoči« primerjavi vendar ponuja vpogled v modernizacijske trende, ki so sicer značilni za vsa mesta Srednje Evrope.

Kot sem omenil gre pri projektu za predstavitev modernizacijske dinamike in ne zgolj rezultatov modernizacije, zato bo npr. slovensko gledališče v Ljubljani v letih 1880–1914 obdelano po shemi:

1. **Nacionalno vprašanje** – (slovensko-nemški odnosi);
vprašanje kulture, jezika in političnega vpliva.
2. **Ideološke delitve** – (»liberalno-klerikalni« idejnopolitični spopad)
na Kranjskem in vloga gledališča v njem.
3. **Levica** (socialdemokrati in njihov vpliv);
Ivan Cankar, Etbin Kristan itd.

Kompetence v upravi -

(vprašanje avtonomije gledališča);

Izkoriščanje možnosti vpliva na gledališče
(finansiranje/izsiljevanje).

1. **Mestna vlada** – (liberalni mestni zastop)
2. **Deželna vlada** – (deželni zbor)
3. **Dramatično društvo** v Ljubljani

1. **Publika** – (nivo in zahteve slovenske publike v Ljubljani).
2. **Materialno (finančno) stanje** – (deželni zbor,
mestni zastop, redne in izredne podpore itd.).
3. **Umetniški nivo** – (vodstvo, kadri, cenzura).

Moč/nemoč slovenskega prebivalstva v Ljubljani
(slovenskega naroda sploh).

1. **Politično**
2. **Kulturno**
3. **Gospodarsko**

Po istem sistemu in po istih parametrih bo razvoj ljubljanskega gledališča zdaj primerjan z razvojem gledališča v Linzu oziroma Bologni in Leipzigu. Morda se bomo na tak način (s pomočjo bolj kompleksne primerjave) lažje odločili o sodbah npr. o vlogi »Govekarja in Govekarjev«, Cankarja, Župančiča ali Inemanna, saj je zgolj posamezni, npr. umetniški, finančni, provincialni itd. moment za razlago določenega trenda dostikrat nezadosten. Na koncu pa je tu še primerjava z drugimi mesti Srednje Evrope.

Na podoben način nam v knjigi *Christian Gerbel* z Inštituta za novejšo zgodovino v Linzu, predstavlja razvoj kulturne elite v Linzu. O Bologni, mestu prve italijanske univerze, in njenem modernizacijskem potencialu piše *Axel Körner*, o razvoju znanstvenih institucij v Ljubljani pa govori prispevek *Monike Stromberger*. V zadnjem prispevku *Egon Pelikan* predstavlja nekatere poglede na liberalno-klerikalni spor ob

koncu stoletja v Sloveniji in opozarja na nekatere njegove, dostikrat kontroverzne, posledice v kulturnem, znanstvenem in političnem življenju.

V knjigi gre torej za predstavitev projekta oziroma za uvod in analize, ki naj bi sledile. Ena pomembnejših zaključnih misli analiz v okviru prvega dela projekta je gotovo dejstvo, da kulturni obrasci in nastavki, ki so se izoblikovali ob koncu 19. stoletja, daleč preživijo radikalne systemske spremembe, ki so bile posledica totalitarnih eksperimentov (nacizem, fašizem, stanovska država, komunizem itd.), saj se v vseh štirih mestih, ki jih zajema analiza, oblikujejo v mestni kulturi že ob koncu 19. stoletja, strukture, ki jo potem določajo tudi še vse 20. stoletje. To nam dokazuje tudi (in k sreči), da je kulturna moč in inercija kulturnega razvoja dolgotrajnejša in tudi mnogo bolj trdoživa od nasilnih političnih sprememb in njihovega vpliva.

Egon Pelikan

250 let Gimnazije Novo mesto 1746–1996. Uredila: Natalija Petakovič. Novo mesto : Gimnazija, 1996. 200 strani.

Pred 250 leti je bila ustanovljena gimnazija Novo mesto, kar je bil nadvse pomemben zgodovinski dogodek, pa ne samo za mesto, ampak kar za vso Dolenjsko in celotno slovensko ozemlje oz. slovenski narod. V vsem obdobju je igrala poleg izobraževalne, zaradi česar jo je Marija Terezija ustanovila, tudi pomembno vlogo v kulturnem in političnem življenju.

V publikaciji, ki jo predstavljam, je prikazan utrip dogajanj na gimnaziji od ustanovitve do danes. Zaradi več ohranjenih virov je poudarek bolj na drugi polovici 20. stoletja, medtem ko je v zgodovinskem orisu zajeta vloga in pomen gimnazije (kot ene najstarejših gimnazij na Slovenskem, ki je nekoč veljala tudi za eno izmed najuglednejših v Sloveniji) ter njen vpliv na celotno našo regijo in nenazadnje tudi na ves slovenski prostor. Seveda je bilo to, kot je zaznati tudi iz publikacije, predvsem odvisno od profesorjev, ki so nekoč imeli veliko avtoriteto in ugled ne samo na šoli, ampak tudi v mestu samem in širše, kjer jih je cela vrsta aktivno delovala na družabnem in kulturnem področju in se niso zadovoljevali samo z učiteljevanjem in pedagoškim delom z gimnazijci.

Publikacija je v prvi vrsti nadaljevanje izjemnega, kot je zapisal dr. Stane Granda – monumentalnega, Dodičevega prispevka ob 225-letnici gimnazije, ko je novomeška gimnazija kot prva v Sloveniji dobila tako temeljit zgodovinski pregled. Razdeljena je nekako na tri dele in sicer na zgodovinski del, kjer sta svoja prispevka napisala dr. Stane Granda (*Družbena in družabna vloga novomeške gimnazije do prve svetovne vojne*) in dr. Aleš Gabrič (*Novomeška gimnazija po letu 1918*), ki se zaključita z junijem 1995, ko so gimnazijci opravljali maturo po novih predpisih. V tem delu pa je svoje s pregledom gimnazijskih glasil, ki so izhajala na gimnaziji skozi 250 let, dodal še Miloš Jakopec, medtem ko je Albina Simonič napisala prispevek o zgodovini in razvoju gimnazijske knjižnice.

V drugem delu so predstavljeni dosežki in uspehi gimnazijcev na področju znanja iz različnih učnih predmetov, s prispevki Alojzije Hrčice, Mihe Hadla, Stanislave Florjancič in Anice Zafred. V tem delu je predstavljeno še kulturno, športno in družabno življenje na gimnaziji v zadnjih desetletjih, s prispevki Helene Jeriček, Eve Simič, Erne Horvat, Maje Oberstar, Natalije Petakovič, Igorja Vidmarja, Jožice Jevnikar, Marjete Valentinčič, Mitje Puclja in Antona Finka, kjer je zaznati veliko aktivnost dijakov in njihovih profesorjev.

V zadnjem tretjem delu pa so še seznanjeni prefekti in ravnatelji, profesorji in drugih delavci šole ter absolventi in maturanti novomeške gimnazije od ustanovitve do danes.

Vsak del publikacije nam na svoj način kaže utrip življenja in dela na gimnaziji. Od zgodovinske vloge in pomena ter vseh verjetnih in manj verjetnih zgod in nezgod, ki jih je preživela gimnazija skozi velika zgodovinska dogajanja, različne politične sisteme in države (od monarhije do samostojne države Slovenije) ter s tem tudi različne uspešne in manj uspešne šolske reforme, preko uspehov gimnazijcev, ki jih ni malo, v znanju in športu, do kulturnega, športnega in družabnega življenja, kjer pa je potrebno omeniti, da je bila na področju kulture zlasti z dramskim in literarnim krožkom takoj po drugi svetovni vojni gimnazija poleg izobraževalnega tudi center kulturnega dogajanja v Novem mestu. Pri publikaciji pa so zelo zanimivi in povedni tudi seznanji, ki nam kažejo koliko vseslovensko pomembnih osebnosti je šlo skozi klopi novomeške gimnazije bodisi kot profesorji bodisi kot dijaki, ali pa tudi oboje. Tu zasledimo vrsto imen, ki so igrali ali igrajo pomembno vlogo v kulturnem, znanstvenem, gospodarskem in političnem življenju naše države. Lahko bi rekli, da skoraj ni ustanove, zavoda, inštituta, fakultete ali uspešnega podjetja, kjer ne bi srečali nekdanjih novomeških gimnazijcev.

Publikacija 250 let gimnazije Novo mesto je nedvomno ob Dodičevem prispevku temeljna knjiga o zgodovini novomeške gimnazije in ena temeljnih knjig na področju domoznastva. Te knjige pa ne smemo

vzeti kot edine zveličavne in popolne, ampak jo je potrebno vedno znova dopolnjevati, kot tudi samo zgodovino. Da bo čimbolj popolna, jo moramo pisati vedno znova, kot je v uvodu v publikacijo zapisal dr. Aleš Gabrič, s pozivom, da bo vsaka pripomba, korekcija in dopolnitev do sedaj opravljenega dela dobrodošla.

Novomeški gimnaziji kot najstarejši srednji šoli na Dolenjskem in eni najstarejših v naši državi, še enkrat ob zaključku jubilejnega leta čestitam k njenemu visokemu jubileju. Taka izjemna in častna preteklost jo zavezuje, da bo tudi v bodoče opravljala svojo vlogo, zaradi katere je bila pred 250 leti tudi ustanovljena, v korist novomeškega, dolenskega in vseslovenskega prostora. Naj bi se vpliv in duh gimnazije tudi v današnjem času čutil v našem mestu tako, kot se je to dogajalo v zgodovini te ugledne in prestižne novomeške in dolenske ustanove, o čemer se prepričamo tudi s prebiranjem pričujoče publikacije.

Zdenko Picelj

Dénes Sokcsevits, Imre Szilágyi, Károly Szilágyi, *Déli szomszédaink története* (Zgodovina naših južnih sosedov). Budimpešta : Bereményi, 1994. 355 strani.

V založbi Bereményi je izšla leta 1994 knjiga z naslovom *Zgodovina naših južnih sosedov*. Pričujoča knjiga je delo treh avtorjev, ki so bralcem, predvsem Madžarom, na osnovi dosegljive literature na zelo izviren način prikazali zgodovino južnih sosedov vse od naselitve do leta 1993. Posameznim poglavjem so dodani zemljevidi, podobe ali slike pomembnejših slovenskih, hrvaških in srbskih osebnosti. Seznam uporabljenih srbske, hrvaške, slovenske in madžarske literature je dodan na koncu knjige.

Knjiga obravnava tri glavna obdobja zgodovine treh južnoslovanskih narodov Slovencev, Srbov in Hrvatov. Prvo obdobje je čas od naselitve, prvih državnih tvorb, habsburške monarhije, revolucionarnega leta 1848, druge polovice 19. stoletja, prehoda v novo stoletje in čas prve svetovne vojne, ko je monarhija razpadla in so se Jugoslovani združili v eno državo. Drugi del obravnava združitev vseh treh narodov v eni državi, njih medsebojne odnose med obema vojnama vse do leta 1941. Tretji del obravnava obdobje med drugo svetovno vojno in dogajanja po njej vse do devetdesetih let, ko je potekal proces jugoslovanske razdružitve.

Po uvodnem poglavju, kjer je opisano preseljevanje narodov izza Karpatov v novo domovino, so poglavja namenjena orisu zgodovinskega dogajanja na področju Srbije. Obravnavajo zgodovino prvih srednjeveških državnih tvorb in njih vladarje vse do Dušana, ko je Srbija dosegla na političnem in kulturnem področju svoj višek. Močna država po Dušanu razpade in kot taka doživi ob prodoru turške vojske na Balkan na vojaškem in političnem področju svoj poraz. Srbi so se pred Turki umikali, selili so se in se naselili na Madžarskem v Slavoniji in na področju med Tiso in Donavo, o teh priseljencih-manjšini avtorji spregovore na 38.–39. in 63.–70. strani. Ko so postali Turki izključni nosilci političnega in družbenega življenja, se jim je srbski narod zoperstavil (hajduštvo).

Avtorji so spregovorili o panslavističnih in velikosrbskih idejah in obširno opisali osebnosti tistega časa Vuka Karadžića in Dositeja Obradovića. V politična dogajanja na Balkanu so bili vpleteni poleg Srbov še drugi, predvsem Avstrija in Rusija. Najbolj eminentni osebi na političnem področju konec 18. in v začetku 19. stoletja sta bila Karadjordje in Miloš Obrenović. Po vseh političnih (1848) in vojaških dogodkih je končno leta 1888 Srbija postala parlamentarna monarhija s kraljem Aleksandrom na čelu in kot taka je stopila tudi v prvo svetovno vojno.

Zgodovina Hrvatov je podana bolj obširno, kar je dokaj razumljivo, saj je zgodovina Hrvatov od vseh južnoslovanskih narodov najbolj povezala z Madžarsko. Bralcem avtorji predstavijo hrvaško zgodovino od 9. stoletja – prvih začetkov formiranja kraljestva, političnega in kulturnega (glagolica) razvoja do 11. stoletja. V obdobju od 1102 do 1526 so avtorji obravnavali zgodovino Slavonije, Hrvaške in Dalmacije in posvetili posebno poglavje zgodovini Dubrovnika. V času renesanse (12.–16. stol.) so na kulturnem področju cvetela dalmatinska mesta Zadar, Split, Trogir. Obdobje zaključijo s turškimi vpadi in bitko pri Mohaču, formiranjem Vojne krajine ter kmečkimi upori. Sledi čas prosvetljenega absolutizma in napoleonskih vojn in kot njih posledica zasedba Dalmacije. Kulturni središči postaneta Zagreb in Dubrovnik – čas baroka.

Problemi med Hrvati in Madžari so postali vidnejši v začetku 18. stoletja. Na Hrvaškem se je kot nasprotovanje madžarizaciji počasi izoblikovalo politično in kulturno gibanje ilirizem (1830), katerega nosilec je bil Ljudevit Gaj. Hrvaška je bila le kratek čas neodvisna v revolucionarnem letu 1848, saj sledita Bachov absolutizem in dualistična ureditev monarhije (1866), ko je bila Hrvaška popolnoma pod madžarsko vlado. Leta 1868 je bila med njima sklenjena pogodba, ki je Hrvaški dovoljevala lastno notranjo upravo, šolstvo, bogočastje, sodstvo in uradni hrvaški jezik, a Hrvaška finančno ni bila samostojna. Avtorji so nadaljnja politična dogajanja prikazali skozi vladanja posameznih banov. Po letu 1883 so vladali predvsem

taki, ki so bili po volji madžarski politiki. V knjigi je nakazan problem hrvaške, srbske in italijanske nacionalnosti v Dalmaciji in Istri v drugi polovici 19. stoletja.

Zadnji, ki jim je namenjeno v prvem delu knjige manj pozornosti, so Slovenci. Njihovo zgodovino avtorji prikažejo od Karantanije, turških vpadov, kmečkih uporov, reformacije in protireformacije, obdobja 17. in 18. stoletja, čas francoske vlade (1809–13), vrnitev avstrijske oblasti, predmarčno dobo in leto 1848, dualizem, politične stranke vse do leta 1918 s podatki o nekaterih zanimivih in pomembnih osebnostih političnega in kulturnega življenja.

Uvodni del drugega dela knjige, ki je namenjen zgodovinskemu orisu Jugoslavije med obema vojnama s časovnimi obdobji 1918–29, 1929–39 in 1939–41, je zgodovinski oris nastanka ideje-gibanja za Jugoslavijo.

Tretje obdobje obravnava zgodovino druge Jugoslavije, ki se začne z narodnoosvobodilnim bojem, AVNOJ-em leta 1943 in povojnimi leti, ko je jugoslovanska politika prekinila odnose s Sovjetsko zvezo (1948). Avtorji omenjajo samoupravljanje kot posebnost jugoslovanskega socializma, sledi mu decentralizacija državne uprave v šestdesetih letih, ki pripelje do liberalizacije na gospodarskem področju, a hkrati vodi v politični konflikt, sledi ustava iz leta 1974 in modifikacije, osemdeseta leta, devetdeseta – desetdnevna vojna in Brionska deklaracija.

V zadnjih dveh delih knjige avtorji prav tako obravnavajo zgodovino treh narodov ločeno, vendar posvetijo Srbom manj pozornosti, Hrvatom nekaj več, s tem da spregovorijo o njihovi kulturni zgodovini v dvajsetem stoletju in o obdobju po razdružitvi 1989–1993.

Kot je bilo že omenjeno, so v prvem poglavju avtorji namenili Sloveniji manj pozornosti, a so zato na podlagi aktualne literature stopili v bran slovenski osamoosvojitvi v tretjem poglavju o Jugoslaviji. Avtor Imre Szilágyi, ki se več let ukvarja s Slovenci, je napisal že nekaj člankov in prispevkov. V prvi knjigi o nacionalizmu in liberalizmu v Srednji in Vzhodni Evropi z naslovom *Svoboda in narod* se je ukvarjal s slovenskim liberalizmom od 1848 do 1918, v drugi *Avtonomija in integracija* pa z načrti o avtonomiji in samoupravljanju pri Slovencih med 1848/49 in 1968/69. Avtor v pričujoči knjigi spregovori o mejah in Slovencih na Primorskem po letu 1918 (str. 258), medvojnih dogajanjih – posebnosti Slovencev v odporu proti okupatorju in podpisu dolomitske izjave, povojnih dogajanjih (str. 330), o procesih z navedbo osebnosti tistega časa. Večjo pozornost nam nameni po letu 1980, po smrti Tita. V politično vodstvo Slovenije počasi, a z gotovostjo prodirajo mlajši, liberalnejši voditelji, med njimi (leta 1941 rojeni) Milan Kučan in še mlajši Ciril Ribičič, Peter Bekeš, Emil Milan Pintar. Avtor omenja tudi vlogo nekaterih revij, ki so izhajale v omenjenem času, in sicer *Novo revijo*, *Časopis za kritiko znanosti*, *Naše razglede* in *Mladino*. Omeni leto 1987, ko je izšla sedeminpetdeseta številka *Nove revije*, in leto 1988, ko je bila četverica z Janezom Janšo na čelu obsojena in je *Mladina* obsežno poročala o dogodkih. Nadalje omenja krizo na Kosovu in reakcijo slovenske politike, bojkot slovenskih izdelkov na jugu. Vse to so bila dogajanja, ki so v končni fazi pripeljala do razpada stare države in rojstva novih na področju Balkana.

Saša Serše

Jurij Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva. Nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918–1929. Ljubljana : Modrijan, 1996. 296 strani.

Znanstveni sodelavec Inštituta za novejšo zgodovino dr. Jurij Perovšek je v svoji knjigi monografsko obdelal narodnopolitično misel in prakso slovenskega liberalnega tabora oziroma pomembne segmente slovenskega narodnega vprašanja po sklepu avstrijsko-nemškega obdobja v zgodovini slovenskega naroda in njegovo reševanje v prvem desetletju po nastanku jugoslovanske države, v dobi, »ki je spočela vsa temeljna vprašanja v razmerju med Slovenci in slovenstvom ter Jugoslavijo in jugoslovanstvom« (str. 10). Nanje je večinski del slovenskega naroda odgovoril s spoznanjem, da ga vodita nacionalni unitarizem in državni centralizem v pogubo, torej v položaj, zaradi katerega se je odločil za prehod iz habsburške monarhije v jugoslovansko državo. Zato se je tudi večina Slovencev opredelila za avtonomistično-federativno narodnopolitično oziroma državno-pravno usmeritev, ki je imela za cilj ohranitev slovenske nacionalne individualnosti ter široke zakonodajne in izvršilne kompetence Slovenije v jugoslovanski državi.

Na drugi strani pa so nekatere politične stranke in skupine izoblikovale unitarno-centralistični program, ki je videl prihodnost Slovencev v stapljanju v enotni jugoslovanski nacionalni subjekt; temeljni pogoj za udejanjenje tega asimilacijskega procesa, tudi na kulturnem področju, pa naj bi bila centralistično urejena jugoslovanska država. Ta za Slovenijo in Slovence usodna politika je imela med vojnoma poglavito oporišče v liberalnem idejnopolitičnem taboru, v katerem se je izoblikovalo tudi ekstremno stališče, da je bila slovenska pravica do samoodločbe za vselej izrabljena že s prvodecembrskim zedinjenjem v Kraljevino

Srbov, Hrvatov in Slovencev leta 1918. Ob tem je avtor uvodoma tudi poudaril, da se je liberalni jugoslovanski narodni unitarizem rodil »iz slovenskega teoretskega in političnega razmisleka« in da gre za »enega izmed samobitnih nacionalnih programov«, ki je bil izoblikovan že pred nastankom jugoslovanske države in zato »ni mogoče govoriti o vsiljenem beograjskem narodno-političnem modelu...« (str. 10). Take opredelitve pa so kmalu pripeljale slovenske liberalce v politični zaton.

Perovškova monografija je poglobljena osvetlitev tega vidika začetnega odnosa Slovencev do jugoslovanske države, problematika ustavnopravega in dejanskega položaja Slovenije ter možnosti uresničevanja vitalnih političnih, gospodarskih, socialnih in kulturnih interesov slovenskega naroda v jugoslovanski državi pa je imela nato središčno vlogo v slovenski politiki vse do izbojevanja samostojne Republike Slovenije leta 1991. Ob tem naj poudarimo, da so bila doslej večje raziskovalne pozornosti v slovenskem zgodovinsko dejavnostnem delu deležna prevladujoča nacionalno-federalistična prizadevanja in programi, za celovito podobo slovenske zgodovine v prvi Jugoslaviji pa je nujno tudi proučevanje njihovih idejnopoličnih nasprotnikov, na katere so se opirali osrednji organi oblasti iz Beograda pri izvajanju svoje, Sloveniji in Slovencem hudo škodljive unitarno-centralistične politike. Seveda pa so imeli slovenski liberalci od podpore takšni politiki tudi politične koristi v boju z dominantnimi avtonomističnimi silami na Slovenskem na čelu s katoliško Slovensko ljudsko stranko (SLS).

Avtor je uvodoma pregledno prikazal bistvene socialne, politične in idejne značilnosti slovenskega liberalizma do prve svetovne vojne. Osnovno tematiko je smotrno razdelil v tri dele. V prvem delu je osvetlil odnos liberalnega tabora do slovenskega nacionalnega vprašanja od ustanovitve enotne Jugoslovanske demokratske stranke (JDS) sredi 1918 do prvodecembrskega zedinjenja. Najobsežnejši je drugi del, v katerem je podrobno obdelal narodnopolitične in državnopravne koncepte do sprejetja vidovdanske ustave. V tretjem delu pa je prikazal odnos liberalnega tabora do nacionalnega vprašanja v času veljavnosti vidovdanske ustave. Za mejnike je torej dobro izbral tri temeljne dogodke obravnavanega časa.

V prvem delu je največ pozornosti posvetil prikazu jasne opredelitve ustanovnega zbora JDS za načelo jugoslovanske nacionalne enotnosti in za jugoslovansko državo kot enotno državo troimenega naroda Srbov, Hrvatov in Slovencev ter analizi izvirmih slovenskih argumentov za tako opredelitev. Prav tako je podrobno prikazal tudi potek prvih razprav o ureditvi države avstrijskih Jugoslovancev, v katerih so se pokazala temeljna razhajanja med avtonomističnim katoliškim taborom in centralističnim liberalnim taborom. Voditelji JDS so enomesečni obstoj Države SHS s Slovenijo kot posebno federativno enoto smatrali le kot prehod k zedinjenju in ga izrabili za izražanje svoje dosledne privrženosti unitarizmu, centralizmu in monarhiji. Ob sklepu prvega dela je avtor poudaril, da je slovenski liberalni tabor z uveljavitvijo svojih programskih ciljev v prvodecembrskem aktu dosegel pomembno politično zmago proti SLS in se zlasti »v novem jugoslovanskem političnem prostoru dokazal kot nesporni državotvorni politični dejavnik, ki je v odločilnem trenutku dejavno vplival« na oblikovanje Kraljevine SHS (str. 98).

Razmere po njeni ustanovitvi so prelomno vplivale na politično preoblikovanje liberalnega tabora na Slovenskem in ustvarile ugodne pogoje za njegov že tradicionalni boj proti SLS. Avtor je v drugem delu posebno pozornost posvetil prikazu nastanka in razvoja dveh novih liberalnih strank Samostojne kmetijske stranke (SKS) in Narodno socialistične stranke (NSS) ter pomembne vloge JDS pri ustanovitvi vsedržavne Demokratske stranke. Pri tem je poudaril, da je zlasti NSS izoblikovala nova stališča v liberalnem taboru do nacionalnega vprašanja v smislu samobitnosti slovenskega »plemena« in avtonomije. Zelo dobro je tudi opisal praktično udejanjanje unitarno-centralistične politike JDS v Sloveniji, zlasti v Deželni vladi in na prosvetnem področju. Zanimivo je prikazal tudi široko paleto stališč liberalnih razumnikov glede kulturno-jezikovnega zlitja, med katerimi so nekatera skrajna terjala naglo utopitev slovenske kulture in jezika v jugoslovanstvu, večina pa jih je zagovarjala evolutivno pot do tega cilja. S smotrnim izborom gradiva iz govorov poslancev v ustavodajni skupščini in iz časopisja je podal tudi plastično sliko poteka ustavne razprave v liberalnem taboru. Tako je prikazal na eni strani vso podporo skrajno unitarističnim in centralističnim temeljem prve jugoslovanske ustave v vrstah JDS in SKS, na drugi strani pa malo znano vztrajanje NSS na avtonomistično-decentralističnem konceptu in ohranitvi enotnosti Slovenije. Avtor je sprejetje monarhistične, unitaristične in centralistične vidovdanske ustave ocenil kot »enega izmed zgodovinskih vrhov slovenskega liberalizma« (str. 197) in uresničitev liberalnih narodnopolitičnih in gospodarskih idealov, hkrati pa so se mu še izboljšali pogoji za boj proti SLS. Ob zmagoslavju je šlo jedro liberalnega bloka preko dejstva, da je velika večina slovenskih poslancev glasovala proti vidovdanski ustavi, kar pa je nakazovalo bodoče avtonomistične boje za njeno revizijo, ob katerih se je nato pokazala le skromna manjšinska podpora liberalni politiki.

V tretjem delu je avtor najprej opozoril na zanimivo, doslej v našem zgodovinsko dejavnostnem delu premalopoudarjeno dejstvo, da je v času veljavnosti vidovdanske ustave obstojal tudi kontinuirani slovenski avtonomizem liberalne smeri. Njegov nosilec je bila do srede dvajsetih let NSS z zelo izvirmimi pogledi na nacionalno vprašanje in ostro obsodbo unitaristične politike JDS, v drugi polovici dvajsetih pa je svoj

narodnopolitični koncept v smislu slovenske narodne samobitnosti in federalizma preoblikovala Samostojna oziroma Slovenska kmetijska stranka po združitvi s Prepeluhovo federalistično Slovensko republikansko stranko kmetov in delavcev. Zadnji del je avtor sklenil z osvetlitvijo narodnega in državnega unitarizma kot prevladujoče opredelilive slovenskega liberalizma v dvajsetih letih. Pri tem je po analizi pogledov zlasti na državno-pravna, gospodarska in kulturno-jezikovna vprašanja ugotovil, da si tudi po razcepu v JDS na »starine« in »mladine« vsi skupaj »nikoli niso stali navzkriž, ko je šlo za vprašanja, ki so zadevala jugoslovanski nacionalni problem« (str. 245). To enotno politiko so vodili »starini« tudi potem, ko so se vključili v Narodno radikalno stranko, prav tako pa tudi »mladini« po preoblikovanju slovenske JDS v Samostojno demokratsko stranko leta 1924.

Iz sintetičnega sklepa naj poudarimo le dejstvo, da se je unitarno-centralistični liberalizem »ob izteku prvega desetletja po nastanku jugoslovanske države že povsem onemogočil pri veliki večini Slovencev«, ki so si prizadevali z avtonomistično-federalističnim gibanjem še bolj okrepiti nacionalno individualnost ter si zagotoviti svoj nadaljnji nacionalni in kulturni razvoj. V tem pogledu je dal dragocen prispevek tudi »povsem izviren, programsko čvrst in vsebinsko v resnici bogat« slovenski avtonomizem liberalne smeri, ki pa je »v dvajsetih letih zgolj spremljal glavni unitaristični in centralistični liberalni narodno-politični tok«, njegov poglavitni nosilec pa je bila JDS oziroma od leta 1924 Samostojna demokratska stranka (str. 274–276).

Avtor je svoje izsledke bogato dokumentiral v nad tisoč opombah, pri čemer je v znanstveno-kritičnem aparatu tudi veliko dopolnil in pojasnil k osnovnemu besedilu. Iz opomb in posebnega pregleda virov in literature se vidi, da je večino podatkov dobil s proučevanjem liberalnega in drugega časopisja, parlamentarnih stenografskih zapisnikov, uporabil je tudi le skromno ohranjeno arhivsko gradivo, za nekatera vprašanja pa se je lahko oprl tudi na literaturo.

Jurij Perovšek je prvi v slovenskem zgodovinoisju celovito obdelal različne vidike pogledov slovenskega liberalnega tabora na nacionalno vprašanje v obdobju 1918–1929, pri čemer je skrbno analiziral zgodovinske, družbene, politične, kulturne in gospodarske razloge za njegov dominantni jugoslovanski nacionalni integralizem in državni centralizem, osvetlil je tako načelne poglede kot tudi konkretne akcije liberalne politike ter njihove rezultate. Glede na iztek jugoslovanske faze novejšje zgodovine slovenskega naroda se je lotil zelo aktualne teme. Ob sklepu naj znova poudarimo še avtorjevo temeljitost in prizadevanja, da bi obravnavano problematiko čimbolj vsestransko osvetlil in skrbno dokumentiral. Z njegovo monografijo je odnos Slovencev do jugoslovanske države v prvem desetletju po njenem oblikovanju dobil novo dragoceno sintetično predstavitev in je zato pomembna obogatitev slovenskega zgodovinoisja novejših obdobij. Zaradi tematike in metodoloških odlik bo prav gotovo pritegnila pozornost ne le strokovnih krogov, temveč tudi širše javnosti.

Miroslav Stiplovšek

Zdenko Čepič, *Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji (1945–1948)*. Maribor : Obzorja 1995. 282 strani. (Documenta et studia historiae recentioris ; XI)

Agrarna reforma je ena velikih zgodovinskih tem, s katerimi se zgodovinar sreča že pri študiju antike in ga spremlja vse do današnjih dni. Zadnji dve besedi zadnja leta na Slovenskem ne veljata več. Zgodilo se je to, česar pred nekaj leti nismo niti slutili. Marsikje v Evropi in severni Ameriki je kmetijskih pridelkov in obdelovalnih površin že preveč. Agronomija in z njo povezane znanosti so tako napredovale, da pridelajo marsikje že preveč hrane in ta ne krije več proizvodnih stroškov. Države subvencionirajo kmete, če pustijo zemljo v pušči. Pri nas subvencioniranja za opuščene površine še ni, se pa kažejo spremenjene agrarne razmere v nepokošenih travnikih in pašnikih, ki jih zarašča gozd. Kljub očitnim dejstvom pa politikanti še vedno grmijo proti veleposesti in mnogi jim nasedajo. Medtem, ko gredo kraje nekdanjega družbenega premoženja v astronomske vsote, ko nastajajo s krajo bogataši, o katerih nekatere države s staro kapitalistično tradicijo le sanjajo, pri nas prevladuje primitivna socialna demagogija. V njenem ozadju ni ne zemlje in ne človeka, je samo sovraštvo do predrevolucijskih časov, do pravnega reda, je želja po nadaljnji kraji nekdanjega nacionaliziranega premoženja in so zahteve po njeni ponovni uzakonitvi. Nova revolucija – antifevdalna v času, ko se spominjamo 150-letnice odprave fevdalizma na Slovenskem!

Zdenko Čepič se je v knjigi o agrarni reformi lotil problema, ki je dejansko že zgodovinski. To poudarjam zategadelj, ker je to pri zgodovinarjih najnovejše dobe redka sreča. Zaradi preobilice gradiva se je moral omejiti le na čas do 1948. Zato ni mogel obravnavati one agrarne reforme v letu 1953. Kdor je neposredno ali posredno obremenjen z zemljo in še agrarno reformo po vrhu, bo lahko dojel, česa se je avtor lotil. Podpisani je celo mladost preživel s pripovedmi, kako so jim partizani že med vojno dali v obdelavo graščinsko zemljo (bila je njiva v ravnini, majhna, toda na njej je bilo pridelano prvo lastno žito v življenju),

kako so po vojni dobili še nekaj travnikov in celo vinograd v Bojniku, kjer je doma najboljšo vino na Dolenjskem, kako je kasneje »naša« oblast vse skupaj vzela nazaj in kako je vse skupaj po nekaj letih končalo v pušči. Ta kratka »mikrozgodovina« in še osebna po vrhu, ima vse drugačne razsežnosti v makrovarianti.

Katerakoli oblast na Slovenskem je našim prednikom dala zemljo, se jim je za večno zapisala v srce, katerakoli jo je vzela, si tega madeža in greha ni mogla sprati s še tako dobrimi deli. In prav oboje se je zgodilo »ljudski« oblasti po II. svetovni vojni pri nas. Jemala je tisto, kar je poprej dala. Prav iz tega dejstva izvira eden največjih moralnih konfliktov nekdanje Jugoslavije s svojimi državljani. Večina ljudi je šele takrat dojela, da je nasledla spretni taktiki in spregledala končne cilje. Razburjenje je bilo silno. Kako značilen je v tem pogledu primer kolonov iz Vipolže in Cerovega, ki so protestirali, ker so iz »njihove« kolonske zemlje hoteli narediti državno veleposestvo. V Ozeljanu in Lokah so delavce državnega kmetijskega posestva napadli nekdanji najemniki celo s sekirami.

Resnici na ljubo je treba povedati, da si Komunistična partija Jugoslavije velikanskih kmečkih potreb po zemlji ni izmislila. Obstajal je tako problem pomanjkanja zemlje kot pomanjkanja hrane. Nova oblast se je s temi vprašanji morala spopasti tako v socialnem kot tudi v ekonomskem smislu. Problem je bil jasen in obstajale so številne rešitve: izbrana, čeprav ne povsem realizirana, je bila najslabša.

Avtor se je v svoji obsežni knjigi moral spopasti s številnimi težavami tako na strani virov in literature kot interpretacije rezultatov. Glede na njegove osebne izkušnje in prepričanje je bilo delo vse poprej kot lahko. Približno tretjino prostora monografije je namenil ekonomskim in političnim osnovam kot tudi pravnim podlagam, ostala vsebina pa se ukvarja s konkretnimi rešitvami. Velik posluš kaže za podrobnosti, ne podlega pomembnosti političnih ozadij. Posebej je obdelal agrarno reformo v slovenskem Primorju, kamor je nekoliko nezgodovinsko dodal še Goriško, ni pa prezrl kolonizacije, tako ne notranje, kot one v Vojvodino. Prav slednji bi bilo potrebno dodeliti še posebno pozornost ob obravnavah starojugoslovanske agrarne reforme, kar mnogi radi pozabljajo.

Ob tako velikem delu se je avtorju zapisalo tudi nekaj napak. Na nekaterih mestih je preveč podlegel takratni terminologiji in bil premalo previden glede rabe besede fevdalizem. Tudi ni res, da je šel pri nas razvoj po pruskem (treba je ločiti Grundherrschaft od Gutsherrschaft), v Srbiji pa po ameriškem načinu. Mogoče bi kazalo nekoliko več spregovoriti o agrarni reformi kot sredstvu za ideološke obračune.

Knjiga Zdenka Čepiča, ki opisuje, tudi zaradi navezav na združništvo, enega težjih obdobij naše zgodovine, je bogato opremljena s črnobelimi ilustracijami, popestri jo tudi kar nekaj tabel. Ima ves potreben znanstveni aparat in jo uvrščamo med standarna dela slovenskega zgodovinosjisa.

Stane Granda

Hans Renner, Ivo Samson, **Dejiny Česko – Slovenska po roku 1945**. Bratislava : Slovak Academic Press, 1993. 207 strani.

Na prvih povojnih svobodnih volitvah v ČSR je komunistična stranka ČS dobila 38% glasov. To je bil najvišji procent katerekoli komunistične stranke na demokratičnih volitvah kjerkoli in kadarkoli v svetu. Razloge za ta uspeh komunistov predvsem v čeških deželah (na Slovaškem je bil malce slabši) najdemo v razočaranju in nezaupanju volilcev do predvojnih meščanskih strank (posledica Münchna), povezavi komunistov s SZ (Rdeča armada je osvobodila ČS, pa tudi uradna češka povojna politika z Benešem na čelu se je močno naslanjala na Moskvo), popularnosti komunistov zaradi medvojnega odpora in žrtev ter njihovega radikalnemu odnosu do nemškega in madžarskega vprašanja, oz. zelo mojstrskega igranja na nacionalna čustva. Pri tem ne gre pozabiti, da je bila KSČS že pred vojno močna stranka, njena vizija prihodnosti pa je po petletni moriji navduševala vedno več (predvsem mladih) ljudi. Volilni uspeh je Gottwaldovim komunistom še povečal ambicije osvojiti absolutno večino na naslednjih, za jesen 1948 planiranih volitvah.

Ko se je izkazalo, da so takšni cilji nerealni in da stranki ne bo uspelo (kljub vsej agitaciji in propagandi) oblasti prevzeti na legalen, parlamentaren način, se je na komunistični prevrat in ustoličenje diktature proletariata podala po drugačni poti. Izvenparlamentarna operacija, znana pod strankarskim terminom »mobilizacija mas« (stalen pritisk »volje ljudstva« skozi demonstracije, zahteve, resolucije in ostale »spontane akcije delovnega ljudstva«, diskreditacija nekomunističnih politikov ter gonja proti njim ipd.) se je začela jeseni 1947 ter se dobro organizirana in vodena zaključila z usodnim februarjem 1948, ko je predsednik Beneš pod različnimi pritiski (»Benešev drugi München«) privolil v demisijo demokratičnih ministrov, ki so jih zamenjali komunistični, ter s tem dejanjem tudi legaliziral popoln komunistični prevzem oblasti. S februarjem 1948 se je zaokrožil socialistični prostor srednje Evrope (v ČSR so demokratične strukture padle zadnje), v državi pa se začne obdobje komunistične diktature, ki je kljub nekaterim občasnim

otoplitvam (najpomembnejšo predstavlja seveda leto 1968 oz. obdobje češkoslovaške pomladi) veljala tudi v socialističnem svetu za eno najtrših in se ohranila vse do t.i. žametne revolucije leta 1989.

Trdost, surovost in nečloveškost pofebruarskega režima, ki se je »legaliziral« z zmago »enotne kandidatne liste« na majskih volitvah istega leta, je že na samem začetku utrjevanja komunistične oblasti zajela ogromne razmere. V t.i. Gottwaldovski eri, ki se po njegovi smrti nadaljuje z Novotnym in se deloma konča šele s Hruščovovo obsodbo stalinizma, ki jo je hočeš-nočeš moralo sprejeti tudi vodstvo ČS, je češko-slovaški stalinizem obračunal s kompletno politično opozicijo (dejansko, možno in izmišljeno), boj proti ostankom buržoazne ideologije in miselnosti ter za totalno prevrednotenje vrednot pa je povzročil pravi kulturni masaker. Po nekaterih podatkih je v tem času končalo v zaporih, taboriščih in delovnih taborih najmanj 150.000 ljudi, med katerimi jih je na tisoče tam izgubilo tudi življenje, uničenih pa je bilo okrog 7 milijonov »neprimernih« knjižnih naslovov. Terorju proti političnim nasprotnikom, nekomunistični inteligenci in duhovščini je kmalu sledil še obračun znotraj same KSČS, predvsem kot posledica Stalinove direktive (konflikt Stalin – Tito) po očiščenju lastnih vrst. Podobno kot na Poljskem Gomulka in na Madžarskem Rajk, pade drugi človek KSČS Slansky (usmrčen), v montiranih procesih proti »buržoaznim nacionalistom« pa je bila obsojena elita predvojnega slovaškega komunističnega gibanja. Tako je bil denimo obešen pomembni ideolog slovaškega komunističnega gibanja Vladimir Clementis, poznejši konsolidator in normalizator Gustáv Husák pa jo je odnesel »le« z dosmrtno ječo. Šele po znanem protistalinskem referatu Nikite Hruščova na 20. kongresu KSSZ leta 1956 je teror začel popuščati, slovaški »buržoazni nacionalisti« postopoma prihajajo na svobodo in leta 1963 doživijo tudi popolno rehabilitacijo.

Prav v tej sicer zapozneli in nedosledni destalinizaciji (destalinizatorji so med drugimi tudi bivši največji stalinisti, Novotny pa je še naprej prvi mož partije in države) zgodnjih šestdesetih let moramo iskati začetke reformnega procesa, ki svoj vrhunec doživi leta 1968. V tem času začne nekatere pomembne položaje znotraj KSČS zasedati mlajša, kritična, sicer prepričana komunistična generacija, znotrajstrankarski politični spopad različnih struj, ki jih lahko poenostavljeno označimo za dogmatične in bolj ali manj reformistične, pa je 5. januarja 1968 na čelo KSČS pripeljal Aleksandra Dubčka, človeka, katerega ime in usoda sta od takrat naprej usodno povezana s češkoslovaškim reformnim gibanjem oziroma s t.i. češkoslovaško pomladjo.

Potek in usoda pomladi sta znana. Liberalni, reformistični in demokratični »socializem s človeškim obrazom«, kakršnega je začelo uresničevati politično vodstvo ob izredni podpori prebivalstva na vseh področjih, so avgusta 1968 poteptali tanki bratskih socialističnih držav. Sledila je postopna politična likvidacija vodilnih predstavnikov pomladi, začne pa se novo obdobje »normalizacij«, ki jo na podlagi ruskih zahtev in navodil skoraj dve desetletji uteleša bivši »buržoazni nacionalist«, v času pomladi velik kritik stalinizma in Novotnyjevskega režima, po intervenciji pa predstavnik sredinskega krila »realistov« znotraj KSČS, Gustáv Husák.

Razočaranje nad porazom ter vračanje na staro stanje je češkoslovaško prebivalstvo porinilo v popolno politično apatičnost in brezup. Mnogi člani KSČS še pred izključitvijo izstopajo iz stranke, v kateri vedno večjo vlogo dobivajo stari dogmatiki, v času pomladi potisnjeni v ozadje. V deželi zopet zavladajo teror in čistke. Intelektualci, kulturni in politični predstavniki ter podporniki pomladi ostajajo brez služb, postajajo fizični delavci ali pa so prisiljeni emigrirati. Nova kulturna politika ukine vse pridobitve iz leta 1968, pregon kulturnikov ter iz tega izhajajoče posledice pa po besedah Heinricha Bölla Češkoslovaško spremenijo v kulturno pokopališče. Približno 130 do 140 tisoč ljudi, ki je v obdobju 1968–70 emigriralo, tvori z ostalimi, ki so morali zapustiti ali zamenjati službe, skoraj 300.000 direktnih žrtev normalizacijskih čistk. Posledica takšne obglavitve narodnega telesa je totalna stagnacija in celo regres socialnega življenja za več kot deset let, sovpadajoča z vedno hujšim položajem realsocialistično vodene gospodarstva.

Različne opozicijske skupine v Husákovem obdobju (imenovano tudi obdobje češkoslovaškega »brežnjevizma«) sicer obstajajo, a so hitro onemogočene ter praktično brez večjega vpliva in moči. Kvaliteten preskok v opozicijskem gibanju predstavlja skupina podpisnikov dokumenta *Charta 77*, sestavljena iz disidentskih pisateljev, intelektualcev in nekaterih bivših političnih delavcev. *Charta 77* je okrog sebe združila tako komunistično kot nekomunistično opozicijo (zasluga za to gre predvsem enemu od njenih tvorcev – Vaclavu Havlu) ter je vse od svojega nastanka pa do padca režima (kljub aretacijam in preganjanju) protestirala in opozarjala na kršenje človekovih pravic in politično nesvobodo v ČSSR.

Poleg obveščanja tujine je svoj vpliv počasi povečevala tudi v domači javnosti, njeni vodilni ljudje pa se pozneje tudi postavijo na čelo »žametne revolucije«.

Rastoče spremembe v drugih socialističnih državah (smrt Brežnjeva, poljska Solidarnost, madžarske reforme...) niso dosti vplivale na češko-slovaško politiko. Celó po nastopu Gorbačova je vodilni dogmatični del KSČS zavračal kakršnekoli reforme. A še enkrat se je izkazalo, da češkoslovaški komunisti brez podpore velikega brata nimajo stvarne moči in da spremembam v Sovjetski zvezi nujno sledijo enake ali vsaj podobne tudi v ČSSR. Omenjene mednarodne okoliščine ter množična aktivizacija domače civilne družbe, so ob

koncu 80. let vodstvo KSČS postavljale v čedalje brezizhodnejši položaj. Konec 40 let trajajoče totalitarne oblasti se je nezaustavljivo bližal.

Ta kratek in poenostavljen površinski pregled predstavlja le drobec poglobljene zgodovinsko-sociološke analize povojne ČSSR, ki je nastala kot plod sodelovanja dr. Hansa Rennerja, strokovnjaka za sodobno slovaško zgodovino (po letu 1968 je emigriral iz ČSSR, sedaj pa dela na zgodovinski katedri Univerze v Groningenu na Nizozemskem) in slovaškega zgodovinarja Iva Samsona iz bratislavskega Inštituta mednarodnih študij. Slednji je poleg prevoda (večinsko Rennerjevega dela) knjigo dopolnil z nekaterimi dejstvi, ki se tičejo predvsem Slovaške in Slovakov. Samsonovi izsledki so predvsem rezultat dejavnosti komisije vlade Slovaške republike za analizo zgodovinskih dogodkov v letih 1967–70, katere sodelavec je bil tudi sam.

Knjige ne odlikuje le natančen kronološki in faktoografski oris povojne ČSSR, temveč predvsem analiza in razlaga vzrokov, pogojev in posledic, tako različnih posameznih dogodkov, kot iz njih sestavljene celote. V knjigi so med drugim jasno in razločno predstavljeni faktorji, ki so komuniste pripeljali na oblast in jih tam tudi obdržali, različne smeri, ambicije in cilji znotrajstrankarskih struj tako pred pomladjo in po njej, kot tudi med njo, osebne karakteristike, vloga in pomen nekaterih najpomembnejših oseb (Beneša, Gottwalda, Novotnega, Dubčka, Svobode, Bilaka, Husáka...) ipd.

V veliko pomoč pri razumevanju dogodkov služi natančen opis stalnega sovjetskega vmešavanja v češko-slovaško politiko (vpliv in diktat nasproti brezmejni veri, poslušnosti in nemoči), saj je glavni tok povojne češko-slovaške zgodovine v prvi vrsti posledica tega odnosa.

Delo posveča pozornost tudi odnosu med češkim in slovaškim delom ČSSR ter med njunima narodoma, v katerih dogodki niso potekali povsem enako, kar je bila posledica predvsem različne preteklosti (tudi medvojne), gospodarskih in socialnih razlik ter še vedno nerešenega slovaškega narodnega vprašanja.

Knjiga je pisana dokaj kritično, neprizanesljivo pa obravnava tudi Dubčka, ki mu kljub priznavanju določenih kvalitativnih zaslug očita neobvladljivost razvoja dogodkov 1968. leta, pomanjkanje nadzora nad situacijo, deloma celo naivnost in nesposobnost. Predvsem obdobje češko-slovaške pomladi (pa tudi ostalih faz) je opisano izredno zanimivo in tekoče in se na odlomke bere kot pravi politični triler, saj sta avtorja poleg arhivskih virov in literature uporabljala tudi takratno periodiko in spominsko gradivo.

Prav tako v knjigi ne gre zgolj za politično zgodovino, saj je precej prostora posvečenega tudi ostalim, čeprav s politiko tesno povezanim sferam, predvsem kulturi.

Predstavljeno delo je pomembna kvalitetna pridobitev za spoznavanje in razumevanje tako sodobne češkoslovaške kot povojne evropske zgodovine (zadnji čas je, da izide tudi podobna sinteza naše povojne zgodovine), kljub vsemu pa bi za objektivnejši primerjalni vpogled v sodobno zgodovino ČSSR ob njej priporočil še kakšno delo, ki ta isti čas obravnava z drugega zornega kota, oziroma katerega izmed pregledov izpod peresa marksističnega zgodovinarja danes že bivšega režima.

Tone Kregar

Viktor Meier, **Zakaj je razpadla Jugoslavija**. Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče 1996. 353 strani.

*Zemlja nam je bogata, ljudi su vredni, i sistem nam valja.
Samo treba da počnemo! (Branko Mikulić)*

Razpad Jugoslavije in barbarski pohodi Srbov na Hrvaškem ter v Bosni so v minulih letih postali tema vrste knjižnih izdaj in filmskih predstavitev. V njih so tako znanstveniki kot publicisti in politiki pojasnjevali svoje videnje vzrokov za tak izbruh v deželi »bratstva in enotnosti.« Kup knjig, ki so o tem izšle samo v Sloveniji, že dobiva težko obvladljive razsežnosti. Prostodušnost, s katero protagonisti tedanjega dogajanja razkladajo tudi o najbolj skriteh dogajanjih, nam ponuja kaj zanimivo branje. Da se njihove razlage preteklosti v mnogočem niti približno ne ujemajo, najbrž ni treba posebej poudarjati.¹

Nov prispevek k »avtopisji« nam ponuja Švicar Viktor Meier, dolgoletni dopisnik listov *Neue Zürcher Zeitung* in *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Knjiga je pod naslovom *Wie Jugoslawien verspielt wurde* lansko leto izšla v Münchnu, letos pa smo jo dobili tudi v slovenskem prevodu. Kot nam avtor pojasni v predgovoru, je knjigo napisal zlasti na podlagi gradiva, zbranega v *Arhivu Republike Slovenije* (predvsem zapisnikov sej zveznega partijskega predsedstva), pogovorov z vrsto akterjev in svojih člankov v *FAZ*. Da knjiga ne želi biti zgolj publicistična predstavitev dogodkov – kar v svojem predgovoru poudarja prevajalka Mojca

¹ Za ilustracijo je zanimiva primerjava med knjigama *Janeza Drnovška* in *Borisava Jovića*, ki jo je opravil I. Mekina: *Njuni resnici*, *Mladina* 16.4.1996, str. 22 in 23.

Drčar-Murko – nam da slutiti tudi obsežen seznam literature in precejšen znanstveni aparat. Avtor nas v predgovoru korektno opozori, da so v knjigi slovenska stališča dobila kar precej prostora in to pojasni z dostopnostjo informacij v Sloveniji, a tudi z dejstvom, da je »že zgodaj razumel prizadevanje slovenskega naroda, da bi živel v Jugoslaviji ali zunaj nje tako, kot si je želel« (str. 12).

»Sistem svobode« (Pankrti): Knjiga Viktorja Meierja se začne s predstavitvijo treh glavnih problemov Jugoslavije, ki so se v vsej ostrini pokazali po smrti Josipa Broza. Če je Broz s svojim stalnim nihanjem med demokratizacijo in represijo, bizantinsko spretnim manevriranjem med zahodom in vzhodom ter obilnim zaklinjanjem na pretekle zmage še uspel vzdrževati nekakšno ravnotežje v sistemu, ki je temeljil na ustavi in zakonodaji polni lukenj, se je to po njegovi smrti vse bolj kazalo kot nemogoče. Na plan so prišle vse nedodelanosti političnega sistema, šibkosti gospodarskega sistema, kosovska kriza pa je znova pokazala, da sta bratstvo in enotnost kvečjemu lepa želja in ne realnost.

Kot ugotavlja Viktor Meier so bili trije temelji, na katerih naj bi stala enotnost države (partija, policija in vojska), že precej trhli. Partija se je vse bolj federalizirala in posamezne republiške organizacije so se bolj ukvarjale z »urejanjem« razmer doma, kot pa z oblikovanjem skupne politike. V sistemu, v katerem je partija imela številne formalne, zlasti pa neformalne naloge in je dejansko obvladovala državo, to ni moglo ostati brez posledic. Policija in politična policija sta bili pod kontrolo republiških partij, tako da je bila stopnja kontrole odvisna od lokalne politične klime. To se je še zlasti kazalo na Hrvaškem po letu 1971. Seveda pa so bili vsi policijski aparati »prirejeni nalogi ohranitve komunistične vladavine in so videli glavnega sovražnika na Zahodu« (str. 20).

Armada s svojo partijsko organizacijo je vsaj navidez ostala jugoslovansko usmerjena, a je – kar so jasno pokazali poznejši dogodki – v sebi nosila močne prosrbske elemente. Ob tem je s svojo ortodokсно komunistično usmeritvijo pomembno zavirala vsakršne reforme in tako zaostrila krizo.

Državni organi – parlament, vlada in predsedstvo – so se sicer počasi izvijali iz objema partije (ali partij), a so bili v svojem delovanju odvisni od konsenza republik, kar je ob njihovem razhajanju državo vse bolj paraliziralo. Vlada (*Zvezni izvršni svet*), pa se je tako ali tako na daleč izogibala politiki in se je omejevala na izvajanje – bolj ali manj uspešnih – gospodarskih reform. Tisti z malo boljšim spominom se bodo gotovo spomnili, kako je zadnji predsednik federalne vlade *Ante Marković* skoraj do samega konca ignoriral politiko in državo reševal pred katastrofo z rezanjem ničel bankrotirane valute in z nasmehom. Ali kot pravi Meier: »upoštevajoč omejeno vlogo vlade in njenega predsednika v jugoslovanskem sistemu, je toliko bolj nenavadno, da sta zahodna diplomacija in politika takrat tako odločno stavili na *Markovićevo karto*« (str. 26).

Precejšnje in zaslužen pozornost je Meier posvetil gospodarski situaciji, ki je nemalo prispevala k zaostritvi krize. Dolžniška kriza, v katero je država zabredla, je belgrajske vlade silila v neljube ukrepe; spomin na vrste za pralni prašek, jedilno olje, bencinske bone, sistem par-nepar in depozit je morda že zbledel, takrat pa je prav depozit »zlasti v Sloveniji prvič resno zamajal čustva solidarnosti s skupno državo« (str. 32).

Kar že nekako običajno je postalo, da na začetek jugoslovanskega »dolgega pohoda« v prepad, pisci postavljajo kosovske dogodke leta 1981. Tako tudi Viktor Meier. Vendar se že prej ustavi pri problemu Hrvaške, ki se retrospektivno kaže kot usodnejši, čeprav bolj skrit. Po zadržju hrvaškega gibanja 1971 je v republiki nastopilo obdobje brutalne represije, ko je bilo vsakršno manifestiranje hrvaštva obravnavano kot nacionalizem, ki ga je – večinsko srbski – partijski in policijski aparat neusmiljeno preganjal. Hrvaško nezadovoljstvo z državo, ki je verjetno nikoli res niso sprejeli za svojo, se je kopičilo in njegov izbruh v devetdesetih letih ne bi smel biti presenečenje. Podobno situacijo lahko vidimo tudi v Bosni in Hercegovini, kjer so bila stara sovraštva prisilno zakopana in jih je nadomestilo obredno priseganje Titu, bratstvu in enotnosti ter jugoslovanstvu – vse pod budnim očesom policije in partijskih komitejev. Prav v letih, ko je izbruhnilo nezadovoljstvo na Kosovu, so se na Hrvaškem in v Bosni vrstili mitrirani procesi proti (resničnim ali domnevnim) nacionalistom in islamistom, na katerih so bili obsojeni tudi mnogi protagonisti spopadov v 90. letih. Meier opozarja tudi na to, da se kaj primerljivega v Srbiji ni dogajalo; na Hrvaškem so »*ljudi zapirali zato, ker so peli domoljubne hrvaške pesmi, medtem ko so bile podobne srbske pesmi v Beogradu že zdavnaj na repertoarju slehernega kavarniškega orkestra*« (str. 20).

Razvoj krize na Kosovu Meier obravnava natančno in obširno in pri tem v kratkem ekskurzu prikaže tudi albansko-srbske odnose vse od srednjega veka. Seveda največ pozornosti nameni položaju po 2. svetovni vojni in zlasti dogodkom 1981. leta. Ob tem opozarja na dejstvo, da so represijo, ki je nastopila po demonstracijah, izvajale pokrajinske oblasti, ki so jih obvladovali Albanci. Ti so hoteli svojo pravovernost in jugoslovanstvo dokazati z zadržjem »separatizma« in ob tem vztrajno zatrjevali, kako je to potrebno za ohranitev avtonomije. Poznejši pokrajinski partijski šef *Azem Vllasi* je leta 1984 Meierju razlagal, »*da so pač v igri velike stvari*«.« (str. 57). Tovrstna politika dokazovanja lokalnih partij, da so še vedno zveste »Titovi poti« pa seveda ni bila omejena na Kosovo; uporabljali sta jo tako slovenska kot hrvaška partija, ki sta ravno

tako govorili o »velikih stvareh«, ki da so v igri. In tudi posledice so bile podobne: vse večja izolacija republiških vrhuš in strnitev opozicije (na Hrvaškem okrog katoliške cerkve, v Sloveniji okrog *Odbora za varstvo človekovih pravic* in na Kosovem okrog *Ibrahima Rugove*).

»**Škandal v rdečem baru**« (Marko Breclj): Leti 1986 in 1987 avtor imenuje »*usodni leti*«. Takrat so se v jugoslovanskih republikah, zlasti pa v trikotniku Srbija – Kosovo – Slovenija izoblikovala nova partijska vodstva in konflikt je postajal vse ostrejši. Katastrofa v gospodarstvu, ki jo je rigidna vlada *Branka Mikulića* kvečjemu pospeševala, pa je ustvarjala idealno klimo za nezadovoljstvo, ki so ga spretneži na oblasti usmerjali po svoji volji. Meier v drugem poglavju kratko – in korektno – prikaže srbski in slovenski zgodovinski razvoj in zlasti različno pot v Jugoslavijo ter različno pojmovanje nove države. Če so Slovenci upali v novi skupnosti najti rešitev pred grožnjami s severa in zahoda in nacionalno enakopravnost, so jo Srbi – z redkimi izjemami – razumeli le kot obliko Velike Srbije. Razlika se pokaže tudi v dveh nacionalnih programih, ki sta se oblikovala v letih 1986/87. Avtor natančneje analizira razvpiti memorandum srbske akademije (v nasprotju s starejšimi srbskimi programi »*samo še zmeda jokavega samoobžalovanja, cepljenega z agresivnostjo in sovraštvom do sodržavljanov Jugoslavije*,« str. 82), kot tudi *Prispevke za slovenski nacionalni program*. Glavni cilj srbskega nacionalnega programa, ki ga je oportunistično prevzelo tudi novo partijsko vodstvo, je tako postal boj za izgubljene stare privilegije, kar se je v devetdesetih povsem jasno pokazalo na Hrvaškem.

Ob tem primerjanju v mnogočem različnih situacij v Sloveniji in Srbiji, pa se nam vendar kaže neka podobnost. V obeh republikah se je nacionalni program razvil v krogih intelektualne opozicije in vladajoči partijski funkcionarji so ga dovolj uspešno prevzeli, da so si zagotovili obstoj in oblast tudi po razpadu skupne države. Na Hrvaškem pa je komunistična partija, ki so jo takrat obvladovali neizraziti ljudje in se ni uspela prilagoditi, po demokratičnih volitvah povsem izgubila oblastne pozicije. Vendar pa je tudi v Sloveniji nacionalni program, ki je izšel iz 57. številke *Nove revije*, le počasi našel dovolj podpore med oblastniki. Ali kot – zelo prizanesljivo – zapiše Meier: oblastnike je nacionalni program »*morda spravil nekolikanj v zadrego, ker so njegovi pisci prehiteli dogodke*« (str. 94).

»**Zastave v prvem planu**« (Pankrti): Preden se je do konca zaostрил konflikt med Slovenijo in Srbijo, je v obnavljajoči se proces demokratizacije v Sloveniji posegla samozvana »kovačnica bratstva in enotnosti«, jugoslovanska armada. Vojska, ki je pozneje svojo popolno nesposobnost prikazala na bojnem polju, se je v krizni situaciji vse bolj videla kot varuh obstoja države in se je zato začela močneje vpletati v politiko. Najhujšega sovražnika si je našla v poskusih kritike njene organizacije in delovanja, ki so se začeli pojavljati v krogih nastajajoče slovenske opozicije. Vojski so v gonji proti »specialni vojni« z veseljem asistiral srbska občila in tako pripravljala teren za zavezništvo vojske in srbske politike. »Ustrezna« stališča pa so sprejemali tudi federalni partijski in državni organi. Vrh je kampanja dosegla z aretacijo *Janeza Janše, Ivana Borštnerja* in *Davidu Tasića* konec maja in v začetku junija 1988; na procesu se jim je pridružil še *Franci Zavrl*. Če naj bi proces prekinil dotedanji tok dogodkov in »umiril« nezadovoljneže, je dosegel ravno nasprotni učinek – organiziral se je *Odbor za varstvo človekovih pravic* in nezadovoljstvo z razmerami je zajelo širše plasti prebivalstva. Pri razjasnitvi prikrite vloge, ki so jo pri aretacijah igrale slovenske oblasti, se Meier nagiba k interpretaciji, ki jo ponuja tedanji šef slovenske partije *Milan Kučan*. Kljub vsem nejasnostim pa je nedvoumno prelomen značaj dogajanj ob procesu. Prvič se je mobiliziralo večje število ljudi: »*Zaradi grožnje iz Beograda se je na obzorju prvič pojavila ideja o lastni državi*« (str. 107).

Nekako v istem času se je na drugem koncu federacije začelo množično gibanje, ki pa je imelo precej drugačen značaj. Po zmagi na osmem plenumu centralnega komiteja srbske partije jeseni leta 1987 si je novi samodržec *Slobodan Milošević* do srede naslednjega leta dovolj utrdil položaj, da je lahko začel ofenzivo. Kakšen je bil cilj ofenzive tedaj, verjetno nikoli ne bo povsem jasno, a z leti je privedla do pravih mongolskih roparskih pohodov in pokolov po Hrvaškem ter Bosni in Hercegovini. Po zadnjih dogajanjih pa se nam vseeno zdi verjetno, da je diktator sovraštvo, ki ga je jasno izrazil memorandum *SANU*, izrazil za utrditev in razširitev svoje oblasti – dokler je to šlo brez nevarnosti za njega samega. Da bi »mesar z Balkana« resnično verjel v kaj drugega kot vase, je vse težje verjeti. Če je *Adolf Hitler* začel vojno zaradi bolne želje po oblasti arijske rase, jo je *Slobodan Milošević* zaradi bolne želje po oblasti.

Kampanja se je začela na Kosovu pod pretvezo, da gre za vzpostavitev »enakopravnosti« Srbije, kar naj bi dosegli s spremembami republiške ustave. Za zagotovitev sprejema je bilo treba pridobiti sodelovanje vodstev obeh pokrajin. Ker so bile stare strukture trdno v sedlu, je srbsko vodstvo v boj vpreglo kosovske Srbe in začela se je »protibirokratska revolucija«. Mitingi na eni in spretno manevriranje v federalnih organih, kjer je »*znal spretno graditi na podlagi že sprejetih stališč, jih na novo razložiti in razvijati*« (str. 118), na drugi strani, so srbskemu voditelju prinesli oblast nad Srbijo s Kosovom in Vojvodino ter nad Črno goro.

Na resen odpor je politika naletela le med Albanci na Kosovu, saj se je slovenski vrh pravtako poskušal izogibati konfliktu s Srbijo. Tudi Meier se vpraša, ali bi slovenska politika lahko za kosovsko

avtonomijo storila več in doda: »*Res je imela Slovenija vse leto 1988, ko se je zaostroval konflikt z vojsko, dovolj dela sama s sabo*« (str. 119). Meier tu podrobneje ne obravnava možnosti, da se je slovenska partija bolj in bolj osredotočala na Slovenijo, ker je imela vedno več dela z vse krepkejšo opozicijo.

Do skupnega nastopa slovenske opozicije in vladajoče klike je le prišlo ob gladovni stavki albanskih rudarjev v rudniku Trepča. Srbski odgovor je bil silovit: v Belgradu se je zbrala milijonska množica in zahtevala izredne razmere na Kosovu. Državno predsedstvo je razmeroma hitro popustilo in 27. februarja 1989 ugodilo srbskim zahtevam ter na Kosovo poslalo vojsko, ki je s srbsko in zvezno policijo zatrla demonstracije (»kontrarevolucijo« in »iredento« je zatiral tudi slovenski policijski kontingent) in srbskim komunistom omogočila demontažo avtonomije Kosova. Predlog so podprli vsi člani predsedstva (*post festum* tudi v času glasovanja odsotni slovenski član *Stane Dolanc*, ob prvem izbruhu albanskega nezadovoljstva 1981 sam zvezni policijski minister), ki so se vdajali utvari, da bodo s tem rešili državo. Meier postavlja domnevo, da je vojska v istem času preverjala tudi možnost, da bi bile izredne razmere razglašene po celi državi.

»**Anarchy In The U.K.**« (Sex Pistols): Na vprašanje, ali je politična kriza zaostrovala gospodarsko ali pa gospodarska kriza politično, pač ne moremo enoznačno odgovoriti. Da pa so bile posledice obeh katastrofalne, je jasno. Boj med reformisti in konzervativci v Jugoslaviji se je bil tudi na gospodarski fronti in udeleženci so bili isti. Tako je *Milošević*, ki je zmotno veljal za reformista, nastopil proti premieru *Branku Mikuliću*, brž ko je ta stopil na pot odločnejših reform. Zvezna vlada je 30.12.1988 odstopila in za mnoge je bil prvi kandidat za prevzem premierskega mesta prav *Milošević*. Ker pa si je ta utrjeval pridobljene položaje in je kandidiral le svojega zvestega pomočnika *Borisava Jovića*, je imela kandidatura Hrvata *Anteja Markovića* večje možnosti. *Marković* je nekaj mesecev po izvolitvi z obilno pomočjo *Geoffreya Sachsa* sestavil program reform, ki pa so bile preplitve, da bi lahko rešile globoko krizo. V pogovoru z Meierjem je zagrebški ekonomist *Marijan Korošić* oktobra 1988 krizo odlično definiral kot »*tiranijo statusa quo*«, ki je nerešljiva brez demokracije, ker »*se partija na vseh ravneh – tudi v občinah in tudi v Sloveniji – noče umakniti iz gospodarstva, kajti tam je mogoče najti tako denar kot moč*« (str. 155). Predsednik vlade pa se kljub podobi reformista, ki si jo je ustvaril, ni bil pripravljen lotiti politične reforme in tako je gospodarska reforma kmalu izgubila začetni zagon.

Politične razmere so se medtem že tako zapletle, da je bilo vsakršno govorjenje o enotnem trgu le še utvara in so v državnem gospodarskem ustroju vladale anarhične razmere. V Slovenijo je nezadržno prihajala demokracija; konec leta 1988 in v začetku leta 1989 so bile ustanovljene prve stranke, ki niso sledile »*konceptu 'usmerjene' demokracije, ki ga je tedaj zastopal Jože Smole*«, kakor znameniti »*nestrankarski pluralizem*« imenuje Meier (str. 163). Upravičeno opozarja tudi na vpliv sočasnih sprememb v vzhodni Evropi; Slovenija, ki je vzhodnoevropske države vedno prehitevala, tako v gospodarstvu kot v stopnji svobode, je, obtežena z dogajanjmi v preostanku Jugoslavije, začela izgubljati prednost.

Pri popisovanju razvoja slovenske demokracije pa se Meier spet bolj nagiba k interpretacijam, ki nam jih vztrajno ponuja tedanje vodstvo (ter njegovi t.i. »*kozmetičarji*«), in premalo upošteva vlogo opozicije. Mnenje pisca tega poročila je, da je takrat pobudo že nesporno prevzela opozicija in je partija s svojimi sateliti opozicijske zahteve le blažila ter z zamudo prevzemala ideje, ki so od tam prihajale. Tako »*posvetovalni referendum*«, na katerem je bil za člana jugoslovanskega predsedstva izvoljen »*ne-Marko ne-Bulc*« *Janez Drnovšek*, kot tudi *Temeljna listina Slovenije*, ki ji Meier posveti (nezaslužno) veliko pozornosti, četudi je bila le bleda kopija *Majniške deklaracije 1989*, sta bila posledica pritiska javnega mnenja in rastočega vpliva opozicije.² Zanimivo pa bi bilo tudi razmisliti, kako in koliko je na miren »*sestop z oblasti*« vplival nič kaj privlačen zgled ideološkega bratranca romunskega samodržca *Nicolaeae Ceauscuca*.

Nobenega dvoma ni, da je z vstopom zunajpartijske opozicije v politiko zgodil kvaliteten preskok, kar pravi tudi Meier. Čeprav v zgodovini jugoslovanske partijske diktature poznamo obdobja »*demokratizacije*« in »*liberalizma*« in se je režim v mnogočem razlikoval od sovjetskega, je pri vseh teh procesih vedno šlo za prerivanja znotraj ene in edine politične opcije. V mnogočem so bile vse spremembe le krinka za utrditev novega diktatorja ali novih oblastnikov.³ Nastop prave opozicije pa je prvič na plano prinesel tudi ideje, ki so povsem odklanjale temeljna izhodišča komunistične ideologije. V začetku sicer obotavljivo, a vendarle.

Še bolj kot v Sloveniji je bila sprememba očitna na Hrvaškem. Tam se je leta 1989 končalo »*obdobje 'molčeče' Hrvaške*« (str. 178). Meier precej obsežno povzame hrvaško politično zgodovino od srede 19. stoletja in se pri tem spretno izogne v zadnjem času tako vabljivemu demoniziranju Hrvatov. Neokusne primerjave med srbsko in hrvaško politiko, ki so sedaj tako popularne, ga ne zanimajo in mirno zapiše:

² Na tem mestu je potrebno opozoriti, da je prevajalka v nekaj primerih uporabila napačne ali neuveljavljene izraze. Tako zapiše za *majniško deklaracijo – majske izjavo* (str. 165) in *nacionalni svet za Narodno vijeće* (str. 87).

³ Znale so teze, da je *Hruščov* z destalinizacijo le utrjeval svoj položaj in da je tudi *perestrojka* v začetku bila le način za ustvarjanje aparata, ki bi bil zvest novemu tajniku sovjetske partije Mihailu Gorbačovu.

»Sodobna Hrvaška je neprimerno močnejše povezana z gibanjem med letoma 1970/71 kot z državo med drugo svetovno vojno.«⁴ Seveda srbska politika ni bila tako tankovestna in od »nadomestnih sovražnikov« Slovencev se je kmalu preusmerila k Hrvatom. Tu so bile stave seveda večje in »nagradni sklad« ni bil denar za nerazvite temveč obsežna ozemlja vzhodno od črte *Virovitica-Karlovac-Karlobag*. Prvi, ki je v tej bitki podlegel, je bila hrvaška partija, ki s svojo notranjo razcepljenostjo in nacionalno sestavo ni bila dovolj elastična in je na volitvah 1990 klavrno propadla.

»Lep dan za smrt« (Niet): V obrambo socializma in z njim svojih privilegijev se je vse odločneje postavila jugoslovska armada. Vojska je v prihajajočih slovenskih in hrvaških volitvah upravičeno videla nevarnost za svojo vlogo. Posebej pa jo je prizadel razpad *Zveze komunistov Jugoslavije*, saj je tako izgubila institucionaliziran vpliv na politiko. Vojska se je v drugi polovici 1990 sicer hotela vrniti v politiko z »armadno partijo«, vendar so bila ta prizadevanja obsojena na neuspeh. Prav tak je bil rezultat prizadevanj premiera *Anteja Markovića*, da bi si pridobil politično podporo za lastno »vladno« stranko. Vsejugoslovska politika je pač že postala nemogoča.

V državi sta se spopadla dva modela prihodnje ureditve: slovensko-hrvaški predlog konfederacije in srbski model »učinkovite federacije«. Vladi *Demosa* in *HDZ* sta z uskladitvijo politike poskušali vzpostaviti ravnotežje z močnim srbskim blokom, ki se je okrepil, ko je Srb *Borisav Jovič* prišel na čelo jugoslovskega predsedstva. V nasprotju s pregovorno neodločnim *Janezom Drnovškom*, ki je domače očitke svoji kompromisni politiki zavračal s kolektivnim delovanjem predsedstva, se je »*Jovič na čelu državnega predsedstva lahko zelo dobro uveljavljal 'zunaj' kolektiva.*« (str. 206). Predsedstvo je vse pogosteje poskušal prepričati v potrebnost in nujnost različnih »posebnih ukrepov«, ki naj bi uredili anarhične razmere. Vojska je seveda samo čakala na politično kritje za akcijo. Tako je prišlo do odvzema orožja slovenski in hrvaški *Teritorialni obrambi*, kar naj bi preprečilo vzpostavitev republiških vojska. V Sloveniji je pravočasno ukrepanje nove vlade preprečilo popoln uspeh te diverzije (zdaj pa je že tudi dovolj dobro znano, kdo od Slovencev ji je asistiral), Hrvaška pa je ostala brez orožja.

To se je zgodilo prav v času, ko bi Hrvaška državno avtoriteto še kako potrebovala. Kampanja proti novi hrvaški oblasti, ki jo je vodil Belgrad, je lepo uspevala. 18.8.1990 so hrvaški Srbi uprizorili referendum o nekakšni avtonomiji in na cestah so se pojavile prve barikade, ki so uporu dale naziv »hlodovska revlucija«. Meier ocenjuje, da »nova hrvaška oblast ni naredila ničesar, kar bi lahko Srbom dalo povod za njihovo ravnanje. Bile so le napake in nerodnosti...« (str. 223). Ob srbskem podpihovanju je pomembno vlogo v uporu igral tudi boj za privilegije, ki so jih Srbi pridobili na Hrvaškem: »*Srbi na Hrvaškem ... so bili z demokratizacijo dvakrat prizadeti, najprej kot Srbi in nato kot privilegirani komunisti*« (str. 223).

Hrvaški poskus posredovanja je preprečilo jugoslovska letalstvo in se tako jasno postavilo na srbsko stran; vse poznejše govorenje o »posredovanju med sprtimi stranmi« in »varovanju ustavne ureditve« je bilo prepričljivo le za otroke. V takšnih razmerah se je ideja o konfederaciji v Sloveniji in na Hrvaškem vse bolj umikala želji po samostojnosti. Slovenija je 23.12.1990 izvedla plebiscit, ki je za samostojnost določil 6-mesečni rok. Hrvaška se je – zaradi notranjih razmer malce obotavljivo – prav tako pripravljala na odhod iz »balkanskega kotla«. Srbska in armadna politika stalne napetosti sta vsak dan znova potrjevali pravilnost takšne odločitve.

Vojska je ob *Jovičevi* asistenci sredi marca 1991 spet poskusila izvesti »institucionalni udar«. Na seji v poslopju obrambnega ministrstva, naj bi predsedstvo vojski dalo kritje za »ureditev razmer«. Prva seja je – kot smo lahko videli v seriji *BBC Smrt Jugoslavije* – potekala pod stalnim pritiskom vojske, ki je v sebi videla ne le zadnji branik Jugoslavije, temveč tudi svetovnega socializma. Kljub pritisku naklep ni uspel in načrt je padel v vodo.

V mesecih, ki so sledili, je moralo tudi optimistom postati jasno, da Jugoslavije dejansko ni več. Vsi poizkusi iskanja kompromisa so propadli in Slovenija ter Hrvaška sta 25.6.1991 razglasili samostojnost. Sklep jugoslovske vlade, da je treba »zaščititi državne meje« je vojski končno dal politično kritje za akcijo in zadnjo priložnost, da »reši Jugoslavijo«. Armada pa se je naloge lotila skrajno diletantsko in poseg v Sloveniji se je v »desetdnevni vojni« spremenil v popoln poraz. Meier v svojem pisanju zavrne tezo, po kateri naj bi vojska z lahkoto pokorila Slovenijo, če bi le nastopila »resno«. In res: vsem, ki so v to prepričani, lahko ponudimo vrsto argumentov, ki pričajo o nasprotnem. Slovensko ozemlje je ob odločnem odporu mogoče pokoriti le na dva načina: z uporabo odlično izurjenih enot za mestno bojevanje, ki jih zahteva široka mreža naselij, ali z brutalno uporabo najtežjih orožij, ki ta naselja porušijo. Ne prvega ne drugega – kar je pozneje pokazal Vukovar – jugoslovska armada ni imela. Imela pa je nekompaktno moštvo in nesposoben častniški zbor, ki se je v nadaljnjih bojih na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini izkazal le s pokoli in ropanjem. Da tudi z etnično kompaktnim vojaštvom niso kos sorazmerno slabo

⁴ Tako na str. 194. Marca 1991 je celo *Radovan Karadžić* Meierju v pogovoru priznal, da Tuđmanova država ni ponovitev ustaške (prav tam).

opremljeni vojski, ki ve kaj ji je storiti, pa so ti častniki dokazali v hrvaških ofenzivah poletja 1995. Ob tako klavnem spričevalu smo lahko le srečni, da nas ta armada ni nikoli branila, in se vprašamo, kam so izgnili vsi dolarji, ki jih je (ob soglasju slovenske vrhuške) leta in leta molzla iz jugoslovanskega proračuna?

»**I Don't Want To Grow Up**« (Ramonés): Odhod Slovenije in Hrvaške iz federacije je pred izbiro postavil tudi Bosno in Hercegovino ter Makedonijo. Obe republiki, ki sta se z zamudo vključili v proces demokratizacije, sta poskušali razpad države preprečiti s pobudo *Izetbegović-Gligorov*, ki sta jo junija 1991 predstavili na srečanjih predsednikov jugoslovanskih republik. Toda pobuda je prišla prepozno; fronte so že bile izoblikovane in umik ni bil več mogoč. Tako sta bili prisiljeni izbirati med samostojnostjo in »invalidno« Jugoslavijo pod srbsko prevlado. Značilno pa je, da je podobno »ohlapno zvezo« republik še oktobra 1991 – torej skoraj pol leta kasneje – v Haagu predlagal posrednik Evropske skupnosti za nekdanjo Jugoslavijo *lord Peter Carrington*.

Makedonija je samostojnost dobila razmeroma brez težav. S pogajanjmi je dosegla umik jugoslovanske armade in si tako zagotovila dejansko kontrolo nad svojim ozemljem. Do danes ni povsem jasno, kaj je vojsko in srbsko vodstvo prepričalo v tako popuščanje. Makedonski predsednik *Kiro Gligorov* je Meierju ponudil razlago, da naj bi vojska načrtovala vrnitev. Pričakovala je, da bo Makedonija zaradi notranje situacije prisiljena vojsko poklicati kot »rešiteljico«. Razlaga se ne zdi preveč prepričljiva in kot bolj verjeten razlog se nam kažejo potrebe vojske na hrvaških in bosanskih bojiščih.

Pri analizi makedonskega in bosanskega primera avtor poseže daleč v preteklost ter nam – kot že pri Sloveniji, Hrvaški in Srbiji – poda zgoščen zgodovinski pregled. V nasprotju z nekaterimi zahodnimi avtorji, ki konflikt v Jugoslaviji vse preradi zreducirajo na prirojeno balkansko plemensko sovraštvo, Švicar Meier tenkočutno slika razmerja med narodi in državami, ki so privedla do spopada.

Če se je Makedonija v »neprostovoljno neodvisnost« (str. 255) prebila brez večjih težav, se jim Bosna ni mogla izogniti. Neodvisna Bosna in Hercegovina za Srbe ni bila sprejemljiva in tudi hercegovski Hrvati so se raje ozirali čez mejo. Muslimani, ki so bili edini brez nadomestne države, pa so vodili nesrečno politiko popuščanja in so se zmotno zanašali na posredovanje jugoslovanske armade. Tako so imeli Srbi lahko delo, ko so začeli svoj pohod po Bosni. Le pravočasna oborožitev hercegovskih Hrvatov je ob začetku spopadov preprečila popoln srbski triumf. A tudi to zavezništvo ni bilo trdno, hrvaške ambicije v Bosni so ga močno krhale in končno privedle do spopada. Vendar poznejši razvoj vojne ni več tema Meierjeve knjige.

»**Predsednik ZDA**« (Jani Kovačič): Svoj prispevek k razvoju dogodkov v tedanji državi je dala tudi mednarodna diplomacija. V času, ko je država razpadala, so diplomati napačno ocenili situacijo in na takšni podlagi napačno ukrepali. Meier je v svoji sodbi neprizanesljiv, pa vendar temeljit. Velik del krivde za napačne ocene zahodnih držav pripisuje njihovim veleposlanikom v Belgradu, ki so »v *zadnjih dveh letih obstoja Jugoslavije povsem napačno razumeli resničnost države*« (str. 306). Meier pravi, »da še nikoli ni slišal take množične, na skupno prepričanje oprte mešanice političnih napačnih ocen, miselne lenobe in površnosti, kot od tedanjega beograjskega diplomatskega zbora.« (str. 306).

Ob tem je posredovanje državnega tajnika ZDA – edine države, ki se je aktivno zanimala za propadajočo Jugoslavijo – *Jamesa Bakerja* pri premieru *Anteju Markoviću* naredilo vtis, da je dobil *carto bianco* za »obrzdanje« Slovenije. Stališča *Bakerja* so značilna za takratno razumevanje jugoslovanskega vozla. Stalni pozivi k pogajanjem in kompromisom so izhajali iz nevednosti. Pogajanja so namreč že potekala (in potekla), kompromisi pa niso bili več mogoči, saj skupna država *de facto* ni več obstajala.

Kljub temu je bila evropska politika po izbruhu vojne v Sloveniji usmerjena prav v ohranjanje in obnavljanje skupne države; kompromis pa naj bi omogočili zlasti Hrvati in Slovenci. Če se je avstrijsko in nemško stališče zaradi uporabe sile spremenilo v prid Slovenije in Hrvaške, je večina, na čelu s tedanjim nizozemskim zunanjim ministrom *Hansom Van den Broekom*, vztrajala. Izvajalci te politike pa so delovali na podlagi popolnoma napačnih predstav in totalne ignorance. Voditelj posredniških misij ES nizozemski diplomat *Henry Wynaendts* (ki je bil prepričan, da je hrvaški grb ustaški simbol) je glavnega zaveznika pri obnovi države videl v obrambnem ministru le-te *Veljku Kadijeviću*. Za streznitev so poskrbeli kar Srbi, saj so novembra 1991 zavrnil predlog povezav, ki ga je oblikoval *lord Carrington*, in tako pokazali, da jih Jugoslavija ne zanima več.

Kljub temu pa je bilo do priznanja dejanskega stanja še daleč. Zlasti v Veliki Britaniji in Franciji se je uveljavilo prepričanje, da je za priznanje še prezgodaj, saj naj bi zaostrišlo vojno. Zakaj naj bi se to zgodilo, še danes ni jasno. V tem prelomnem trenutku je svojo moč pokazala Nemčija in na njen pritisk so bile 15.12.1991 sprejete smernice ES za priznanje, ki je prišlo 15. januarja prihodnje leto. Meier se ukvarja tudi z razlogi za poznejše izjave, ki so krivdo za vojno v Bosni – ta naj bi bil posledica »prezgodnjega priznanja« – poskušale zvaliti na Nemce. Vendar za njihove avtorje nima nikakršnih simpatij.

»**Perspektive**« (Niet): Knjiga Viktorja Meierja ni brez pomankljivosti in z vsemi njegovimi sodbami se ni mogoče strinjati, pa vendar je odlično delo. V njej ne bomo našli osupljivih novih dejstev ali spoznanj,

zato pa so tista, ki v njej so, na trdnih tleh. Avtor nam ne prodaja svojih vizij in idealov, ampak je vesten kronist, ki pozna snov, o kateri piše.

Žal pa se zgodba ni končala tam, kjer jo konča Meier. Po začetku vojne v Bosni in Hercegovini se je še zapletla in postala še bolj krvava. Mednarodna politika, kateri Meier da nezadostno oceno že za posredovanje v obdobju, ki ga obravnava, pa se je iz tega le malo naučila. Tako je le utrdila misel, da se na mednarodno pomoč in solidarnost ne gre zanašati. V svetu, ki ga obvladujejo realni interesi, pač velja le realna moč. Sploh pa: le zakaj bi morali vedno čakati na prihod konjenice?

Rok Stergar

* * *

OBVESTILA

Novici o delu Zgodovinskega društva Ljubljana in Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Zgodovinsko društvo Ljubljana je 12. decembra 1996 sklicalo občni zbor, na katerem je bilo razrešeno staro in izvoljeno novo vodstvo društva. Krmilo Zgodovinskega društva Ljubljana je prevzel dr. Zdenko Čepič z Inštituta za novejšo zgodovino, pri delu pa mu bo pomagal tudi novi odbor društva. Skupaj z Inštitutom za arheologijo Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU je društvo ob občnem zboru organiziralo, kot je že običajno, tudi predavanje dr. Andreja Pleterskega o slovenski samobitnosti »Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov«, ki ga je avtor opremil tudi z zanimivim slikovnim gradivom.

V drugi polovici januarja 1997 je bil gost Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani češki zgodovinar prof. dr. Jiří Panek. Ker je gost tudi predsednik strokovnega združenja čeških zgodovinarjev, se je med obiskom hotel seznaniti s strokovnim organiziranjem slovenskih zgodovinarjev. Zato se je sestel s predsednikom Zveze zgodovinskih društev Slovenije doc.dr. Stanetom Grando in predsednikom Zgodovinskega društva Ljubljana dr. Zdenkom Čepičem. Pogovarjali so se tudi o možnostih nadaljnje sodelovanja, vendar ni bilo sklenjeno še nič dokončnega.

Petra Svoltjšak

Občni zbor Zgodovinskega društva v Celju

Občni zbor Zgodovinskega društva v Celju je potekal 11. decembra 1996 v prostorih Muzeja novejšje zgodovine Celje. Po izvolitvi delovnega predsedstva je Emil Lajh kot predsednik nadzornega odbora udeležence seznanil z ugotovitvami, da je delo društva in njegovo finančno poslovanje v mandatnem obdobju 1992–1996 potekalo v skladu s programom in pravili.

Nato je sledilo delovno poročilo dotedanjega predsednika Zgodovinskega društva v Celju Branka Goropevska, v katerem je na kratko orisal izredno pestro in uspešno delovanje društva v preteklem štiriletnem obdobju. S takratno novo ekipo in začetno finančno pomočjo celjske občine se je namreč društvo prebudilo iz skoraj popolnega mrtvila, na kar kaže že občutno povečanje članstva (iz 38 na 86 članov). Še bolj kot to pa na preporod društva opozarjajo njegove aktivnosti. Tako je društvo v sodelovanju z nekaterimi celjskimi kulturnimi ustanovami (Osrednjo knjižnico Celje, Muzejem novejšje zgodovine in Pokrajinskim muzejem) pripravilo kar 11 strokovnih predavanj in predstavitev knjižnih novosti.

Rezultat uspešnega dela društva sta bila tudi zelo odmevna mednarodna simpozija. Aprila 1995 smo ob 100. obletnici ustanovitve slovenskih paralelk na celjski gimnaziji skupaj z ljubljansko izpostavo

Avstrijskega inštituta za vzhodno in jugovzhodno Evropo, Mestno občino Celje in I. gimnazijo Celje izpeljali mednarodni simpozij »Celjsko gimnazijsko vprašanje 1895–1995«. Ob prav tako okrogli obletnici prihoda prvega vlaka v mesto pa smo maja 1996 s sodelovanjem Muzeja za novejšo zgodovino pripravili mednarodni simpozij »150 let železnic na Slovenskem«.

Društvo se je podalo tudi v založniško dejavnost. S požrtvovalnim in prostovoljnim delom smo uspeli izdati šest številk revije *Zgodovina za vse*, s katero je v slovenskem zgodovinopisju zavel nov veter. Njena prepoznavna usmeritev, katere glavne smernice so historična antropologija, zgodovina vsakdanjega življenja in povratek k narativnosti, je tako med bralci kot tudi med domačo in tujo strokovno javnostjo naletela na izredno ugoden odmev.

Po izčrpnem delovnem poročilu se je občni zbor nadaljeval z volitvami novih organov društva. Za novega predsednika društva je bil soglasno izvoljen dr. Janez Cvirn, izbrani pa so bili tudi novi člani izvršnega in nadzornega odbora. Novoizvoljeni predsednik je nakazal pomembnejše načrte za prihodnje obdobje. Poleg že dosedaj uspešnih in utečenih dejavnosti bo potrebno vložiti veliko truda predvsem za pridobivanje novih naročnikov in stalnih virov financiranja revije *Zgodovina za vse*, pa tudi za ureditev njene distribucije. Sicer številno članstvo bomo skušali vzpodbuditi k še bolj aktivnemu delovanju ter organizirati strokovna predavanja za učitelje in profesorje zgodovine. Za jesen 1997 pa je predvideno sodelovanje pri organizaciji mednarodnega simpozija o meščanstvu v Srednji Evropi.

Bojan Cvelfar

Izziv zgodovinarjem : Jugoslovanska pomoč Izraelu 1948

Potem ko je judovska država leta 1948 proglasila svojo samostojnost so jo napadle sosednje arabske države. Vojna se je zavlekla tja do leta 1949 in Izrael je svojo samostojnost obranil.

V tej vojni je Jugoslavija pomagala Izraelu. To je v jugoslovanskem zgodovinopisju povsem neobdelano področje in predstavlja kot tako svojevrsten izziv mladim slovenskim zgodovinarjem. Tu in tam sem zasledil posamezne podatke, npr. da so z letališč v Makedoniji vzletela letala, ki so bombardirala arabske položaje.

Jugoslavija je naredila vse, da so mladi Judje iz Jugoslavije odšli v Izrael, kjer so se takoj vključili v boj. Slišal sem tudi, da je Jugoslavija poslala kontingent svojih rednih (nejudovskih) čet v Izrael, toda mislim, da ta podatek ni točen.

V Izraelu sem slišal, da je bil Ben Gurionov osebni pilot v tej vojni Slovenec po imenu Kos. Sam pa sem srečal nekega drugega Slovenca, ime mu je bilo Drago Kitek-Kitin, ki je bil častnik v judovski vojski.

Mislim, da je tema zanimiva za slovenskega zgodovinarja. Arhivi bodo seveda ostali, toda živih prič tega dogajanja je vsak dan manj, zato je treba pohiteti.

Jernej Vilfan

LETNO KAZALO – ANNUAL CONTENTS

RAZPRAVE – STUDIES

Ferdo Gestrin, Suženjstvo – prisilna migracija Slovanov v Italijo	11–20
Slavery – Forced Migration of Slavs to Italy	
Dušan Kos, V primežu pobožnosti, karierizma in (samo)preskrbe (od konca 13. do začetka 15. stoletja)	21–46
In Ties of Careerism and Taking Care (of oneself by oneself) (From the End of the 13th Century till the Beginning of the 15th Century)	
Branko Reisp, Karteli turnirja leta 1652 v Ljubljani iz Knjižnice Narodnega muzeja	47–52
Cartels of Tournament 1652 in Ljubljana (from the National Museum Library)	
Vlado Valenčič, Prebivalstvo po župnijah na Kranjskem v letih 1778 in okrog 1780	53–63
Population in Carniolan Parishes in the Year 1778 and about 1780	
Janez Stanonik, Očipve in Ottawa	65–69
Ojibway and Ottawa Indians	
Peter Ribnikar, Podporno društvo za slovenske visokošolce v Pragi	71–92
Benevolent Society for Slovene University Students in Prague	
Irene Mislej, Primorska slovenska skupnost v Južni Ameriki. Pregled antifašističnega tiska 1929–1943	93–114
The Community of Slovenian Emigrants from the Julian March in South America. A Survey of the Antifascist Press 1929 – 1943.	
France Martin Dolinar, Sodni proces proti ljubljanskemu škofu dr. Gregoriju Rožmanu od 21. do 30. avgusta 1946 (1. del)	115–142
The Trial Against the Bishop of Ljubljana, Dr. Gregorij Rožman, August 21.–30., 1946 (Part 1)	
Andrej Pleterski, Strukture tridelne ideologije v prostoru pri Slovanih	163–185
Structures of Threepartite Ideology in Space by Slavs	
Helmut Hundsbiçhler, Pavel Santonino v Sloveniji (1486 in 1487). Stvarnost in mentaliteta v potopisu iz pozne gotike	187–202
Paolo Santonino in Slovenia (1486 in 1487). Reality and Mentality in a Travel Book from Late Gothic	
Jože Mlinarič, Celjan Martin Duelacher, župnik v Leskovcu pri Krškem in v Celju ter opat cistercijskega samostana Rein pri Gradcu (1549–1559)	203–221
The Native of Celje Martin Duelacher, the Parish Priest in Leskovec at Krško and in Celje, and the Abbot of Cistercian Monastery Rein at Graz (1549–1559)	
Zvonka Zupanič Slavec, Theodor Billroth, veliki kirurg, znanstvenik in humanist	223–238
Theodor Billroth, the Great Surgeon, Scientist and Humanist	
Avgust Lešnik, Ruski oktober v očeh nemške socialne demokracije v letih 1917–1919	239–253
The Russian October in the Eyes of the German Social Democracy 1917–1919	
France Martin Dolinar, Sodni proces proti ljubljanskemu škofu dr. Gregoriju Rožmanu od 21. do 30. avgusta 1946 (2. del)	255–290
The Trial Against the Bishop of Ljubljana, Dr. Gregorij Rožman, August 21.–30., 1946 (Part 2)	
Maja Žvanut, Ločitev zakona pred tristo leti	343–356
A Divorce Three Hundred Years Ago	
Andrej Rahten, Parlamentarni boj poslancev Slovenskega kluba proti Bienerthovi vladi leta 1909	357–367
Parliamentary Struggle of the Slovene Club Parliament Members Against the Bienerth Government in 1909	
Igor Grdina, Nekronani vojvoda kranjski – dr. Ivan Šušteršič	369–382
The Uncrowned Duke of Carniola – Dr. Ivan Šušteršič	
Jože Velikonja, Slovenska naselja v Ameriki	383–389
Slovenian Settlements in the United States	

Matjaž Klemenčič, Izselske skupnosti in ustanavljanje novih držav v vzhodni srednji Evropi: primer Slovencev (1. del)	391–409
Immigrant Communities and the Establishment of New States in East-Central Europe: The Case of the Slovenians (Part 1)	
France Martin Dolinar, Sodni proces proti ljubljanskemu škofu dr. Gregoriju Rožmanu od 21. do 30. avgusta 1946 (3. del)	411–434
The Trial Against the Bishop of Ljubljana, Dr. Gregorij Rožman, August 21–30, 1946 (Part 3)	
Andrej Pleterški, Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov	481–534
Mythical Reality of Carinthian Dukes' Stones	
Peter Štih, Salzburg, Ptuj in nastanek štajersko-madžarske meje v današnji Sloveniji	535–544
Salzburg, Ptuj, and the Origin of the Border between Styria and Hungary in Present-Day Slovenia	
Gerhard Pfeisinger, Meje revolucije. Revolucija 1848 na Štajerskem, Slovenci in Dunajska oktobrska revolucija	545–556
The Boundaries of Revolution. The 1848 Revolution in Styria; Slovenes and the October Revolution in Vienna	
Vasilij Melik, Trst in dunajski parlament 1861–1882	557–560
Triest and the Viennese Parliament 1861–1882	
Dušan Nečak, O problemu »razseljenih oseb« (D.Ps.) in jugoslovanskih »Volksdeutscherjev« v Avstriji ter o britanski ideji njihove zamenjave s koroškimi Slovenci (1945–1947)	561–571
On Displaced Persons (»D.Ps.«) and Yugoslav »Volksdeutschers« in Austria, and on the British Notion of Their Exchange for Carinthian Slovenes (1945–1947)	
Matjaž Klemenčič, Izselske skupnosti in ustanavljanje novih držav v vzhodni srednji Evropi: primer Slovencev (2. del)	573–583
Immigrant Communities and the Establishment of New States in East-Central Europe: The Case of the Slovenians (Part 2)	

ZAPISI – NOTES

Božo Repe, Nekaj pogledov na prenovo kurikulov pri pouku zgodovine	291–295
Some Views on Curricular Reform in History Teaching	
Leonardo Vidoš, Zrinski kot gospodarski most med Ogrsko in Benetkami	435–438
The Zrinyi Family as an Economic Bridge between Hungary and Venice	
Sašo Jeršič, Poskus ovrednotenja dubrovniške diplomacije	439–443
Diplomacy of Ragusa – An Attempt of Evaluation	
Franc Križnar, Glasbena Slovenija od nekdaj do danes... ..	585–588
The Music of Slovenia from Past to Present...	
Risto Stojanovič, Prispevek k vprašanju odpeljanih (»odvlečenih«) in izginulih oseb na Koroškem maja 1945	589–594
The Question of People Taken (Dragged) Away, and of Missing Persons in Carinthia in May, 1945	

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

Prof. dr. Ignacij Voje praznuje sedemdesetletnico (Vasko Simoniti)	5–10
Prof. Dr. Ignacij Voje Is Celebrating His Seventieth Anniversary	
Anka Vidovič-Miklavčič – šestdesetletnica (Miroslav Stiplovshek)	145–146
Anka Vidovič-Miklavčič – Sexagenarian	
Prvih osemdeset let Ferda Gestrina (Dušan Kos)	327–332
The First Eighty Years of Ferdo Gestrin	
Nagovor ob počastitvi jubileja prof. dr. Ferda Gestrina v krogu slovenskih zgodovinarjev (Stane Granda)	332–333
Address at the Occasion of Prof. Dr. Ferdo Gestrin's Jubilee in the Circle of Slovenian Historians	
Bibliografija akademika prof. dr. Ferda Gestrina za leta 1977–1996 (Nataša Stergar)	333–338
Bibliography of Academician Prof. Dr. Ferdo Gestrin for the Years 1976–1996	
Zgodovinar o sebi: akademik prof.dr. Ferdo Gestrin. Hiša mojega očeta	338–342
Historian on Himself: Academician Prof. Dr. Ferdo Gestrin. My fathers House.	

Prof.dr. Andrej Moritsch – šestdesetletnik (Peter Vodopivec)	595–597
Prof.Dr. Andreas Moritsch – Sexagenarian	

IN MEMORIAM

Prof. dr. Bogdan Krizman (1913–1994) (Zvezdan Markovič)	147–148
Prof. Dr. Bogdan Krizman (1913–1994)	
Janko Jarc (1903–1995) (Stane Granda)	148
Sergij Vilfan (Trst 5.4.1919 – Ljubljana 16.3.1996) (Vasilij Melik)	297–299
Imre Boba (Győr 23.10.1919 – Seattle 11.1.1996) (Jože Velikonja)	299–300
Profesorju dr. Ludviku Čarniju v spomin (Jože Vogrinc)	445–446
In Memory of Professor Dr. Ludvik Čarni	
Salvatore Venosi 1938–1996 (Miran Komac)	446–447

PROBLEMI IN DISKUSIJA – PROBLEMS AND DISCUSSION

Nekaj pripomb in dopolnil h knjigi Bojana Godeše »Kdor ni z nami, je proti nam« (Janez Gradišnik)	301–302
Some Remarks nad Additions to the Book by Bojan Godeša »Kdor ni z nami, je proti nam«	

RAZSTAVE – EXHIBITIONS

Razstava »Prva linija«, Ljubljana, februar 1996 (Stane Granda)	599–600
Exhibition »First Front Line«, Ljubljana, February 1996	

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE – CONGRESSES, SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS

Slovene Studies Day v Londonu (Irena Gantar Godina)	149
Slovene Studies Day in London	
»Lukamatija je šembrano živ konj«. Mednarodni simpozij ob 150-letnici železnic na Slovenskem, Celje, 30.–31. maj 1996 (Andrej Studen)	303
»Lukamatija je šembrano živ konj«. International Symposium on the Occasion of 150th Anniversary of Railways in Slovenia, Celje, 30–31 May 1996	
XVII. posvetovanje Arhivskega društva Slovenije, Koper, 23.–25. oktober 1996 (Metka Gombač)	449–450
XVIIth Conference of Archives Society of Slovenia, Koper, 23th – 25th October 1996	
Summer School in History, Cambridge, 7.–27. julij 1996 (Sašo Jerše)	601–602
Drugo zasedanje avstrijsko-slovenske komisije zgodovinarjev, Tinje, 22.–23. november 1996 (Franc Rozman)	603–604
The Second Session of Austro-Slovenian Commission of Historians	
Slovensko Primorje 1945–1947. Okrogla miza v počastitev 50-letnice priključitve Primorske k matični domovini, Nova Gorica, 13.12.1996 (Boris M. Gombač)	604–605
Slovenian Coastland 1945–1947. Round Table in Honour of 50th Anniversary of Annexation of Coastland to the Motherland	

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Duro Basler (+), Spätantike und frühchristliche Architektur in Bosnien und Herzegowina (Rajko Bratož)	150
Luciano Spangher, Gorizia e il Convento e la Chiesa di San Francisco dei fratti minori conventuali (Branko Marušič)	151
Branko Korošec, Gozdovi Slovenije skozi čas (Jože Maček)	151–153
Jože Maček, Statistika kmetijske rastlinske pridelave v Sloveniji v obdobju 1869–1939 (Stane Granda)	153–154
Slovinci in država (Ferdo Gestrin)	154–155
Janko Pleterski, Senca Ajdovskega Gradca (Jože Pirjevec)	155–157
Miha Brejc, Vmesni čas (Martin Šteiner)	157–158
Annales 4 in 5/94 (Avgust Lešnik)	158–160

Gottfried Schramm, Anfänge des albanischen Christentums : die frühe Bekehrung der besten und ihre langen Folgen (Rajko Bratož)	305–307
Inge Šegvič-Belamarić, Joško Belamarić, Stare i rijetke knjige iz knjižnice Klasične gimnazije u Splitu : bibliofilski prilog povijesti humanizma u Dalmaciji (Anja Dular)	307–309
Jože Maček, Relucija tlake v slovenskih deželah v stoletju pred zemljiško odvezo (Stane Granda)	309–310
Andrej Studen, Stanovati v Ljubljani (Andrej Pančur)	310–314
Dušan Nećak, Avstrijska legija II. (Miroslav Stiplovšek)	314–316
Zdenko Levental, Auf glühendem Boden (Egon Pelikan)	316–317
Acta historico-oeconomica. Časopis za ekonomsku povijest, 19 (1) (Jože Maček)	318
Acta historico-oeconomica. Časopis za ekonomsku povijest, 20 (1) (Jože Maček)	319
Helmut Jäger, Einführung in die Umweltgeschichte (Jože Maček)	319–320
Zborovanje Slovenskega muzejskega društva. Zbornik (Martin Šteiner)	320–322
Was heisst Österreich? Inhalt und Umfang des Österreichbegriffs vom 10. Jahrhunderts bis heute (Peter Štih)	451–452
Božo Otoresec, Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine) 1270–1405 (Peter Štih in Branko Marušič)	453–456
Ignacij Voje, Slovenci pod pritiskom turškega nasilja (Ferdo Gestrin)	456–457
Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787 = Josephinische Landesaufnahme 1763–1787 für das Gebiet der Republik Slowenien. I. zvezek. (Ignacij Voje)	457–459
Jože Maček, Uvajanje dosežkov agrarno-tehničnega prevrata v slovensko kmetijstvo v obdobju 1848–1941 (Stane Granda)	459–461
Medicinski in socialni pogledi na ljubljanski potres 1895. Pintarjevi dnevi (Andrej Studen) ..	461–462
Dragan Matić, Kulturni utrip Ljubljane med prvo svetovno vojno (Igor Grdina)	462–464
Arnold Suppan, Jugoslawien und Österreich 1918–1938. Bilaterale Aussenpolitik im europäischen Umfeld (Arnold Suppan)	464–467
Leopoldina-Symposion: Die Elite der Nation im Dritten Reich. Das Verhältnis von Akademien und ihrem wissenschaftlichen Umfeld zum Nationalsozialismus (Jože Maček)	467–469
Ranko Končar, Opozicione partije i autonomija Vojvodine 1929–1941 (Miroslav Stiplovšek) ..	469–471
Raoul Hilberg, La distruzione degli Ebrei d'Europa (Alessandro Sandi Volk)	471–473
Die »britische« Steiermark 1945–1955 (Ferdo Gestrin)	473–474
Argo XXXVIII, 1995 (Darko Knez)	474–475
Acta historico-oeconomica. Časopis za ekonomsku povijest, 21 (1), 1994 (Jože Maček)	476–477
Šolska kronika. Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje, 4/XXVIII, 1995 (Tatjana Šenk)	477
Grafenauerjev zbornik (Maja Žvanut)	607–609
Kriza socialnih idej. Britovškov zbornik / The Crisis of Social Ideas. A Festschrift for Marjan Britovšek (Avgust Lešnik)	609–611
Marko Štuhec, Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren. Plemiški zapuščinski inventarji 17. stoletja kot zgodovinski vir (Igor Grdina)	611–612
Claudio Povolò, Proces Guarnieri. Il processo Guarnieri (Marta Verginella)	612–614
Gertraud Marinelli-König, Die Südslaven in den Wiener Zeitschriften und Almanachen des Vormärz (1805–1848) (Stane Granda)	614–616
Stane Granda, Dolenjska v revolucionarnem letu 1848–49 (Franc Rozman)	616–617
Reinhard Kannonier, Helmut Konrad, Urbane Leitkulturen (Egon Pelikan)	617–620
250 let gimnazije Novo mesto 1746–1996 (Zdenko Picelj)	620–621
Dénes Sokcsevits, Imre Szilágyi, Déli szomszédaink története (Saša Seršec)	621–622
Jurij Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva (Miroslav Stiplovšek)	622–624
Zdenko Čepič, Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji (1945–1948) (Stane Granda)	624–625
Hans Renner, Ivo Samson, Dejiny Česko-Slovenska po roku 1945 (Tone Kregar)	625–627
Viktor Meier, Zakaj je razpadla Jugoslavija (Rok Stergar)	627–633

OBVESTILA – INFORMATION

Obvestila o letošnjem zborovanju slovenskih zgodovinarjev (Franc Rozman)	64
Information on this Year's Convention of Slovenian Historians	
Obvestila o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar)	323–324
Information on the Issuing of Zgodovinski časopis – Historical Review	
Obvestila o delu Zveze zgodovinskih društev Slovenije (Barbara Šatej – Stane Granda) ...	478
Information on the Activities of the Historical Association of Slovenia	
Novici o delu Zgodovinskega društva Ljubljana in Zveze zgodovinskih društev Slovenije (Petra Svobljšek)	633
News on Activities of Historical Society of Ljubljana and Historical Association of Slovenia	
Občni zbor Zgodovinskega društva v Celju (Bojan Cveľfar)	633–634
General Meeting of Historical Society in Celje	
Izziv zgodovinarjem : Jugoslovanska pomoč Izraelu v vojni leta 1948 (Jernej Vilfan)	634
A Challenge for Historians: Yugoslav Help to Israel during the War of 1948	

LETNO KAZALO – ANNUAL CONTENTS

Letno kazalo Zgodovinskega časopisa 50/1996	635–640
Annual Contents of Zgodovinski časopis – Historical Review 50/1996	

IZVLEČKI – ABSTRACTS

Izveľeki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 50, 1996, 1	I–IV
Abstracts from Papers and Articles in Zgodovinski časopis – Historical Review, 50, 1996, 1	
Izveľeki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 50, 1996, 1 in 2	V–VIII
Abstracts from Papers and Articles in Zgodovinski časopis – Historical Review, 50, 1996, 1 and 2	
Izveľeki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 50, 1996, 2 in 3	IX–XIV
Abstracts from Papers and Articles in Zgodovinski časopis – Historical Review, 50, 1996, 2 and 3	
Izveľeki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 50, 1996, 3 in 4	XV–XX
Abstracts from Papers and Articles in Zgodovinski časopis – Historical Review, 50, 1996, 3 and 4	

UDK 929 Venosi S.

KOMAC Miran, dr., izredni prof. FDV, višji znanstveni sodelavec, Inštitut za narodnostna vprašanja, SI-1000 Ljubljana, Egračeva 26

Salvatore Venosi 1938–1996

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 50/1996, št. 3 (104), str. 446–447, 9 cit.

Sn. (Sn., En.)

Salvatore Venosi (r. 30.11.1938 v Žabčicah) je študiral sodobne jezike na videmski Univerzi. V sedemdesetih letih je poučeval literarne predmete na srednji šoli I. Grudna v Nabežini. Za razliko od mnogih Kanaltanov (Kanaltaljev) je sam obranil trdne sike s Kanalsko dolino ter tako postal (še posebej po vrnitvi v rodne kraje v sedemdesetih letih) eden izmed osrednjih sooblikovalcev manjšinske politike v Kanalski dolini po drugi svetovni vojni. Kot vodja podružnice Slovenskega raziskovalnega inštituta iz Trsta se je posvečal raziskovanju večjezičnosti in manjšinskega šolstva ter kulturne zgodovine Kanalske doline. Umrli je 18.9.1996 na Jesenicah.

Avtorski izvleček

UDK 394.4(436.5=863):398.2

PLETERSKI Andrej, dr. mag., izredni profesor, znanstveni svetnik, Inštitut za arheologijo, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, SI-1000 Ljubljana, Gosposka 13, e-pošta: pletersk@zrc-sazu.si

Miška stvarnost koroskih kmečjih kamnov

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 50/1996, št. 4 (105), str. 481–534, 147 cit.

Sn. (En., Sn., En.)

Avtor obravnava obred usoličevanja karamanskih vojvod z vidika arheologije in mitologije. Ugotavlja, da je Vojvodski stol na Sveškem polju (Zollfeld) nastal 1333. Do tedaj je tam stal Kmečji kamen, ki so ga nato prenesli na Krnski grad. Prvotno so na Sveškem polju stali štirje kamni. Enako so bili tudi na inški Ternir (angl. Tara) prvotno v obredu usoličevanja vpleteni štirje kamni. Obred ima sakralen izvor, njeгови bistveni sestavni sta dvojni in potrka z boginjlo Obhastvo v konjski podobi, kar zagotovi blagoslanje človeški skupnosti. Karamantija kot sveta plemenska skupnost je bila majhna. Ob njej je ležala slovenska kmečjevin Ljubunja s središčem ob Mišlantskem jezeru. Ob koncu 8. st. je tam živel knez Domnicjan, mecen in podpornik klenjskih skupnosti v Mozibichiu in Mišlantu, v katerih so začela nastajati besedila, ki jih pozneje poznamo kot Britziške spomenike.

Avtorski izvleček

UDK 940.1(497.12 Ptuj):439

ŠTJH Peter, dr., docent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Salzburg, Ptuj in nastanek štajersko-madžarske meje v današnji Sloveniji

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 50/1996, št. 4 (105), str. 535–544, 68 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Z dolobitvijo Darve za mejno reko med salzburško in ogliško metropoliijo v Panoniji leta 769 oz. 803 je Salzburg prvič prišel v stik s Ptujem, v prvem tisočletju najpomembnejšim krajem v slovenskem prostoru, ki je bil od zadnje četrtine 10. stoletja tudi v posessu bavarske nadškofije. Zaradi zaščite svojih interesov, zvezanih z zemljiško posejstvo, ki jo je nadškofija imela v Podravju, je nadškofu Konradu I. okrog 1130 uspelo doseči mir z Madžari in stabilizirati mejo, ki je postekala približno po črti Radgona–Ptuj. Okrog 1200 je prišlo do pvega premika meje proti vzhodu na škodo Madžarov. Zasluga za to, da so vzahodne Slovenske Gorice prišle v okvir Štajerske in nato Slovenije, gre predvsem nadškofijskim ministralom s Ptuja.

Avtorski izvleček

UDK 914.971.2:171.1848"

PFEISINGER Gerhard, mag., vodja oddelka, Bundesministerium für Wissenschaft und Verkehr, A-1014 Wien, Rosengasse 4

Meje revolucije. Revolucija 1848 na Štajerskem, Slovenci in Dunajska oktobrska revolucija

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 50/1996, št. 4 (105), str. 545–556, 50 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

V Gradcu je v zadnjih mesecih pred revolucijo na podlagi splošnega poslabšanja življenjskih pogojev prišlo do večkratnih izrazov nezadovoljstva, ki jih je sodobnik povezoval s specifično »redno« po upornosti. « Bilo bi pa popolnoma zgrešeno, če bi iz tega sklepali na neke vrste »avantgardno funkcijo« lokalno onemajljeni dogodkov – Ko je že s skoraj vsake stavbe v Gradcu plapolala nemška zastava, so se od aprila dalje vse pogostejše pojavljale tudi črno-rumene zastave s slovenskimi modro-belo-rdečimi trakovi. Agitatorji za enotno Nemčijo so v tem videli »jasno izdajstvo nove domovine« in več kot enkrat je prišlo do močnih sporov med nacionalisti obeh tabornov. »Nemci« so v slovenski majoritaciji Avstrije videli nevarnost, da bi avstrijski Slovani lahko sklenili zvezo s svojimi »narodnostnima tovaršiči« v Rusiji. Zato naj bi Avstrija potrebovala »novi kitajski zid nemške zvezne države.« Le »zaradi težke dosežane svobode« naj bi izobehli nemške zastave. Nasprotno so Slovenci na Štajerskem rdnili, »da spadamo k usvarnemu cesarstvu Avstrije, da želimo, da se pržna in obranja njegova suverenost in integriteta v srčno prijateljski povezavi z Nemčijo, hodemo pa, da se obtoji našega naroda upoševa in zagovarja ...«

Avtorski izvleček

UDC 940.1(497.12 Ptuj):439

ŠTIH Peter, Ph.D., Assistant Professor, Faculty of Arts, University of Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, A Skerčeva 2

Salzburg, Ptuj, and the Origin of the Border between Styria and Hungary in Present-Day Slovenia

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 50/1996, No. 4 (105), pp. 535–544, 68 notes
Sn. (De., Sn., En.)

When the Drava river became the border river between the Salzburg and the Aquileia metropolitan provinces in Pannonia in 796 and in 803 respectively, this was Salzburg's first contact with Ptuj (Pettau), the most important town in the Slovene region in the first millennium. From the last quarter of the 10th century at the latest, Ptuj belonged to the Bavarian archdiocese. In order to protect the land the archdiocese possessed in the Podravje region, archbishop Conrad I around 1130 managed to attain peace with Hungarians and stabilise the border along the line between Radgona and Ptuj. The first shift of the border toward the east, thus toward Hungary, occurred around 1200, the second around the middle of the 13th century. Owing chiefly to the archdiocese ministerials of Ptuj, the eastern part of the Slovenske Gorice region thus passed to Styria, and later became part of Slovenia

Author's Abstract

UDC 929 Venosi S.

KOMAC Miran, Ph.D., Associate Professor, Senior Scientific Fellow, Institute for Ethnic Studies, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26

Salvatore Venosi 1938–1996

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 50/1996, No. 3 (104), pp. 446–447, 9 notes

Sn. (Sn., En.)

Salvatore Venosi (born November 30, 1938 in Žabnice/Camporosso/Seifnitz) studied modern languages on the University of Udine. He taught literary sciences on I. Guden secondary school in Natreznia/Aurisina. Contrary to many Kanaltalers he maintained strong links with Kamalška dolina/Val Canale, thus becoming (especially after resettling in the seventies) one of the prime movers of the minority policies in Val Canale after WW II. As a head of the Trieste Slovene Research Institute branch he studied multilingualism and minority educational system, as well as cultural history of Val Canale. He died on September 18, 1996 in Jesenice.

Author's Abstract

UDC 914.971.2-17"1848"

PFEISINGER Gerhard, M.A., Chief of Department, Bundesministerium für Wissenschaft und Verkehr, A-1014 Wien, Rosengasse 4

The Boundaries of Revolution. The 1848 Revolution in Styria; Slovenes and the October Revolution in Vienna

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 50/1996, No. 4 (105), pp. 545–556, 50 notes
Sn. (De., Sn., En.)

Based on general living conditions which worsened considerably during the last few months before the revolution, there were several outbursts of discontent which were linked to a specific »striving for rebellion.« It would be totally wrong, however, if they were viewed as a kind of an »avant-garde function« of locally limited events. – With most of the buildings in Graz already displaying German flags, an increasing number of black and white flags with blue, white, and red (i.e. Slavonic) ribbons had been appearing since April. Those who agitated for a unified Germany viewed them as a »clear betrayal of the new homeland,« and severe disputes between nationalists on both sides occurred more than once. »Germans« viewed the Slavic majorization of Austria as a danger of possible alliance of Austrian Slavs with their »ethnic comrades« in Russia. In order to prevent this, Austria would need a »new Chinese wall of the German federal state.« German flags were supposedly displayed only due to a »hard-won freedom.« Contrary to this, Slovenes in Styria maintained that »we belong to the constitutional Austrian Empire. We wish for its sovereignty and integrity, as well as a heart-felt connection with Germany, to be acknowledged, but at the same time demand that the existence of our people be assured and taken into account...«

Author's Abstract

UDC 394.4(436.5–863):398.2

PLETERSKI Andrej, Ph.D., M.A., Associate Professor, Scientific Councilor, Institute for Archaeology, Scientific-Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts, SI-1000 Ljubljana, Gosposka 13; e-mail: pleterski@zrc-sazu.si

The Mythical Reality of Carinthian Dukes' Stones

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 50/1996, 4 (105), pp. 481–534, 147 notes

Sn. (En., Sn., En.)

The author discusses the ceremony of the installation of Carantanian dukes from the viewpoint of archaeology and mythology. He ascertains that the Zolzfald Duke's Throne originated in 1355. Prior to it there stood the Dukes' Stone which was later moved to Karburg. Originally there were four stones in Zolzfald. In Tara in Ireland, four stones were involved in the process of installation as well. The origin of the ceremony is sacred. Its two essential elements are the duel and the marriage to the goddess Sovereignty depicted as a horse, thus ensuring prosperity for all mankind. As a sacred tribal community, Carantania was small. Alongside was a Slavic principality of Liburnia, its centre at Millstättersee. At the end of the 8th century there lived duke Domitian, a patron and a supporter of the clerical communities in Mollzbichl and Millstatt, where the Freising Manuscripts originated.

Author's Abstract

UDK 945.036.1:328(436.1)''1861/1882''

MELIK Vasilij, dr., akademik, redni univ. prof. v pokojju, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Trst in dunajski parlament 1861–1882

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 50/1996, št. 4 (105), str. 557–560, 17 cit.

Sn. (I., Sn., En.)

Na podlagi stenografskih zapisnikov poslanske zbornice dunajskega parlamenta daje avtor pregled glavnih značilnosti nastopanja poslancev Trsta v *Reichsrathu* v letih 1861–1882.

Avtorski izveček

UDK 323.15(497.12:436=30)''1946/1952''

NEČAK Dušan, dr., redni profesor, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

O problemu »razseljenih oseb« (D.P.s.) in jugoslovanskih »Volksdeutscherjewe« v Avstriji ter o britanski ideji njihove zamenjave s koroškimi Slovenci (1945–1947)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 50/1996, št. 4 (105), str. 561–571, 45 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor v treh vsebinskih razdelkih razprave predstavlja specifično problematiko D.P.s. v Avstriji v prvih letih po vojni. Priloge nekaj statističnih podatkov o D.P.s. in »Volksdeutscherjewe« po statističnih v letih od 1946–1952, analiza neuresničeno idejo britanskih okupacijskih oblasti iz leta 1946 o zamenjavi koroških Slovencev za v Jugoslaviji preostale »Volksdeutscherjewe« in doda nekaj novosti o usodi »Nemcev« na Slovenskem po letu 1945, naprimer datum prvega transporta v Avstrijo in besedilo tajnega odloka AVNOJA o odvzemu državljanstva.

Avtorski izveček

UDK 325.2:321.01(4-11)

KLEMENČIČ Matjaž, dr., izredni profesor, Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta, 2000 Maribor, Koroška cesta 160

Izseljenke skupnosti in ustanavljanje novih držav v vzhodni srednji Evropi: primer Slovencev

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 50/1996, št. 3 in 4 (104 in 105), str. 391–409, 76 cit.; 573–583, 45 cit.

Sn. (En., Sn., En.)

Namen prispevka je podati pregled delovanja Slovencev po svetu v odnosu do ustanavljanja jugoslovanske države v obdobju pred prvo svetovno vojno, v času prve svetovne vojne, ob razpadu Avstro-Ogrske in v prvih letih po prvi svetovni vojni, ohraniti organiziranost Slovencev v tem obdobju ter primerjati njihovo dejavnost z dejavnostjo slovenskih izseljencev ob »desetdnevni vojni« za neodvisnost Slovenije ter v času prizadevanj za mednarodno priznanje slovenske neodvisnosti v letih 1991 in 1992.

Avtorski izveček

UDK 78(497.12)(091)

KRIŽNAR Franc, mag., habilitirani strokovni sodelavec za muzikologijo, glasbeni urednik, SI-4220 Skofja Loka, Reče 127

Glasbena Slovenija od nekdanj do danes ...

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 50/1996, št. 4 (105), str. 585–588, 5 cit.

Sn. (En., Sn., En.)

Avtor razloži celoten zgodovinski razvoj slovenske glasbe od njenih začetkov ob naselitvi Slovencev v 6. stoletju pa do današnjih dni. Pomembni mejniki so različne slogovne usmeritve, glasbene manifestacije in zlasti še avtorji. Skladnejši slovensko glasbo danes povsem suvereno in evropsko primerljivo predstavljajo v vseh glasbenih zvrsteh.

Avtorski izveček

UDC 325.2:321.01(4-11)

KLEMENČIČ Matjaž, Ph.D., Associate Professor, University of Maribor, Pedagogical Faculty, 2000 Maribor, Koroska cesta 160

Immigrant Communities and the Establishment of New States in East-Central Europe: The Case of the Slovenians

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 50/1996, No. 3 and 4 (104 and 105), pp. 391–469, 76 notes, pp. 573–583, 45 notes

Sn. (En., Sn., En.)

The aim of this treatise is to survey the activities of Slovenian emigrants for the establishment of the Yugoslav state in the period before, during, and after World War I. It also describes how the Slovenians were organised in that period, and compares their activities with those undertaken by people of Slovenian descent during the struggle for the independence of Slovenia in 1991 and their efforts for international recognition of their independence in 1991 and 1992.

Author's Abstract

UDC 945.036.1:328(436.1)"1861/1882"

MELIK Vasilij, Ph.D., Academician, Retired Full Professor, Faculty of Arts, University in Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Triest and the Vienna Parliament 1861–1882

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 50/1996, 4 (105), pp. 557–560, 17 notes

Sn. (It., Sn., En.)

Based on stenographed minutes of the Deputies' chamber of the Vienna parliament, the author reviews the main characteristics of appearances of the Triest MPs in *Reichsrat* between 1861 and 1882.

Author's Abstract

UDC 78(497.12)(091)

KRIŽNAR Franc, M.A., Research Assistant, Music Editor, SI-4220 Škofja Loka, Reteče 127

The Music of Slovenia from Past to Present...

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 50/1996, No. 4 (105), pp. 585–588, 5 notes

Sn. (En., Sn., En.)

The author explains the entire historical development of Slovene music from its beginnings after the settlement of the Slovenes in the 6th century to the present. The important turning points are different stylistic orientations, music manifestations, and especially Slovene authors. The composers nowadays represent Slovene music confidently and comparably to European music of all kinds.

Author's Abstract

UDC 323.15(497.12:436=30)"1946/1952"

NEČAK Dušan, Ph.D., Full Professor, Faculty of Arts, University of Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

On Displaced Persons »D.Fs.« and Yugoslav »Volksdeutschers« in Austria, and on the British Notion of Their Exchange for Carinthian Slovenes (1945–1947)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 50/1996, No. 4 (105), pp. 561–571, 45 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The paper, divided into three sections, treats a specific theme of D.Ps. in Austria during the first few years after World War II. Discussed is statistical data on D.Ps. and on »Volksdeutschers« according to the 1946–1952 statistics, followed by an analysis of the unrealised notion of the British Occupational Forces from 1946 to exchange Carinthian Slovenes for the remaining Yugoslav »Volksdeutschers«. Also added is more data on the destiny of »Germans« in Slovenia after 1945, for instance the exact date of their first transportation to Austria, and the text of the assecret ACNLY decree on citizenship divestment.

Author's Abstract

UDK 940.540.5(497.12-17)"1945"

STOJANNOVIČ Risto, dr., SI-2380 Slovenj Gradec, Gubkova 5

Prispevek k vprašanju odpeljanih (>odvlečenih<) in izgnanih oseb na Koroškem maja 1945

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 50/1996, št. 4 (105), str. 589–594, 31 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

V enem izmed poglavij doktorske disertacije »Krazmah NOB na Koroškem v letih 1944–1945« je avtor med drugim opozoril tudi na vprašanje približno stotih izgnanih (odpeljanih, »odvlečenih«) »Verschleppten« oz. pogrešanih oseb v maju 1945, ko je tedanja Jugoslovanska armada zasedla števile kraje na Koroškem v Avstriji. Problematika pogrešanih oseb in omnejenem območju je zapletena, kajti na vojlo je zelo malo primarnih virov. Zaradi tega se v zgodovinskiju o tem vprašanju ne bi smelo sklepati enostransko.

Avtorski izveček

UDK 929 Moritsch A.

VODOPivec Peter, dr., redni profesor, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškercova 2

Prof. dr. Andrej Moritsch – šestdesetnik

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 50/1996, št. 4 (105), str. 595–597, 17 cit.

Sn. (Sn., En.)

Avtor ob življanskem jubileju dr. Andreja Moritscha (r. 28. 11. 1936 v Dragančah/Drangartschach), profesorja na zgodovinskem inštitutu celovške univerze opozarja na njegovo raziskovanje ruske in slovenske (koroške) zgodovine. Pri tem ugotavlja, da se je prof. dr. Moritsch s svojo knjigo *Landwirtschaft und Agrarpolitik in Russland vor der Revolution* kot mednarodni strokovnjak za rusko agrarno zgodovino, s svojim raziskovanjem socialno-gospodarskega ozadja nacionalnega opredeljevanja in polarizaci na avstrijskem Koroškem pa je pomembno prispeval k poznavanju slovenske Koroške in celotne narodne zgodovine. Med Moritschevimi organizacijskimi in uredijskimi dosežki avtor izpostavlja številne seminarje in posebje polieno šolo v Bovcu.

Moritschovo ukvarjanje z zgodovino označuje polemična kritičnost, kar zadeva etnocentričnost, nacionalno politične polarizacije in nacionalne ideologije, obenem pa živa navezanost na širši prostor in svet, iz katerega je doma, in njegovo zgodovinsko usodo.

Avtorski izveček

UDC 940.540.5(497.12-17)"1945"

STOJANOVIC Risto, Ph.D., SI-2380 Slovenj Gradec, Gubčeva 5

The Question of People Taken (Dragged) Away, and of Missing Persons in Carinthia in May, 1945

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 50/1996, No. 4 (105), pp. 589–594, 31 notes
Sn. (De., Sn., En.)

In one of the chapters of his Ph.D. thesis entitled »The Amplitude of the Liberation War in Carinthia between 1944–1945« the author draws attention among other things also to the question of about hundred missing (taken, »dragged« away, »Verschleppte«) persons in May, 1945 when Yugoslav Army seized a number of towns in Carinthia, Austria. Since primary sources on this subject are extremely scarce, the problem of these missing persons is a complex one, and should not be treated partially by historians.

Author's Abstract

UDC 929 Moritsch A.
VODOPivec Peter, Ph.D., Full Professor, Faculty of Arts, University of Ljubljana, SI-1000, Ljubljana, Aškerčeva 2

Prof. Dr. Andreas Moritsch – Sexagenarian

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 50/1996, No. 4 (105), pp. 595–597, 17 notes
Sn. (Sn., En.)

On the occasion of celebrating the sixtieth birthday of Dr. Andreas Moritsch (born November 28, 1936 in Dragance/Dragensbach), professor at the Historical Institute of the Celovec/Klagenfurt University, the author draws attention to Prof. Dr. Moritsch's research of Russian and Slovene (Carinthian) history, stating that with his book entitled *Landwirtschaft und Agrarpolitik in Russland vor der Revolution* Moritsch became known as one of the foremost international experts on Russian agrarian history. Furthermore, his research of socio-economic backgrounds of ethnic affiliation and polarisation in Austrian Carinthia gained an important insight into Slovene Carinthian as well as Slovene national history. As far as Moritsch's organisational and educational achievements are concerned, the author highlights numerous seminars, and especially the Bovec Summer School. Professor Moritsch's treatment of history, especially ethnocentricity, national political polarisation, and national ideologies, is marked by polemical criticism, and at the same time demonstrates a lively attachment to the world he comes from, and to its historical destiny.

Author's Abstract

ZGODOVINSKI ČASOPIS

osrednja slovenska historična revija glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 2/I, tel: 061/1769-210, lahko dobite naslednje zvezke **Zgodovinskega časopisa (ZČ)**:

1/1947 (pon. 1977) – 560 SIT	31/1977, št. 3 (1995) – 1040 SIT	42/1988, št. 2 – 420 SIT
2-3/1948-49 (1988) – 720 SIT	31/1977, št. 4 – 440 SIT	42/1988, št. 3 – 440 SIT
4/1950 (1987) – 680 SIT	32/1978, št. 1-2 – 540 SIT	42/1988, št. 4 – 420 SIT
5/1951 (1987) – 860 SIT	32/1978, št. 3 – 420 SIT	43/1989, št. 1 – 420 SIT
6-7/1952-53 (1986) – 1120 SIT	32/1978, št. 4 – 440 SIT	43/1989, št. 2 – 420 SIT
8/1954 (1990) – 780 SIT	33/1979, št. 1 – 500 SIT	43/1989, št. 3 – 440 SIT
9/1955 (1989) – 720 SIT	33/1979, št. 2 – 440 SIT	43/1989, št. 4 – 440 SIT
10-11/1956-57 (1990) – 780 SIT	33/1979, št. 3 – 420 SIT	44/1990, št. 1 – 420 SIT
12-13/1958-59 (1991) – 780 SIT	33/1979, št. 4 – 360 SIT	44/1990, št. 2 – 440 SIT
14/1960 (1993) – 840 SIT	34/1980, št. 1-2 – 620 SIT	44/1990, št. 3 – 440 SIT
15/1961 (1989) – 580 SIT	34/1980, št. 3 – 300 SIT	44/1990, št. 4 – 480 SIT
16/1962 (1991) – 640 SIT	34/1980, št. 4 – 300 SIT	45/1991, št. 1 – 480 SIT
17/1963 (1978) – 720 SIT	35/1981, št. 1-2 – 500 SIT	45/1991, št. 2 – 480 SIT
18/1964 (1980) – 700 SIT	35/1981, št. 3 – 340 SIT	45/1991, št. 3 – 440 SIT
19-20/1965-66 (1985) – 780 SIT	35/1981, št. 4 – 280 SIT	45/1991, št. 4 – 480 SIT
21/1967 (1992) – 700 SIT	36/1982, št. 1-2 – 480 SIT	46/1992, št. 1 – 420 SIT
22/1968, št. 1-2 (1983) – 440 SIT	36/1982, št. 3 – 300 SIT	46/1992, št. 2 – 420 SIT
22/1968, št. 3-4 (1994) – 840 SIT	36/1982, št. 4 – 280 SIT	46/1992, št. 3 – 360 SIT
23/1969, št. 1-2 (1989) – 500 SIT	37/1983, št. 1-2 – 420 SIT	46/1992, št. 4 – 440 SIT
23/1969, št. 3-4 (1989) – 500 SIT	37/1983, št. 3 – 280 SIT	47/1993, št. 1 – 600 SIT
24/1970, št. 1-2 (1981) – 420 SIT	37/1983, št. 4 – 300 SIT	47/1993, št. 2 – 600 SIT
24/1970, št. 3-4 (1988) – 480 SIT	38/1984, št. 1-2 – 420 SIT	47/1993, št. 3 – 600 SIT
25/1971, št. 1-2 (1985) – 500 SIT	38/1984, št. 3 – 280 SIT	47/1993, št. 4 – 600 SIT
25/1971, št. 3-4 (1986) – 480 SIT	38/1984, št. 4 – 300 SIT	48/1994, št. 1 – 680 SIT
26/1972, št. 1-2 (1980) – 580 SIT	39/1985, št. 1-2 – 440 SIT	48/1994, št. 2 – 800 SIT
26/1972, št. 3-4 (1984) – 540 SIT	39/1985, št. 3 – 400 SIT	48/1994, št. 3 – 880 SIT
27/1973, št. 1-2 (1989) – 500 SIT	39/1985, št. 4 – 300 SIT	48/1994, št. 4 – 960 SIT
27/1973, št. 3-4 (1988) – 540 SIT	40/1986, št. 1-2 – 540 SIT	49/1995, št. 1 – 960 SIT
28/1974, št. 1-2 (1988) – 540 SIT	40/1986, št. 3 – 480 SIT	49/1995, št. 2 – 1080 SIT
28/1974, št. 3-4 (1993) – 720 SIT	40/1986, št. 4 – 480 SIT	49/1995, št. 3 – 1080 SIT
29/1975, št. 1-2 (1994) – 960 SIT	41/1987, št. 1 – 540 SIT	49/1995, št. 4 – 1080 SIT
29/1975, št. 3-4 (1995) – 960 SIT	41/1987, št. 2 – 500 SIT	50/1996, št. 1 – 1160 SIT
30/1976, št. 1-2 – 700 SIT	41/1987, št. 3 – razprodan	50/1996, št. 2 – 1200 SIT
30/1976, št. 3-4 – 560 SIT	41/1987, št. 4 – 480 SIT	50/1996, št. 3 – 1200 SIT
31/1977, št. 1-2 – pred ponatisom	42/1988, št. 1 – 420 SIT	50/1996, št. 4 – 1280 SIT

Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust.

Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 4000 SIT, je možno brezobrestno obročno odplačevanje. Ob takojšnjem plačilu pri nakupih v vrednosti nad 4000 SIT dajemo dodatni 10-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge. Pri poštini nad 70 SIT zaračunamo dejanske poštno stroške.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

ISSN 0350-5774

9 770350 577019

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas **A**
1996

941/949

120030121,4

COBISS •